

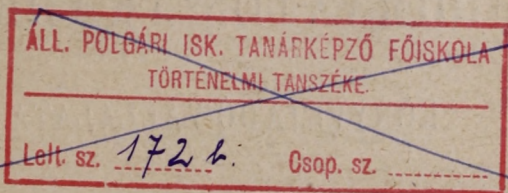
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

AZ ÁLTALÁNOS ÁLLAMJOG
ÉS A
POLITIKA TÖRTÉNETE.
IRTA
BLUNTSCHLI.

II. KÖTET.

BUDAPEST, 1876.

~~B. 27.~~

AZ ÁLTALÁNOS ÁLLAMJOG

ÉS A

POLITIKA TÖRTÉNETE.

II.

AZ ÁLTALÁNOS ÁLLAMJOG
ÉS A
POLITIKA TÖRTÉNETE.

A TIZENHATODIK SZÁZAD ÓTA A JELENKORIG.

IRTA

J. C. BLUNTSCHLI.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

A MÁSODIK KIADÁS UTÁN

FORDITOTTA

ACSÁDY IGNÁCZ.

MÁSODIK ÉS UTOLSÓ KÖTET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

1876.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000761692

X. FEJEZET.

Kant Immanuel. Az észjog.

Nincs bölcséleti tan, mely Németországban általánossabb elterjedésre és hatásosságra jutott volna, mint a königsbergai bölcselő tana. Kevésbé tartalma mint módszere által egy emberöltőn át csaknem vitatlanul uralkodott az a jogtudományban. Utóbb a Kantféle rendszer alapján számtalan észjog keletkezett, s maga a tételes jog elmélete is igyekezett megbarátkozni — a mennyire épen lehetett — ama rationalis kritikával, a melyet Kant tanított. Az államról és a jogról Kant csak előbbre haladott korában nyilatkozott. »Gyakorlati bölcsélet«-ének érett gyümölcse volt az. Ha ez iratokat és hatásukat Rousseau munkáival összevetjük, azonnal figyelemreméltó különbség mutatkozik köztük. Rousseau nagy, ragyogó népies író volt. Munkái a franczia népre voltak kiszámítva, melynek szellemét éles dialectikájokkal és kedélyét szenvedélyök hevével ragadták meg.

Kant ellenben mindenek előtt német tudós, egyetemi tanár volt. Kiválóan a tanszékről hatott a tanuló ifjúságra, s iratai különösen az egyetemeknek és az oktatásnak voltak szánva. A tudósok, a jogászok jövő nemzedékét iskolázta. Logikája mindenek előtt doctrinär,

s az olvasók és hallgatók kedélyére csak igazságszeretetének biztos komolyságával s a tudomány epurálására irányuló nemes buzgalmával hatott. Rousseau a maga lelkét lehellte be a francia forradalomba. Kant a hivatalnokok és bírák gondolatainak és praxisának adott ösztönzést, s azokat sok tekintetben megvilágította. Rousseau bősz, lángoló fáklyát lobogtatott uton-utfelen. Kant sok ezer tanulószobában a csöndes lámpákat és gyertyákat gyújtotta meg.

Kant életének nincsen is semmi közös vonása Rousseau kalandjaival. Kant Immanuel 1724. április 22-én Königsbergában született, s tisztességes nyergesmesternek s értelmes, istenfélő nejének gyermeke volt. Szerény kispolgári családban neveltetve, evangélikus lelkészszé akarta magát kiképezni. De az egyetemen mégis inkább a mennyiségtani és bölcséleti tantárgyak vonzották őt, s arra szánta el magát, hogy a tanítói hivatást fogja választani. Kezdetben magán-nevelői állomást kénytelenült elfoglalni. Kilencz éven át szolgált így részben előkelő családoknál. Azután 1755-ben magántanár lett a königsbergai egyetemen, s a kezdő akadémiái tanító ezen még mindig nagyon ki nem elégítő állásában 15 évet, — 1755—1770 — kellett kihúznia, míg végre az elméleti bölcsélet megürült tanszékét volt szerencsés ez egyetemen elnyerni. Zedlitz miniszter megismerte tudományos jelentőségét, s nagy Frigyes király örömezt látta, hogy Kant a tudomány haladásai iránt meleg érdeklődéssel viseltetik, míg a legtöbb más tanár még az elavult tankönyvekhez ragaszkodik. (1775 decz. 25-ki kir. rendelet). *) A legjelentékenyebb munkákat Kant csak

*) Kant összes műveinek azon kiadásában, melyet Rosenkranz Károly és Schubert F. W. rendezett; XII. kötet. Lipse 1838—40; XI-ik kötet 60 oldal.

mint egyetemi tanár érettebb férfi korában bocsátotta közzé; így »A tiszta ész bírálata« 1781-ben, »A gyakorlati ész bírálata« 1788-ban, »Az ítélő tehetség bírálata« 1790-ben jelent meg. Midőn »A jogtan metaphisikai alapelvei« című munkáját írta 1797-ben, 73 éves aggastyán volt. Halálaig, mely 1804. február 12-én következett be, megtartotta tanárságát, habár az utolsó években testileg elgyöngülve és szellemében megfogyatkozva, előadásokat többé nem tarthatott. *)

Neki is, mint Németországban minden fenkölt léleknek tapasztalnia kellett a zelota szellemi zsarnokság keserűségét. Addig, a míg nagy Frigyes uralkodott és Zedlitz volt a vallásügyi miniszter, semmitől sem kellett ugyan tartania. De midőn a nagy király halála után a korlátolt II. Frigyes Vilmos jutott uralkodásra s a két szenteskedő, Wöllner Kristóf János miniszter s Bischofswerder főhadsegéd vette át a poroszok lelki üdvösségéről való gondoskodást, a szűk látkörű hitbuzgalom a híres königsbergai bölcselőhöz is közeledni merészelt. A franczia forradalom kicsapongásai úgy is gyanussá tettek minden szabadabb irányt a tudományban is; az elfogulatlan kutatást az államban s az egyházban fennálló rend aláírásának s a kritikát forradalminak tartották. Erőszakkal akarták a népeket az átöröklött tekintély iránti vak engedelmességre kényszeríteni. Kant kijelölni igyekezett az ész határait, de azután e határok keretén belől gyakorolta is az ész jogait; hanem a buzgólkodók az ész bármilyen gyakorlatában veszélyt láttak az ortho-

*) Nézd Kant életét Schuberttől Kant összes műveinek XI. kötetében és Schubert tanulmányát: Immanuel Kant und seine Stellung zur Politik. Raumer hist. Taschenbuch-jának 1838. évi folyamában.

dox egyházi hitre. Okos elővigyázatossággal és mérséklettel, de egyszersmind becsületes bátorsággal próbálta védeni Kant a tudomány jogát az egyházi cenzura nyomása ellen. Azt akarta, hogy legalább a hittudományi cenzura körén belől különbséget tegyenek az olyan cenzor »a ki tisztán a lelkek üdvösségéről« — és az olyan közt, »a kinek egyszersmind a tudományok üdvösségéről is gondoskodni kell«. Ugy vélte, hogy amaz csak mint pap, ez mint pap és tudós ítél. Ez utóbbinak — főképen annak, a ki valamely egyetem nevében jár el — kötelessége »amannak igényét azon föltételre korlátozni, hogy cenzúrája ne idézzon elő rombolást a tudomány mezején.«*) E szándékból vette ki a königsbergai hittudományi kartól az engedélyt »A vallás az ész határának keretében« című iratának kinyomatására s ez engedélyt többre becsülte, mint a berlini papok egyik előbbi határozatát. De Wöllnernek nem volt kedve rá, hogy hálójából a bölcselőt ki hagyja siklani. Ez alkalmat arra használta föl, hogy 1794. okt. 1-én kelt kabineti rendelettel ilyenféle iratok és tanok további közzétételét a legszigorúbban megtiltsa neki. Kant nagyon mélyen érezte e tilalom méltatlan gyalázatát és jogtalanságát, de kötelesnek tekintette magát engedelmeskedni, s a míg ez a kormányzat tartott, a vallásos kérdésekre nézve teljes hallgatást követett. Ugy vélte: »A tanok visszavétele és benső meggyőződésünk megtagadása gyalázatos dolog; de hallgatni alattvalói kötelesség.« Midőn a fegyvert a zsarnoki tekintély előtt olyan hamar lerakta, természetének és alapelveinek megfelelően cselekedett s maga adta egyik példáját azon állításának, hogy »a német az összes polgárosult népek közül a legkönnyeb-

*) Schubert, Kant élete. Művei XI. k. 135. o.

ben alkalmazkodik ama kormányhoz, a mely alatt van, s leginkább áll távol az ujitási viszketegtől és a bevett rend iránti ellenszegüléstől.» (Művei VII. 255.)

Az obscuransok által a vallásos kérdések minden érintésétől elijesztve, Kant immár nézeteit az államtól és a jogról vállalkozott megállapítani. De ehhez már alig volt meg az igazi frissesége és szabad bátorsága. Élénk benső részvéttel és nagy reményekkel figyelte meg a távolból a francia forradalom első fejlődését. A bölcselet nagyban érdekelhette az új, rationalis államképzés kísérlete. Tanulmányozta volt Montesquieut, megismerkedett Rousseau írataival, s valószínűleg Siéyes könyveit is olvasta. De a nagy forradalomhoz mégis csak oly állást foglalt el, mint azon tudományos kutató, a ki valamely figyelemreméltó tüneményt tanulmányoz. Szepegve került minden személyes közlekedést a cselekvő személlyel.

Midőn a forradalom dühöngése már a király fejét sem kímélte, akkor Kant undorral fordult el az iszonyu tettektől. Bensőleg nyugtalan és lehangolt levén, s a hazai obscuransoktól politikailag is gyanúsítva, nehezebbé vált erős állást elfoglalni és azt fön is tartani.

Kant államtana teljességgel ugyanazon alap gondolatokon nyugszik, melyeket a francziák radikális iskolájában találtunk. Csakhogy Kantnál inkább iskolaszerű alapot öltenek és Kant csak a fönálló hatalom tetszésére bizza azokat a gyakorlatban alkalmazni, azaz ő a jobbat tanácsolja, de türelmesen elviseli a rosszabbat is. Kortársai előtt ez az elméleti nézetegyetértés nem maradt elrejtve. Így például Siéyes íratainak fordítója ezeket írta: (Siéyes munkái 1—CXVI.) »Örömmel vehették észre a szabadság barátai, hogy a két új bölcseleti iskola mennyire kezdet fog egymással. A frejusi polgár és a

königsbergai tanár beláthatatlan gondolat-lánczot képeznek a középtenger partjaitól a keleti tengerig. Calvin és Luther, Siéyes és Kant, egy francia és egy német reformálják a világot. » A későbbiek ez egyetértést el akarták simítani, s a kormányok észre is vették a főkülönösséget a gyakorlati hatásokban. Bántatlanul hagyták tehát amant, mely szerényen alkalmazkodott az uralkodó tekintélyhez. Fejtegetéseink körébe főleg három írat tartozik :

1. Azon közmondásról: ez az elméletben helyes lehet ugyan, de a gyakorlat számára semmit sem ér — 1793-ból. (Munkái VII. 175. stb.)

2. Az örök békéhez, bölcséleti tervezet. 1795. (Munkáinak VII. 229. stb. része).

3. A jogtan metaphisikai alapelvei 1796. (Munkáinak IX. kötete).

Az államot Kant előzői példájára a társasági szerződésre (pactum sociale) alapítja, nem ugyan történetileg, hanem elvileg. De itten oly megjegyzést tesz, a mely mélyebben felfogva és következetesen kibővítve, őt az egész hagyományos alapnézetből kivezette volna. Ugyanis azt mondja: »Valamely polgári alkotmány alkotásának szerződése (pactum unionis civilis) mégis lényegesen elűt minden más szerződéstől. Sokak egyesülése valamely (közös) célra (mely mindnyájoké) minden társasági szerződésben föllelhető; de azon egyesülés, a mely önmagában cél (melylyel mindenkinek birnia kell) csak olyan társaságban található, a mennyiben az közállományt képez.« Ama »kell« világosan a társasági tagok egyéni akaratánál valami föbbet föltételez, őssza karatot, mely a közös természetben megmoccan és más valami, mint az egyéni akaratok összege. Kant azonban

itt csak érintette a határt, de nem ismerte meg és még kevésbé lépte azt át.

Mint Rousseau, Kant is a z e g y e s e m b e r e k s z a b a d s á g á b ó l származtatja le az államot és a jogot: »a külső jog fogalma általában egészen a szabadság fogalmából, mely az embereknek egymáshoz való külső viszonyában fenáll, keletkezik s nincs köze a boldogságra irányuló szándékhoz. J o g nem egyéb mint az, hogy minden egyes ember szabadsága a mindnyájunk szabadságával való összhangzat föltételére van korlátolva, a mennyiben ez valamely általános törvény szerint lehetséges. A polgári állapot — pusztán mint jogi állapotot tekintve — következő elvekre van a priori alapítva:

1. a társaság minden egyes tagjának — mint embernek szabadságára;

2. minden más emberrel, mint a l a t t v a l ó v a l v a l ó e g y e n l ő s é g e r e ;

3. valamely közállomány minden egyes tagjának mint p o l g á r n a k — önállóságára. Ezek az elvek nem annyira olyan törvények, a melyeket a már megalkotott állam hoz, hanem a melyek szerint államalkotás, a külső emberi jog tiszta észbeli elveinek megfelelően általában lehetséges.

»Mint embert s z a b a d s á g i l l e t m e g, melynek elvét a közállomány alkotmánya számára én a következő alakban fejezem ki: senki sem kényszerithet engem reá, hogy bizonyos módon (a mint ő más emberek jóllétét képzei) boldog legyek, hanem mindenkinek szabadságában áll boldogságát olyan úton keresni, a melyet maga jónak lát, ha csak mások azon szabadságán, hogy hasonló célra törekedjenek, a mely mindnyájunk szabadságával együtt bizonyos általános törvény szerint főnállhat (vagyis a mások ezen jogán), csorbát nem ejt.« (VII. 198.)

»Szabadság (függetlenség valamelyik más ember kényszerítő önkényétől) a mennyiben minden más ember szabadságával általános törvény szerint főnállhat, az egyetlen eredeti, minden embert emberi voltánál fogva megillető jog.« (IX. 72.)

»Minden cselekedet jogos, a mely vagy a melynek sarkelve szerint mindenki önkényének szabadsága minden más ember szabadságával együtt általános törvény szerint főnállhat.« (IX. 33.)

Ez bizony már nagyon emlékeztet bennünket az emberi jogoknak Siéyestől eredő proklamálására: A »szabadság határai csak ott kezdődnek, a hol a többiek szabadságának ártani kezdenek«.

Tekintve ezen szabadságot Kant el is veti az »atyai kormány«-t (*imperium paternale*) mint zsarnokit, még ha akármilyen jóakarólag gondoskodik is az alattvalókról, mert az az alattvalókkal úgy bánik, mint kiskoru gyermekkel, nem mint szabad emberekkel s »h a z a f i a s k o r m á n y t« (*imperium patrioticum*) követel. »Hazafias tudniillik a gondolkodás azon módja, midőn mindenki az államban (fejét sem véve ki) a közállományt az anya ölének és az országot szülőföldnek tekinti, a melyből és a melyen maga is származott, és a melyet ő is így drága zálogképen köteles visszahagyni; a mely csak arra érezi magát följogosítva, hogy az állam jogait a közös akarat törvényeivel oltalmazza, nem pedig hogy föltétlen tetszésének használatul vesse oda azt.« (VI. 199.) Még nem emelkedik Kant a nép eszméjéhez, hanem csak a hazáéhoz, mely azt megéri és a mely az embereket, mint az anya gyermekeit egyesíti és közös szeretettel árasztja el.

Az egyenlőség az ő szemében csak következmény a velünk született szabadságnak. De kivételt tesz

az államfő javára, a ki nincs alávetve a kényszerítő jognak, mert a jogi kényszer gyakorlása őt illeti. Csak az alattvalóknak van egyenlő joguk. Mindenütt, a hol Kant az uralkodó személyébe botlik, ottan kitér előle, hogy visszatetszést ne keltsen. Ha az egyenlőség az emberi természetre van alapítva, úgy átöleli az államfőt is mint embert. Ha ettől politikai okokból eltérünk, be nem látható, hogy az uralkodó javára való kivétel mellett még más kivételek mértne állhassanak meg. Midőn Kant azt mondja, hogy az államfő nem »tagja, hanem teremtetője és föntartója a közállománynak,« (VII. 200.) ellenmondásba jut a történelemmel és az államról vallott saját alapnézetével.

»Az emberek mint alattvalók, ezen a közállománybeli egyenlőségének eszméjéből ered azután a következő formula is: A közállomány bármelyik tagja minden rangfokozatra, (mely alattvalót megillethet) eljuthasson az államban, melyre tehetsége, szorgalma és szerencséje juttathatja és alattvaló-társai (mint olyanok, kik valamelyik rendre nézve szabadalommal bírnak) örökösödő kiváltságokkal nem állhatnak utjában, hogy őt és utódait e privilegiumokkal örökre lenyűgözzék.« (VII. 201.) E Kantféle formula csaknem szó szerint megegyezik az emberi jogoknak francia proklamálásával (1791-diki alkotmány; 6. cikk) »Tous les citoyens étant égaux sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité, et sans autre distinction que celle de leur vertu et de leurs talents.« De az 1795-diki alkotmány még következetesebb volt, midőn azt határozta: 3. cikk: »L'égalité n'admet aucune distinction de naissance, aucune hérédité de pouvoirs.« Abban, hogy minden örökösödési nemesség ellenkikél, Kant nem marad Siéyes mögött. Itt egészen azon harmadik rendérzelmét képviseli, a mely-

hez minden tekintetben tartozott s teljesen összhangzásban van a kor hajlamával, a mely az egyének jogát fogadja csak el. »Alapjában véve mindig az emberiséget degradálni jelenti az, hogy bizonyos emberek a születés által mint valami külön species a szerencse javaira való tekintet nélkül mások alá rendeltetnek. Szabadosság (Erbunterthänigkeit) és jobbágyság csak a modort illetőleg különböznek egymástól.« (XI. 157.)

A polgár (citoyen állampolgár, nem bourgeois városi polgár) önálló ságát (sibi sufficientia) kiválóan a törvényhozási részvételben ismeri meg. Azokat, a kik e jognak nem részesei, védenczeknek (Schutzgenossen) nevezi s nem polgároknak. »Minden jog ugyanis törvényektől függ. De azon köztörvény, mely mindenki számára megállapítja azt, a mit jogilag szabad vagy nem szabad cselekednünk, olyan közakarat ténye, a melytől minden jog kiindul és a melynek tehát olyannak kell lennie, hogy jogtalanságot senkin se ejthessen. Erre azonban más akarat nem lehetséges, mint az egyetemes népakarata (minthogy mindnyájan mindnyájok fölött, tehát mindenki önnön maga fölött határoz): mert csak önmaga iránt nem követhet el senki sem jogtalanságot.« (VII. 204.)

Azt az alkotmányt a melyben a szabad emberek és egyenlő alattvalók egyszersmind polgárok vagyis a törvények hozatalában közreműködnek, köztársaságinak nevezi s azt kívánja, hogy a polgári alkotmány köztársasági legyen, akár egyes fejedelem, akár aristokratia, akár pedig a demos uralkodik. A köztársaságinak ellentéte a zsarnoki alkotmány, a mely szintén különféle kormányformákban lehetséges. Sőt azt tartja, hogy a demokratia legkevésbé lehet köztársasági »szükségképen zsarnoki az, mert itt mindenki úr akar lenni.«

Melegen nyilatkozik — mint Siéyes — a képviseleti alkotmány mellett: »Minden kormányforma, a mely nem képviseleti, tulajdonképen idomtalan, torzforma, mert a törvényhozó egyben és ugyanabban a személyben egyszersmind akarátának végrehajtója nem lehet.« (— Ez olyan ok, a mely természetesen sem nem mindig találó, minthogy a képviseleti alkotmányban is lehető, sőt szükséges a törvényhozásban és kormányzásban való részvételnek egy személyben egyesítése, sem nem bizonyító erejű, minthogy a képviselet elve a hatalmak elválasztásától egészen független). »A régi, úgynevezett köztársaságok egyike sem ismerte a képviseleti rendszert s e miatt teljességgel zsarnokságba kellett merülniök, a mely egyetlen ember uralma alatt mindnyája közt még a leginkább elviselhető.« (VII, 244, 246.)

A törvényhozó hatalomnak elválasztását a kormányhatalomtól Kant a francia iskola értelmében fogja fel: »a republikanizmus azon államelv, a mely a végrehajtó (kormány) hatalmat a törvényhozóitól elválasztja; a zsarnokság államelve az, hogy az állam (fő?) olyan törvényeket hajt sajátszerűen végre, a melyeket maga adott, tehát elve a közakarat, a mennyiben az uralkodó azt, mint saját magánakaratát kezeli.« (VII, 244.)

Ezzel a porosz alkotmányt, mely alatt Kant élt, zsarnokságnak jelölte meg, minthogy benne a király egyszersmind törvényhozó és kormányzó volt.

Az ellentét a Kantféle elmélet s az akkori porosz állam közt valósággal elég rideg s látszólag kiengesztelhetetlen volt. A jogtanban is oly képen nyilatkozik Kant a hatalmak elválasztásának elvéről, mely sokkal inkább a francia konvेंट alkotmányával, mint az akkori porosz alkotmánynyal állt összhangzatban. »Minden állam három

hatalmat foglal magában, vagyis az általánosan egyesített akaratot hármas alakban tartalmazza (trias politica): a z uralkodói hatalmat (souverainitás) a törvényhozónak, a végrehajtó hatalmat a kormányzónak kezében (a törvény alapján) és az igazságszolgáltatató hatalmat (mint a mely a törvény szerint mindenkinnek megítéli a magáét) a bíró személyében (potestas legislatória, rectoria et judiciaria) oly viszonyban, a melyben a gyakorlati ész következtetésében a három tétel áll: a felső tétel, mely az akarat törvényét, az alsó tétel, mely a törvény szerinti eljárás parancsát, vagyis az alája rendelés elvét és a zártétel, mely azon jogi ítéletet (a sentenciát) tartalmazza, hogy az adott esetben mi a jogszerű. » (Jogtan 45. §. IX, 158.) A különböző állami functiók és valami iskolaszerű következtetés ezen összehasonlításával élére lőn állítva a tévedés, mely a közhatalmak elválasztására vonatkozó franczia elméletben mutatkozik. Ha mások, például Spittler (felolvasások a politikáról 15. §.) viszont a subsummaló tevékenységet a bírói hatalommal, a következtetőt a végrehajtóéval hasonlították össze, ez a csere csak arra szolgált, hogy az egész hasonlat gyöngeségét és biztontalanságát szembetűnőbbé tegye. A legkevesebbé pedig a kormány viszonya a bírói hatalomhoz volt benne megmagyarázva.

»A törvényhozó hatalom csak a nép egyesült akaratát illetheti. Mert, minthogy minden jognak tőle kell kiindulnia, szükséges, hogy törvényével egyáltalán senkin ne követhessen el jogtalanságot. Már pedig akkor, midőn egy másik ember irányában rendelünk el valamit, mindig lehetséges az, hogy ezzel rajta jogtalanságot ejtünk, de soha sem lehetséges ez abban, a mit önmagunkra nézve határozunk, (mert volenti non fit injuria). Így tehát csak

mindnyájunk öszhangzó és egyesült akarata, a mennyiben mindenki mindnyájunkról és mindnyájan minden egyesről egyet és ugyanazt határozzuk, tehát csak az általánosan egyesített népakarat lehet törvényhozó.» (Jogtan 49. §. IX. 162.)

A Kantféle észbéli követelés annyiban összetalálkozik a modern képviseleti állam elvével, hogy ebben a törvényhozás nem a felsőbbséget magában véve, hanem csak az egész nép egyesülését illeti, de annyiban viszont elüt tőle, hogy Kant még a népnek, mint a polgárok összegének fogalmában (— »a nép az alattvalók összege« — XI, 144.) volt elfogulva s a népet még nem ismérte meg szerves összlénynek, a melynek feje és tagjai vannak. Egy ugrást azonban e felsőbb ismeret felé ő is tett, a mint a következő nyilatkozatban mutatkozik. »Az állam nép, mely maga uralkodik magán. Az összes idegek fascikulumai azon állapotok, melyek a törvényhozás által keletkeznek. A jog »sensorium commune«-ja az ő összehangzásukból ered«. (XI, 160.)

Az államban levő három hatalmat állami méltóságnak nevezi. Ezek az általános államfő (a ki a szabadság törvényei szerint nézve, senki más nem lehet, mint maga az egyesült nép) viszonyát tartalmazzák ugyanannak különálló tömegéhez mint alattvalóhoz vagyis a parancsolóét (imperans) az engedelmeskedő (subditus) irányában. E méltóságok 1. egymásnak mellé rendelvek (potestates coordinatae), midőn kölcsönösen kiegészítik egymást; 2. egymásnak alá is rendelvek (subordinatae), úgy hogy az egyik egyszersmind nem bitorolhatja a másiknak teendőjét, hanem mindegyiknek saját elve van, és 3. mindkettőnek egyesítésével minden alattvalónak

megadják a maga jogát. A törvényhozó akarata feddhetetlen (irreprehensibilis), a főkormányzó (summi rectoris) végrehajtó tehetsége ellenállhatatlan (irresistibilis) és a legfőbb bíró (supremi judicis) ítélete megmáshatlan (inappellabilis).«

»Az államkormányzója (rex, princeps) azon (erkölcsi vagy természeti) személy, a kit a végrehajtó hatalom (potestas executoria) megillet: az állam ügyvivője. A néphez vagy a hatóságokhoz intézett parancsai rendeletek, dekretumok, nem törvények, mert az adott különös esetek eldöntésére irányulnak s megmáshatókképen bocsáttatnak ki. A nép uralkodója (a törvényhozó) nem lehet egyszersmind a kormányzó, mert ez a törvény alatt áll és a törvény tehát egy más valaki, a souverain kötelezi őt. Az uralkodó emettől hatalmát is elveheti, elmozdíthatja őt, közigazgatását javíthatja, de nem büntetheti; mert ez ismét a végrehajtó hatalom egy ténye (?) lenne, melyet legelől illet meg a törvény szerint a kényszerítés joga; hogy pedig ő maga is alá legyen vetve e kényszernek, az önmagával ellenkezik. Végül az államnak sem uralkodója sem kormányzója nem bíraskodhatik, hanem csak kinevezhet bírákat vagy hatóságokat«.

»Igy tehát három különböző hatalom az (potestas legislatoria, executoria, judiciaria), mely által az állam önkormányzatát bírja vagy is szabadságtörvények szerint műveli és tartja fön magát. — Egyesülésökben áll az állam üdve (salus reipublicae suprema lex est); mi alatt nem az állampolgárok javát és boldogságát kell érteni; mert ez talán (a mint Rousseau is állítja) a természeti állapotban, vagy a zsarnoki kormány alatt is, sokkal kényelmesebben és kívánatosabban alakulhat, hanem

értendő azon állapot, midőn az alkotmány jogelvekkel a legteljesebb összhangzatban van, mint a mire törekedni az ész kategorikum imperativummal (föltétlen parancsolat) kötelez bennünket.« (Jogtan 47—49. §. IX. 160. s köv.)

Itten tehát a jogállam eszméje volt az egyedül észszerű és szabadságszerű állameszmének kimondva, azon államé, a melynek egyedüli feladata megteremteni a közös szabadság jogrendjét. Az állam üdvét kizárólagosan a jogegységbe helyezi. Ilyen szük-jogászilag természetesen a rómaiak nem értették a »salus publica«-t, a legfőbb államcélzt. Az államfeladatra való ezen megszorításban, melyet Kant »kategorikum imperativum«-képen állított oda, s bővebben ki nem fejtett, csak a szabadságszerető férfit visszahatása nyilatkozhatik az akkori idő nyomoruságos, mindenbe avatkozó kormányzása ellen, mely látszólag az általános jóllét és a boldogság érdekében a polgárok összes életét rendeleteivel vezetni s gyámsága alá szorítani vakmerősködött.

A mily rokon és lényegileg hasonnemű *) a Kant-féle államelmélet Rousseau és Siéyes tanával, olyan

*) Ezt a hasonlatosságot gyakran tagadták, például W a r n k ö n i g (Jogbölcselet 133. oldal): „A Kant-féle jogtan a francia forradalom szabadságelméletétől lényegesen különbözik abban, hogy nem közvetlenül gyakorlati — politikai; hogy a jogon alapszik, nem az önkényen s hogy az erkölcsbölcselet jellemét viseli.“ Az ellentét azonban nem az elvben, hanem csak a gyakorlatban van, mert a francia államtan is szilárdan megtartja a szabadság és a jog összeköttetését midőn az egyenlőséget követeli s azt akarja, hogy egymás mellett megálljon mindnyájunk szabadsága; és Kant is önkénynek nyilvánítja a szabadságot. A h r e n s (Bluntschli „Staatswörterbuch“-jának „Kant“ című czikkében) azt mondja: „Kant, mint Rousseau meg akarja találni azon általános akaratot, mely minden egyesre kötelező legyen, de a felfogás alapján különbözik egymástól. Rousseau is érezi ugyan szükségét annak, hogy általános akaratot találjon, a mely az egyesek számbeli akaratától meg legyen különböztetve. De minthogy az egyesek tapasztalati akaratán túl nem

nagy gyakorlati tekintetben, a közöttük főnálló ellentét. A francziák komolyan vették elméletöket. Kérlelhetlenül be akarták vinni az életbe. Ugy igazolták a forradalmat, mint a természetes államjog következményét. Ellenben a német bölcsele az észszerű eszméket csak mint elméletet mondotta ki és bevárja a míg ez lassankint a hatalmasokat is megnyeri. Őva inti olvasóit mindenféle zendüléstől a főnálló állami hatalom ellen, még ha ez irrationalis is; minden engedetlenség ellen buzgólkodik s a tettes ellenállást elveti föltétlenül.

Ő kétségkívül nem barátja, mint Hobbes a fejedelmi önkényuralomnak, védi ellene »az el nem vesztendő nép-

jut, az észnek eszményi törvényhozását az akarat számára pedig nem ismeri, azon sajátságos kivezető útra tér, hogy az általános akaratot számvetési példával (az ellenzékiek levonásával) találja meg. A tan valódi következménye, a francia forradalomban csakhamar ösvényt tört tehát magának s a volonté général souverainatása nem sokára a suffrage universelle és a volonté de tous tömeg-souverainitásává lön átalakítva. Míg tehát Rousseau tanában a tapasztalati „önnönmaga“ egyszersmind úr és szolga, mindenki csak önmagának engedelmeskedik, Kant a tapasztalati „Ön“-t az eszményinek, az ész törvényhozásának akarja alárendelni, ezt természetesen a már megjelölt úton, az egyesek által akarja megtalálni s közreműködésök útján megállapíttatni.“ Megengedhető, hogy Kant élesebben tesz mint Rousseau különbséget az eszményi észjog s a tételes tapasztalati jog közt, de a különbséget Rousseau is ismeri, csakhogy Rousseau ki akarja azt küszöbölni, midőn a tételes jogot az eszményi értelmében átalakítja, míg Kant az észjogot a jövő céljának mutatja föl, de egyelőre készségesen aláveti magát a tapasztalati jognak. Kant azonban ép oly kevésbé tudja mint Rousseau az általános akaratot másképp létre hozni, mint az egyéni akaratok sommázásával; ezen döntő tekintetben tehát nem jutott túl Rousseau, mert az, hogy az egyéni akarat az egyenlőséget, vagyis mindnyájak jogát nem sérti és annyiban észszerű, az Rousseau-nak épen oly postulatuma, mint Kantnak. Mindezek mellett az mégis igaz marad, hogy Kant a tapasztalásból való absztrakciót élére hajtotta, s a mint Stahl (Jogbölcselet I. 215 o.) mondja, az eddigi természetjogot logikailag szükségképi „észjoggá“ sublimálta.

jogokat», de lefegyverzi e népjogokat, s gyakorlatilag tehetetlenekké teszi őket az uralkodói hatalommal szemben. A rationalis tanban a népet vagyis a polgárok összegét nyilvánította az állam igazi uralkodójának, a souverainnak, gyakorlatilag pedig az állam jelenlegi fejét, azaz a fejedelmet tiszteli »az uralkodó közegének«, megtiltja a népnek »okoskodni a legfőbb hatalom eredetéről, mely gyakorlati szándékból ki nem kutatható«. A törvényhozó-hatalom és a kormányzóhatalom egyesítését zsarnokságnak nyilvánítja, de egyszersmind kijelenti, hogy a zsarnokságnak föltétlenül engedelmeskedni fog. Kant állami eszménye nem kevésbé radikális, mint a francziáké, de állami praxisa Hobbes önkényuralmának hódol, melyet elméletileg kárhoztat. Mindazon tisztelet mellett, a melylyel Kant szelleme és becsületes jelleme iránt viseltetünk, a doktrinär népfelség ez összekapcsolását a zsarnokság előtti gyakorlati önmegalázással sem logikainak, sem erkölcsösnek nem tartjuk.

Ha a német államtudomány tovább épített volna azon az alapon, a melyet Nagy Frigyes király lerakott, elméletileg egészségesebbé és egyszersmind gyakorlatilag hasznosabbá vált volna. De a franczia tantól hamis utra csábítottá s a franczia forradalomtól visszaijeszteté magát attól, hogy következetes maradjon.

Néhány idézet Kant irataiból nézetének ezen második, a gyakorlatra irányuló oldalát is a legjobban fel fogja tüntetni:

Abból, hogy az állam lényegileg jogintézet s ez utóbbi természetének megfelel az, hogy a törvényt feddhetetlennek és a kényszert ellenállhatatlannak tekintsék, azt következteti: »hogy minden ellenállás a legfőbb törvényhozó hatalommal szemben, minden olyan lázítás, hogy

az alattvalók elégedetlensége tettlegességekre vetemedjék, minden fölkelés, mely ribillióban tör ki, a legfőbb és a leginkább fenytendő bűntény a közállományban, mert oszlopaikat rombolja szét. És ez a tilalom föltétlen, úgy hogy még ha azon hatalom vagy ügyvivője, az államfő (!) az eredeti szerződést meg is szegte és ezzel azon jogát, hogy törvényhozó legyen, az alattvalók fogalma szerint elveszítette — minthogy fölhatalmazta a kormányt, hogy egészen erőszakosan (zsarnokilag) járjon el—, az alattvalónak ellenállás, mint resistáló hatalom megengedve nem marad. Oka ennek az: mert valamely már meglevő polgári alkotmánybana népnek nincs többé jogban gyökerező ítélete azt meghatározni, hogyan kelljen az alkotmányt kezelni. Mert tegyük föl: van ilyen ítélete, és pedig a valódi államfő ítéletével ellenkező, ki döntse el azt, kinek részén van a jog? Kettőjük közül mint bíró a maga tulajdon ügyében egyik sem teheti. Így tehát még egy főnek kellene lennie a fő felett, a mely e közt és a nép közt döntsön, a mi maga magával ellenkezik. Itt tehát a végszükség (*jus in casu necessitatis*), mely különben is mint képzelt olyan jog; hogy a legfőbb (fizikai) szükségben jogtalanságot követhetünk el, képtelenség (!) nem állhat be s nem nyújthatja az eszközöket a nép önhatalmát megszorító korlát eltávolításához. Mert az állam feje épen úgy engedetlenségökkel véli indokolhatni kemény eljárását az alattvalók iránt, a hogy ezek lázadásukat vele szemben illetlen szenvedések fölötti panasszal: kidöntsön tehát itten? A ki a legfőbb nyilvános igazságszolgáltatás birtokában van s ez épen az államfő. (VII. 210.)

Jegyezzük meg jól, hogy Kant szerint az igazi souverain a nép s a fejedelem ennek csak meghatalmazott ügyvivője, a kinek magának nem szabad biráskodnia; és

ezen alapelv daczára Kant gyakorlatilag oda jut, hogy a népet teljesen védtelenül szolgáltatja át a fejedelem korlátlan kényuralmának és biráskodásának; azért jut oda, mert ő neki az egész állam tiszta logikai formulává — élő tartalom nélkül — válik.

Az egyedüli eszközt a zsarnokság ellen Kant a szabad nézetnyilvánításban látja: »A toll szabadsága egyetlen palladiuma a népjogoknak. Mert ezt a szabadságot is megtagadni akarni a néptől, ez nemcsak annyi, mint tőle a legfőbb kormányzóval szemben (Hobbes) minden igényt jogra elvenni, hanem ez utóbbitól, a kinek akarata csakis azért, mert az általános népakaratot képviseli, őszt alattvalóknak és polgároknak parancsot, minden tudomást megvonni arról, a mit, ha ismerné, maga változtatna meg s a mi nem juttatná őt önmagával ellenmondásba.« (VII, 216.)

A jogtanban a gyakorlati kérdésről így nyilatkozik: »Minthogy a népet, hogy a legfőbb állami hatalomról (summum imperium) jogérvényesen ítélhessen, már egy általánosan törvényt hozó akarat alatt egyesítettnek kell tekinteni, úgy az nem ítélhet s nem szabad itélnie máskép, mint a hogy a jelenlegi államfő (summus imperans) akarja (!). Hogy eredetileg az ő neki való alávetést valószínű alávetési szerződés (pactum subjectionis civilis) mint tény előzte-e meg, vagy hogy a hatalom járt-e elől s a törvény csak hátul jött utána; ezek a népre, mely immár a polgári törvény alatt áll, egészen czéltalan, s az államot mégis veszedelemmel fenyegető okoskodások; mert ha azon alattvaló, a ki ennek végső kutforrását immár kifürkészte, a most uralkodó ama tekintélynek ellent akarna állani, úgy annak törvényei szerint vagyis teljes joggal meg fogna büntettetni, megsemmisíttetni és (mint törvényen

kívül álló, *exlex*) a közösségből kirekeszteni. Azt a törvényt, a mely olyan szent (sérthetetlen), hogy már az is bűntény, ha g y a k o r l á t i l a g csak kétségbe is vonják, tehát ha hatékonyságát csak egy perczre is felfüggesztik, olyannak képzeljük, mintha annak nem emberektől, de mindenesetre valamely legfőbb feddhetetlen törvényhozótól kell származnia, s ez jelentése azon mondatnak: »minden felsőbbség istentől való«; mi a polgári alkotmányoknak nem egyik történeti okát fejezi ki, hanem azon eszmét, mint a gyakorlati ész alapelvét: a most fenálló törvényhozó hatalomnak engedelmeskedni akarunk, legyen bár eredete akárminő«.

»Ebből immár ez a tétel következik: Az uralkodónak az államban az alattvalókkal szemben csupa jogai vannak s (kényszerrel érvényesíthető) kötelességei nincsenek. — Továbbá, ha az uralkodó közege, a k o r m á n y z ó a törvények ellenére, például adókkal, ujonczosásokkal stb. az államterhek elosztásában az egyenlőség törvénye ellen cselekednék is, az alattvaló ezen igazságtalanság elé s é r e l m e k e t (*gravamina*) helyezhet ugyan, de nem ellenállást. Sőt maga az alkotmány sem tartalmazhat olyan czikkelyt, mely az államban valamely hatalomnak lehetővé tenné, hogy azon esetre, ha a legfőbb kormányzó az alkotmánytörvényeket áthágná, neki ellentálljon s ezzel őt korlátolja. Mert hisz annak, ki az államhatalmat megszoríthatná, bizonyára több, vagy legalább is annyi hatalommal kell rendelkeznie, mint a minő azé, a ki megszoríttatik. (?) Ekkor pedig nem amaz, hanem ez a legfőbb kormányzó, a mi önmagának ellenmond«.

(XI, 164.)

»A (hiányos) államalkotmány megváltoztatása, a mi néha-néha szükségessé válhatik, — tehát csakis a

souveraintól magától reform útján, nem pedig a néptől, vagyis (!) forradalom által végezhető, s ha megtörténik, csak a végrehajtó hatalmat, nem a törvényhozót, érheti. Egyébiránt ha valamely forradalom egyszer már sikerült s új alkotmány alapított, megkezdésének és végrehajtásának jogszerűtlensége nem szabadíthatja föl az alattvalókat azon kötelezettség alól, hogy jó állampolgárok módjára a dolgok új rendjéhez ne alkalmazkodjanak; nem vonakodhatnak tehát ama felsőbbbségnek becsületesen engedelmeskedni, a melyé mostan a hatalom.« (IX. 169.)

Kant szerint a kormányzó, a kit tényleg egyszerűsmind uralkodónak és souverainnek tart, »főparancsnok« az alattvalók fölött, személyes jog szerint, nem pedig tulajdonosa a népnek dologi jog szerint. »Nem is lehet magán tulajdona valamely földdarabon, hanem csak (államjogi) főtulajdona az egész országon (dominium), így tehát uradalmi sem lehetnek, vagyis földbirtokai a saját magán használatára, mert különben magánszemélylé tenné magát, s az államot azon veszély fenyegetné, hogy minden földbirtok tulajdona a kormány kezébe menne át s az összes alattvalók földhöz ragadt jobbágyokká (glebae adstricti) süllyednének«. (IX, 171.) Itten elfeledi, hogy az uralkodót semmiféle fikció meg nem mentheti a tisztán magán életszükségletektől (evéstől, ivástól, alvástól stb.) és hogy, habár állami majesztását és méltóságát az éig emeljük, a természetes egyéni ember mégis a föld talaján marad, s ebből folyólag a magán személy a császársban sem tűnik el. Ha azután a fejedelem magán tulajdona ugyanazon törvények alatt áll, mint a parasztok magántulajdona, — és még a korlátlan rómaiak is gondoskodtak róla, hogy ez így legyen —

akkor nem forog föl a veszély, hogy amaz ez utóbbit elnyelné.

De ama tételből Kant azon sajátságos következtetést származtatta le, hogy az államban nem is lehet osztály vagy rend, mely mint tulajdonos a földbirtokot egyedüli használatra a következő nemzedékeknek (a végtelenig) bizonyos szabályzatok szerint áthagyományozhatná. Az állam bármely időben eltörölheti őket, csak azon föltétellel, hogy az illetőknek életök tartamára kárpótlást adjon. A lovagrend vagy (testület), a papság rendje, melyet egyháznak neveznek, sohasem szerezhetnek tulajdonjogot a földbirtokon, hanem csak mindig ideiglenes használati jogot. (?) A komthurságok egyfelől, az egyházi javak másfelől, ha a közvélemény az állam védelmét vagy az egyházi kegyzsereket illetőleg megváltozott, habozás nélkül elkobozhatók. (IX. 171.)

Hogy Kant általán formalis és ellenmondással telt államtanának előadását befejezzük, még egy pillantást szükséges vetni ama világitásra, melyet a nemzetközi jognak ad, a mely merészebben van gondolva és elevenebben van írva, mint a jogtan.

Már 1793-ki, az elmélet és gyakorlat viszonyáról szóló iratában Lessinggel egyetértve, védi Mendelssohn Mózes ellen az emberi nemnek jobbra való fejlődését. Az embereknek a nyers erőszakosság állapotából való haladása »az állampolgári alkotmányhoz« vezetett és ugyanez a haladás a népeket a nyers háborúk nyomoruságától a »világpolgári alkotmányhoz« vezetendi, vagy legalább, minthogy a világpolgári közállomány egy fő alatt a szabadságra nagyon veszélyessé válhatnék, »foederatióra közösen megállapított nemzetközi jog szerint«.

E tárgyról nézeteit bőbben fejtegeti következő iratában »Zum ewigen Frieden« (Az örök békéhez), mely először 1795-ben jelent meg (összes műveinek VII. kötetében van) rövid idővel a baseli béke létrejötte után, melyet Poroszország a francia köztársasággal kötött. A diplomácia tényleges békepontjaival a böleselő eszményi békeczikkelyeket állított szembe, melyektől azt reménylé, hogy szembe szökő igazságuk folytán idővel a gyakorlatba is átmennek. A legtöbben még ma is valami philantropikus álmodozó pusztá gondolatjátékának fogják azokat tartani: és mégis figyelmet érdemlő igazságok fejezvék ki bennök, a melyek részben ma már a nemzetek tudatába mentek át, s melyeknek bizonyára még van jövőjük.

Különbséget tesz előleges cikkelyek és végleges cikkelyek közt. Előleges cikkelyeknek a következő tételeket javasolja :

1. »Békekötésnek el ne fogadtassék az, mely azon titkos fentartással készült, hogy anyag maradjon jövőendőbeli háborúra.«

2. »Magában önálló államot (akár kicsiny akár nagy, az itt egyre megy) más állam örökösödés, csere, vásárlás, vagy ajándékozás útján meg ne szerezhessen.«

3. Álló hadseregek (miles perpetuus) idővel egészen megszűnjenek.«

4. »Külső állami bonyodalmakra való tekintetből egy állam se csináljon adósságot.«

5. »Egy állam se avatkozzék erőszakosan akármely más állam alkotmányába és kormányzatába.«

6. »Más állammal való háboruban egy állam se engedjen meg magának olyan ellenségeskedéseket, a melyek a kölcsönös bizodalmat a jövőendőbeli békében szükségképen lehetetlenné teszik, a minők, orgyilkosok

(percussores), méregkeverők (venefici) fölbérlése, kapitulációk megszegése, árulásra (perduellio) bujtogatás amaz államban, melylyel hadat viselünk stb.«

Végleges pontozatoknak, amelyek a világpolgári jogot is biztosítják, a melyet Kant az állampolgári joghoz (jus civitatis) és a nemzetközi joghoz (jus gentium) harmadik osztályképen illeszt s az ember és az állam jogi viszonyának nyilvánít, a mennyiben azok általános emberi állam polgárainak tekintendők (jus cosmopoliticum), Kant a következő tételeket mondja:

1. »A polgári alkotmány minden államban köztársasági legyen.«

2. »A nemzetközi jog szabad államok föderációjára legyen alapítva.«

3. »A világpolgári jog az általános vendégjog feltételeire legyen korlátolva.«

Ezen törvényekhez, melyek lassankint való elfogadását a természet (az emberi természet) hatalmától várja (fata volentem ducunt, nolentem trahunt) titkos czikkelyül még a következőt mellékeli:

»A háborúra fölkészült államok a bölcselők főelveit a közbéke fentartásának lehető föltételeiről megfontolás tárgyává tegyék.«

A Kantféle tan befolyása a német tudományra és azután közvetve a gyakorlatra is csakhamar igen jelentékeny lett. Számos régi és látszólag erősen meggyökerezett előítéletnek kellett hátrálnia az ész vizsgáló kritikája elől, mely immár nagy szabadsággal minden áthagyományozott jogot és minden főnálló intézményt rationalis mérő önjának vetett alá s megnézte, vajon észszerű-e is az. Noha Kant a népet az államügyekben való »okoskodás« ellen intette, az ő példáját az »okoskodásban« mégis inkább

utánozták, mint a hogy azon intését követték és erre természetesen mindenk előtt az egyetemi tanárok, a kik az ő mintaképe után haladtak, voltak leginkább indittatva. Immár egész sora a természetjog- és eszjog tanoknak jelent meg, melyekben az államtan is többé-kevésbé Kantféle értelemben volt fejtegetve. E könyveket felsorolni és osztályozni a tudományos irodalomtörténet dolga.*) Az államtudomány vagyis a vezérlő állameszmék és államelvek történetében ezen munkáknak egyenkinti részletesebb ismertetése inkább zavaró és fárasztó, mint termékeny lenne. Ha a fővezér terveit és azon eszközöket ismerjük, a melyekkel rendelkezhetik, csak keveset érdekel bennünket az, hogyan osztják fel azután tisztei egymás közt a feladatot.

Közös vonásai a rationalista tannak:

Tekinteten kívül hagyja, sőt félreismeri az állam realis alapjait;

Nem tartja szem előtt az államélet történeti fejlődését;

A többé-kevésbé következetes elvont rendszernek az egysége merően doktrinär;

A tartalom ügyefogyott és szegényes, míg a dogmatikai alak nagy elbizakodottsággal fép föl;

Íránya szabadelvű, de az élő szabadság iránt mélyebb érzéke nincs;

Ügyes a kritikája, de tana a gyakorlati élet szempontjából hasznavehetetlen;

Főérdeme negatív, főfogyatkozása, hogy positiv magva nincs.

*) E könyvek jegyzékét Kanttól 1831-ig Warnkönig jogbölcseletének 137. lapján találni.

XI. FEJEZET.

Az idealisták. Fichte János Gottlieb. Humboldt Vilmos.

A Kantféle bölcsélet eszményi irányát, mely a ki nem elégítő tapasztalástól elfordult és a gondolkozás törvényeinek, valamint a gondolkozás folyamatának vizsgálása által vállalkozott megtalálni és bebizonyítani a valódi fogalmakat, bizonyos tekintetben Fichte még öregbítette és fokozta. »Hisz én transcendentalis idealista vagyok, szigorubb mint a minő Kant volt; mert ő nála mégis megvan a tapasztalás változatossága, én azonban száraz szókkal azt állítom, hogy még ezt magát is mi alkotjuk teremő tehetségünkkel.« Így jellemzi viszonyát Kanthoz maga Fichte 1795-ben »a realista Jakobi Frigyes Henrikhez« intézett egyik levelében. Fichte a transcendentalis eszményiséget valóban élére állította, midőn a gondolkozást és gondolatot nyilvánította a való létezőnek s a jelenségek minden más létezését mint látszatot elvetette.

Ez jogtanáráról is áll: »minden jog tiszta észjog. Szerződéses és írott jog sohasem jog, ha nem eszünkön alapszik.« (Hátrahagyott iratai II. 498.). A jogfogalmat a priori állapotja meg az észből bármilyen tekintet nélkül

a tapasztalásra, a történelemre; és ez a jogfogalom ő neki abszolút, »a jog törvénye az ész föltétlen törvénye«.

Azt lehetne gondolni, hogy ama nemzeti fogyatkozást, mely a németeket régóta ellenségei gunyjának tette ki, hogy ugyanis ők gondolkodókból álló nép, azaz képtelenek politikai néppé válni, Fichte még inkább előmozdította, mint Kant. Az ember azon hitre érezhetné magát indítatva, hogy a Fichteféle bölcseletnek is kiváló része van a porosz államférfiak amaz átkos módszerében, hogy a politikát a logikai gondolat formulázásának és nem a reális népelet fejlődésének tekintsék s azt a szerint üzzék; hogy neki is része van e politikában, mely az elmélkedés és nem a tett politikája. Mindemellett e nézetnek és e szemrehányásnak nincsen alapja.

Minden bölcselkedő elvontsága mellett Fichte olyan velős, életre való egyén volt oly erős akarattal, sőt olyan szenvedélyes hazafiassággal, hogy még jobban ezen jellemével, mint bölcselkedésével, így tehát fölfrissítőleg, erősítőleg, élesztőleg hatott a nemzetre. Bölcsellete is dialektikai alakjaiban magvas tartalmat mutat, mely személyiségének kinyomata. Midőn Fichte a Kantféle elválasztott lelki tehetségeket az »Én« egységében összefoglalta és az élő énből kiindulva szervezte az egész tudományt, egyszerűsmind elhatározó lépést tőn a merő kritikai alakítás határán túl s a szellemi élet kimeríthetetlen forrásához fordult. Midőn továbbá Fichte korának nagy, világra szóló eseményeit nemcsak a részt nem vevő figyelmezőnek hideg nyugodalmával engedte maga előtt elvonulni, hanem hatásait közvetlenül önön magában mélyen érezte és viszont menetőkre férfias bátorsággal és erkölcsi komolysággal próbált hatni, a hazafias cselekvésnek is mintaképét nyújtotta. Népszerű munkáinak tehát a német nemzet politikai

nevelése szempontjából nem csekélyebb a jelentőségek, mint a tudományos előadás szigorú alakjában megjelent műveinek. Kant nagy bölcselő, de Fichte nagy ember volt. Ez okból a Fichteféle bölcelet, még a hol elvont eszményiségbe csapong is ki, elerőtlenítőleg sohasem hatott.

Fichte élete nem egész oly csendesen folyik tova, mint Kant élete. Itten is az indulatok erősebb mozgása és változatosabb sors mutatkozik. Fichte is a nép osztályából vergődött föl személyes nagyságra. Még nagy város polgárának sem volt fia, hanem falu gyermeke, noha szüleiben a paraszti életmód összevegyült az alsóbbrendű polgárokéval.

Fichte János Gottlieb 1762. május 19-én Rammenauban, Felső-Luzsicza egyik falvában született. A szilárd becsületű szülék, a kik magokat és családjokat valami kis mezei gazdaság jövedelméből és kézi takácsmesterségek munkabéréből tartották fen, nem bírták a tehetséges fiút tudományos nevelésben részesíteni. Ekkor a falu lelkésze ösztönzésére egy száz nemes ember, Miltitz báró vette pártfogásába és saját költségén taníttatta. Még az egyetemen, melybe 1780-ban először Jenában lépett, azon szándékkal, hogy hittudományt tanuljon és prédikátornak képezze magát, igen nyomoruságos viszonyok közt élt. Folyton önfentartási gondokkal volt kénytelen küzdeni, a melyek a természettől büszke és öntudatos ifjút különösen súlyosan nyomták. Midőn azután hazájában, a hol ősidőktől fogva szűk, korlátolt orthodoxia uralkodott, kedvező kilátásai nem nyíltak reá, hogy lelkészül alkalmaztassék, megpróbálta, hogy maga törjön utat magának s Svájcba ment (1788.) Zürichben egy jó módú polgár, Ott, a »kard« vendéglő tulajdonosa házában magántanítói

állást kapott. Ottan a város lelkészei és tudósai közt sokféle ösztönzést és támogatást lelt, másrészt mint szelleműs és élesen gondolkodó és kitűnő egyházi szónok tette magát ismertté közöttük. Fontosabb volt rá nézve az, hogy egy másik zürichi polgár családjában R a h n J o h a n n a M á r i á b a n megtalálta amaz asszonyi lelket, ki valóját szeretetben és hűségben kiegészítette, s a ki őt a sors többféle háborítása után 1793. okt. 22-én feleségkép követte. Élettapasztalása időközben utazások és különböző családoknál való alkalmazása által kibővült, s bölcséleti hajlama Kant munkáinak tanulmányozása által gyorsan fejlődött. Königsbergában személyesen megismerkedett az öreg bölccsel. Immár saját erejével tett próbát egyelőre mint bölcséleti-politikai író. Mindkét ifjúkori munkája: »A g o n d o l k o z á s s z a b a d s á g á n a k v i s s z a k ö v e t e l é s e E u r ó p a f e j e d e l m e i t ő l , a k i k a z t e l ő b b e l n y o m t á k « és »A d a l é k o k a k ö z ö n s é g b e n a f r a n c z i a f o r r a d a l o m r ó l f ő l m e r ü l t í t é l e t e k h e l y r e i g a z í t á s á h o z « (munkái VI. k.) házasságának évébe esik. A forradalom korszakának szenvedélyei őt is megragadták. Álláspontja lényegileg ugyanaz, a melyet Rousseau elfoglalt volt. A nyelvezetben van valami a franczia tribüne szónoki röptéből. De az erkölcsi jellem mély komolysága s a logikai gondolkodó megvesztegethetlen élessége mégis világosan megismerhetők s mérsékelik az újításra irányuló vad vágyakozást.

A fejedelmeknek azt kiáltja: »nincs jogotok a szabad vizsgálódást zavarni; előmozdítanotok szabad — és csaknem alig vagytok képesek másképen előmozdítani azt, mint azon érdeklődéssel, a melyet magatok mutattok iránta, azon engedelmeskedéssel, melylyel eredményeire hallgattok. — Irányozzátok a kutató szellem vizsgálódá-

sait az emberiség jelenének leginkább megfelelő, legsürgetőbb szükségleteire; de vezessétek könnyű, bölcs kézzel sohasem mint uralkodók, hanem mint szabad dolgozó társak, sohasem, mint a szellem urai, hanem mint gyümölcseinek örvendező társai. Kényszer ellenére van az igazságnak, ez csak szülőföldjének, a szellemvilágnak szabadságában tenyészhetik. És különösen — ismerjétek meg valahára igazi ellenségeiteket, az egyedüli felségárulókat — a kik azt tanácsolják nektek, hogy népeiteket a vakságban és a tudatlanságban hagyjátok, a szabad vizsgálódás minden nemét akadályozzátok és megtiltsátok. Országaitokat ők a sötétség országainak tartják, a melyek a világosságban épenséggel fen nem állhatnak. (VI. 33.)

Inkább tudományos alakban van szerkesztve a nagyobb irat a francia forradalomról. De csak töredék. A forradalom j o g s z e r ű s é g é t kutatja benne s később czélszerűségét akarja megvizsgálni. A kérdést nem történeti, hanem bölcséleti bírálattal akarja taglalni. Csak az lebeg szemé előtt, hogy a forradalom jogszerűségét elvben megállapítsa.

A jogot és az államot még az egyéni akarattól származtatja le. Rousseaut a történeti kritika támadása ellen, mely azt hozza föl ellene, hogy a meglevő államok nem szerződésből keletkeztek, azon megjegyzéssel védi, hogy a történeti államalkotmányok a legtöbbször csak az »erősebb jogát« tüntetik elő, de j o g s z e r ű m ó d o n polgári társaság semmi máson nem alapúlhat, mint szerződésen. »Egy ember sem kötelezhető le máskép, mint önmaga által; egy embernek sem hozható törvény máskép, mint önmaga által. Ha megengedi, hogy idegen akarat törvényt alkosson az ő számára, lemond emberségéről s állattá teszi magát. A mi akarunk, a mi elhatá-

rozásunk, állandónak fogva föl, a törvényhozó és senki más. Más nem lehetséges.«

Midőn az állam végcélja után kérdezősködik, a minőnek azt a meglevő hatalom képviselői képzelik, semmi egyebet nem talál, mint az ő »akaratok egyedüli uralmát az állam belsejében és ez uralom kiterjesztését külfelé«, és előadja, hogy »a szabadságra való művelődés« lehet az egyedüli igazi végcélja az állami egyesülésnek. Politikai szabadság alatt érti »azon jogot, hogy más törvényt el ne ismerjünk, mint a melyet magunk hoztunk magunknak.« (VI. 101.) Innen jut el az alkotmányok változóságának bizonyítékához. »Egy államalkotmány sem változhatatlan, természetökben van, hogy mindnyájan megváltoznak. A rosszat, mely minden állami egyesülés szükségképi végcéljával ellenkezik, meg kell változtatni; a jó, mely ama czélt előmozdítja, magától változik át. Olyan záradék a társasági szerződésben, hogy az utóbbi változhatatlan, a legridegebb ellenmondás lenne az emberiség szellemével. Igérem, hogy ezen az államalkotmányon soha valamit nem módosítok, vagy nem módosítatok — annyit jelent: igérem, hogy nem leszek ember, sem nem tűröm, hogy ama körben, a meddig hatalmam elérhet, akárki ember legyen.« (VI. 103.) Különösen a korlátlan egyeduralmat kell megváltoztatni, mert ő vele soha sem lehetne az állam végcélját elérni.

Fichte ez iratban olyan messze megy, hogy még a szerződések természetjogi kötelező voltát is attól teszi függővé, megmarad-e állandóan a szerződő szabad akarata. »Ha valaki megváltoztatja szerződő akaratát, nincs többé benn a szerződésben.« (VI. 115.) Így az államból mindenki újra visszatérhet a természeti állapotba, ha nem akart ez államban tovább lenni. Ha mindnyájan

kilépnek, akkor természetesen megtörtént az átalakulás. De mivelhogy egyik tag sem kényszerítheti a másikat arra, hogy akaratát fentartsa vagy megváltoztassa, lehetséges, hogy némelyek megtartják a régi alkotmányt s a régi összeköttetésben tovább akarnak élni, mások viszont meg akarják szüntetni. Ez esetben nem ismer más tanácsot, mint ezt: »Mindkettőknek oly jól kell tehát berendezkednünk, a hogy csak tudjuk s el kell viselnünk, a mit gátolnunk nem szabad. Megeshetik, hogy kellemetlen az államnak önmagában államot keletkezni látni, de nem ez itten kérdés. A kérdés az: jogilag szabad-e ezt akadályoznia és erre én »nem«-mel felelek.« (VI. 148.) Az egyéni elv következetességének oda kellett vezetnie, hogy különböző államokat fogadjon el, a melyek egymás mellett ugyanazon a területen vannak mint például különféle társaságot ugyan egy országban. De ezzel az állam egész fogalma, területi souverainitásának egysége meg van szüntetve.

Egészen Siéyes szellemében fordul az államban levő kiváltságolt osztályok ellen, különösen a nemesség és a papság ellen. Az elidegeníthetetlen emberi jogok fogalmához ő is szilárdan ragaszkodik. »A szerződésben a kölcsönös szabad önkény alapja a jogoknak és a kötelezettségnek. Az be van bizonyítva, hogy szerződés csak olyan dolgokról létezik, a melyek önkényünkben állanak, a mely változandó, nem pedig olyanokról, melyekre nézve kell, hogy akaratunkat az erkölcstörvény változhatatlanul meghatározza.« (VI, 159.) Mindenkinnek kötelessége, ezzel elidegeníthetlen joga is, tökéletesbedésén a végtelenig dolgozni, s mindenkor legjobb belátását követni. E szerint elidegeníthetlen joga is van önkényét tökéletességének foka szerint változtatni; de semmi esetre sincs joga magát arra köte-

lezni, hogy akaratát sohasem kívánja változtatni. — Mihelyt tehát az előnyökben kevésbé részesülő polgár észre kezdi venni, hogy a szerződés által az előnyben részesülő javára megkárosult, teljes joga van megszüntetni a hátrányos szerződést. Amazt fölmenti ígérete alól és ő viszont visszaveszi a magáét.» (VI, 160. 161.) Minden adományozott kiváltság visszavonható tehát.

»A vélemény nemességét« ő is érvényben hagyja, mely szerint a szülők kitüntetése utódaik részére kedvezőbb nézetet kelt, de nem a »jog nemességét«. Az állam számára azon jogot veszi igénybe, hogy emezt eltörölje, mihelyt terhére kezd válni. Őte hát azt a kérdést: van-e az államban egy vagy több néposztály, melyeket tekintélyök és gazdagságok folytán kiválóan szokás az államügyeknél alkalmazni, tisztán az okosság és nem a jog kérdésének tekinti. (VI, 144)

Jelentékenyebbek elmélkedései az egyház viszonyáról az államhoz: »Egyház és állam két különböző, elkülönített társaságnak gondolva, egymással szemben a természetjog törvénye alatt úgy állanak, mint az egyesek, kik elkülönítve egymás mellett élnek. Hogy legtöbbször ugyanazon emberek tagjai egyszersmind az államnak és egyháznak, az nem változtat a dolgon, ha csak a két személyt, a melyet mindegyikök képez, a reflexióban elkülöníthetjük, a mint azt tennünk kell. Ha állam és egyház viszályba keverednek, az ő közös törvényszékök a természetjog. Ha mindketten ismerik határaikat, és a másiknak határait tiszteletben tartják, sohasem bonyolódhatnak viszályba. Az egyház területe a láthatatlan világban van, és a láthatóból kizárandó; az állam a polgári szerződés mérvadása szerint a láthatóban osztja parancsait s a láthatatlanból kirekesztendő. Az állam bele nem kaphat az

egyház területébe; ez fizikailag lehetetlen; nincsenek meg az eszközei az ilyen beavatkozáshoz. Ebben a világban bűntethet vagy jutalmazhat. A másik világban átkot vagy áldást nem osztogathat. Csupán cselekedeteinkről, nem pedig gondolatainkról kell itélnie. A hol úgy látszik mintha az állam ilyes valamit tesz, ott nem az állam teszi azt; az egyház az, mely az állam fegyverzetét öltötte magára.« (VI. 264).

»Az egyház és az állam bizonyos kölcsönös szövetségét gondolták ki, melynek alapján az állam az egyháznak ezen a világon és az egyház az államnak a másikban barátságosan oda kölcsönözi hatalmát. A vallás kötelességei ez által polgári, a polgári kötelességek vallásos kötelességekké lesznek. Csodát véltek tenni a politika terén, midőn e szerencsés egyesítésre rájöttek. Én azt hiszem, hogy össze nem egyezhető dolgokat egyesítettek s ezzel mindkettejük erejét gyöngítették. Ellentétben van az egyház sajátos szellemével és szembe tűnően igazságtalan, ha a látható világon valami hatalmat igényel magának; az államnak viszont nem áll kötelességében és általában nincs arra jogosítva, hogy a láthatatlan világról való nézeteink után kérdezősködjék.« (VI. 267. s köv.)

»Valamely egyház a maga tagjaira olyan kötelezettségeket róhat, melyek kötelezettségeikkel, mint állampolgárokéval ellenkezésben vannak. Mit tegyen az állam, ha ez tudomására jut? Ha az államnak csak cselekedeteiről, nem pedig nézeteiről szabad itélnie, úgy ez esetben kötelezettsége nem áll be előbb, míg amaz egyházi nézet valamelyik polgárnál ténynyé nem vált, akkor azután a tettét kell fenytienie. — Az egyház a cselekedetet, melyet kíván, ki nem erőszakolhatja külső hatalommal, de az állam teheti ezt és így tulhatalmára kell számítania.

De ismerjük a vallásos nézetek erejét az emberek lelkére ; minél nagyobb föláldozást kíván, annál könnyebben engedelmeskednek neki. Erre azt felelhetném, hogy az állam ezt az ábrándozást azon fegyverekkel győzze le, a melyek igazán és valójában adatvák nekünk ellene, hideg, egészséges észszel ; hogy továbbá polgárainak felvilágosítására és szellemök művelésére csak annál több és célirányosabb intézkedéseket tegyen. Hogy ha azonban ehhez nem ért ? Akkor használja jogait ! Mindenkinek joga van kilépni az államból, mihelyt akar, az állam vissza nem tarthatja ; az államnak szintén van joga kirekeszteni köréből akárkit, a kit akar és mihelyt akarja. Használja föl az állam ezt a jogát polgárai közül azok ellen, a kiktől megtudja, hogy olyan nézeteket táplálnak, a melyek ő reá veszedelmesek. — Átlátom ugyan, hogy bölcös állam következetes jezsuitákat mért nem tűrhet meg ; de nem látom át azt, mért ne tűrné az atheistát. Amaz igazságtalanságot kötelességnek tart, a mi az államot veszélynek teszi ki ; az utóbbi, a mint közönségesen hiszik, általában semmi kötelességet sem ismer el : ez tehát semmit sem árt az államnak, mint a mely azon szolgáltatásokat, melyekkel neki tartozunk, fizikai erővel erőszakolja ki, akár szívesen teljesítjük azokat, akár nem.» (VI. 271. s köv.)

Fichte később lényeges dolgokban is megváltoztatta és helyreigazította az ezen ifjú kori iratban kifejezett nézeteket, de azért ifjúsága még sincsen ellenmondásban érettebb korával. Az erjedő must szesze a megtisztult bor szeszére utal. Még sokáig tartott, míg a közvélemény a francia forradalomról igazságos ítéletre juthatott. A pártküzdelem indulatai közepett és a régi államrend összeomlásának elbódító és megzavaró ijedelmé mellett nem volt az lehetséges ; és a bölcselek az új államelmélet igazsá-

gába vetett eszményi bizalmának is egyelőre sok minden veszélyes szirthez kellett csapódnia és kárt tapasztalnia, mielőtt az ítélet szükséges elfogulatlansága, szabadsága és világossága létre jött. Maga Fichte később kikérte magának azt, hogy »az ifjúnak még tökéletlen kísérletét a férfiú politikai alapelvének mértékévé tegyék«. *)

A »demokrata« híre, melybe Fichte immár jutott, nem gátolta a weimári kormányt benne, hogy őt Reinhold helyére a bölcsélet tanárává hívja meg Jenába. (1794.) Barátai azt érvényesítették, hogy »a demokrata pártot mégis csak in abstracto veszi védelem alá«. (Fichte élete I, 261.); akkor Kant egyik legkitűnőbb tanítványának és a Kantféle bölcsélet képviselőjének tartották. De csakhamar új, az ő sajátságát képező „tudománytan“ alapítójának mutatkozott, melyet legelőször még Zürichben, válogatott hallgatókkörében, a kikhez Lavater is tartozott, adott volt elő és most Jenában alaposabban átdolgozott.

Természetjoga **) először 1796-ban jelent meg, egy évvel előbb mint a Kantféle jogtan. Rokon ugyan vele, de néhány lényeges tekintetben különbözik tőle. Fichte alaposabban tesz különbséget erkölcs és jog közt és mind a kettőt mint két törzsöt az öntudat egyetlen gyökerétől származtatja. A jogtudat eredetiségét vitatja az erkölcsi tudat eredetisége mellett.

»Az eszes lény mint ilyen öntudattal nem gondolhatja magát a nélkül, hogy egyénnek, egynek azon más eszes lények közt ne gondolja magát, melyeket önmagán kívül föltételez úgy a mint önmagát föltételezi. Szabadnak

*) Verantwortungsschrift gegen die Anklage des Atheismus. (Védelem az atheismus vádjá ellen.) 93 oldal.

**) A természetjog alapja a tudománytan elvei szerint. Munkáinak III. kötetében.

teszem föl magamat és egyszersmind más szabad lényeket teszek föl magam mellett. A jog fogalma e szerint szabad lények egymáshoz való szükségképi viszonyának fogalma. Tártya a közösség szabad lények mint ilyenek közt. « (III, 8.)

»Az erkölcs törvény az önmagunkkal való föltétlen összhangzat törvénye. A jogi szabály így szól: korlátold szabadságodat azon összes személyek szabadságáról való fogalom által, a kikkel összeköttetésbe jutsz. « (III, 10.)

»A véges észbeli lény még más véges észbeli lényeket magán kívül nem tételezhet föl a nélkül, hogy magát ne úgy képzelje, mint a ki velök olyan határozott viszonyban áll, a melyet jogviszonynak neveznek. « (III, 41.) »Az önmagamon kívüli szabad lényt minden esetben szabadnak kell elismernem, vagyis szabadságomat az ő szabadsága lehetőségének fogalmával kell korlátolnom. « (III, 52.)

Minthogy a jog egyelőre az öntudatból van származtatva, természetesen kényszer nélkül hat, de csak midőn az emberek közt hűség és hit uralkodnak. Ez a természetjog föltétele, de minthogy kölcsönös hűség és hit a jogtörvénytől nem függenek, ha azok elvesztek, úgy biztontalanság áll be. Akkor más, külső szükségképi-ség kell nem azért, hogy a hiányzó jó akaratot kierőszakolja, a mi lehetetlen, hanem hogy kierőszakolja azt, hogy mindenki tisztelje cselekedeteiben a többség szabadságát és hogy a jog minden megsértése megtalálja büntetését. (III, 139 43.) Hogy ehhez megalapítsák a kellő hatalmat, a kö z á l l o m á n y t, az államot alapítják meg.

Fichte belátja a feladatot, hogy olyan akaratot kell találni, a melynek épenséggel lehetetlen, hogy más legyen, mint a k ö z ö s a k a r a t vagy másképen kifejezve »olyan akaratot kell találni, a melyben a magánakarat és a közös synthetice egyesítve van« (III, 151.)

A rejtvény megfejtésében nem jut a Rousseauféle nézetén túl, de határozottabban formulázza azt. Mindenek előtt mint puszta gondolati alakot: legyen a kereendő akarat X. Minden akaratnak önmaga (jövő állapotában) a tárgya. Az akarónak végső célja önönmagának fentartása. Így van ez X-nél, s ez lenne tehát X-nek magánakarata. — Már most ezen magán akaratnak egynek kell lennie a közös akarat: ez pedig az, mely mindnyájunk jogait biztosítani akarja. X tehát, a mint magát akarja, mindnyájunk jogainak biztonságát akarja. Mindnyájunk jogainak biztonságát csak mindnyájunk összehangzó akarata által akarjuk. Csak erre nézve értünk mindnyájan egyet: mert minden egyébben akaratumk részleges s egyéni célokra irányul. (III, 152.)

»Ezt az egyetértést immár az érzéki világban kell valósítani. Akaró lények az érzéki világban reánk nézve csak az emberek. Így tehát ama fogalmat az emberekben és az emberek által kellett valósítani. Ehhez szükségeltetik:

a) Hogy határozott számú ember akarata, valamely időpontban csakugyan összehangzóvá legyen és mint ilyen nyilatkozzék; állampolgárok szerződése.

b) Hogy ezt az akaratot mindnyájok állandó és maradandó akaratának állapítsák meg, a melyet mindenki a mint azt a jelen pillanatban kinyilatkoztatta, a sajátmagának ismerjen el, míg e helyen térben élni fog. A jelen akaratnak örök időkre való ezen megállapítása által lesz immár a kinyilatkoztatott közös akarat törvény.

c) Ezen közös akaratban részint azt határozzák meg meddig terjedjenek minden egyes személy jogai s ennyiben a törvényhozás polgári (civilis); részint pedig azt hogyan fenytse meg azon embert, a ki őket megsérti: a büntető (criminalis) törvényhozás.

d) Ezt a közös akaratot erőhatalommal és pedig túlhatalommal kell felruházni, melylyel szemben minden egyes ember hatalma végtelen kicsiny, hogy önmagát és fentartását kényszerrel biztosíthassa: az államhatalom. Benne kétféle foglaltatik: a jog, hogy bíraskodjék és a jog, hogy a hozott jogi ítéletet végrehajtsa (*potestas judicialis et potestas executiva in sensu strictiori*, melyek mindketten a *potestas executiva in sensu latiori*-hoz tartoznak).« (III, 151 s köv.)

Az általános akarat tehát csak egyéni akaratok egyesítése, azaz szerződési akarat. Az állam tehát szerződésre alapíttatik s a törvény megint csak szerződési akarat. Ezzel azonban a feladat nincs megoldva, mert ennek az általános akaratnak nincs egysége és ez a közállomány nem személy. A Fichteféle közállomány célja csak mindnyájok biztonsága, és tevékenysége csak mindnyájok jogainak fentartása, alapjában tehát csak az igazságszolgáltatásé. A kormányhatalom egészen hiányzik; a mit végrehajtó hatalomnak nevez, tulajdonképen csak a jognak kezelése, tehát csak törvényszéki tevékenység. Ha tehát Fichte megjegyzi: »egészen céltalan, sőt csak látszólag lehetséges a birói és a végrehajtó hatalom elválasztása; a végrehajtó hatalom kell, hogy ellenmondás nélkül végrehajtsa a biróinak ítéletét s a két hatalom csak látszólag a személyekben van elválasztva, melyek közül a végrehajtónak semmiféle akarata sincs, hanem csak valamely idegen akarattól vezetett anyagi ereje van.« (III, 161.) — úgy azt látjuk, hogy a főkérdést: minő viszonyban van kormány és bíróság, fel sem is fogta s a végrehajtást csak a bakó vagy a zálogoló tevékenységének képzei, a ki a birói ítéletet anyagi eszközökkel valósítja. Az egész állam ő

neki is, mint Kantnál, csak polgári jogintézet, jogállam szűkebb értelemben, melynek egyedüli célja az igazság kiszolgáltatása.

De Fichte azt kívánja, hogy a közállomány ne maga vegye át a közigazgatást, hanem azt egy emberre vagy több személyre ruházza: mert ha maga gyakorolná azt a hatalmat, az egyes embernek nem lenne elegendő biztonsága az iránt, hogy sohasem fognak vele a törvény ellenére bánni. E szerint a demokratá alkotmány ellen nyilatkozik, mint a mely »a legbiztontalanabb, a mely csak képzelhető, mert benne nemcsak mint az államon kívül, mindenkor mindnyájok erőszakoskodásától, hanem időről időre valamely felizgatott tömeg vak dühétől is kell tartanunk, mely a törvény nevében igazságtalanul jár el.« (III, 158.)

Ahhoz, hogy meg legyünk győződve annak lehetetlenségéről, hogy valaha a törvény ellenére való bánásmódban részesülünk, elkerülhetetlen, hogy magát a törvénynek kezelőjét számadásra lehessen vonni. »Az az alkotmány, a melyben a közhatalom kezelőit felelősség nem terheli, zsarnokság.« (III, 160.)

Ennek megfelelően azt követeli, hogy az úgynevezett végrehajtó (birói) hatalomtól különválasztassék »a felügyelet és a megítélés joga arra nézve, hogyan kezelik eme hatalmat. Ezt a felügyeleti hatóságot, melynek igen nagy értéket tulajdonít, »Ephoratus«-nak nevezi. Az ephorussok-nak, kiket javaslatba hoz, maguknak nincs birói vagy végrehajtó hatalmuk, de folytonos felügyeletet gyakorolnak a közhatalom eljárására s »föltétlen-tiltó hatalmuk van, azaz nem ennek vagy amannak a különös jogi ítéletnek végrehajtását megtiltani, mert így

bírák lennének; hanem a jog egész menetét bármely órában megszüntetni, a közhatalmat teljesen és minden részében fölfüggeszteni.« (III, 172.) Ezt a tényt állami interdiktumnak nevezi s erejét, a föltétlen — pozitívval ellentétben, föltétlen negatívnak nyilvánítja. »Az interdiktum kihirdetése egyszersmind a közállománynak összehívása. Az ephorusok vádlók, a hatalom kezelői vádlottak, a közállomány pedig bíró. »A mit a közállomány határoz, az alkotmányos törvény.« (III, 173.)

A javaslat némiképen a rómaiak tribunatusára emlékeztet bennünket, habár a tribunosok minden egyes esetben intercedálhattak, míg az ephorusok mindenkor az egész felsőbbséget függesztik föl s ezzel az államot életében gátolják. Fichte különféle javaslatokat tesz, hogy az ephorusok függetlenségét biztosítsa s kezességet nyerjen az iránt, hogy a népszabadságot csakugyan szívéből hordják. A legvégső esetben pedig, ha a végrehajtó hatalom és az ephorusok egyesültek a nép szabadsága ellen, akkor ő sem ismer más segítséget, mint a néplázadást, a fölkelést.

Az egyes ember, «a ki a végrehajtó hatalom akarata ellenére a közállományt összehívja, minthogy az ő akarata a praesumtiv közös akaratnak ellenszegül, s ellene valami hatalmat keres, lázadó. De a nép soha sem lázadó s a lázadás kifejezés róla használva a legnagyobb képtelenség, a mit valaha mondtak; mert a nép tényleg és a jog szerint a legfőbb hatalom, melynél nagyobb nincs, mely minden más hatalom kutforrása s egyedül az istennek felelős. Csak valamely felebbvaló ellen történik lázadás. De mi felebbvaló e földön mint a nép! Ő csak önmaga ellen lázadhatna, a mi sületlenség.« (III. 182.)

Azonban az, a mit itt Fichte népnek nevez, nem a

szervezett nemzet fővel és tagokkal, hanem csak az egyesült polgárság, a kormány (bírák) és az ephorusok levonása után, tehát csak a kormányzottak tömege, a szűkebb értelemben vett demos. Ennek a »nép«-nek tulajdonítja a legfőbb hatalmat, s így nem jut a népsouverainitásnak más fogalmához, mint a mely Rousseaunál meg volt. Midőn Fichte az állampolgári szerződést (contrat social) közelebbről vizsgálja, három szerződést különböztet meg, a melyekből amaz áll:

1. A tulajdoni szerződést. Tulajdon alatt nem mint a római jog művelői a személynek (egyes embernek) jogi uralmát érti valamely dolgon (ingatlanon, házi állaton, ruhán) mert az ő jogfogalmával, mely mindig az emberek egymáshoz való viszonya, ellenkezik dolgokon való jogokról szólni. Érti alatta általában »a jogot szabad cselekvésre az érzéki világban: Az első immár az, hogy mindenki azt mondja a többieknek: Én ezt a dolgot birtokba akarom venni s azt követelem tőletek, hogy reá vonatkozó jogigényeitekről lemondjatok. Mindnyájan azt felelik reá: Lemondunk ez igényekről azon föltétellel, hogy te lemondasz minden másra vonatkozó igényeidről.« E szerint mindenki egész tulajdonát teszi be zálogul, hogy nem akarja bántani a többi emberek vagyonát.« (III, 195.) Ez az első szerződés tehát a magánjogot alapítja meg és ez a porhanyó homok — ezen egész modern iskola alap gondolatának megfelelően, mely iskola az egyénből indul ki —, a közjog fundamentoma. Ezen magán érdekek szempontjából

2. megalkotják az ugynevezett védelmi szerződést: »az állampolgári szerződés célja az, hogy mindnyájunk kizáró szabadságának a tulajdoni vagy polgári szerződésben megszabott hatá-

rai még kényszer által anyagi erővel is védelmet nyerjenek, minthogy a pusztá jó akaratra nem bízhatjuk s nem akarjuk magunkat bizni.« Azon negatív első szerződéshez: »Mindenki megígéri, hogy tartózkodni fog a támadástól akárki más tulajdona ellen« járul immár a második, a pozitív: »Mindenki megígéri, hogy minden más ember tulajdonát valamely harmadiknak lehető támadása ellen védeni segített.« (III, 197—198.) Az első szerződés megalkotja a magánjogot, a második a polgári s tegyük hozzá a büntető igazságszolgáltatást. Hogy hatékonyságát tegyük ezt a védelmet, melynek mindenütt érvényesülnie kell, a hol jogsértést követnek el, s akkor is készen kell állania, mikor még függőben van az, kinek vagyona támadtatik meg, egységes védő hatalom szükséges, mely csak maga az egész lehet. Ebből származtatja a harmadik szerződést:

3. az ugynevezett egyesülési szerződést, »az által, hogy minden egyes ember a többiekkel, mint egy egész szel szerződik, lesz az egész teljessé, az egyes ember így része lesz valamely szerves egésznek, s vele egygyé folyik össze.« E tekintetben azonban Fichte elővigyázatosabb, mint Rousseau, a ki föltétlenül azt állítja: »Mindenki egészen engedi át magát.« Ő ellenben azt állítja: »A védő testhez mindenki a maga járulékat adja: szavazatával járul a hatósági személyek kinevezéséhez, az alkotmány biztonságához és biztosításához, a maga határozott járulékat adja tehetségekben, szolgáltatásokban, akár természetbeli akár pénzbeli termékekben. De nem adja át magát és a mi az övé, egészen. Mert e feltétel mellett mi maradna meg neki, a minek védelmét az állam neki megígérhetné? A védelmi szerződés így csak egyoldalú és önmagának ellenmondó lenne.« (III, 204. s k.)

Látni való, mily hasztalan erőködik Fichte az egésznek egységét konstruálni, pedig mégis csak egybekötött sokasággal van dolga.

»Ott a sok rész kezében

Csak a kapocs hiányzik épen.«

Midőn Fichte vizsgálódásának végén »a szervezett természeti terméket (állatot, embert) mint a fogalom megvilágosításához a legillendőbb képet« rántja elő és azt mondja: »Az összes szerves erők egyesülése által alakul a természet; mindnyájok önkényének egyesülése által az emberiség« — önmagát czáfolja meg. A természetes test nem fej és derék, szem, orr, száj, fül stb. egyesülése; hanem megfordítva szervei nem egyebek, mint az egész testnek tagjai s az egésznek egységét föltételezik. Találó ugyan ama kép az államszervezetnél, de csak azért, mert mint már Aristoteles tanította, az egész megelőzi a részeket s az állam egysége más valami, mint egyének puszta társasága.

Jenában Fichtenek soknemű támadást kellett kiállania. Először a főkonsistorium azon ütközött meg, hogy Fichte egyik előadását a vasárnapi napokra akarta kitűzni. Ezt istentelenségül rótták föl neki, míg ő csak annak nem látta be okát, miért legyenek tudományos és erkölcsi előadások vasárnap, az istentisztelet befejezése után kevésbé megengedhetők, mint például a nyilvános színi előadás. Azután a tanulókkal, kik előbb ritka bizalmat mutattak iránta s később azt hitték, hogy megcsalvák s bizalmukkal visszaélés történt, darab ideig viszályba keveredett, a mi arra bírta, hogy 1795 nyarán Jénán kívül lakjék. A tanulóknál az összes egyleti és rendi szövetségek eltörlését akarta keresztül vinni s már kinyerte az összes testületek lemondását, midőn a hatóság bürokrata

ügyefogyottsága újra mindent elrontott, s igazságtalan bizalmatlanságot keltett Fichte irányában, a ki — maga becsületes ember — a tanulók erkölcsi becsületértését felkeltette. Végül még azzal is vádolták, hogy az a t h e i s m u s t a n í t ó j a.

Érthető, hogy szepegő kedélyek félénk aggodalommal telhettek el, midőn az ítészeti bölcsélet haladásait és azt észre vették, hogyan támadja meg az az isten eddigi bizonyítékait, sőt azt az állítást is kimondotta, hogy az istenről nem lehet tudomásunk, csak érzetünk és hitünk. Ha az ész logikája semmi istenfogalommal nem tudott megbarátkozni, úgy a tapasztalás bizonyítéka szintén nagyon bizonytalanná lett. Ha az ész természettől istentelen volt, hogyan érezhette megnyugtatta magát a kedély, a melynek egyebekben mégis az ész vezetésének kellett magát alávetnie? Ha Fichte az erkölcsi virágrendre utalt, és ezt nevezte istennek, az erkölcsi világrendet, a mely lelkiismeretünkben mint kötelesség érzete nyilatkozik és ha a mellett valamely személyes lény lételet mint ezen erkölcsi rend okát tagadta, midőn személyiséget és öntudatot csak véges és korlátolt tulajdonságoknak értett s ez okból azokat a végtelen léterőtől megtagadta: *) akkor a nézet bizonyára sem a keresztyén vallás istenével, sem a nép (természetes) istenével sem vala összeegyeztethető.

Mint hajdani időkben, úgy most is a szász választó fejedelemségből jött Zion őreinek első panaszos szava. A választó fejedelem írt (1798. decz. 18.) a weimari nagyhercegnek s Fichte megbüntetését kérte, különben azzal

*) Fichte értekezése le van nyomtatva a »Phil Journal«-ban, mely egy másodikkal Forberg-től szolgáltatva az anyagot a vádhoz. »Fichte élete« II. k. 98. oldal.

fenyegetőzött, hogy a fejedelemségi alattvalóknak meg fogja tiltani a jeni egyetem látogatását; ezen felül még a porosz és hannoverai udvarokhoz fordult. Károly Ágost nagyherceg kormánya valóban kényes helyzetben volt s ildomos huzavonával és csilapítással vélt a heves zivataron áteshetni. De ez a diplomatikus magatartás nem felelt meg Fichte jellemének. Merészen és daczosan szembe szállott a váddal s »Felebbezés a közönséghez az atheismus vádja ellen 1795« című munkát tön közé. Le akarta győzni ellenfeleit vagy a küzdelemben el akart veszni s midőn magát és a tudományos gondolat szabadságát védelmezte, a vádra viszon-váddal felelt. »Nem az atheismusom az, a melyet biróilag üldöznek, hanem demokratismusom«; írta második önvédelmi iratában s kimutatta, hogy mivel politikai gondolkodása módja miatt gyűlölik, találták föl a népszerűbb vádat vallásbeli gondolkodása módját illetőleg. (Fichte élete I, 351.)

Midőn Fichte arról értesült, hogy a kormány az ügyet dorgálással *) akarja elintézni, kijelentette azon elhatározását, hogy feddést nem fog elviselni s inkább ott hagyja állását; tette ezt egyik barátjához intézett levélben, melyet ez az okmányokhoz mellékel. Ez a fenyegetés döntőleg hatott. A nagyherceg tudára adatta, hogy

*) Az 1799. martius 29-ki leirat mindazonáltal nagyon józanul és mérsékeltlen van tartva. A többek közt azt mondja: »Noha tehát bölcséleti elmélkedések jogi eldöntés tárgya nem lehetnek, mindemellett a »Philos. Journal« kiadói általi, a szó közönséges értelme szerint oly sajátságos és megbotrántoztató tételek terjesztését nagyon elővigyázatlanak kell elismernünk, minthogy fel vagyunk jogosítva akadémiai tanároktól elvárni, hogy az akadémiák jó hírnevét inkább az olyan fontos tárgy fölötti ilyes kétértelmű nyilatkozatok és dolgozatok visszatartásával fogják emelni stb.«

óhajához képest el fogja fogadni lemondását s Fichte immár csakugyan elbocsátását kérte.

Fichte most veszedelmes helyzetben volt. Nemcsak tudományos biztonságát veszítette el, hanem mint a ki »atheistává és demokratává« lön nyilvánítva, az egyházi tekintély és a világi hatalom minden üldözésének is ki lön téve. Ekkor D o h m miniszter Poroszországban menedékhelyet nyitott neki s Fichte Berlin felé fordult (1799. július), hol számos barátjára talált. III. F r i g y e s V i l m o s király jelentést tétetett magának Fichte politikai magatartásáról s kinyilatkoztatta: »Ha Fichte olyan nyugodalmas polgár, mint a hogy mindezekből kitűnik s ha oly távol áll veszedelmes összeköttetésektől, úgy a tartózkodást államaimban nyugodtan meg lehet neki engedni.« Noha ő maga igen vallásos érzelmű volt, mégis olyan szóval kísértette e nyilatkozatot, mely Nagy Frigyes szabad lelkére emlékeztet bennünket: »Ha igaz, hogy ellenségeskedést folytat a jó istennel, akkor végezze el ezt ő vele a jó isten; nekem nincs hozzá közöm«. (Fichte élete I, 391.)

A Berlinbe való költözködéssel Fichtére a fejlődés új és felsőbb foka kezdődik, valamint a tudományban úgy nemzeti tevékenységében. Amaz belemélyed s részben keresztül tör a korlátolt, véges Én sorompóin, midőn tisztábban mint előbb jut a végtelen Én-nek is tudatára. A második kitágasodik azon állam nagyobb viszonyaiban, a melyben immár egyelőre mint magán tudós élt s a hol később mint nyilvános tanárnak kellett működnie.

Fichte áll a m t a n a is haladásokat tesz s kijut a csak negatív törvényszéki intézet szűk hüvelyéből. Ez a haladás már azon sajtóságos iratban mutatkozik, mely 1800-ban. »Der Geschlossene Handelsstaat«

(zárt kereskedelmi állam bölcséleti tervezet) czimmel, mint függelék a jogtanhoz s kísérlet a jövőben kiadandó politikához jelent meg. (Első kiadás 1800-ban Tübingában. Munkái III. kötete.)

Fichte az eddigi »jogi államot, melyet az emberek bizonyos meghatározott tömege alkot, kik ugyanazon törvények és ugyanazon legfőbb kényszerítő hatalom alatt állanak« »zárt kereskedelmi állammá akarja« tenni, vagyis: »Ezen embertömeg immár egymás közt és egymásért kölcsönös kereskedelemre és iparra legyen korlátolva és mindenki, a ki nem ugyanazon törvényhozás és kényszerítő hatalom alatt áll, kizárassék e közlekedésben való részvételből«. A jognak szigorú formáit és oldó-kényszerítő hatalmát egészen alkalmazza a közgazdaságra is az ország területén belül. Az államot nagy közös kényszer-dologházzá változtatja, a melyben az egyesek különböző hivatási tevékenységét az egész szempontjából pontosan szabályozzák, a termékek és gyártmányok összes árát államilag megszabják, az élet élvezeteire való igényeket jogi szabályok szerint állapítják meg, a közönséges s világra szóló pénzt eltörlik, s csak az illető országra korlátolt érvényű pénzt tesznek helyére, minden magán kereskedelmi összeköttetést a külfölddel szétmetszenek, s a külső kereskedelmet egyedül maga az állam folytatja. Azt akarja, hogy az állam gazdasági tekintetben is legyen elég önmagának, de belsejében arról gondoskodik, hogy minden tagja gazdasági kielégítést találjon.

Nem nehéz kimutatni, hogy az egész gondolat tartathatlan, hasznavehetetlen, sőt egyenesen kárhoztatni való. De mindazonáltal nem érdek nélküli utána járni, hogyan juthatott hát Fichte, a ki előbb az államot rideg erélyvel a jogvédelemre korlátolta, oda, hogy azt kereske-

delmi intézetté tegye; és mindenesetre elismerést érdemel, hogy Fichte, talán Németországban az első, »a társadalmi kérdést komolyan kezdte művelni« *) és figyelemre méltó, hogyan próbálta megoldani.

Az utat e változáshoz ismét a jog fogalomról indulva ki keresi és találja meg és semmit sem akar róla tudni, hogy az állam feladata »az embereket boldogokká, gazdagokká, egészségesekké, igazhitűekké, erényesekké és az örök üdvösség részeseivé tenni.« Az állam gyámkodását, mint jogosulatlant minden más dologban elveti, de követeli azt ezen gazdasági tekintetben mint jogilag szükségest. Ha visszaemlékezünk reá, hogy Fichte államszerződése első fokon tulajdoni szerződés volt s hogy a Fichteféle jogállam a tulajdon védelmére alapított, akkor megfogható, hogy Fichte azt hihette, hogy a jog területe egészen oly messzire terjed, a meddig a tulajdoni viszonyok észlelhetők. Hisz a tulajdont eredetileg nem — mint a legtöbb jogász — a birtokba vételből, sem — mint a nemzetgazdák legtöbbje — a munkából, hanem azon szerződésből származtatta le, hogy mindenki tisztelje a másikat szabad cselekedetei körében, és ez a szerződés volt nála alapja az államegyesülésnek. Ezén nézetéhez a szerződésről még később is ragaszkodott; és épen ez sok téves következtetés forrása. Mert a valóságos államok nem felelnek meg az ész-államnak. Véletlen s a sors változatai hatottak alakulásukra, nem pedig csak az észszerű jogakarat. De »a valóságos állam befoglaltatik az ész-állam lassankinti alakulásában« és »a politika azon folytonos vonalat írja le, melylyel amaz az utóbbivá változott és a tiszta államjogban végző-

*) Zeller E.: Fichte G. János mint politikus — Sybel tört. folyóiratában IV. k. 23. oldal.

dik.« (III. 397 s köv.) »Ezen álláspontból nem lehet csupán az az állam feladata, hogy mindenkit a maga tulajdonában védjen, a mint ez részben véletlenül alakult; az ész-állam felsőbb feladata az, hogy előbb mindenkinek megadja a magáét, hogy előbb tulajdonába helyezze és azután védelmezze abban.« (III. 399.)

De mi az osztozás jogelve? Fichte így válaszol: »Azon lehetőségre, hogy éljenek, mindazoknak egyenlő a jogigényök, a kiket a természet életre keltett. Az osztozást tehát mindenek előtt akkép kell eszközölni, hogy mindenki megélhessen mellette. Jussón nekünk, de maradjon is másnak. Mindenki olyan kellemesen akar élni, a mint lehet; és mivel azt mint ember mindenki megkívánja és senkisé is többé vagy kevesebb ember, mint a másik, ezen követelésben mindenkinek egyenlő joga van. Joguk ezen egyenlősége szerint kell az osztást eszközölni úgy, hogy mindnyájan és minden egyes olyan kellemesen élhessenek, a mint lehetséges, ha azt akarjuk, hogy annyi ember, a hány van, a meglevő hatáskörben egymás mellett megélhessen: vagyis, hogy mindnyájan körülbelül egyenlő kellemesen élhessenek. Elhessenek mondom, nem pedig: úgy kell élniök. Önmaga legyen az oka annak, ha valaki kellemetlenebbül él, de semmi esetre sem más valaki.«

»Bizonyos hatáskörben lehető tevékenységek valamely összegét vegyük az egyik mennyiségnek. Az életnek ezen tevékenységből eredő kellemetessége az értéke ezen adott mennyiségnek. Vegyünk bizonyos számú egyént, mint második mennyiséget, osszátok el az első mennyiség értékét egyenlő részekben az egyének közt: s megtaláljátok azt, mit kell az adott viszonyok közt mindenkinek kapnia. Az a rész, mely egyre-egyre jut, az ő vé jog szerint; kapja meg azt, még ha nincs is neki odaitélve. Az

ész-államban megkapja; azon osztózásban, melyet az ész fölbredése és uralkodása előtt véletlen és erőszak tett bizony nem mindenki kapta meg, mert némelyek többet ragadtak magukhoz, mint a mennyi részökre jutott.» (III. 402.)

Félreismerhetetlen ezen Fichte-féle eszmék hasonlatossága a francia konvent socialista kísérleteivel, sőt magával a kommunizmussal, mely akkor Párisban moczczanni kezdett. Még sokkal terjedelmesebben és mélyebbre hatóan, mint a konvent merészelte volt, akarja Fichte minden polgár egész gazdasági lételét államilag hivatalból meghatározni s mint a kommunisták, ő is uj és időről időre megújított felosztását sürgeti az anyagi szabadságkörnek, a mint ő mondja, az anyagi javaknak — mint a kommunisták akarják —, és pedig mennyiségtani egyenlet mértéke szerint.

De más tekintetben mégis nagyon különbözik a francia forradalmároktól. Először is nem a valóságos (történeti) tulajdont akarja erőszakosan kiküszöbölni s az eszményi ész-tulajdont forradalmi rendeletekkel behozni, hanem az észjog igaz voltáról való meggyőződés növekedésének útján, lassankint s nyugodtan előre haladó reform által az embereket a tökéletlen történeti állapotból az eszményiebb állapotba átvezetni. Azután pedig az ő egyenlősége nem oly elvont és nem oly föltétlen, mint a kommunisták egyenlősége. Sőt inkább tekintettel van az emberek különböző csoportjaira, ahogy akár mint »termelők« a természeti termékek nyerésén dolgoznak (földművelés és állattenyésztés), akár mint »művészek« a művészet termékeit állítják elő vagy pedig mint »kereskedők« az árúk cseréjét közvetítik. Midőn mindenek előtt a tulajdon egész tömegét a csoportok közt osztja szét s csak azután veti megint uj felosztásnak alá

minden csoport keretén belől az ennek kijelölt részletet a csoport tagjai közt számuk szerint ezzel bizonyos, ezen tagolás szerint rendezett változatosság jön tulajdoni rendszerébe s mégis némi figyelembe veszi a különböző országok ellentétes szükségleteit. A személyes, az egyéni tulajdonság és szabadság természetesen egészen elmerül mindezekben a dolgokban; és az alaphiba, mely minden kommunista s a legtöbb socialista rendszerben mindig újra visszatér, Fichte előadásában is észlelhető, tudniillik összetéveszti a tulajdont mint jogfogalmat, mely mindnyájokat egyformán illet, minthogy a tulajdon szerzés s a tulajdon védelme föltételei mindnyájokra ugyanazok, — a tulajdonnal személyes vonatkozásában mint az egyén realizált magán vagyonával, mely eredetileg és mindenkor nem a közösségtől, hanem kiválóan az egyéni tulajdonságoktól és cselekedeteiktől (szorgalom, takarékoság, fogyasztás stb.) függ; a mely tehát épen ezért sem egyenlő, sem az államtól meghatározott nem lehet. Zeller Fichtéről, mint politikusról szóló jeles dolgozatában fölvetette azt a kérdést: (Sybel hist. Zeitschrift IV. 25 o.) »Mi okozta, hogy ez a kitünő gondolkodó föltevéseinek tarthatatlanságát s eredményei lehetetlen voltát észre nem vette, mi takarta el ilyen szabadelvű férfiú elől javaslatai zsarnoki voltát« s ezt a kérdést olyan kitünően világítja meg, hogy magamat és olvasóimat azon élvezetben akarom részesíteni, hogy válaszát szó szerint ide igdtatom:

»A választ egyrészt a bölcselő egyénisége, másrészt rendszere adja kezünkbe. Amaz: mert Fichte jellemében, mint már előbb megjegyeztük, általában a türelmetlenség és uralkodás bizonyos vonása van; minél szilárdabban van eszméi igazságáról meggyőződve, annál kevesbbé tűr-

het el irányukban ellenmondást, annál jobban szeretné azokat általános törvényképen az állam-hatalom által valósíttatni; szabadelvűsége, mint a korábbi francia forradalomé az erőszakosság határozott kinyomatát viseli magán, nem az egyesnek szól, hanem az egésznek, nem a személyeknek, hanem az eszmének és azért nem habozik a személyeket arra, a mit az ész szükségképinek lát, kényszeríteni. Emez : mert az olyan eszménység, minő az övé, mindig zsarnoki; a valóság föltételei neki nem léteznek, az egyéneknek a rendszerrel szemben nincsen joguk ; Fichte elméletében hasonló okokból jár el önkényuralmilag, mint Plátó, kivel is részben már socialismusával és későbbi javaslatokkal még tökéletesebben, — csakugyan összetalálkozik. A mi a szóban levő kérdést különösen illeti, megoldása ridegségeiben legelől az ellenmondás lép napfényre, melybe Fichte önmagával keveredik az által, hogy az állam mivoltát és feladatát hiányosan határozza meg. Azon föltevésből indulva ki, hogy az állam nem több, mint egyesülés a jogvédelemre, későbbi fejtegetéseiben azon meggyőződésre jut, hogy az állam egyszersmind hozzá tartozói érdekeinek gondoskodásával is köteles foglalkozni. De mivel hogy amattól a föltevéstől szabadulni még sem bír, immár magukat az érdekeket teszi jogokká s az államtól megköveteli, hogy kielégítésöket épen úgy kényszerrel eszközölje, a mint a jogok tiszteletét köteles és jogosult kierőszakolni. Kevés, látszólag ártatlan tétel az, melyekből socialismusa kifejlődik s elméletének épen abban van tanulságos volta, hogy következtetései helyességével szigorun tudományostartásával ama pontokat, melyek helyes fogalmazásától itt minden függ, és a lehető tévutakat világosabban megismerteti velünk, mint legtöbb más író rokon tárgyú fejtegetései. »

A zárt kereskedelmi állam különben nem volt Fichtének csupán fiatalkori eszméje. Az irat főgondolatait a »Jogtanrendszere« című 1812. évi munkájába is fölvette s itt még gondosabban kifejtette azokat. A következő tételekben még tüzetesebben kifejezi későbbi socialista tanát:

»Mindenkinek megvan az önfentartás joga. De a természet a tevékenységtől tette azt függővé. A kinek joga van a feltételezettre, annak joga van a feltételre is. Mindenkinek van tehát jogaképen tevékenységi köre mint tulajdona s ezzel megvan azon joga is, hogy azt megtartsa. Mindenki gyakorolhassa tevékenységét. A munka olyasféle legyen, hogy a mindnyájokkal való ezen egyesületben meg lehessen utána élni. Megadjuk neked a jogot, hogy ilyen munkákat készítsél, egyszersmint azt jelenti, hogy kötelezzük magunkat azokat tőled meg is venni. (!) Minden tulajdon mindnyájunk szerződésén mindnyájunkkal alapszik, mely így szól: mi mindnyájan megtartjuk ezt azon föltétellel, hogy neked meghagyjuk a magadét azon föltétellel, hogy dolgozol. Munka tehát jogkötelezettség. Mindenkinek meg kell tudnia élni munkájából. Minthogy mindnyájan felelősek vagyunk érte, hogy mindenki megtudjon élni munkája után s támogatnunk kellene őt, ha nem tudna megélni, szükségkép mienk a felügyelet joga is arra nézve, dolgozik-e mindenki a maga körében annyit, a mennyi a megéléshez szükséges: és e felügyelet a közös jogok és ügyek céljából alkotott államhatalomra van ruházva. Valamint szegény, úgy henyélő se legyen az államban.« (Fichte hátrahagyott munkái Bonn. 1834. II. 513 oldal.) Ki ne emlékeznék, midőn a német bölcselő ezen tételeit olvassa, a későbben kelt 1848 február

25-ki kormány határozataira: »Le Gouvernement provisoire de la République française s'engage à garantir l'existence de l'ouvrier pas le travail, il s'engage à garantir du travail à tous les citoyens.«

Fichtének egész nézete az államról azonban még mindig alacsony foku és anyagi volt. Alapjában mégis csak a tulajdonosok jogvédelme volt az egyedüli államcél, melyet ismert; csak hogy ezt a jogvédelmet már nem csupán jogászilag conservativnek, hanem gazdaságilag is reformálónak értette. Mindazonáltal első iratában is felsőbb művelődési feladat volt már az államnak kitűzve s végül az állam szellemiebb és eszményiebb vizsgálataig emelkedett föl. Már a Berlinben 1804—5-ben »A jelen időszak alapvonásai«-ról tartott fölolvasásaiban »az összes egyéni tehetségeknek a faj céljaira való irányzását« jelöli ki az állam igazi feladatának »a művelődést a faj céljának« nyitvánítja és azt állítja, hogy »az az emberi nem rendeltetése, hogy lassankint szabadság által az absolut államhoz emelkedjék föl«. Azt a gondolatot is elveti, hogy az állam »egyéneken nyugszik s belőlök van össze rakva«. (VII. 144 s köv.) Szóval állami fogalma közeledik a hellén állameszméhez.

Jobban kiképzettnek mutatkozik azonban új »államtana« (Munkái IV. kötet) azon előadásokban, melyeket 1813. nyarán a berlini egyetemen tartott. Itt maga következő vonásokkal rajzolja az ellentétet az államnak közönséges — mely előbb az övé is volt — és felsőbb tudományos felfogása közt:

»A közönséges, természeti értelmében meg nem világosított embernek az élet, a mint azt az érzéki észlelés eléje tárja, tehát a mostani időbeli, e világi élet a végső cél. Ez nála az első és a legfőbb. Utána legközelebb

jönnek az eszközök az életet fentartani, azt oly hatalmasan, oly kényelmesen és oly kellemetesen a mint csak lehet folytatni: földijavak és vagyon s a hozzájuk vezető utak: iparos szorgalom és kereskedés. Az élet ezen eszközeit, melyeket tulajdonnak neveznek, akár-hogy szerezte azokat össze valaki, mindenféle erőszakos rablás ellen védelmezni, erre van az állam, ő csak eszköz eme célra. — Először az élet, azután a vagyon, végtére az állam, mely védelmezi.« (IV. 422.) »Ebből következik: 1) Az emberiség két alaptörzsre szakad: a tulajdonosokra és a nem-tulajdonosokra. Amazok nem az állam — hisz mint olyanok megelőznek minden államot — hanem tartják az államot, mint a hogy az úr szolgát tart magának, s az utóbbi valóban szolgájuk nekik. 2) A tulajdonosokra tökéletesen mindegy, ki védelmezi őket, ha csak védelmeztetnek; az egyedüli, a mi itt szem előtt tartandó, az, hogy olyan olcsón történjék, a mint lehet. Az állam szükséges rossz, mert pénzbe kerül. A háboru csak viszály két uralkodó-család közt azon kérdést illetőleg, hogy az egyik vagy a másik védelmezzene-e bizonyos területet. A tulajdonosoknak és az iparúzóknak ehhez a kérdéshez rendszerint nincs közük. Mihelyt az ellenség — nem az övé, hanem előbbeni uralkodójáé — lakó helyét hatalmába kerítette s a másiknak zsoldosait elűzte, minden ismét a régi kerékvágásba zökken vissza; jószága biztosítva van s ő ugy folytatja üzleteit, mint előbb.« (IV. 404 s köv.)

Ezen alacsony, az önhaszonra számított állami nézetel szemben Fichte immár új alapnézetét állítja: »1) Az igazi nézetben az ismeret az élet észlelésén, egyáltalán minden megjelenő és időbeli életen túl meggy egészen odáig, mi minden életben jelentkezik, s a minek jelent-

keznie kellene, az erkölcsi feladatig — az isten képmásáig. — Ehhez az élet csak eszköz. 2) Ama feladat általában végtelen, örök, soha el nem érhető; azért az élet szintén végtelen, örök, soha ki nem merülő, ép oly kevésbé, mint célja; örök az, és minden időn túl fenséges. Az idő és a benne rejlő, s általa lefolyó élet maga is csak a minden időn túli életnek jelensége. Egyik-másik formája és alakulata megszűnhetik, de maga az élet soha sem. 3) Az egyének élete nem tartozik az idő jelenségei közé, hanem egyszerűn örök (?) mint maga az élet. Tehát: az élet és fentartása e nézet szerint soha sem lehet cél, hanem csak eszköz az. 4) Továbbá: Az élet szükségképeni volta, ha eszköze akar lenni céljának, ez: hogy s z a b a d legyen, hogy föltétlenül (?) önállóan és önmagából határozza meg magát, minden külső ösztönzés és kényszerítés nélkül. De ez a szabadság nincs föltétlenül megállapítva, mint az élet örökkévalósága; megzavarható és pedig mások szabadsága által. Azt fentartani tehát az első cél, melyet mindenkinek a saját szabadsága kijelöl.«

»Azért a javak becslése ezen nézetben ez: 1) Az erkölcsi feladat, az isteni kép. 2) Az élet örökkévalóságában, mint eszköz hozzá; minden értéknélküli az, kivéve a mennyiben csakugyan ez eszközzé válik. 3) A szabadság mint az egyedüli és kizárólagos föltétel arra, hogy az élet ilyen eszköz legyen, azért, mint az egyedüli, a mi magának az életnek becsét ad.«

»5) I d ő b e l i élet, küzdelem a szabadságért kettős értelemben veendő: fölszabadulás a t e r m é s z e t i ö s z t ö n ö k alól — b e n s ő szabadság, melyet kell, hogy mindenki ö n m a g a adjon magának. Fölszabadulás m á s o k s z a b a d s á g a alól, — k ü l s ő szabadság, melyet minden egyes ember közösségben mindnyájokkal egyesség

és jogviszony elismerése által szerez. Ez az egyesülés jogviszony alkotására, vagyis azon viszonyára, melyben mindnyájan szabadok a nélkül, hogy az összes többieké csak egynek is szabadságát zavarná, az ismeret ezen összefüggésében az állam, helyesebben: az ország.«

»6) Bizonyos embertömeget, melyet közös, őket fejlesztő történelem egyesít valamely ország alkotására népek nevezünk. Az ő önállósága és szabadsága abban áll, hogy a megkezdődött folyamában önmagából orszaggá fejlődjék. 7) A nép szabadsága és önállósága megvan támadva, ha valamely erőhatalom meg akarja ezen fejlődés menetét szakítani; ha be akarják kebelezni valamely más olyan törekvésbe, mely orszaggá akar fejlődni vagy akár minden ország és jogmegsemmisítésébe. A népélet, melyet valamely idegen életbe vagy elhaló testbe oltanak be, megvan ölve, megsemmisült és kitöröltetett a sorból. 8) Itt van igazi háború, nem az uralkodó családok, hanem a népek háborúja, az általános szabadság s mind-egyik külön-külön szabadsága van fenyegetve: nélküle nem is akarhat élni senki a nélkül, hogy semmirekellőnek nem vallaná magát. Mindenkiné saját személyével és helyettesítés nélkül feladata tehát a harcz életre-halálra.« (IV. 409 s k.)

Habár a Fichte-féle indokolást még hiányosnak találjuk is, midőn nem elegendőleg tesz különbséget az isten örök élete s az ember nem-örök élete között, midőn a nép összeletét az örök élettel nagyon is azonosítja s az egyéni élet jelentőségét, ellentétben az összelettel, ki nem elégítően méltányolja: mind e mellett a szellemi haladás, melyet Fichte az állam ismeretében tőn, félreismarhetetlen s figyelmünket megérdemli az, hogy ő — egészen ellenkezésben a hagyományos nézettel — az államnak

még az időbeli — földi életen túl ható jelentőséget tulajdonít olyat, minőt különben csak az egyháznak tulajdonítottak. A tulajdonon nyugvó állam szűk sorompóin való ezen áttöréshez s az állam szellemi természetébe való ezen elmélyedéshez Fichtét azon iszonyú sors juttatá, mely akkor Poroszországot, melyet a tudós önkényt választott magának, érte. A haza inségében, a melyet Napoleon összetört és földig hajtott, szíve az idegen uralom alóli megmentésért és felszabadításáért epedett. Ekkor az egész régi önhaszonleső nézet az államról megvetendőnek és vigasztalannak tűnt neki. Férfias, daczos lelke nem birt és nem akart kétségbe esni. Az általános nyomorúság lelke mélyét fölizgatta. Midőn abaj okait vette fontolóra, egyszersmind amaz erőket megtalálni is igyekezett, melyektől segítséget remélhetni: és ezek csak erkölcsiek és szellemiek lehettek. De ez esetben az államot is erkölcsösebben és szellemiebben kellett felfogni, mint a hogy eddig történt.

A poroszok veresége Jenánál (1806. oct. 14.) Fichtére is súlyos csapás volt. Csak 1805. május hava óta kapott tanárságot az akkor porosz erlangeni egyetemen. Ama feszültség, mely a Franciaországgal való háborút megelőzte, őt is megragadta. A maga módja szerint személyesen ajánlkozott közre működni s azt óhajtotta, hogy szónokul úgy szólván erkölcsi-politikai tábori predikátorul a főhadi szállás mellé rendeljék. A csata után Erlangenből, mely elveszett Poroszországra nézve — elmenekült azon elhatározással, hogy a maga sorsát ez államéval szerencsétlenségében még szorosabban összeköti. Ekkor Königsbergában akart tanárkodni, a mi Erlangenban nem volt lehetséges. De ott sem volt maradása, a mióta a francia hadak északon diadalmasan előre nyomultak. Midőn a

tilsiti béke (1807. július 9.) után a francziák Berlint kiürítették, Fichte Kopenhágából azonnal vissza tért oda s ekkor, az 1807—1808-iki télen tartotta Berlinben híres beszédeit a német nemzethez. (Művei VIII. kötete.)

Még két évvel az előtt a német nagy költőkkel teljes öszhangzatban a politikai életet is lényegesen világpolgári érzelemmel szemlélte. Akkor még azt kérdezé: »Melyik hát a hazája a valóban művelt keresztyén európai embernek? És még így válaszolt rá: »általánossságban Európa az, különösen pedig minden korszakban a z o n állam Európában, a mely a művelődés magaslatán áll. Az az állam, a mely veszedelmes tévedésekbe esik, idővel természetesen el fog pusztúlni, s ekképen megszűnik a művelődés magaslatán állani. De épen azért, mert elpusztúl és mert el kell pusztúlnia, emelkednek föl mások, és ezek közt egy különösen kiemelkedik. Hadd maradjanak a föld fiai, a kik a rögben, a folyóban, a hegyben ismerik hazájokat, a megdőlt állam polgárai; megtartják azt, a mit akartak s a mi őket boldogítja: a nappal rokon szellemet azonban ellenállhatatlanul fogja vonzani és fog az oda fordúlni, a hol világosság van és jog. És ezen világpolgári értelemben megnyughatunk azután az államok cselekedeteiben és sorsában, önönmagunkra és utódainkra nézve a világ végeig.« (VII. 212.) De immár az ő német hazája insége a szunnyadó nemzeti érzelmet is fölébresztette benne és akkor látta, hogy még »a nappal rokon szellem« is ezernyi láthatatlan köteléssel van a maga népe életével összefűzve s nem fordulhat olyan könnyedén a bukott államtól a diadalmashoz.

A nemzetiséget még mostan sem ismerte ugyan meg fontos államelvnek. Habár a német népet

hívására intette és a jövő minden reményét ezen nép kimerithetetlen természeti erejére alapította, mégis folytonosan a legnagyobb nyomatékkal emelte ki ama nép »emberi« jelentőségét s így hazafisága azonosulhatott a világpolgársággal. De mindazonáltal haladás volt, hogy immár a határozott nép fogalma kiszorította a puszta embertömeg jellemnélküli fogalmát s a hazafiság állíttatott »a külföldiség«-gel szembe. A németek leverettek a francziákkal vívott háboruban. Most tehát az volt a feladat, hogy újra fölemeltessenek. Vállalkozott rá, midőn a nemzet szellemi öntudatát fölébresztette s lehetőleg fokozta. Hogy történhetett ez meggyőződtebben, mint az utalással a német nyelvre, mely mint élő ő nyelv a nemzet egész életét végig kísérte, mint tükre és kifejezése eredeti élő szellemének! A nyelv az a szellemi kötelék, mely a népet összefűzi. A népnek sajátos szelleme van, midőn sajátos nyelve van.

És épen ebben előzte meg, Fichte nézete szerint, a német az összes többi nemzeteket. »A megkülönböztetés tulajdonképeni oka ott van: vajon hiszünk vagy nem hiszünk-e abban, hogy van az emberben valami föltétlen első és eredeti, vajon hiszünk-e nemünk szabadságában, végtelen tökéletesbedésében, örök haladásában? Mindazok, a kik akár maguk — teremtőleg és az újat megalkotva élnek vagy a kik, ha ez nem jutott osztályrészökhöz, a hiába valót legalább határozottan elejtik és figyelve várják, meg fogja-e őket valahol az eredeti élet folyama ragadni, vagy azok, a kik még ennyire sem jutottak, de a szabadságot legalább sejtik s nem gyűlölik vagy nem ijednek meg tőle, hanem szeretik: mindezek eredeti emberek, ha népképen nézzük őket, ő nép egyszerűn a nép, németek. Mindazok, a kik megnyugszanak benne, hogy

valami második és leszármazott legyenek és a kik világosan ilyeneknek ismerik és fogják föl magukat, csakugyan azok s mindinkább azokká lesznek ezen hitökkel: ők függetlenek az élethez, mely előttök és mellettök saját ösztönéből mozgott, ők a szikláról visszacsapódó viszhangja valamely már elnémult hangnak.« (VII. 374.)

A népben jut kinyilatkoztatásra »az isteni a fejlődésnek egy különös törvénye alatt. Ezen törvény közösége az, a mi az örök világban, és épen ezért az időbeliben is, ezt a tömeget természetes és önmagától áthatott, egészszé összeköti.« (VII. 381.) »Ama törvény egyáltalán azt határozza és teljesíti, a mit a nép nemzeti jellemének neveztek.« (VII. 382.) A szellemet immár csakugyan megkülönbözteti az egyéni szellemtől, de egyszersmind a panthaeista összélet áramlatával köti össze. Van benne valami örök, isteni, a mi az egyén szeretetét magához vonzza és igazolja. Fichte szerint van földi örökkévalóság is. »Nép és haza ezen jelentőségben, mint vivője és kezesége a földi örökkévalóságnak, messze túl esik a szó közönséges értelmében vett államon — a társadalmi rendben, a mint azt a pusztá világos fogalomban föl fogják s ezen fogalom útmutatása szerint alkotják és fentartják. Ez biztos jogot, benső (?) békét és azt akarja, hogy szorgalommal mindenki megtalálja keresetét s érzéki lételének fentartását, a meddig ezt az isten meg akarja neki adni. Mindez csak eszköze, föltétele és állománya annak, a mit a hazaszeretet tulajdonképen akar; az örökkévalónak és isteninek fölvirágozását e világon mindig tisztában, tökéletesebben és találóbban a végtelen folyamatban. Épen azért szükséges, hogy ez a hazaszeretet maga kormányozza az államot, mint általában legfőbb, legvégső és független hatóság.« (VII. 384.)

Ez a felsőbb, szellemi hazaszeretet más valami és fenségesebb tehát, mint a »polgári szeretet az alkotmány és a törvények iránt«. Közönséges időkben talán ez is elég lehet, de nagy veszedelmekben nem elegendő. Ekkor »új, soha elő nem fordúlt esetekről kell határozni, a mikor is olyan életre van szükség, mely önmagából él«. (VII. 386.)

A népszellem ezen nagy rendeltetésének megismeréséből kívánja immár Fichte, hogy az állam mindenekelőtt a nemzeti nevelést, mint legközelebbi feladatát komolyan folytassa. Ha igaz, a mint Fichte természetesen nem a német nemzetiség túlbecslése nélkül — állította, hogy egyedül a német nemzetnek van természeti erővel tovább élő nyelve, míg a többi román és germán nemzeteknek csak félig vagy egészen elhalt nyelvek van s így azok a halál rovásán vannak, ha igazán kiválóan a németek a szabadság és szellemiség vívói s az istenit kifejleszteni eredeti hivatásuk, akkor csakugyan a nemzet szellemi továbbfejlesztése kellett hogy a német államok főcélja legyen. Csaknem szerencsének tartotta tehát, hogy a napoleoni világuralom arra kényszerítette Poroszországot, hogy minden egyéb szabad állami tevékenységről lemondjon s hogy ekkor az egyedüli elfeledett feladat: a nevelés még érintetlen maradt az idegen hatalom parancsától; mert a szabad szellemi életnek éppen ezen elrejtett menedék helyéből kiindulva volt minden, a mi elveszett újra visszanyerhető s a tökéletesebb elérhető.

A gondolat termékeny volt s az ösztönzés, melyet Fichte adott, bizonyára sokat járult a nyilvános iskolák reformjához és új képző intézetek alapításához. De Fichte eszményisége itten is terrorista alakban mutatkozik. Abban a nemzeti nevelésben, a melyet ő ajánlott, van

valami antik, spártai. Nem tisztelte sem a család szabadságát sem az egyéni szellem sokféleségét. Azt akarta, hogy egyelőre minden alá rendelje magát az államczélnak, az egész nevelés állami uton és állami eszközökkel intéztesék, körülbelől úgy, mint a férfiak kiképezése történik a katonai szolgálatra. Abban a pillanatban, midőn valamely új államfeladatra akad, azt mindig újra abszolutnak gondolja. A pantheista gondolat észrevétlenül be állít hozzá s az isteninek és öröknek az egyéni — emberi és időbeli föltétlenül alá köteles magát vetnie.

A berlini egyetem alapítása iránt természetesen a legmelegebb érdeklődéssel viseltetett. Hisz ez hangzatos bizonyítéka volt, hogy minden külső nyomorúság mellett sem esik a német szellem kétségbe önmaga fölött s a tudományok fölvirágzásától igen nagyot remél. Wolffal és Schleiermacherrel nyitotta meg előadásait, mielőtt maga az egyetem formaszerűen megnyitottat (1870. oct. 15.), a melyen immár tanári széket kapott.

A német nemzethez intézett beszédeinek az volt a főczéljuk, hogy a legyőzött nemzet bátorságát újra erősítsék s azt a küzdelem jövőbeli megújítására előkészítsék. Bennök élesen polemizált Napoleon egyetemes monarchiája ellen. Egyszerre a dolgok fordulata hamarabb bekövetkezett, a mint reménylé, de egyszersmind kevesbbé alaposan, mint a hogy óhajtotta. Moszkva égése és az észak hidege kicsavarták a francia császár kezéből a győzedelmet Oroszországon. Az elnyomott nemzetek újra fegyvert ragadtak a hatalmas hódító ellen. Legelől a poroszok szálltak síkra, hogy szabadságukat ismét kiküzdjék s a félig megsemmisült államot visszaállítsák. Fichtét a nemzeti fölszabadulás gondolata legbensőbb valójában ragadta meg; hisz évek óta az ő saját politikai alapgon-

dolata volt az. Ujra fölébredt benne a régi terv, hogy a háborúban a vallásos-erkölcsi-politikai tanító, buzditó, vigasztaló minőségében részt vegyen: »Ha oda hathatnék — írta naplójában —, hogy komolyabb, szentebb hangulat legyen a vezetőkben és a parancsnokokban, valami nagy dolgot nyernénk; és ez a döntő: szent, komoly érzetet kelteni s mindent belőle vezetni le.« (Fichte élete I. 557.) E mellett azt kívánta, hogy csak a király vagy helyettese alatt kelljen a főhadi szállításban állania. Az alaki nehézségeken szenvedett a terv hajótörést. Megköszönték neki nemes ajánlatát, de nem fogadták el.

Az 1812. év nyári felében, az orosz háború idején adta elő a »System der Rechtslehre« (A jogtan rendszere. Hátrahagyott munkái II. kötet) és 1813. nyarán, midőn Poroszország belépett a háborúba, tartotta az előadásokat az ős-állam viszonyáról az ész országához, a melyekről már fentebb szó volt. Ha a kettőt összehasonlítjuk, képzeletének is látjuk magasabb röptét. Azt hitte, hogy most közelebb jutott eszményének valósitásához.

De még csak az volt neki megadva, hogy megélje az örömhírt, hogy Németországot az ellenség odahagyta. Felesége a sebesült és beteg harcosok önfeláldozó látogatása közben ideglázat kapott. Ő maga föllábadt a súlyos betegségből, de éppen mikor nála javulásra fordult a baj, a ragadóssá lett láz Fichtére csapott át s véget vetett életének. (1814. január 27.)

A »Jogtan rendszere« a későbbi alakban ugyanazon alapokon nyugszik, mint a régibb munka, de az építmény inkább a magasba van vezetve. A jogfogalmat így magyarázza: »mindenki gondolati szabadságának szükség-

képessége mindnyájok fogalmának synthetikus egységében« és az megvalósúl a »jogalkotmány által, mely az egyének bizonyos és zárt közösségét öleli át.« »Csak a jogot akaró közösség alkothatja jogszerűen a jognak hatalmát, vagyis az államhatalmat s általa meg kell annak alkottatnia, oly bizonyosan a mint a jogot akarja.« (II. 502. s követk.)

A jogi védelem, melyet az állam mindnyájunknak nyújtani köteles, ama tágas értelemben értetik, hogy az állam a munkát is rendezze s mindnyájunk tulajdonáról gondoskodjék. Ezen gazdasági államfeladat mellett immár az államnak felsőbbet, erkölcsöst tűz ki. Az állam végső céljának az erkölcsösséget jelöli ki, mely mindnyájunknak föltétlenül szükséges czélja. »Ezt azonban külső és érzéki eszközökkel csak annyira lehet előmozdítani, hogy mindnyájan elérjük azt a szabadságot, hogy erkölcsi czélt tűzzünk ki magunknak. A jog tényleges föltétele az erkölcsösségnek.« (II. 539. s köv.)

Szükséges tehát, hogy az állam az igazi erkölcsi szabadságra nevelje tagjait és ezt csak »mindnyájunknak a szabadságra való kiképzését eszközölő intézetek által« teheti. Csak azzal lesz az állam jogszerűvé, hogy a legfőbb czélnek, az erkölcsösségnek szolgál, »isten képmásának valószínűsítéséhez« hozzá járul. Fichte tehát követel: »általános képzőintézeteket a szabadságra, nem idomító intézeteket, vagyis olyanokat, melyekben azon készségekre és ügyességekre tehetni szert, hogy valamely idegen akarat eszközei legyünk. Az állam és a kényuralom kriteriuma az, vajon műveltség uralkodik-e benne vagy dressura.« (II. 540. s köv.)

Mint előbb, most is az állampolgári szerződés meg-

világítása mellett tárgyalja az alkotmánykérdést, de a főfeladatot, »a souverain akarat« létrehozatalát másképp fogja meg mint előbb. Midőn nem azok »személyes akaratát«, a kiknek az általános jogról »gondoskodniok kell, hanem a bennök kitörésre jutott jogakaratnak tulajdonítja a souverainitást — rex eris, si recte facies — így szól:

»A kérdésnek két megoldása lehetséges: vagy 1. a jog személyes akaratára, vagy ha ez lehetetlen lenne, arra, a ki hozzá leginkább közeledik, ruházni át a főhatalmat: uralkodjék a legjobbik; vagy 2. megfordít a személyes akaratot, a mely valahol tényleg uralkodik, jogi vagy ehhez, leginkább közeledő akarattá tenni: a z uralkodó legyen a legjobbik.« (II. 629.)

A legtöbben, mondja, s velők ő maga is, a második megoldást kísérelték meg, kevés szerencsével és csekély biztonsággal. Azon előbbi javaslatának is, mely szerint az ephoratus hívja össze a községet, immár csak kétes becset tulajdonít, mert az ilyen összehívás forradalomra, tehát új bajra vezet, mely rendesen »a míg az emberi nem tökéletes fordulatot nem teszen« még nagyobb baj. Az igazi javulást csak »a műveltségnek az ész és erkölcsösséghez való haladásától« várja. (II. 634.) Ellenben mostan az első megoldás javára nyilatkozik:

»Nincs benne kétség, hogy a műveltség haladásával olyan férfiak fognak mutatkozni, a kik teljesen erkölcsösök és igazságosak, a kik mindent, még az életet is feláldozzák a jognak és a kiknél ez az erkölcsösség igaz ismeretté is válik.« De ő sem tudja az utakat megjelölni, a melyeken a legjobbak juthatnak uralomra. A kik birtokában vannak a hatalomnak, nem fogják azt a legjobbiknak átengedni s a nép sem választja meg őt, a míg rossz kormányja van. Azért ezt a feladatot »a z isteni világ-

kormányzás«-hoz utasítja, és reményli, hogy majd valamikor »jönni fog egy ember, a ki mint népének legigazságosabbja, annak uralkodója lesz, és ő majd megtalálja az eszközt, mely a legjobbak örökösödését állandósítja.« E szerint Fichte is politikai megváltót kíván.

Az államtanról tartott utolsó előadásában előszere-tettel dolgozik az állam ezen legfőbb feladatán, »az ország alapításának tanán«, melyet az eddigi jogtanhoz csatol. Magából a jogfogalomból indokolja a jognak kényszerrel érvényesíthető voltát, mint előfeltételt az erkölcsi szabadsághoz: »1. Csak a jogra szabad valakit kényszeríteni, minden egyéb kényszer tökéletesen jogellenes. 2. másokra ez a kényszer csak annyiban jogszerű, a mennyiben a kényúr ország-világnak bebizonyítani ajánlkozik, hogy belátása csalhatatlan. Ne legyen kényszer, kivéve összeköttetésben a neveléssel a jogba való belátásra. A kényúr egyszersmind nevelő legyen.« (IV. 437.)

Azon kérdésre: kinek van joga rá, hogy »legfőbb úr legyen?« immár így válaszol: »A legfőbb emberi ész, de mivel ilyen soha (?) sincs, korunk és népünk legfőbb emberi esze, vagy is az, a mely a szabadság örök törvényét korára és népére való alkalmazásban a leghe-lyesebben fogja föl.« (IV. 444.) Ezt megtalálni, az most a feladat. Fichte azt tartja: »Csak a tanítók mutatnak tettel, midőn másokban az általános érvényű észet kifejlesztik, általános érvényű észet« és ez okból szükséges, hogy a jogszerű legfőbb urat ők válaszszák. Csak ők igazán isten kegyelméből valók, s e kegyelem külső jelensége a valódi, sikerkoszorúta tanítás tényében mutatkozik. »A legfőbb úr kinevezése minden emberi önkényen túl ismét oda van utasítva, a hová való (?), az isten ki

nem kutatható végzetéhez.« — Plátó azon követelését, hogy a bölcselek uralkodjanak, Fichte így megújítja. Minthogy az állam immár kiválóan művelő intézetnek tekintetett, természetes volt az állam vezetését a tanítók karához utasítani. Fichte immár épenséggel csak két rendet látott még, tanítókat és tanítók által képzetteket, tudományos embereket és népet. (IV. 394, 453.) Magától értetődőleg az előbbieket illette a képző intézetek vezetése. »A tanítói kar azt válaszsza a maga kebeléből uralkodónak, a ki a legfőbb észnek nyilvánult tetteivel a legfőbb bíró előtt. Valjon ez egyetlen természeti személy vagy valami senatus legyen, azt ismét a tanítói karnak kellene elhatároznia.«

Fichte állameszménye tehát a szabad, észszerű tanító-állam. Ezt tekinti a Jézus által alapított keresztényen isten-ország szellemi tovább fejlesztésének, neki az ész tudatossá lett országa az, a mely felé a világtörténelem menete törekszik. A pusztá jogállam régi, szűk elmélete immár a bölcséleti iskolában is meg van haladva, de midőn az új államban az államot és az iskolát összezavarja s egyszersmind megint pantheista-theokrata képzeteket vesz föl magába, a nélkül hogy tudná, gondolataiban az államkulturának amaz eredetileg még gyermekes kezdőpontjaihoz tér vissza, melyekkel az indiai brahmin birodalomban már évezredekkel ezelőtt megismerkedtünk.

Fichte politikai eszményiségével rokon a kora társaé, Humboldt Vilmosé. *) Vilmos, Humboldt Sándor György porosz kamarásnak Colomb asszonynyal való

*) Haym R. Wilhelm v. Humboldt, Lebensbild und Charakteristik 1858. Összegyűjtött munkái. 7. kötet. 1841—1852. Schlesier Erinnerungen an W. von Humboldt 2. kötet. Stuttgart 1843—1845.

házasságából 1767. június 22-ikén Potsdamban született, két évvel előbb, mint nem kevésbé híres testvére Humboldt Sándor, a természettudós. Ifjúsága első napjait fölváltva szülei kastélyában Tegelben és Berlinben töltötte. Az ifju nevelése kezdetben Campe Joachimra, a philanthropra, később az ismeretekben gazdag és derék Kunthra volt bízva. Akkor virágzott Berlinben a fölvilágosodás kora és Humboldt folyton érintkezett előmozdítóinak és képviselőinek köreivel. Minket későbbi korbelieket megtanítottak reá, hogy kicsinyléssel pillantsunk a fölvilágosodási ábrándok ez éveire s volt benne tagadhatlanul valami gyermekes és hiu. De a régi iskola feszességével és a hagyományos előítéletek agyonnyomó zagyvalékával összehasonlítva úgy tűnik föl, mint a friss reggeli szél, mely szétoszlatja a ködöt és párákat; másrészt a francia jakobinusok fanatikus dühével vetve egybe, szeretetre méltó gyermetegség és ártatlanság képe az. Humboldt természete nem szenvedett kárt e befolyásoktól s mindenkor vidám humanitásának legalább egy részét, bizonyára ama feltűnő ifjúkori benyomásoknak tulajdoníthatjuk.

Egyéni szellemének olyan veleszületett ifjontiséga vala, mely élete érettebb korában sem hagyta el soha. Mint egyén ifjú maradt, noha valója ezen alapvonásához a test tiszta kifejezésül nem szolgált. Tudatában volt a némileg öreges és a mint mondotta »rút« arcza és szép fiatalos szelleme közötti ezen ellenmondásnak s azért nem volt hajlandó magát lefestetni. Mint minden igazi ifjú, ő is mindenek előtt az eszményeket szerette. Ebben barátjával Schillerrel ösrokonnak érezte magát. Még mint harminczhat éves férfiú (1803) ezeket írta neki Rómából: »Legyen meggyőződve, drága barátom, hogy érdekem, irányaim változni nem fognak soha. A dolgok

mértéke bennem szilárd és rendületlen marad; a legfőbb a világon most és mindenkor az eszmék. — Nekik éltem egykoron, hű maradok hozzájuk mostan és örökre s ha olyan hatásköröm lenne, mint annak van, a kimost tulajdonképen uralkodik Európán, azt mégis csak olyannak látnám, a mely ama felsőbbnek alá van rendelve; és ez az én igazi véleményem.«

Eszményeinek különben kezdettől fogva magas röp-tük volt s jókor érezte és átélte a szellemi irányok ellentéteit is, melyek korában mozogtak s fölemeltetett átalok. Nem mindig és nem egészen követte mint tanuló a józan-hideg racionalistákat, néha-néha buzgón adta oda magát a romantika melegebb kecseinek, a mely Berlinben is szaporította tisztelőit. Engel és Biester tanítványa volt ugyan s Kanthoz és Mendelssohnhoz csatlakozott, de ezután megint Herz Henriettért is rajongott, Schlegel Frigyes és Schleiermacher barátnőjeért s így korán megszerzé a szemlélés módjának hasznos sokoldalúságát.

Szellemének alkatát bíráló-megkülönböztető észjárás s egyszersmind könnyen fölizgatható képzelet, férfias lelkesedés a nagyért¹ és nemesért s nőies érzékenység tüntette ki. Fölváltva lényének hol az egyik hol a másik tehetsége lépett elő elhatározólag életében. Időről időre a nyelvészeti kritika komoly munkáiban és a diplomatia dialektikai küzdelmében gyakorolta magát; azután ismét széptani tanulmányoknak és élvezeteknek engedte át magát s költői formákban tőn kísérleteket; szoros barátságokat kötött és szép családi életet alapított a csendes visszavonultságban, aztán megint a gyakorlati államférfiúi erélyességet fejtette ki kifelé s szellemdús vagy szép nők vonzó erejét követte. Tudományos munkálatainál és ember ismereténél nagy segítségére volt terjedel-

mes és hű emlékező tehetsége. Ez talán áldott fajadomány volt, melyben testvére Sándor is részesült. De érzéki ingerlékenysége, mely sokféle tulzott szemrehányást keltett ellene, mindenesetre csak testi életét illette. Benső valójára, tudományos irányára és politikai magatartására nem gyakorolt az nyomósabb befolyást.

Egyetemi tanulmányait először Odera-Frankfurtban, azután Göttingában folytatta, hol Heyne vezette be a klasszikai nyelvtudományba. Leányával Terézzel és ennek férjével Forster Györggyel szoros baráti szövetséget kötött (1787. 1788.). A tudós tanulmányokat ellensúlyban tartotta nála a sokoldalú érintkezés szükséglete és »a szenvedély érdekes emberekhez közeledni« s megőrizte benne a világfi szabadságát. E szándékból különböző utazásokat tőn, részint a közelben, részint nagyobbakat Párisba és Svajczba. Párist a forradalom első nagy diadalmainak mozgalmas idejében 1789. augusztus havában nézte meg. Láta Mirabeaut fénye napjaiban s a nemzetgyűlést lelkesültségében; de már ekkor sem osztozott egészen kísérője Campe eszményítő csodálatában. A szakítást a multtal aggodalmasnak tartotta s a bepillantás a nyers valóságba kijózanította őt. Svajczban egyik zürichi látogatása alkalmával Lavater iránti feszült várakozásában szintén csalatkozott. E férfiú szembeötlő hiúsága ellenére volt neki s benne a nemes magot felfedezni nem talált alkalmat. Ellenben a mély értelmű Jacobi inkább vonzotta őt.

Első állami szolgálatát mint előadó a berlini kamara törvényszékénél kezdette (1790), de e hivatásban nem sokáig birt maradni. A hajlam az egyéni szabadsághoz a magán életbe vonta vissza. Weimarban egyik látogatása alkalmával Dacheröden Karolinával váltott jegyet. 1791 július havában kötött meg ez a boldog házasság, mely

öt Dalberg körével és Schillerrel barátságos viszonyba hozta.

Kevéssel ez után keletkezett legfontosabb politikai tudományos irata is: »Eszmék az állami tevékenység hatásainak megjelölésére irányuló kísérlethez« (először töredékekben a »Thaliá«-ban 1792; Humboldt Vilmos összegyűjtött munkái VII. kötet, Berlin 1852.) Az irat gyakorlati szempontból készült. Dalberg püspöki helyettest, a ki a mainczi érsekiség választó fejedelmi kormányát átvenni készült, s hajlandó volt politikai reformokra, a mindenbe avatkozás hibája ellen akarta e munkában óvni s az egyéni szabadság jogát a kor állami korlátlansága ellen erélyesen képviselni. Különben Humboldt egészen általánosan fejezte ki benne akkori államnézetét.

Ellentétben az antik államtannal, mely az egyes embert tekintet nélkül alárendeli és föláldozza az államnak, ő az államot csak szükséges rosznak tartja, melyet a személyes szabadság érdekében szűk határok közé kell szorítani. A legfőbb neki az egyén. »Az ember valódi célja — nem az, melyet a váltakozó hajlam, hanem melyet az örökké változhatatlan ész szab eléjek, — tehetségeinek legfőbb és legarányosabb egészszé való képzése. Ezen képzéshez szabadság az első és elengedhetetlen föltétel.« »A tehetség és a műveltség sajátossága az, a min elvégre az ember egész nagysága nyugszik, melyért az egyes embernek örökre küzdenie kell s a melyet annak, a ki az emberekre hatni akar, soha sem szabad szeme elől tévesztenie.« (VII. 10. 11.)

Az egyes ember sajátosságából kiindulva, nehéz az állam fogalmára rá akadni. Ama szabadsággal szem-

ben, melyet az egyén óhajt, és melyre szüksége van, hogy »önmagából sajátyszerűségében kifejlődjék« az állam kívárlólag korlátnak, akadállynak látszik; és mélyen érezzük a szükségletet, hogy az állam hatalma szűk körre szoríttassék. Humboldt azután egyenkint igyekszik kimutatni, hogy az államnak minden pozitív gondoskodása a polgárok javáról ártalmas, s hogy csak a polgárok biztonságáról való negatív gondoskodás szükséges és jó. Az állam célja nála nem általában a közjólét, hanem csak »a biztonság fentartása külső ellenségek, valamint belső viszálykodások ellen.« (43 o.)

Roszalja, hogy az állam a polgárok fizikai jólétéről gondoskodik, mert a cselekvés természetes tehetségeit és az erélyt gyöngíti, a jellemet lealacsonyítja s az egyének sajátyszerűségét visszaütő egyformaságba erőszakolja be. Mindent az önsegélytől és az öntevékenységtől vár, s a hol az erők összemüködése szükségeltetik, ott a szabad egyleteket messze eléjük teszi az államintézeteknek. Az újabb idő állami betegségét, a bureaukrata beavatkozást a magánéletbe s a közszolgálatok mechanikus kezelését kitünően rajzolja: »Különösen egy kárt nem lehet itt figyelmen kívül hagyni, mert az embert és műveltségét igen közélről érinti, hogy ugyanis ama beavatkozás által az államügyek tulajdonképeni közigazgatása rendkívül összebonyolódik, s hogy zavart ne idézzen elő, a részletezett intézmények hihetetlen sokaságára szorúl, s így roppant sok egyént foglalkoztat. Hanem ezek közül a legtöbbben mégis csak a dolgok külsőségével és formuláival foglalkoznak. Ezzel nem egyedül sok, talán derék fej elvonatik a gondolkodástól, sok, különben hasznosabb foglalkozásra képes kéz a realis munkától, hanem még szellemi tehetségeik is szenvednek ezen részben

üres, részben egyoldalú foglalkozás alatt. Új és közönséges keresetmód keletkezik immár : államügyek elintézése, a mi így az állam szolgáit sokkal inkább az állam uralkodó részétől, a mely fizeti őket, mint a tulajdonképeni nemzetől teszi függővé. — Azok, a kik már egyszer ilyen módon kezelik az államügyeket, mindinkább jobban és jobban eltekintenek a dologtól, és csak a formára néznek, ennél folytonosan talán igazi, csakhogy nem eléggé magának a dolognak megfelelő s azért gyakran ennek hátrányára vezető javításokat léptetnek életbe ; így [új formák, új hosszadalmasságok, gyakran új megszorító rendeletek keletkeznek, a melyek nagyon természetesen megint az ügyködő férfiak új szaporítására vezetnek. Ezért a legtöbb államban évtizedről évtizedre az államhivatalnokok személyzete s az irattárak terjedelme nő, míg viszont az alattvalók szabadsága apad.« (30.)

Még a házasságot is ki akarja vonni az állami törvényhozás hatékonysága alól. »A házasság hatásai — mondja — olyan változatosak, mint az egyének jelleme ; a leghátrányosabb következményekkel jár tehát, ha az állam az egyének minéműségével oly szoros testvéri viszonyban levő összeköttetést törvényekkel próbálja meghatározni s más dolgoktól, mint csupán a hajlamtól tenni függővé. Ez az eset annál inkább áll, minthogy ezen határozatoknál, majdnem csakis a következményeket, a népeséget, a gyermekek nevelését stb. veheti tekintetbe. Egy férfinak egy nővel való el nem választott, állandó összeköttetését a népességre legüdvösebbnek találták s kétségkívül minden más nem az igazi, természetes, el nem homályosult szerelemből keletkezik. A hiba úgy látszik csak ott van, hogy a törvény rendelkezik, pedig ilyen viszony csak hajlamból, nem külső rendeletről

eredhet, mert ahol kényszer és vezetés a hajlammal ellentétben állanak, a hajlam annál kevésbé térhet a helyes útra. Ezért jó lenne, ha az állam nemcsak a kötelekeket tenné bővebbé és szabadabbakká, hanem ha — a házasságot illetőleg általában minden tevékenységével felhagyna, s azt inkább az egyének szabad önkényének s az általuk kötött különféle szerződéseknek egészen átengedné.« (25.)

Humboldt nézetei a házasságról a még most is uralkodó véleménynyel ellenmondásban vannak ugyan, de ellenvetései az iránt, hogy az állam a vallásra befolyást gyakoroljon, általánosabb helyesléssel találkoznak. Itten is az egyének azon erkölcsi feladatából indul ki, hogy tovább fejlődjenek: »Ha az állam a vallásosságot közvetlenül előmozdítani és vezetni próbálja, ha valódi meggyőződés helyett tekintélyben való hitet kíván, akkor a szellem fölfelé törekvését, a lelki tehetségek fejlődését gátolja, akkor a képzelő tehetség megnyerésével, pillanatnyi megindulásokkal, polgárai cselekedeteiben talán törvényszerűséget hoz létre, de igazi erényt soha sem.« (72.)

A vallás dolgaiban egészen magára hagyatott polgár egyéni jelleme szerint vallásos érzelmeket fog vagy nem fog benső életével összeszőni; de mindenesetre következetesebb lesz eszméinek rendszere, mélyebb lesz érzelme, egész valójában nagyobb egység leszen s így inkább fogja kitüntetni erkölcsösség és engedelmesség a törvény iránt. Ellenben a mindenféle rendelkezés által korlátolt polgár ama szabályok daczára épen oly különféle valláseszmeiket fog vagy nem fog magában fölvenni; de minden esetre eszméinek kevesebb következetessége, érzelmének csekélyebb bensősége, valójának kevesebb egysége leszen és így kevésbé

fogja tisztelni az erkölcsösséget s a törvény elől gyakrabban akar majd kitérni.« (81.)

Hasonló okokból nyilatkozik Humboldt az államnak erkölcsi dolgokra való bármilyen hatása ellen is s a következő alapelvet védi: »hogy az államnak tökéletesen tartózkodnia kell minden oly törekvéstől, hogy akár közvetve vagy akár közvetlenül másképpen hasson a nemzet erkölcsére és jellemére, mint a mennyiben ez többi, épen-séggel szükséges rendszabályainak természetes következményeképen elkerülhetetlen, s hogy minden, a mi e szándékot előmozdíthatja, kiváltkép minden különös felügyelet a nevelésre, vallásos intézetek, fényűzési törvények stb. egyáltalán kívül esnek tevékenységének korlátaiban.« (98.)

Midőn az államcélzt kizárólag a polgárok biztonságára korlátozza, biztonság alatt »a törvényszerű szabadság kétségtelen voltát« érti. Így az egész államfogalom merő jogfogalom lesz s az állam feladata immár negatív, a polgárokat szabadságuk jogellenes zavarásától megőrizni.

Ez elmélet egyoldalú radikálismusát csak úgy értjük meg, ha ellentétére, az amaz időbeli erőszakos bureaukrata gyámkodásra, különösen a porosz államéra is visszaemlékezünk. Valóban szükség volt a magán szabadságot nyomatékosan képviselni az állam képzelt mindenhatósága ellen s az egyéni tetterőt olyan kormánymaximák ellen védelmezni, a melyek a felnőtt és önálló férfúval úgy bántak, mint kiskorú gyermekkel. Ha Humboldt előbbeni időkben él, melyekben az állam hatalom nélkül vala s az igazságszolgáltatáson kívül úgyszólván nem volt állami közigazgatás s az anyagi és művelődési érdekekről szintén hiányzott az állami gondviselés, bizonyára ő is belátta volna, hogy az államfeladat ilyen szűk körre szorítása a népek közös életfeladatait ki nem elégíti.

Az egyes ember egyéniségére való ezen kizárólagos tekintet alkalmas volt ugyan a magánjogot megmagyarázni, de nem az államjogot indokolni; és a nézet egészben, noha egyes tételeket megvilágított, hasznavehetetlen volt a modern államfejlődésre, minthogy a modern állam nemcsak az egyénnek szabadságára, hanem egyszerűs mind az egyetemes élet egységes és hatalmas alakulatára törekszik. A mint akkor Humboldt személyesen kimenekült az államból, hogy egészen családjának és magánhajlamainak éljen, úgy igyekezett elmélete az államtekintély, valamint az állami gondoskodás alól kihúzódni s mindkettőt lehetőleg megszorítani. Az állam szerves természetéről, és azon rendeltetéséről, hogy a nép egyetemes életének szolgáljon, azt kifejezésre hozza, akkor még sejtelve sem volt. A mint az antik államtan az állam jogát tulfeszítette, úgy tulozta ő immár ellenkező irányban az egyének jogait. Ebben valódi képviselője volt az ősnémet s az államtól iszonyodó érületnek.

Több esztendőn át Humboldt azután egészen szépirodalmi élvezetekre és kritikai foglalkozásokra vetette magát. Wolffal, a nagy nyelvtudóssal élénk levélváltást folytatott s Schillerrel legbensőbb barátságot kötött. Goethehez is közeledett s a »Horák«-ban élénk részt vett. Ismételve hosszabb ideig élt Jenában és Weimarban, az új irodalmi korszak fényes székhelyein. Életének szép, élvezetben gazdag virágkora volt ez, melyet szelleme összhangzatos kiművelésére tudott fölhasználni.

Végre mégis moczcanni kezdett benne az ösztön politikai — gyakorlati tevékenységre s a porosz követi állomást vette át a pápai udvarnál. (1802—1808.) Politikai tevékenysége itt nem lehetett jelentékeny. Az idő főkérdésére, a pápa és Olaszország viszonyára Napoleon

császárhoz, Poroszország nem birt befolyást gyakorolni. Annál kiválóbb volt társadalmi állása s előmozdító befolyása amaz időnek művészeti és tudományos törekvéseire. A Humboldt-ház művészeknek és tudósoknak főképen, de nem kizárólag a németeknek nyílt menedék helyök volt s kellemes társas élet fejlődését nagyban előmozdította. A kuriával a követ-miniszter személyesen a legjobb lábon állt. Került olyan dolgokat érinteni, melyekről azt monddotta, hogy Gábor arkangyal maga sem tudná azokat Rómában elvégezni; ellenben számos apró szívességet eszközölt ki a szorongatott kormánytól.

Rómában önképzése befejeződött. Itt megtalálta eszméinek kellő kiegészítését. Eddigi hajlama és fejlődése tulajdonképen elfordult az államtól. A germán individualismus volt valójának legkifejezettebb vonása. Ezért az ókorból a szabad Görögország sokkal jobban magához vonzotta, mint a hatalmasabb római állam. De Róma ősidőktől fogva arra volt rendelve, hogy a germánokat az államra nevelje. Humboldt is Rómában immár benyomást kapott a világtörténetben levő nagy összefüggésről, s ama hatalmasabb egésről, a melynek sorsa az egyének sorsát is nagy részben meghatározza. Róma emelkedett de egyszerűsmind fájdalmas hangulatot ébresztett benne. «E városban — írta — és környékén az emberiség világtörténeti menetének fogalma s az érzelem, hogy mindaz, a mi az időben létezik, szükségképen hanyatlásnak indul, mint valamióriási képen örök időkre megtestesítve áll előttünk.» Valóban amaveszélyben forgott, hogy ilyen quietista szemléletekbe fog mélyedni. De a sors ez uttal is jobban gondoskodott róla. Hazája veszedelme férfiasabb hivatásra szólította.

A Napoleontól megvert Poroszország megindította szellemi újjászületését s Humboldt felhivatott, hogy közre-

működjek benne. Titkos állami tanácsossá kinevezve, az 1809-ki év elején a vallás és közoktatásügy vezetését kapta meg Poroszországban. Előbbeni iratában a nyilvános nevelés ellen is nyilatkozott s a szabad magánnevelést jobbnak mondotta. Most mindenek előtt állami uton kellett a nyilvános iskolákról gondoskodnia. Ezt, a meny nyire tőle függött, olyan módon tette, mely az ifjuság egyéni derekasságát és tetterejét is inkább védte és erős bítette, mintsem korlátolta s így Humboldt azt, a mi fiatalokori eszményében igaz volt, fentartani, azt pedig, a mi túlzott és téves volt benne, mérsékelni és eltávolítani tudta. A népiskolára Pestalozzi szellemében főleg a württembergi Zeller által hatott, a kit egyik königsbergai elemi intézet élére állított.

De legnagyobb és legmaradandóbb érdeme a berlini egyetem alapítása volt. »A vállalat vakmerősége olyan időpontban, a midőn Németország egy részét a háború elpusztította, a másik részét idegen nyelven idegen urak kormányozták, a német tudománynak alig remélt menedékhelyet nyitni« (ezek voltak indítványának szavai) neki egyszersmind kezessége volt a szándékolt sikernek. Így akart ismét »mindent, a mi Németországban műveltség és felvilágosodás iránt érdeklődött« a legszilárdabban egyesíteni, az állam újra-felvirágozása iránt friss buzgalmat és új melegséget kelteni!

De még mielőtt az új egyetem megnyílt (1810. okt. 15.), Humboldt megint a diplomatiái pályára ment át. A kormány örült neki, hogy tőle, mint a ki folyton új alkotásokra sarkalta, megszabadult, és neki nem volt kedve hozzá, hogy a régi burocrata gépezet egyszerű tagja legyen. Mióta Bécsben porosz követté neveztetett ki (juni 14.), a következő évek legfontosabb nemzet-

közi tárgyalásainál mindenütt találkozunk vele s immár minden alkalommal nyilatkozik nála az államférfiu megérett szelleme.

Midőn az orosz-porosz háboru Napoleon ellen megújult, főleg az volt feladata, hogy az ingadozó és késedelmező Ausztriát az északi hatalmakkal való szövetségre bírja. Kérdemelte a vaskeresztet, midőn végre (1813. aug. 10.) nyílt szakításra került a dolog Ausztria és Franciaország közt. Ekkor Steinnal, a kiben egészen megbízotts Hardenberg államkancellárral benső viszonyba jutott, a régít Metternichchel és Gentz-czel készakarva ápolta s az udvarnál kedvelt egyén lön; követte az előre nyomuló főhadi szállást s része volt a tepliczi, frankfurti, chatilloni alkudozásokban s az első párisi béke létrejöttében (1814. május 30.). A bécsi kongressus alkalmával mint porosz követ Hardenberg mellé volt rendelve, s a kongressuson egész berekesztéseig jelen volt.

Különösen Humboldtra nehezettek a jelentések és a közvetítő és kiegyeztető formulázás munkái, főkép a német ügyekben, melyeket a kongressus volt szabályozandó. Talleyrand azt a bizonyítványt adta neki, hogy egyike a három vagy négy legelső európai államférfiaknak, de egyszersmind, hogy bosszúságának az ellenfél dialektikai ügyessége fölött kifejezést adjon, »törül metezett sophistá«-nak nevezte. Itt a diplomaták közepett puhaérzékenysége sehol sem volt észrevehető. Sarkasmusa, mely ellenfeleinek nevetséges oldalait mindig feltüntette és kicsúfolta, rettegett volt. »Hidegnek és tisztának látszott, mint a deczemberi nap.« Inkább nagyon hidegen számító, nagyon szenvedélytelen, nagyon közvetítő volt. A dolgokat nagyon is a tőlök független bölcselő madártávlatából szemlélte. Valójában nélkülözte a teljes

hitet az államban s a bizodalmat küldetésének jelentősége iránt. Különösen a német szövetségi alkotmány története tesz nyomoruságos benyomást reánk. Hardenberg és Humboldt engedményről engedményre hajtották magokat. Csaknem minden egyes lépés megrontása volt Stein és Humboldt eredeti terveinek. A visszavonulást nagy szorgalommal és ügyességgel védte, de merészebb támadást nem mert intézni, és midőn a számüzött Napoleon egyszerre ismét megjelent volt Franciaországban, buzgalmában, hogy a dolog be legyen fejezve, Humboldt is aláírta a szövetségi aktát (1815, június 11.), miután a jobb javaslatok még utolsó maradéka, a szövetségi bíróság is feláldoztatott a német fejedelmek kisszerű souverainitási politikájának. A hazafiságot a kényuralom kizsákmányolta.

Másod izben diadalmasan vonultak be a szövetségsek Párisba. A második párisi békében is volt része, itt sem sikerült neki Németország és Poroszország érdekeit megfelelő eredménnyel védeni. Azon törekvései, hogy hazája Franciaország ellen biztosított határt nyerjen, sikertelenek maradtak. E helyett az ő tudta nélkül létrejött az ugynevezett szent szövetség. A szabadságharczok minden modern eszme elhomályosulásával s az elgyengült absolutismus rövidlátó visszahelyezésével végződtek. Akkor még a reform látszatával játszottak. Midőn az új szövetséggyűlés Frankfurtban megnyitott, (1816-ban okt. 5.), Humboldt Poroszország nevében még a szövetség tovább fejlesztését helyezhette kilátásba, a mit az osztrák elnöki követ helyeselt. De mindez üres remény volt s Humboldt nem sokára teljesen csalatkozva hagyta oda Frankfurtot.

Nem jobban álltak a dolgok Berlinben, hová Humboldt mint az ujonnan alakított állam-tanács tagja hivatott.

(1817.) Az ígért alkotmány csirájában visszatartatott, maga Hardenberg állam-kanczellár meg volt bénítva, a reactionarius udvari párttiten is a saját hombáiraiba gyűjtötte a népfölkelés és az ellenségen nyert diadalog gyümölcseit. Humboldt az államtanácsban élesen összeütközött vele. Ekkor követül Londonba távolították el (1817. szeptember) »fényes száműzetés«-be, a melyből a magánélet csöndjébe visszatérni Humboldt már eltökölte magát, midőn végtére a régen kiérdemelt miniszteri állást nem lehetett tőle tovább megtagadni.

A rendi és községi ügyek vezetését bizták reá székel és szavazattal a miniszteriumban. (1819. január 11.) Ujra fölszállott a remény, hogy végre komolyan veszik az alkotmányreformot Poroszországban. Humboldt volt Stein után legerélyesebb képviselője kevésbé azért, mert a király a rendek összehívását megígérte s a nép előre haladott pártjai kívánták azt, mint azért, mert át volt hatva a meggyőződéstől, hogy a képviselői alkotmány, midőn »a nemzet erkölcsi tehetségeit fokozza, az államot is erősíti s biztos kezessége épen úgy fentartásának kifelé, mint haladó fejlődésének belügyeiben.« *) Az úgy nevezett nivelláló-rendszer ellensége volt, sem az amerikai sem a francia alkotmányt nem akarta, hogy utánozzák. Már fiatal ember korában aggodalmakat fejezett ki az utóbbi iránt. Roszallotta, hogy »az alkotmányozó nemzetgyűlés csupán csak az észnek alapelvei szerint akart teljesen új államépületet emelni«. **) Már akkor azt vélte: »semmiféle államalkotmány nem sikerülhet, melyet az ész elkészített terv szerint úgy szólván a priori alapít; csak az

*) Denkschrift über Preussens ständische Verfassung (»Emlékirat Poroszország rendi alkotmányáról«) Müvei VII. kötet 198. s. köv. oldal.

**) Levél 1791-ből; művei I. 320. oldal.

olyan tényészhetik, mely a hatalmasabb véletlennek (?) az ellene törekvő észszel való harcából keletkezik«. Noha gondolkodása egész módjához képest inkább, a mint nevezte »metaphisice« mint történetileg járt el és legelől bölcséleti elvektől határozottatá meg magát, mégis szilárdan ragaszkodott a már korán megismert sarkelvhez: »hogy új rendszabályok és intézmények az államban már meglevőkhöz füzendők, hogy mint honiak és hazabeliek gyökeret verhessenek a talajban«, és így a régi rendi alkotmány »visszaállításában« akarta egyszersmind az új alkotmányt életbe léptetni. A szabadelvű eszméket a konservatív érdekekkel akarta kiengesztelni. De a történeti jogot nem a hajdan létesültnek, vagy talán az elavultnak értelmében, hanem a leendőnek és az élően tovább hatónak értelmében gondolta. Ebben még szabadabb és elfogulatlanabb volt mint Stein, kit a birodalmi bárói tudat alkalmilag téves útra szokott volt vezetni.

Rendi alkotmány behozatala érdekében nyilatkozott főképen azon meggyőződésből »hogy ilyen alkotmány oda fog vezetni, hogy az államnak a nemzet fokozott erkölcsi erejében és az ügyeiben való élénken és czélszerűen vezetett részvételében nagyobb támaszt s ezzel kifelé fentartásának s belső haladó fejlődésének biztosabb kezességet szerezzen«. (VII. 207.) Nem akart rendeket, mint ellensúlyt a kormány ellen, sőt inkább »magaának a népnek politikai szervezését« követelte, azaz az új alkotmányt képviseleti alkotmánynak értette. Ebben nézete szerint a kormánynak inkább a javítás elvét, a rendeknek a fentartás elvét kellene feltüntetnie. Szabadelvű kormányt konservatív népképviselettel tartott a legkívánatosabb állami állapotnak és ha sok államban inkább az ellenkező mutatkozott, ezt a jelenséget részint

a kormányoknak szokatlanul nagy, átörökölt visszaéléseiből, részint a hibás választó rendszerből magyarázta ki.

A nemességet csak mint »politikai rend«-et és csak annyiban akarta tekintetbe véve látni, a mennyiben még életerős. Nem tanácsolja, hogy az állam tevőlegesen segélyére jöjjön a nemességnek, »azt úgy szólván mint félig elhaltat az életbe visszavezesse«. Ellenben azt a nézetet képviselte, »hogy az állam csak szabadságot és törvényes ösztönzést adjon neki hozzá, hogy a maga erejéből visszatérjen az életbe.« Ez pedig, miután a régi birodalmi alkotmány elpusztult, megtörténik úgy, ha a földesuri nemességnek az új országos rendekben helyet adnak. A nemesség magánjogi, kasztszerű kiváltságairól többé semmit sem akar tudni s az adómentesség fentartása ellen, valamint a nem egyenlő rangu felek közti házas-ság utálatos fogalma ellen, mely a porosz Landrechtben szerepelt, nyilatkozik. Azt kívánja, hogy a lakosság többi osztályának is kimerítő képviseletet engedjenek s különösen a modern középosztályt vegyék tekintetbe.

Az egész reform alapjának a községi rendtartást ismerte meg. A mint a városokról gondoskodtak, úgy szorultak a kis falusi községek is újjászervezésre; azután a kerületi hatóságokat kellene megalakítani, erre a tartományi rendeknek összegyülniök s végül az egész építmény záró kövét az általános — országos — rendeknek kellene képezniök. Mindegyik fok számára közvetlen, de rendek szerint tagolt népválasztásokat akart.

De minden fáradozása az alkotmány érdekében gyümölcstelen maradt. A kabinetben s a többi befolyásos körökben egyáltalán hiányzott az akarat hathatós refor-

mot valósítani. Ennek elébe tették azt, hogy egyelőre önkény szerint kormányozzanak s e közben a forradalmat megérleltessék. A tömegek a háboru után ki voltak fáradva és el voltak gyöngülve; a politikai műveltség még igen csekély volt, s a szabadelvű gondolatokat sokan mint forradalmiakat gyanusaknak s mint francziákat nemzetelleneseknek tekintették, a restauratio hatalmai mindenütt diadalmaskodtak; sőt még a tudomány is kitünően történeti és részben antiquariusi irányt vett. Egyes radikális vakbuzgó egyének hóbortja, különösen a gyilkosság, melyet Sand Koczebuen elkövetett, Kamtz ur hajszát a demagogok ellen igazolni látszottak; a német főiskolai ifjúság lelkesedését a wartburgi ünnepélyen követték a német ministerek reaktionarius határozatai a karlsbadi kongressuson. Humboldt vitézül védte magát a beálló reakció ellen; de diadalait többé meg nem akadályozhatta. Ellenmondása daczára is kihirdették Poroszországban 1819. október 18. a karlsbadi határozatokat. Az év végén Humboldt megkapta a kikért elbocsátást. Ezzel a hivatalos ellenzék meg volt törve s a reaktionárius kormányzat géne nélkül hánytatta magát.

Ettől fogva Humboldt egészen a tudománynak élt, de nem az állam, — hanem különösen a nyelvtudománynak. Élete ezen utolsó szakaszába esnek mélyre menő kutatásai a nyelv természetéről és alakjainak sokféleségéről, a melyek az emberi szellem történetében minden időre előkelő rangot biztosítanak neki. Ifjúsága eszményét, a gazdag egyéni szellem életnek hajlamaival való öszhangzatos kifejtését — az öreg korban elérte. Az államhatalom megvetette kitünő tehetségét a közjó érdekében felhasználni; a nemzet mindig ama szellemek egyikét tisztelte benne, kik például ragyognak előtte. A sors nem kimélte

meg ama folyton ható fájdalomtól, hogy szeretett és szeretetre méltó nejét a kora halál áldozatának ne lássa, de mégis folytonosan a szerencse kedvencze maradt. Tegeli birtokán irigylendő nyugalomban élt s a közeli Berlinben a legkülönbféle ösztönzést talált. A még erőteljes öreg úr 1835. april 8-án halt meg.

XII. FEJEZET.

**Tapasztalati realisták. Moser János Jakab. Pütter János István.
Moser Károly Frigyes. Möser Justus. Achenvall Gottfried.**

Az államtudományok bölcséleti irányát a XVIII-ik század folyamában Németországban majdnem csak néhány kiváló férfi képviselte, kiknek a magasabb műveltségű körökben némi pártjuk akadt, de kiket a nép alig ismert és keveset vett figyelembe. E mellett széles ágyában lassan és zavarosan hömpölygött a tudós tételes birodalmi publicistika folyama; és a tanult embereknek is nagy tömege ezt az áramlatot követte. Az okiratok és vitás ügyek át nem tekinthető anyaga, a mint azt a német nemzet végkimerült római birodalmának szokásai összehalmózták, találkozott itt össze, de hasztalanul keresünk áttekinthető alapgondolatokat, tiszta vezéreszméket. Nagyon tiszteletre méltó férfiak voltak ezen idő német államtudósai között; de rendkívül ritkán emelkedett valamelyikök magasabb álláspontra. Műveiknek az akkori ügyletekre volt és az egyes udvarok és országok történetére nézve ma is van értékök, de az általános államtudományra csaknem minden jelentőségök hiányzik sok kötetes munkáiknak, a melyeket régóta nem olvas már senki.

Ezt a becsületes és derék sváb tanárról és tanácsosról Moser János Jakabról, (1700—1785), a világ legirhatnamosabb tudósáról is elmondhatni. Szorgalma, megvesztegethetlen volta, hűsége, megingathatlan jogérzete, bátor őszintesége, igaz ájtatossága és becsületes hazaszeretete, dicséretes emléket biztosítottak neki. A fejedelem hálátlan-sága és zsarnoksága terhesen sujtotta a tiszteletre méltó veterán s polgári erényét a legtisztább világításba helyezte. A német irodalom történetből nevének nem szabad hiányoznia.*) De az általános államtanok történetében nem foglal el észrevehető helyet.

Inkább rendszeres fej volt Pütter János István (született 1725, 1748. óta tanár Göttingában, † 1807.) Moser János Jakab utóda s a maga korában a német államjognak legtöbbet ünnepelt tanára. Még inkább mint emezt lehet őt a korabeli történeti-tételes német államtudományosság képviselőjének tekinteni. Az ő könyvei nem kevésbé tudósak voltak, de tervszerűbben készítvék és világosabban írvák, a német birodalmi alkotmány tömkelegében egészen otthon volt s kitűnően ismerte kaeskaríngós utait. Igen kedvelt és bámult tanár volt s legfőbb tekintélynek tartották publicistikai dolgokban.

De még sem volt több mint formalis tehetség. Az anyagot, amint azt a német birodalmi gyakorlat szolgál-tatta, czélszerűen tudta csoportosítani és jogászai formu-lákba és szabályokba hozni. De az államélet mozgató erőről sejtelve sem volt s az állam eszméje valami meg-foghatatlan volt neki. A jogot a történet termékének volt hajlandó felfogni, de a jog keletkezéséről s a népek élet-

*) Vesd össze önéletrajzán kívül a róla szóló cikket a német Staatswörterbuchban, B o p p t ó l Rotteck és Welcker Staatslexikonjában és M o h l Róbert az államtud. tör. II. k. 401. o.

változásairól mindemellett semmit sem tudott. Államtana a külső tapasztalás csapadéka, inkább tapasztalati mint igazán történeti. A hagyományos viszonyok úgy tunket föl neki mint a föltétlen jogi szükségesség. Bármily nyomoruságosak voltak a szent német birodalom állapotai, a földologban mégis javíthatlanoknak tartja azokat s az új idő és az új állameszmék iránt olyan csekély az értelme, hogy mint aggastyán még amaz óriási rázkódtatások közepett, melyekbe a francia forradalom és hadjáratai Európát juttatták, még ugyanabban az esztendőben, a mikor a rendkívüli birodalmi küldöttség a régi birodalmon a legfájdalmasabb operatiókat vitette véghez, a mint azokat Bonaparte Napoleon francia consul hasznosnak látta, azon meggyőződését fejezte ki, hogy akármí jőjjön is még, a német birodalmi és államjog maradand az új alkotmány elpusztíthatlan alapja. *) Pütter termékeny derék tudós volt, de nem csillaga a tudománynak, kitünő tanára az állam jognak, de nem államférfiú és nem politikai fej. Elismerést érdemlőnek találjuk, hogy természeti képességeinek érzetében a tanári hivatásnál megmaradt akkor is, midőn csábító ajánlatokat tettek neki a felsőbb államszolgálatba lépésre. **)

A mult évszázad német államtudósai között úgy szólván csak a gyakorlati és történeti irány két legszellemdúsabb képviselője Moser Frigyes Károly és Möser Justus emelkedtek túl a többiek szük lekötött voltán és korlátolt látkörén, s mernek alkalmilag általánosabb igazságokat kimondani. Mindketten erre a klasszi-

* Az »Institutiones juris publici Germanici« előszava 1802-ki kiadás.

** Pütter önéletirása (Selbstbiographie) 2. kötet, Göttinga 1798. Mohl R. Gesch. und Litter, der Staatswissenschaften II. 425. Kaltenborna Deutsches Staatswörterbuch-ban.

kus német irodalom fölvirágozásától ösztönözve s különösen jellemöktől és hazaszeretetőktől hajtatva jutnak; legjobb gondolataik az egészséges szívbőljönnek. Gyakran hiányzik náluk a logikai indokolás és kifejtés, műveik kevésbé tudományos szellemnek, mint az erkölcsi törekvésnek kinyilatkoztatásai, mely össze van kötve a változatos élet, az udvarok és a nép erkölcesinek és a jogrend hagyományos formáinak gondos és éles megfigyelésével.

Moser Frigyes Károly, az öreg Moser János Jakab fia és tanítványa 1723. decz. 18-án született Stuttgartban. Már az atyai házban belőn vezetve a német birodalmi és országos jog tévetegeibe s gyakorlati tevékenysége első éveiben követte is atyjának sorsát. Vele együtt előbb a hessen-homburgi tartománygróf szolgálatába lépett s azt újra elhagyta, hogy atyját Hanauba kövesse. A hessen-homburgi gróf özvegyétől újra ezen kis fejedelemség szolgálatába hivatva meg, csakhamar nagyobb tevékenységre tért át Lajos hessen-darmstadti tartománygróf szolgálatában s egy ideig mint hesseni követ Majna-Frankfurtban élt, a hol megismerkedett Göthével. A kis német udvarok hiuságait és romlottságát már akkor alapjából megismerte. Lajos, az uralkodó tartománygróf rossz kormányzásával és tékozlásával az országot adósságokba döntötte és szerencsétlen helyzetbe jutatta s a koronaörököstől keveset lehetett reményleni. Ez úgy játszott katonákkal, mint amaz vadászattal. Csak »egy férfi« volt az udvarnál nagy Frigyes tréfás szava szerint, az értelmes és erélyes Henriette Krisztina Karolina trónörökösne, a Wittelsbach-család tagja a Pfalz-Zweibrücken-Birkenfeld-ágból. A fejedelemné megismerte és tisztelte Moser kiváló jellemét. Valószínűleg ő volt az »az uraság, a ki a jó kormányzás dicséretet érdemlő

elhatározását hozta« *) és Mosert arra indította, hogy »az úr és a szolga« című, hazafias szabadsággal írott könyvét elkészítse (1759.). 1763-tól kezdve Mosert mint a hessen-kasseli tartománygróf titkos tanácsosát találjuk működésben s 1766-ban osztrák szolgálatba ment át. II. József császár birodalmi udvari tanácsossá nevezte ki s birodalmi bárói rangra emelte. Ebben az állásban sem maradt sokáig. Minthogy időközben Hessen-Darmstadt eddigi trónörököse jutott uralkodásra, neje befolyásának sikerült Mosert az ország vezérlő miniszterévé kineveztetni. (1772.) Mint »a titkos tanács elnöke« állott immár a darmstadti közigazgatás élén, rendet hozott a zilált pénzügyekbe, számtalan visszaélésnek véget vetett s emelte az ország nagyon alászállt jólétét. Az udvarnál és a fejedelem elősdi emberei között természetesen számos ellenséget szerzett magának, kiknek végre a fejedelemné halála után sikerült őt megbuktatni. Moser 1780. június havában elbocsátását kérte s azt meg tisztelő módon megkapta. Ez azonban nem elégítette ki ellenségeinek gyűlöletét és boszúvágyát. Erkölcseleg is megsemmisíteni s a fejedelem kegytelenségét a merész férfiú üldözésére kizsákmányolni volt céljuk. Kormányzása és a számadások ügye közelebbi vizsgálat alá vétetett. Kezdetben még némi kiméletet tanúsítottak a formákban. Maga a tartománygróf szükségesnek tartotta titkos tanácsosait arra inteni, hogy a vizsgálatban az előbbi elnök becsületét és jó hírét gondosan megóvják »mert én — a mint szó szerint hozzá tette — szolgálataival meg vagyok elégedve és meg kell vallanom, sőt az ő halhatatlan dicsőségére ki kell mondanom, hogy engem kivezetett tömkelegemből, a melyből a többi urak ki nem vonhatnak«. Később még a

*) Előszó.

tartománygróf vastagabb modorban ezeket írta: »Neki (Mosernek) azt az igazságot kell szolgáltatnom, hogy nemcsak a sárból kihúzott, hanem szolgálatának egész ideje alatt nem nyugtalanított remegő panaszokkal a kincstár állapotának ki nem elégítő voltát illetőleg.« De a gyöngé fejedelem az udvaroncok és a hivatalnokok boszúszomjának nem volt képes ellenállani. Ítélet és jog nélkül tudatták Moserrel titkos tanácsosi határozat által a legfőbb kegyvesztést és az országból való kiutasítást. Midőn Moser nem nyugodott bele a jogellenes és csúfos eljárásba s a birodalmi udvari tanácshoz fordult védelemért, e császári törvényszék megsemmisítette az eljárást s arra ítélte a tartománygrófot, hogy a megbántott férfinak elégtételt adjon. De ez a rendreutasítás csak arra szolgált, hogy az üldözésnek más alakot adjanak; immár az elnököt perbe fogták s egyelőre zár alá helyezték jószágát. Ez ellen is eszközölt ki Moser a birodalmi udvari tanácstól semmiségi végzést, de azért még sem jutott a megérdemelt elégtételhez. Csak IX. Lajos tartománygróf halála (1790. ápril) eszközölte ki a kormány átalakítását, valamint változást az ő sorsában is. Az új fejedelem, a későbbi nagyherczeg I. Lajos megszüntette a Moser elleni pörös eljárást, megtérítette neki a szenvedett kárt, nyugalomdíjat adott neki s az atya igazságtalanságát megint jóvá tenni iparkodott. Moser Ludwigsburgban halt meg 1798-ban.

Moser Frigyes Károly még inkább a tett mint az írás embere volt, noha ezt is nagy erélylyel és biztossággal kezelte. Irálya mint ő maga, telve van velővel s mindenkor harcra kész. Lélektani éles látása csodálatra méltó, kevés vonással mesterileg tud jellemezni. Tétélei merészek, őszintesége szilaj s csak a finom humor enyhíti azt. Képei színesek és rajzát mindenki megérti. Erkölcsi-

komoly szellem és élő keresztyénség világolnak ki irataiból és öröködnék a háttér fölött, ha vidám szeszélyének gyepelőit hamarjában eldobja kezéből. Politikai iratai telvék jeles észrevételekkel és hasznos sarkigazságokkal. Korának udvari életét és fejedelmi szolgálatát olyan naturalista igazsággal rajzolta, mely a »régi jó idő« romantikus tisztelőit megrémítheti. De különös, hogy e sok tekintetben valódi szabad szellemben sincs nyoma ama modern állam-eszmék hatalma iránti értelemnek, melyek ugyanazon században a világot mozgatni kezdték. Nagy Frigyes iránt bámulatot táplál »tettei ő neki a gondolat ünnepélye«, de »a sas ama magasba emelkedik«, a hová ő nem követheti. Talán — úgy véli — jövőre találkozik majd »egy Newton a politikusok közt«, a ki ama szellemet mérmerheti. Ő maga lemond róla, hogy megértse. (Úr és szolga, 19.)

Ő sem jut ki a fejedelmi patrimonialis állam gondolatköréből, habár világosan látja és kimutatja gyöngéit és fogyatkozásait. Jól érezi, hogy új idő kezdődött, de a tudományos szellem még sem ébredt föl benne. A tapasztalati iskola levarázsolvá és kötve tartja. Egész őszintén az a véleménye, hogy a keresztyénség az államművészetnek is kutforrása.

»A z ú r és sz o l g a« kétségkívül legjobb politikai irata. Élemedettebb korában, midőn a darmstadti üldözések elől Manheimba huzódott vissza, hasonló könyvecskét adott ki: »Regensi uralomról és miniszterekről. Törmelék a jövő század utjának javításához« (Frankfurt 1784.) E mellett Luther »Fejedelmek tükre« iratát újra kinyomatta. (1783.) Nehány »erkölcsi és politikai irat«-ot már előbb összegyűjtött két kötetben. (Frankfurt 1764.)

Nehány kivonat a legjobban fel fogja e férfiú nézetét és irányát tüntetni.

A német fejedelmekről ezeket írja: »Ha van ország a világon, hol a legtöbb nemes és méltó uralkodót találhatni, ez országnak Németországnak kellene lennie, mert alkotmányunk bármily uralkodótól semmiféle alkalmat sem von el a jótevésre; sőt nem mutathatni föl még egy államot Európában, a melyben olyan ur, a kinek területe csak néhány órányi terjedelmű, alattvalóit boldogíthatja, mihelyt csak akarja; és ha itt-ott olyan urat találni, a ki alattvalói kis csoportjával mint szerető atya gyermekeivel él, akkor ép olyan lehetetlen ilyen méltó uralkodótól a legszívélyesebb tisztelet kifejezéseit megtagadni, a mint másrészt a kis zsarnokot, a ki, minthogy többet már nem nyúzhat, magát a vallást is önhaszonlesésének köpenyegéül használja, méltán örök gyalázat bélyegével jelölik meg. De, hazafias könyekkel mondom ezt, mily nagyon kevesen vannak ám azok az uralkodók, a kik a német szabadság oly drága ajándékát visszaélés nélkül használják?« (Ur és szolgál. 22. o.)

A jövődöbeli uralkodóknak félszeg nevelésében találja már sok hiba okát. Roszalja hogy a trónörökösök nem tanulnak dolgozni. »Az udvar heréi és a henyélők hitczikkelynek állítják, hogy fejedelemnek vagy urnak a munka nem tisztességes foglalkozás s hogy erre embe-reik és szolgálk vannak nekik.« Természetesen nem úgy kell a fejedelemnek dolgoznia, mint valami udvari tanácsosnak: »ha kabineteinek falai okmány szekrényekkel vannak megrakva, ez épen úgy a rendszertelen kormányzás jele, mint ha csak ostorokkal és szarvasok agancsaival lennének diszítve. Az építő mesternél szükséges ugyan, hogy az egész épület terve és mintázata folyton szeme

előtt, a mérték meg kezében legyen, de nem kell, hogy feje agyagverem s szobája fás kamra legyen; elég, ha az egészet áttekinti, s a munka folyamának és rendjének részleteit kellő mennyiségben és minőségben fentartja. De fiatal fejedelmeink legtöbbje sem amaszt nem érti, sem az utóbbival nem törődik.« »Valamely herczeg a legcsekélyebb aggodalommal sincs az iránt, hogy akármelyik nemes emberrel egész napokat *partie de plaisir*-re fordítson, de ezen urak legtöbbje szégyenlené azt az időtöltést, ha kisülne, hogy egyik polgári származású titkos tanácsost meglátogattak a végből, hogy tőle országos ügyekben okulást nyerjenek.« (Ur és szolga. 28. k. o.)

Számos bajnak más okát a fejedelmeknek kiválóan katonai nevelésében ismeri. Ez a módszer, a mely Párisból átment Berlinbe és azután mindenütt utánoztatott, kimagyarázza »számos német uraink kényúri lényét, a kemény bánásmódot az alattvalókkal, a legszentebb ígéreteknél és a rendekkel való összeköttetéseiknél sokféle megszegését, a legtöbb uralkodónak tudatlanságát tulajdonképeni kötelességeit illetőleg« stb. (45. oldal.) Ha a fejedelem, mielőtt kormányra kerül, sokáig »szolgál«, nagyon is megtanulja a parancsolásnak azt a nemét, mely a katonai osztály sajátja, s melynek csak ott van kár nélkül helye. Megszokja minisztereitől, tanácsosaitól és alattvalóitól azt a vak, föltétlen és megfontolásnak és ellentmondásnak tért nem hagyó engedelmességet követelni, a melyet a viárokba rendelt tiszttól vagy a roham-támadásra kiszemelt katonától lehet megvárni.« (50. oldal.)

Akkor a fejedelmek részéről segélyező egyezmények alakjában üzött emberkereskedés még divatban volt; legelől a hesszeniek tudtak róla beszélni sok mindent. Magától értetődik, hogy Moser keserűen nyilatkozik

ellene. »Nevezzék meg azt a német országot, a melynek segélyező egyezményekből valaha valami haszna volt. Már pedig kinek tartozik a fejedelem a legfőbb, legközelebbi és legelső tekintettel? önmagának vagy az országnak?« (59. o.) Azon fejedelmeket, a kik alattvalóikat így katonául eladják »az ország atyáinak — nevezi, — a kik idegen pénzért gyermekeiket megfojtják« — és az isten haragjával és ítéletével fenyegeti őket. (67. o.)

Az autokrata döllyföt maró gunynyal ostorozza: »Minden uralkodó az önkormányzó úr melléknevével diszelkedik, de mindnyájan ép oly kevésbé azok, a mily kevésbé hősök mindazok, a kiket vértben szoktak festeni. Arra emlékezteti az olvasót, hogy mindenkinek kötelessége rendeltetésével lelki adományait és képességeit is megvizsgálni. Az uralkodó sincs az önvizsgálat ezen kötelessége alól fölmentve. »A ki maga uralkodni nem tud, ezt más által kénytelen tenni; szerencsétlen az a ház, a melyben az ur azon aggodalomból, hogy háttérbe szorulhatna, senkinek sem akarja a tanácsát elfogadni. Háromszorosan boldog az az ur és ország, a melynek uralkodójában elegendő képesség és szilárd hajlam van jól uralkodni, de a kinek van annyi megfontolása is, hogy jó tanács nélkül semmihez sem fog s a ki a közepszerű szellem színvonalán azzal emelkedik tul, hogy van elég szerénysége, nagy férfiakat segédekül látni maga mellett az ügyek kormányzásában.« (76.)

»Megszoktuk a fejedelmeknél, hogy minden egy vagy két esztendőben valami szakértő egyént küldenek a tengeren túlra, hogy kutyát, lovat és sólymot vásároljon; vannak továbbá példák, hogy tiz és még több ezer forintnyi költséget sem sajnálnak, hogy szokatlanul szálás katonákat kapjanak a csatasor szélére. Nem álmo-

dozónak és ábrándozónak tartaná-e az ilyen ur azt, ki a föltevést intézné hozzá, hogy néhány ezer forintot arra fordítson, hogy becsületes és ügyes embereket vonjon szolgálatába és mégis a legnagyobb ajándék, a melyet miniszter urának tehet, abban áll, ha vitéz és becsületes embereket nyer meg a szolgálatnak s őket a külföldről törekszik beszerezni.« (154 o.)

Azon tulajdonságokat, melyek egy ministertől megkívántathatók, Moser így rajzolja: »A miniszternek lelke hajlékony legyen, a mely könnyűséggel tud mindenhez leereszkedni, sokféle ügyekkel foglalatoskodni s egyik dologból a másikba átmenni, a nélkül, hogy ez fogalmainak világosságát összezavarná vagy a kedély derültségét elhomályosítana. Ez a tulajdonság mérsékli az önfejlőséget, olyan hibát, mely az évekkel, sok és boszantó ügy tömegében és a parancsolás megszokásával könnyen kifejlődik. De hogy makacsságot milyen kevésbé szabad bizonyos állhatatossággal összetéveszteni, az nem szorul még magyarázatra, mert az önfejű ember czímére elvégre nagyon hamar szert tehetünk, mihelyt vakon követni nem akarjuk mindazt, a mit csakugyan makacs, igazságtalan és tékozló ur vagy szeretője és favoritja akarnak. A miniszterben bizonyos tűz legyen, de nem égő, emésztő és magától eldobó, hanem bizonyos (erkölcsi módon) villamos erő, a melylyel a szorgalom, a buzgóság és ártalmatlan megrázkódás szikráit veti azokba, a kik őt látni, hallani és vele vagy alatta ügyleteket kezelni kénytelenek. Valami álmos miniszterium az ország kormányzására ép oly hátrányos következményekkel hat, mint a minők a nem elég mozgást tevő test pangó nedveiben beállanak.« (244. s köv.)

A burokratia nyavalyája már akkor kezdett fona-

dékszerűen elharapózni. A kis fejedelemségek az ügyekben amaz szétágazást, melyet legelőször Poroszországban az eljárás nagyobb pontossága és biztonsága érdekében behoztak, ügyetlenül utánozták és így nehézséget és bonyodalmat idéztek elő. Moser gúnyolódik a nagyhatnámságon néhány faluból s egy kis városból álló országocskában, mely kevesebbel mint kormánykancelláriával, konsistoriummal, irodával, erdészeti, építészeti és rendőri hivatallal meg sem elégszik s megtörtént esetet beszél el, mely szerint valahol a várpalota néhány összetört palalemeze, melyeket egyszerű szóbeli parancsra is ép oly biztosan ki lehetett volna foltozni, öt kamarai rendeletet tett szükségessé. Ha a mai állapotokat ismerte volna, könnyen csúfosabb példákat idézhetett volna.

Moser későbbi irata az uralkodókról és miniszterekről még inkább aphorista modorban van tartva. A korábbiak kiegészítése az új tapasztalásokkal. De sajátságos és egyszersmind üdítő látni, hogy a jó kedv a megbuktatott és száműzött minisztert elkísérte Mannheimba, tudós nyugalmaiba. - Ellenségeit természetesen nem kiméli. »Nagy udvarbansokat kell kiállani; a legméltóbb ember is ritkán vagy semmiképen sem áll meg a családok lánczolatával szemben. De mégis inkább békében hagyják, munkáját megtaltalmazzák, életét kellemessé és könnyűvé teszik. Kis udvarban ellenben mindjárt a becsületes névre, életre halálra megy a dolog, mihelyt nem vagyunk inyére a gazemberek lánczolatának.« (Uralkodók és miniszterek 37. o.) De vidór kedvvel örül neki, hogy az erkölcsök mégis enyhébbek lettek s kegyvesztésbe jutott minisztereket nem oly könnyen nyakaznak le mint előbb. »Kis és nagy udvaroknak húsz leköszönt vagy az öregkor önkénytes nyugalmaiba tért minisztere közül tizenkettőt vagy

tizenötöt mindig találhatni olyat, a ki végtére kertész vagy földmivelő lett. Ez dicső anyag a moralizálásra. » (119. o.) Egészen a természet után készítvék a következő rajzai: » A miniszterek legjobb, leginkább átgondolt és legjétékonyabb tervéhez és javaslatához nem mindig elég az, hogy urok felfogja és helyeselje; szükséges, hogy az éjjeli ministeriumnak sem legyen kifogása ellene; a feleségnek, a szeretőknek, a lakájoknak, a gyóntató atyáknak. A hol ilyen papucs-kabinet van, ott valamely dolgot nemcsak elő kell adni, hanem előbb támasztó fallal is el kell látni. — Ha valamely úr megunta miniszterét és még sem akar neki ajtót mutatni, csak azon apró megalázásokat és ingerkedéseket kell vele éreztetnie, a melyekben az udvarok olyan találékonyak és termékenyek és a melyekre ezer készséges kéz kínálkozik mindegyiknek. De ha az akna terve jól készült és a gépek öszthagzatos működésbe hozvák, akkor a hatás csalhatatlan. Ha a jó ember panaszkodni akar, akkor félreértés, butaság, elhamarkodás, hebehurgyaság ennek vagy amannak a részéről az első mentség; a szerepeket másképen osztják el, a játék mindig ugyanaz marad; ha újra panaszkodik, akkor azt mondják róla, hogy időszerűtlen érzékenység, büszkeség, túlzott igények, másokkal megférti nem tudás a bajai; végre gyanakodóbb lesz, önmagával elégedetlenebb, hypochondrikusabb, feketébben látó, epés ábrándozó és álomlátó, egyszer kinevetik, másszor kiszidják és a játék folyama tovább tart; a jó ember ilyen állapotban ép oly könnyen fölmászna a Vezuvra, a mint az udvarba megy; végre kitör a dolog, nem állja ki tovább és azt teszi, a mit már rég vártak tőle, megy, de előbb még kell várnia hogy szemébe hazudják, mily közélről érinti urát az elválás. A hol ennek a recipének kell használnia, ott szükséges,

hogy az urnak olyan férfúval legyen dolga, a ki a becsület és a tisztelet érzelmével van önmaga iránt. Napszámosoknál ez semmit sem használ, ezeket — haraphatja, a hányszor akarja, nejöket és leányaikat megbecstelenítheti, fiaikat kicsapongásaira használhatja, ablakaikat beveretheti vagy mint a marokkói császár, miniszterének Schmuelnak, egyszerre ötvenet verethet lábok talpára, mégis megmaradnak neki.« (141. o.)

Moser Frigyes Károly gondolatai folytonosan ugyan azon körben mozognak. Az egész állam és a közélet mindig az úr és szolgálja alakjában tűnik föl előtte. A nép fogalma reá nézve még nincs meg. Olvasni kell e tisztán látó, a durvaságig őszinte és a közügyekbe teljesen beavatott államtudós munkáit, hogy megmérhessük azt a leirhatatlanul nyomorúságos állapotot, melyben a politikai élet a mult század idejében Németországban volt.

Egészen ilyen benyomásokat kapunk, ha amaz idő egy másik hazafiának iratait vesszük kezünkbe, a ki a dolgokat nem az országos fejedelem magaslatáról, hanem alulról a polgár és paraszt ember álláspontjáról szemléli; a derék Möser J u s z t u s t gondolom.

1720. decz. 14-én születve egész tevékenysége mindeinek előtt a wesztfalenbeli paritásos O s n a b r ü c k főapát-ságé volt. Egymás után különböző igazságszolgáltatási hivatalt viselt, előbb mint a lovagság ügyvéde és syndikusa, azután mint bíró, végül mint titkos igazságügyi referendárius; és minden állásában a becsületes, jó akaró, ügyekben járatos és derék férfiú hírért szerezte meg magának. Általános és nagy tekintélyben halt meg 1794. január 6-án. *) Emléke még ma is él szülőföldjén a nép

*) Möser élete N i k o l a i Frigyesről, ennek összegyűjtött irataiban, Berlin 1797. I. köt. W e g e l e a D. Staatswörterbuchban VII. kötet.

között: s még néhány évvel ezelőtt polgártársai szobor emelésével tisztelték meg emlékezetét.

Möser legnemesebb képviselője amaz idő történeti-realista állambölcséségének. A leghatározottabb ellentétben Rousseau radikális okoskodásaival a hazai történetre fordítja figyelmét és szeretetét. Törül metszett konservatív ember, a természetadta néperkölcnek és átöröklött jogoknak barátja; sehogy sem akar ugyan minden régi visszaélés és előítéletet fentartani, de azon fáradozik, hogy a régi intézmények szellemének megmagyarázásával és újra felélesztésével azokat a mennyire lehet kora társainak negáló felvilágosodási buzgalmával szemben megmentse; bizalmatlan a világjavítók ujításai iránt, de maga termékeny sokféle hasznos reformjavaslatban. Több havi tartózkodás Angliában 1761-ben tágasabb betekintést nyitott neki a politikai mozgalomba, mint minőt a szűk szülőföld adhatott.

Az ő szíve is a szabadságér vert, de az ő szabadsági eszménye teljesen különbözik Rousseauétól. A német nemzet magvát a paraszt osztályban találja. Szabad földbirtokosok szövetkezése, a kik a saját jószágukat művelik és a régi erkölcsöt ridegen és erősen átplántálják, ez az eszmény, a melyen lelke csüng. Azt képzei, hogy a german népközség eredeti állapota Nagy Károly koráig a legjobban megfelel ennek az eszménynek. A mint Rousseau a városi műveltségből az erdőbeli élet vadságába való visszatérésben kereste a segítséget, úgy tér Moser, hogy felfrissülést és új erőt merítsen, a germán összabadság »arany korába« vissza, »a hol még minden német telkes házban fegyvert viselő szabad ember lakott, a szolgák még nem voltak röghöz kötve, a nemzet mást mint felsőbb és közönséges becsületet nem ismert s a rendes előljáró

választott bíró volt.« *) Nem rajongott a középkorért. Sajnálja, hogy már jámbor Lajos óta »együgyüségből, ájtatosságból, szükségből és hamis politikából feláldozták a közszabadokat a papoknak, a hivatalnokoknak (ministerialisoknak) és a birodalom tisztartóinak.« Midőn a közönsekis tisztelet eltűnt s már csak a szolgálati tisztelet talált érvényre, midőn a szabadság elmerült az uri szolgálatban, midőn a birodalom egész területe tulajdonból hűbéri, haszonbéri, bérleti és parasztbirtokokká változott át, a veszedelem csak alsóház alakításával volt leküzdhető, de ehhez a császároknak hiányzott az erejük. Möser nézete szerint majdnem szerencse volt, hogy a territorialis felsőbbség létre jött s a tartományok uraia birodalom legfőbb fejében az egyik és a tartományi rendekben a másik részről a kellő korlátozást találták.

Möser csak bevezetést irt az osnabrückeri történethez, de ennek a bevezetésnek a hazai történetbuvárkodás sok ösztönzést és a németek hazafias érzete sok serkentést köszönhet. A jogtörténet mai ismerete abban sok éretlen és tarthatatlan dolgot lát; de mindemellet a homályos hajdankor megvilágítására irányuló ezen első, dadogó kísérletekben férfias szellem és tiszteletre méltó hazaszeretet nyilatkozik.

De nem szabad elhallgatnunk Mösernek egész alapelzletében mutatkozó fogyatkozásait, s a radikális elméletek iránti ellenzékiiségének is csak pillanatnyi és korlátolt jelentőséget engedélyezhetünk. Az ó-germán szabad ember, a ki mindenkor kész kardot rántani, a ki a háború véres játékát jobban szereti a béke munkájánál, a kinek fékezhetetlen daczossága csak nehezen és nyomorúságosan illeszkedik valami rendhez, ki meleg erkölcsi érzelmet

*) Előszó az osnabrückeri történethez. Osnabrück. 1768.

hord ugyan szívében a férfias becsület és szabadság iránt, de nincs értelme a nemesebb műveltségiránt, nincs hajlama azon nagy összlenyhez, a melyet államnak nevezünk, ez a polgárosulatlan germán ember csaknem ép oly kevéssé mintakép a mi számunkra, mint Rousseau vad embere (homme sauvage.) Bármennyire tudjuk becsülni azt, hogy a paraszt-osztályban az eredeti néperő kimeríthetetlen kincse van össze halmozva, a mi mai világunkat a paraszt-ság álláspontjából még sem lehet akár fölfogni, akár meghatározni. A multnak átöröklött javai iránti kegyeletet tiszteletre méltónak tartjuk, de Möser az ó-frank állam éserkölcse iránti előszeretete által mégis gyakran arra csábíttatik, hogy egészen tarthatatlan és elvetendő intézményeket is védelmébe fogadjon. Egyes dolgokban reformálólág akar ugyan hatni, de a fenállónak hatalma mint valami vasláncz nehezedik a félénk ujitónak lábaira s járását minden lépésnél gátolja. Igazi véleményét kereken kimondani nem meri, attól félve, hogy a fejedelmi kormánynál s a nemesi rendeknél elveszti a bizodalmat. A férfiu igazán konservatív hajlamait és adományait az absolutista reakció veszi szolgálatába és zsákmányolja ki, s ő nem tudja magát ezen visszaéléstől megszabadítani.

Iratai közül a legismertebb az ő »Patriotische Phantasien« (H a z a f i a s k é p z e l ő d é s e k) műve, *) melyet leánya adott ki; ez irat fölötte változatos tartalmu apró közlemények gyűjteménye, a melyek előbb egy időszaki lapban egyenkint megjelentek volt. Minden képzelhetőről szólnak sokféle alakban, nem kellemes humor nélkül, szeretetreméltó gyermetegséggel. Jogi czikkek mellett egy szobaleány levelei is helyet találnak, és a

*) Patriotische Phantasien von Justus Möser IV. rész. Berlin 1788.

szegényügyre vonatkozó javaslatok mellett egy őrnagy feleségének számlái a piperéről. Egyszer az ügynevezett »Holland-járók«-at Westphalenből kíséri nyári utazásaikon, másszor a kávéivást tárgyalja. Politikai szemlélődések erkölcstörténetekkel stb. váltakoznak. De mindenütt ugyanaz a jellem az, mely mindezen alakban megjelenik, hű szívé és élesen látó, erkölcsös-szigorú és jóakarató természet, mely korlátolt viszonyokban derekasat nyújt, melynek szűk történeti fogalmai a régi időt nem mentik meg az enyészettől és az új időt indokolni nem képesek. Becsülettel viselte kora »Zopf«-ját, de »der Zopf hing ihm hinten«.

Midőn egyszerre a humanus érzelmek egy pillanatnyi rohamában 1731-ben még a birodalmi törvényhozás is indíttatva érezte magát a »nem tisztességes« emberek egész osztályait megmenteni e folttól s őket czéhképeseknek nyilvánítani, Möser az ellen aggodalmait fejezte ki. A kánoni jog tanáraival meg volt róla győződve, hogy a házasság becsülete szenved alatta, ha a »kurafiak«-kal úgy bánnak mint a becsületes emberrel és úgy vélte, hogy a »pásztor«-oknak nincs joguk a miatt panaszkodni, hogy a becsületes emberek közösségéből kitalasztatnak. (Haz. képz. I. 289.) A hagyományos osztály- és külső erkölcsi rend neki többet ér, mint a személy erkölcsi értéke; a fajt eléje tette az egyénnek. Ez ugyan ó-german, de nem emberi felfogás volt. Folyton attól remegett, hogy az osznabrücker el talál veszni, ha az ember joga érvényre kerül.

Az egyesek egymás közti középkori harczait (Fehde) »észszerűbb«-nek látta, mint a modern háborút, mert szűkebb határok közé volt szorítva, s kevesebb szerencsétlenséget okozott, és az ököljogot jobbnak, mint a nemzet-

közi jogot, mert amaz istenítéletet ismert el, e joggal pedig az erős semmit sem törődik. (Haz. képz. I. 34.) Nem fontolta meg, hogy ama középkori küzdelem és az ököljog mindnyájok harcát mindnyájok ellen tették szabálylyá, a nagy háboruk pedig mindinkább kivétellé lesznek; és elnézte azt is, hogy az istenítéletről való minden elmélet mellett is a középkorban az erős könnyebben elnyomta a gyöngét, és hogy a nemzetközi jog figyelembe nem vételéért a nemzetközi jog ép oly kevésbé felelős, mint az isten nem felelős a nyers erőszak diadaláért a fegyvertelen jögon.

Az ő jogfogalma a földbirtokos parasztra van alapítva és korlátolva. Az »emberjogok«-at gyanusaknak tartja és irtózik tőlök. Kizáró szabályzatok által akarja a lakosság változását megakadályozni s ezt a javaslatot teszi: »Minden parochiában hét esküdt birtokos ember küldessék ki és választassék, a kiknek ítéletétől legyen függővé téve, hogy ezt vagy azt a jövevényt megtűrjék-e maguk közt? — Talán némelyek azt hiszik, hogy ez az igazságot sérti és hogy senkit sem lehet rendes jog nélkül a kerületből vagy az országból kiutasítani. De épen abban mutatkozik nagyobb értelmetlenség, hogy nem vesszük észre, hogy az állam birtokos alattvalóit és eredeti szerződő feleit (sic! látni való, hogy a konservatív történetíró a Rousseauféle társasági szerződéstől nem tarthatja távol magát) egészen más jog illeti meg, mint ama bevándorlókat. A telkes parasztot sohasem szabad vagyonának vagy szabadságának legparányibb részében is megrabolni pontos és teljes vizsgálat nélkül; a megtürt és befogadott idegen ellenben ezt nem igényelheti.« (Haz. képz. II. 5.) — Hálát adunk az istennek, hogy ennek a történeti jogfogalomnak, mely a telkes birtok előtt meg-

hajlik, az embert pedig lábbal tapodja, észszerűbb jogfoglalom előtt meg kellett hátrálnia.

Möser határozott ellensége az »általános törvényeknek és rendeleteknek«. »A közszabadságra nézve veszélyeseknek« nyilvánítja őket. Azt írja: »Az urak oda fön a legfőbb közigazgatási tisztségekben úgy látszik mindent egyszerű alapelvekre szeretnének visszavezetni. Ha kívánságok szerint menne a dolog, úgy az államot valamely akadémikus elmélet szerint kellene kormányozni, úgy hogy minden osztálytanácsos képes legyen általános terv szerint a helyi hivatalnokoknak eléjük szabni tevékenységeket. Mindent nyomtatott rendeletekkel akarnának átölelni, s minthogy Voltaire egyszer nevetségesnek találta, hogy valaki az egyik falu jogai szerint pörét elvesztette, melyet egy hozzá közel eső falu szokásai szerint megnyert volna, semmi mást sem akarnának megtérni mint általános törvénykönyveket. — Ezt az óhajt ezen urak hiúsága és kényelme szempontjából nem találok ugyan nagyon jogtalannak, és századunk, a mely csupa általános törvénykönyvekkel viselős, reményeiknek meglehetősen kezökre dolgozik. Hanem valósággal távozunk ezzel a természet igazi tervétől, mely gazdagságát a sokféleségben mutatja s a zsarnokságnak törjük az útját, mely mindent kevés szabályba akar erőszakolni, mi mellett a gazdagság elveszíti változatosságát.« (Haz. képz. II. 15.)

Egészen a középkori partikularismus ezen szellemében veti föl a kérdést: Nem kellene-e minden városkának külön politikai alkotmányt adni? »Nem fogna-e nagyobb változatosságot az emberi erényekben és ne fogná-e a lelki tehetségek erősebb fejlődését előidézni, ha minden nagy vagy kis polgári társaság inkább lenne a saját maga

törvényhozója s kevésbé alakulna általános terv szerint, az olyan kérdés, a mely még mindig megérdemli a vizsgálatot.« (Haz. képz. III. 66.) Ismerjük mit ér a nemzet minden apró töredékének ezen önkormányzati alakulata. Az intézmények és szabályzatok sokfélesége áttekinthetetlenül s benne a sajátosság bizonyos szabadságot talán jól is érezhette magát. De a tagok túlzott önállósága az egész test feloszlása volt; az urak megosztottak a hazán, a társulási erények filiszteres korlátozásokban nyilatkoztak ugyan, de a nemzeti erényeket nem juttathatták kifejlődésre. Az egésznek tehetségei szét voltak tépve, volt ugyan különféle közrend, de a nemzeti és politikai életközösség legfőbb jelensége, az állam ki nem fejlődhetett.

Hogy a hagyomány amaz édes hatalmának, mely nélkülözhetővé tette az általános törvényeket, milyen keserű mellékize volt, arról maga Móser kedélyes történetet beszél el nekünk. Valami fiatal nemes ember, kiben egy csinos paraszt lány élénk kedvtelést keltett, csókot kért tőle, s a leány meglehetősen hajlandó volt őt e kegyben részesíteni. De az anya, a ki a játékot észrevétlenül szemmel tartotta, egyszerre a sövény mögül azt kiáltotta: »Gyermek, ne tedd, kötelesség válhatna belőle!« Az egész faluban azt a nézetet táplálták, hogy az a paraszt, a ki udvartelkét új kötelességgel terheli, büntetésül halála után nem talál nyugalmat sirjában. Hasztalan ajánlotta az urfi, hogy a csókot olyan titkosan adja, hogy senki se tudhasson felőle valamit. Az öreg parasztasszony a dolgon tanakodni kezdett férjével, s ez az összes udvartelkes parasztokat gyűlésre hívta össze. A gazdák úgy vélekedtek, hogy a titok sem segít már többé, a mióta a jogászok az átkozott esküt kitalálták. Ha esküre kerülne

a dolog, a lány még sem tagadhatná meg a kapott csókot, s akkor azt mondanák: a földes ur van birtokban, és a birtok dönt el mindent. A szívességből kötelesség válnék. Csak ha a földesur lemond a hagyományról s minden kötelességet, a mely minden telekre hárul, ismét nyilvánosan összeírnának s kő táblákon a templomban kifüggesztenének, akkor aztán kérhet annyi csókot, a mennyi tetszik és akkor veszély nélküli csókot adni. (Haz. képz. II. 492.) E történet egészen Möser szellemében van. Az udvartelek az első; az udvartelekről gondoskodni a legszentebb kötelesség, az udvartelket terhelni a súlyosabb bűn. Csak azután emelkednek, midőn az udvartelekjog biztosítva van, az emberi viszonyok érvényre.

Egészen ugyanez a szűk felfogás az, midőn védi a tilalmat, hogy öngyilkosokat temetőikben nem szabad el takarítani: »A főoka annak, mért enyhébb ebben korunk, mint a régi volt, bizonyára mindig okoskodó és racionális bölcséletünkben rejlik. Megszentségtelenít (?) ez majdnem mindent; a templom vagy a ház, melyben a község nyilvános istentiszteletre összegyűl, nem szentebb neki, mint a hegy, a melyen a nomád bálványához imádkozik, a temetők neki közönséges földek, hová a halottakat elásásák, a nagylelkűséggel ellenkezőnek találja a nyugalom ez utolsó helyét akármely szegény elesett zarándoktól megtagadni és azt tanítja, hogy a mit az isten az égben fölveszen, azt mi szegény rövidlátó teremtések ne válaszszuk el egymástól a sirboltban.« Nem annak az emberszeretetnek a hangja-e hát ez megint, mely minden kurafit czéhképessé tesz, s az embert a polgárral és keresztyénnel összezavarja? Nem ismét azt jelenti-e ez, hogy az emberiség jogait a polgáriak fölé helyezzük, minden rendet és zárt társaságot megdöntünk, és az embereket, valamint a

mennyben, úgy a földön is egyenlő testvérekké és örökösökké változtatjuk?» (Haz. képz. III. 74.) Csodálatos logika, mely figyelembe nem veszi, hogy az általános emberi természet mint alapföltétel megelőzi az emberek különös társaságát, hogy a ki valamely állam polgára lesz, még nem szűnik meg ember maradni, hogy a polgárok mint különböző államok polgárai különböznek ugyan egymástól, de mint emberek egyféle személyek, hogy az egyletek specialis változatossága csak ama közös alapon lehetséges, de éppen ezért köteles is mindenki embertársában az emberi természetet tisztelni. Möser mindenütt a változékony történeti külalaknak ad előnyt, még azon esetre is, ha az a természet lényeges jogát sérti.

Egyik igen sikerült értekezésében megkülönbözteti a valóságos és az alakí jogot egymástól; csak helyeselhetjük, ha — ebben igazi jogász — az utóbbi szükségességét védelmezi: »Minden ember tévedhet, a király úgy mint a bölcselelő és ez utóbbiak talán leghamarabb, mert mindketten nagyon magasan állanak a dolgok tömege miatt, a melyek szemök előtt lebegnek, egyetlen egyet sem szemlélhetnek teljes nyugodtan és pontosan. Ez okból minden nemzet szabadsága és tulajdona alapozzlopává tette, hogy az, a mit valamely ember jognak vagy igazságnak ismer meg, sohasem legyen jogképen érvényes, mielőtt a forma pecsétjét meg nem kapta. A jog alakjához tartozik, hogy jogosult bíró mondja ki és hogy a jog erejére emelkedett legyen. Ez olyan alaptörvény, a melyre nézve minden európai nemzet megegyezett és az az uralkodó, a ki valamely valódi igazságot a formalis igazság módjára végrehajtásra juttat, ezt az első és minden államnak szent alaptörvényt, a mely nélkül semmi biztonság sincs többé, halomra dönti; olyan vállal-

kozás, melyet Salamon bölcsesége sem menthet ki, mint-hogy a világon minden bölcsesség csak a valóságos, nem pedig a formalis igazsághoz vezet. « (Haz. képz. IV. 114.) Csakugyan: a jognak szüksége van az alakra, hogy megismerhető és biztos legyen, és hogy külső védelmet nyújtson és kényszerűségből a legfőbb felelősségi szék ítéletét egyszersmind jogérvényesnek kell elfogadnunk, noha az csak alaki, nem pedig valóságos jogot tartalmaz. De még a jogrendet illetőleg sem lehet az alakot a tények felett korlátlan uralomra emelni. A formának erejét még a lényegből kell mértenie. Hisz az alaki jog tekintélye még is csak azért áll fön, mert a valóságos jog kifejezésének tartatik. De ha a jog alakja olyan feltűnő ellenmondásba jutott valamely nemzet igazi jogtudatával, hogy ama hit elpusztul, úgy az üres alakja nem tarthatja fön uralmát továbbra; és a friss életnedvek ledobják a fonnyadt leveleket.

De még sokkal kevésbé van megengedve az igazság alakját maga fölé, az igazság fölé helyezni és azt, mi az igazságszolgáltatásnak nélkülözhetetlen: a végérvényes eldöntés tekintélyét, azt a tudományos és lelkiismereti szabadságnak is törvényévé tenni, a mint Möser csakugyan teszi. »Ha a valóságos igazságot eléje kellene az alaki igazságnak tenni, akkor minden lelkész aggodalmakat csinálhatna magának abból, hogy egyháza hitvallását aláírja, mihelyt az meggyőződése szerint nem valósággal igaz; már pedig mégis aláírhatja, ha csak abban bizonyos, hogy az alaki igazság.« A tudomány vagy a vallás új igazságainak minden nagy felfedezését az »alaki igazság« tekintélyeivel való nehéz küzdelmek után vívták ki képviselői és fogadták el az emberek. A ki tehát ama tekintély iránt föltétlen tisztelettel van, az, a men-

nyire tőle függ, a szellem minden haladását lehetetlenné teszi.

Hogy Möser még a hagyományos rendi szervezeteken csüngött, és hogy azt a szemmel látható romlást, mely mindezekben a viszonyokban elharapózott, fájdalmasan érezte, azon nincs mit megütköznünk. De a reform szükségletét jól átlátta. Különös figyelmet érdemel az értekezés a nemesség reformjáról: »Mért nem alakul a német nemesség az angolnak módjára?« Azon angol intézmény egyszerű utánozását, hogy mindig csak egy örökös lépjen a nemes atya jogába, czélszerűtlennek tartja ugyan, de kerülő uton ugyan ezt a czélt akarja elérni. Különbséget tesz a nemesi képesség és valóságos nemesség közt és amazt mindenek előtt a születésre, ezt pedig a birodalmi méltóságra és valamely nemesi fekvőség birtokára alapítja. Nemesen születtek az összes nemes származásu gyermekek. De valóságos herczeg, gróf, báró csak az lehessen, a kinek herczegség, grófság vagy báróság van birtokában. A nemes szülötteknek szabad legyen mindennemű polgári foglalkozást űzni nemesi képességök károsítása nélkül; de a valódi nemeseknek ne legyen szabad. (Haz. képz. IV. 248.) — Meglepetésemre látom, hogy itt Möser ugyanazon eszmemetet követte és arra irányozta a figyelmet, hogy a fenálló zürzavarból kijutni csak úgy lehet, ha általános átöröklött nemesi képesség és személyesen valószínű nemesi jog között megkülönböztetést teszünk, a mire én — akkor a nélkül, hogy az ő példájára gondoltam volna — szintén jutottam, midőn a nemesség reformjának kérdését vizsgálat alá vettem. (Deutsches Staatswörterbuch 32. oldal.) Möser tanácsának azonban reform nem volt következménye és a mióta Möser irt, a német birodalmi

alkotmány összeomlásával és az országos alkotmányok átalakításával a német és a tartományi nemesség egész közjogi alapja szétromboltatott. Nagyon kétségessé vált tehát, lehetséges-e még a nemesség reformja általában, s hogy nem inkább azt kell-e ajánlani, hogy az összes arisztokrata osztályok tekintet nélkül a történeti nemességi intézményre, korszerűen ujja alakíttassanak.

Még sokkal inkább mint a nemességgel foglalkozott Möser a jobbagysággal és szabadossággal. A maga módja szerint itten is előbb megmagyarázni igyekszik az intézményt. »Ha valamely régi erkölcsre vagy régi szokásra akadok, a mely sehogy sem akar az újabbak következtetéseivel rimelni, azon a gondolaton: hisz a régiek sem voltak ostobák, — addig tépelődöm, míg annak valami eszes okát kitalálom s azután (de nem mindig) az újabbaknak mind azt a gúnyt visszafizetem, melylyel a régi kort és azokat, a kik előítéleteihez ragaszkodnak, gyakran minden ismeret nélkül megalázni igyekeztek.« (Vegyes iratok. II. 115.) A jobbagyság és a szabadosság számára, melyet amattól kellően megkülönböztet, szintén talált történeti okokat, melyeket nem lehetett egyenesen esz nélkülieknek mondani. Nem csoda tehát, hogy főképen az osnabrücker szülőföldön kívül ezen állapotok védelmezőjének tekintették, a melyek a kor tudata előtt méltatlanoknak és tarthatatlanoknak látszottak. Íratait másképp érteni nem lehetett. De otthon inkább tudomásul vették azon enyhítéseket és reformokat, a melyeket javasolt, és itten abba a gyanúba került, hogy titokban az urasági jogokat aláásni kísérti meg. Hisz egyszer egyenesen, habár szintén nagy elővigyázattal és csaknem remegve »a jobbagyság ellen« írt (Vegyes iratai II. 118.) és arra a pályára

utalt, a mely a jobbágyokat is szabadságra vezeti, a haza védelmezésének és a katonai becsületnek útjára.

Tanulmányai és hajlama mindig újra a polgár- és parasztság szabad néposztályaihoz vonzották. Bennök az önérzetet fölkelteni, becsületöket megvilágítani, erkölcsi erejüket öregbiteni, szabadságukat megszilárdítani, ezt látta mindenek előtt méltó és jutalmazó munkának. De teljes szeretete a paraszté volt, a kinek a régi erkölcsök-höz való ragaszkodásában és az uj módos elméletek iránti ellenszenvében szívéből osztozott. A parasztosztályban látta az egész közállomány igazi fundamentumát és jólétének kimeríthetetlen forrását, sőt tréfából egyszer még azt a javaslatot tette, hogy az emberi nem szaporítását a parasztok kiváltságává tegyék.

Egyébiránt a kor menete Möser óhajtsaival nem volt összhangzásban. Még megérte, hogy a francia forradalom az ő gyűlölte bölcséleti abstrakciókat valósítani vállalkozott s ádáz haragjában a középkor átöröklött jogait összetörte. A neki kínos tapasztalások azért nem homályosították el egykedvűségét; sőt még a jó kedv sem hagyta el. Még utolsó nyilatkozataiban is az elveszett ügyet védelmezte úgy, a hogy tudta. Ilyen irányzattal írt 1790-ben: »Az emberiség jogáról, mint az új francia alkotmány alapjáról« (Vegyes ir. I. 306. oldal) valamint »Az emberiség jogáról, a mennyiben az államok alapjául szolgálhat.« (Vegyes iratai I. 313.)

Képzeleinek szövevényéből nem bír kivergődni. Az államban társaságot lát, de nem emberekét, nem is néptársakét, hanem kezdetben »megvédett« földbirtokosokét, bizonyos tekintetben földbirtok-részvények tulajdonosait, a kikhez később pénz-részvények birtokosai, vagyis a vagyonos polgárok szegődnek. A többi tömeg

csak arra van rendeltetve, hogy »elpusztuljon«, vagy töl-
telékül szolgáljon. Még egyik legutolsó értekezésében:
»Mikor és hogyan változtathatja meg valamely nemzet
alkotmányát?« (Vegyes iratok I. 335. s köv.) is tagadja a
nemzetek azon jogát, hogy tetszésök szerint új alkot-
mányt adjanak maguknak és pedig azon okból, mert a
nemzet nem önmagában egységes lény, hanem mindig két
osztályból áll, a régibb birtokosokból és az újabb nem-
birtokosokból. Azt tartja: »Mind a két főosztályt
nemzet név alatt lehet ugyan felfogni, de mégis min-
denkinek be kell látnia, hogy ezen osztályok mindegyi-
kének meg van a maga saját viszonya és különös spe-
cialis szerződést tételez föl, az elsőt, melyet a földbir-
tokosok önmaguk közt, a másodikat pedig, melyet a bér-
lők kötöttek velök. Az utóbbi osztály megelégedhetik s
köteles megelégedni a maga szerződésével, a melyet az
első osztálytól kapott; az elsőnek viszont az általa először
elfoglalt birtok erejénél s az ezzel szerzett tulajdon-
nál fogva joga van minden későbbi bevándorlót belőle
kizárni, vagy megszabni neki a föltételeket, melyek
mellett tölök földet vehet. Ez a jog a tulajdon fogal-
mából folyik, s épen úgy minden egyes tagot — tekintve
az övéit — mint az egész első osztályt, közösségben meg-
illeti, és ezek szerint nyilvánvaló erőszakosság, ha a
második osztály egyesülni akarna, s magát és az első osz-
tály tagjait embereknek nyilvánítaná, s a földbirtokot
illetőleg velök egyenlő rendelkezési jogot akarna magá-
nak igényelni.« (341. oldal.)

Rousseau is csak társaságnak fogta föl az államot,
de mindazonáltal átlátta, hogy az állam egység, személy
és hogy szükséges, hogy az legyen. Möser még mindkét
lábbal a magánjogi területen áll s az államot a polgárok

pusztán egyik részének részvénytársaságává, teljes egység nélküli, igazi személyiség nélküli paraszti közmunkakötelékké alázza le. Az a modern igazság még egészen érthetetlen tehát neki, hogy senkinek önön magában, mint magántulajdonosnak közjoga nem lehet. A mint a föld területét már régen birtokba vették szerencsés első letelepedők, úgy képzei magának az államot is a fejedelmektől és a nemességtől birtokba véve. Jaj a szegényeknek, a kik későbbben születtek, sem hogy a szétszórt világból valamicske részt kaphattak volna; és jaj azoknak a népeknek, a kiknek fejlődése a földesurak önkényéhez marad kötve. Az abszolút örökös tulajdon ezen korlátolt tana a közjog terén sokkal kizáróbban és nyomasztóbban hat, mint a magánjog mezején, a hol van viszonylagos jogosultsága: mert a vagyontalanok szorgalommal és takarékoszággal mégis szerezhetnek vagyont, de a politikailag jognélküliek idősebb testvéreik reménytelen szolgálai maradnak. Ezt az igazságtalanságot a német hűség, sőt német szabadság szent és megtámadhatatlan örökjeképen a német nép nem hagyja magára tukmálni! Ez nem képzelhető.

Az átmenetet az inkább realista tapasztalás terére a tulajdonképeni értelemben vett történeti irányban Pütter tudós kortársa és kollégája Achenwall Gottfried képezi. 1719. okt. 20-án született Elbingben a nyugati porosz tartományban. Pütterrel egy évben 1748-ban hívatott meg Marburgból Göttingába, a hol haláláig 1772. május 1-ig tanárkodott.

Tudvalevő dolog, hogy Achenwall emelte a statisztikát először tudománynyá, mely az államtudományok közt mint a közös állapotokról szóló tan még ma is sajátos állást foglal el. Achenwall már ezért is tiszteletteljes említést érdemel az államtudomány általános tör-

ténetében, mert minél többre kiterjedő és megbízhatóbb az anyag, melyet a nemzeti létel külső jelenségeinek megfigyelése és osztályozása rendelkezésünkre bocsát, annál biztosabban fog a jogi és különösen a politikai tudomány munkája is eljárni és tartalomban annál dúsabbak lesznek eredményei. A statisztika a tudósok és gyakorlati férfiak számtalan előítéletét kiirtotta s a népek életében sok javításra szolgált indító okul.

Achenwall Göttingában természetjogot és politikát is előadott s mindkét tantárgyról rövid vázlatot tőn közzé. A természetjogban *) az általános államjog alapfogalmait az akkor szokásos modorban tárgyalja s a maga módja szerint józanul és értelmesen. Mint mindnyájan, az állam eredetét ő is szerződésből magyarázza ki s megkülönbözteti a »pactum unionis« az egyesülés szerződését, melylyel minden egyes ember az öszeséggel szemben kötelezte magát reá, hogy a közös jóllétet előmozdítja, és emez viszont az egyesekkel szemben azt igéri, hogy biztonságot és azt szerez majd nekik, a mi életökhöz szükséges, — a »pactum ordinationis« az alkotmány szerződéstől, melylyel az intézmények megalkottatnak, melyek az egésznek ama rendeltetését teljesíteni hivatvák. Ezeket a szerződéseket »szabad és egyenlő emberek« (liberi et aequales) kötik. (III. 91—93.) A hatalmakat a nélkül, hogy közegeikben még élesen elkülönítené őket, megkülönbözteti, 1. törvényhozó; 2. végrehajtó (potestas executoria), melyet ama hatalomnak magyaráz, melynek feladata arról gondoskodni, hogy tényleg megtörténjék az, a mit a közjólét követel; 3. felügyelő hatalom (potestas inspectoria), mely a statisztikusnak különösen szívéen

*) Prolegomenia juris naturalis. Negyedik kiadás, Göttinga, 1774.

feküdt. Ezeket a hatalmakat annak követeli, a kire a legfőbb hatalom bízott, melyet végokában mindenkor a néptől származtat; 4. a hivatalbeli és 5. az adóztató; 6. az igazságszolgáltató hatalom; 7. az ujonczozás joga; 8. a rendőri hatalom apró ügyekben is; 9. jus circa sacra az egyház fölötti főhatalom, a hol az egyéni lelkiismereti szabadságot nyomatékosan védelmezi és az államnak az egyház minden külső viszonyában nemcsak felügyeleti és védelmi jogot is tulajdonít az egyház államellenes cselekedetei ellen, hanem jogot tulajdonít arra is, hogy az egyházat annyiban kormányozza, a mennyiben a közjó megkívánja; 10. a külső vonatkozások vezetése és végül 11. a kivételes hatalom, az ugynevezett jus eminens. Az államhatalommal való visszaélés iránti ellenállás s a nyilvánvaló zsarnokság elleni fölkelés kérdésében a »macchia-vellisták« ellen nyilatkozik, a mint a korlátlanság híveit — természetesen nem helyesen — elnevezi, a kik föltétlen engedelmeskedést követelnek, de a »monarchomachoi« ellen is, a kik a népnek bünfenyítő hatalmat tulajdonítanak a fejedelmen. Középső véleményt támogat. Az egyes embernek, a ki sérelmet szenved, azt ajánlja, hogy vándoroljon ki, ha minden törvényes eszközt és fölterjesztést eredménytelenül merített ki. De ha mindnyájok vagy a nép jelentékeny részének joga sértetik meg, ha továbbá a békés eszközök nem segítenek s ha a jogtalanság tovább tartásának veszélye a közállományra nagyobb baj mint az erőszakos fölkelés veszélye, akkor a lázadást jogosúlnak s megengedettnek jelenti ki azt, hogy a nyilvánvaló zsarnok a tróntól megfosztassék. (III. §. 201 — 205.)

Vége Achenwall, a politikának a német egyetemeken nagyon elhanyagolt tudományát, Göttingában ismét visszahelyezte tiszteletteljes állásába. Kézikönyve: »Az

állam eszélyesség első alaptételei szerint « először 1761-ben még a hét éves háború idején *) jelent meg. Maga »merészség«-nek nevezi azt.

Megkülönbözteti az államjogot és a politikát mint két államtudományt és a politikát így magyarázza: »Azon legillendőbb eszközök tudománya, melyekkel az állam céljait elérjük, vagy pedig annak tana, mi hasznos vagy káros az állami közösségnek.« (I. 6. 7.) Az eszélyesség kifejezést nem a közönséges, hanem a legnemesebb értelemben érti, melyet inkább bölcsesség szóval szokás megjelölni.

Politikája számára történeti alapot kíván. Nem képzel valami elvont államfogalmat, a mint azt a speculatio kigondolta, hanem jelen korának »valóságos« államát veszi föl (Előszó 4. §.) keresztyén vallásával, aranyával és ezüstjével, hadi szereivel, kereskedelmével és hatalmi viszonyaival. Ez okból sürgeti az előtanulmányokat a történetben. Ő maga »A legkiválóbb európai államok története körvonalaiban« című munkát írt, mely megelőzője Heeren »Az európai államrendszer története« című munkájának. Nem gondol reá, hogy politikai igazságokat illetőleg elvesse a bölcséleti bizonyítékokat; de azt állítja, hogy a történeti bizonyítékok szintén hasznosak, egyes kérdésekben nélkülözhetetlenek s a gyakorlatra azon előnyök van, hogy figyelembevételök csekélyebb veszéllyel jár az államra, s biztosabban elvezet a célhoz, melyre törekszünk. (Előszó, 20. 26. §.)

Az államcélzt a »közös boldogságban« látja. Hogy azt jobban elérjék, a családok állammá egyesültek, »a sok egyes akarat működéséből« az egyetlen államakaratot alkották. (I. 1. §. 8 - 10.) »Az állam eszélyesség azon

*) Szerző az 1779-ik évi negyedik kiadást használja.

ügyességben áll, hogy az egész államra nézve a legjobbat olyaténképen valósítsuk, hogy általa bármely és minden tag boldogsága egytől egyig csakugyan előmozdítottassék. Az ember külső boldogságának előmozdítása általában külső tökéletességének fentartásában és nagyobbításában áll; tekintve pedig az államot, ez különösen abban áll, hogy az állam minden tagjának egytől egyig meg legyen a biztonsága és bővében legyen a világi javaknak; hogy tehát minden polgár, tekintve személyét, szabadságát, tulajdonát és törvényes jogait, biztosítva legyen a jólétéhez vezető eszközök megszerzését megkönnyítsék neki; az egész állam pedig betegségtől ment nyugalomban és szabadságban megtartassék és benső ereje és külső biztonsága előmozdítottassék.« (12. 13. §.)

Az alaphatalmat a népnek tulajdonítja: »Minthogy a nép szabad tetszése szerint rendezheti be társaságát és legfőbb hatalmát, csupán tőle függ, vajon a legfőbb hatalmat magának akarja-e megtartani vagy valakire átruházni és hogyan akarja átruházni. Valamely állam kormányát, mely nem a nép, legfőbb hatalomnak nevezik, a mennyiben ez a személy a hatalmat a néptől függetlenül kezelni jogosult. Tulajdonképen jogában áll tehát a legfőbb hatalom gyakorlása, de azért ez össze nem tévesztendő a nép eredeti, legfőbb hatalmával, melyet megkülönböztetésül alaphatalomnak neveznek.« (23. 25. §.)

Hogy az államczélt elérjék, mindenek előtt jól szervezett alapalkotmány szükséges. Achenwall a különböző alkotmányalakokról a szokásos módon beszél új gondolatok nélkül. De az alkotmány csak lehetőségét nyújtja annak, hogy immár a közös boldogság elő fog mozdíttatni. Valósítva ez csak okos kormány által lesz. Kormányozni ő neki annyi, mint gondoskodni a közös leg-

jobbról s azért ez a fejedelemnek is kötelezettsége. »A fejedelem a reá nehezedő birodalmi kormányzat folytán köteles minden közcselekedetében népe boldogságát szakadatlanúl szem előtt tartani s azt nemcsak mellékszándékává, hanem inkább főczéljává tenni.« (III. 1. § 19.) »A fejedelem szeretete népe iránt a legbiztosabb és legkönnyebb eszköz az alattvalók viszonszeretetését elnyerni.« (26. §.)

Azután végig megy, természetesen mindig kevés tételben, — a közigazgatás különböző ágain. Az író és az időjellemezésül csak egyik-másik állítása érdemel figyelmet. Az igazságszolgáltatás terén nagy reformokat tart szükségeseknek s különösen jó és világos törvénykönyvet kíván. Előszóval tárgyalja az élelmi szerek ügyét s az iparágakat. Két törzs vagyona van — mondja — az államnak, a föld és a polgárok ügyessége a munkában. Minden ezen nyugszik. »Az államgazdaság csak része az állameszélységnek« (II. 4. §. 36.) Két fő akadálnak, a mely a mezőgazdaság javítását nehezíti, a közönséges földművesnek minden újítás iránt ellenszenves gondolkodás módját s a gabnakereskedésre vetett kiviteli tilalmat jelöli ki, mely drágaság idejében még fokozza a bajt a helyett, hogy enyhítené. (II. 4. §. 13. 14.) A kézműveket illetőleg fölveti azt a kérdést: eltöröljék-e a czéheket? A kereskedést a nemzeti vagyonosság egyik főforrásának tekinti, s az államkormánytól azt követeli, hogy igyekezzék előmozdítani a kedvező kereskedelmi mérleget a külkereskedésben. Itten is roszalja a kiviteli tilalmakat a pénzforgalomban. A közhitelt »szentélynek, a melynek csonkítatlan fentartásától az államnak mindene függ« (II. 10. §. 39.) nevezi s azt akarja, hogy ez alapelv a bankokkal szemben is gondosan figyelembe vétessék. Vallásos tekintetben a türelmességet ajánlja, habár a vallás egységét az

országgra nézve előnynek tartja. A hadügyet oly annyira fejlettnak tekinti, hogy nem egy könnyen fejleszthető tovább, de azt óhajtja, hogy ha az emberi feltaláló tehetőség még további haladásokat tenne, ezek a javítások a védelem javára szolgáljanak. Roszalja a »felségjoggal való sokszoros visszaélést« a hadügyek terén. (II, 11. §. 20.) Továbbá több fejezetben a pénzügyeket tárgyalja s végül áttekintést ad a külpolitika vonatkozásairól is békében és háborúban. »Mutassunk háborúban folytonos mérsékletet ellenséges indulatok nélkül s változhatatlan készséget méltányos békeindítványoknak helyet adni; a hadi szerződések szentül teljesítsük, s a hadi jog és hadi eszély hagyományos sorompóit, melyek az iszonyatos országos csapás nagy nyomorait mérsékelik, soha át ne lépjük.« (III. 5. §. 20.)

XIII. FEJEZET.

A történeti politika képviselői a francia forradalom korszakában. Burke Edmund. Gentz Frigyes. Müller János.

A modern államszellem vajúdásai új államformák után a XVIII-ik évszázad utolsó negyede idején főképen két nagy eseményben tettek próbát, az észak-amerikai gyarmatok elválásában az angol anyaországtól és a francia forradalomban. Mind a két eseménynyel szemben Anglia ellenséges állást foglalt el; Amerikában főn akarta tartani saját átöröklött hatalmát a gyarmatokon; az európai szárazföldön a francia uralom terjeszkedését akarta korlátozni. Mind a két esetben konservatív volt az angol politika, megakarta tartani és megszilárdítani a történeti állapotokat; nem merően érdekből, hajlamból is. Anglia főnemessége az amerikai demost nem akarta vezetéséből kibocsátani s megrémült ama féktelen dühösségtől, a melylyel a demokrata francziák a régi nemességet kiirtották és a palotáknak hadat üzentek.

De az amaz időbeli angol állameszme szellemben legdúsabb előharczosa Burke Ödön mégis egészen más állást foglalt el az amerikai, mint a francia kérdésben.

Élete ragyogó ifjúkorában határozott reformer s az amerikaiaknak ugyanazt a szabadságot megítélni hajlandó volt, mely az angol embernek olyan drága vala. Csak az öregkorban lőn szenvedélylyé benne a gyűlölet a francia forradalom iránt. Ez okból a jellemében és véleményeiben való állhatatlanság szemrehányásaival árasztották el s pártállásának ezen fordulatával viszonya előbbeni barátaihoz, különösen Foxhoz, komolyan meg lőn zavarva. Burke védelmezte magát e szemrehányások ellen, melyek inkább kedélyének és nyelvének indulatosságára, mint nem tisztességes okokból eredő hangulatváltoztatásra alapíthatók. Ifjúságában látta, hogy a nagy veszedelem a népszabadságra és az államra a király uralmi vágyában, az udvarszeszélyeiben, a parlamentkorrupciójában, a hatalommal való messze terjedt visszaélésben található és azért ezek ellen a veszélyek ellen fordította fegyvereit. De a francia forradalom idejében a veszélyt az ellenkező részen, a fenyegető csöcselék-uralomban, a fejtelenségben, minden történeti jog s a neki tiszteletre méltó intézmények szétrombolásában látta és ekkor egész buzgalommal a forradalmat támadta meg: »Az a veszély, hogy valamely nekünk drága lényt elvesztünk, egy pillanatra minden más hajlamot ki szokott oltani. Midőn Priamus minden gondolatát Hektor holttetemére volt kénytelen irányozni, akkor az egy holt fiúért való fájdalomban a többi élő fiait elűzte magától.« Alapjában véve mégis ugyanez a férfiú, a ki híven szabadelvű természetéhez, először a hatalmas korlátlan uralom és később a fenyegető radikalismus ellen küzd; és az ő rovására csak az jó, hogy öreg korában az indulatosságtól nagyon-messzire ragadtatja el magát, s azon erőszakoskodások és büntények fölötti haragjában, a melyek a francia forradalmat bemocskolák, minden

értelmét elveszti valamint azon világítélet, mely benne kinyilatkoztatásra jutott, úgy nagy gondolatai és hatalmas és az emberiségre hasznos hatásai iránt.

Burke kiválóan nagy politikai író és csak másod sorban volt kitűnő parlamenti szónok. 1730. január 1-én született Dublinban; polgári család ivadéka volt s 1764-ben Nockingham marquis védnöksége által jutott a parlamentbe. Már előbb (1756) írói nevet szerzett magának a természetes társaságról*) szóló munkájával. A könyv gunyoros megtámadása volt Bolimbrocke lord egy íratának, a ki »utánozhatatlan« stylban a vallásos visszaélések ékes rajzolásával a positiv vallást megtámadta. Burke az ő fényes nyelvezetét tökéletesen utánozta és megmutatta, hogy ugyanazokkal az érvekkel a positiv állam is megsemmisíttetik, midőn ugyan ily egyoldalúlag előadta az egész mesterséges állami rend fogyatkozásait és visszaéléseit és ebből azt következtette, hogy az emberek legjobban tennének, ha újra a vadak természeti állapotába térnének vissza. A mit Rousseau komolyan ajánlott, azzal Burke a satyra alkalmas tárgyakép bánt. Burke már akkor a radikális tagadás és absztrakció ellenségeként lépett föl, hanem a küzdelmet még a fiatal ember jó humorával és örvendező bizodalmaival folytatta.

Íratainak egyik legjobbika és maradandó becsű a »Gondolatok a jelenlegi elégedetlenség okairól« **) 1770-ből. Burke szerette a realis állapotokat a maga eszméivel megvilágítani s a pillanat szükségleteihez maradandó igazságok fejtegetését fűzni. Beszédei a parlamentben olykor-olykor ezen hajlama következtében,

*) Vindication of natural society. A mű első kötetében. (London 1854. II. kötet.)

**) Thoughts on the cause of the present Discontents. Works I. p. 124.

hogy ugyanis általános szemlélődésekbe ereszkedett, pilanatnyi hatásosságukból vesztek, de valamint iratai, úgy a beszédek is éppen azért annál érdekesebbek és hatásosabbak lettek az utóvilágra. Ez iratban Burke a szabadelvű párt politikai nézetét fejezte ki s mesteri kézzel rajzolta az angol alkotmány alapvonalait. A parlament feladatát kevés szóval kitűnően jellemezte. »Nem a népszerű eredet jellemző tulajdonsága a képviseleti alkotmánynak, mert alapjában minden kormányformának ugyanaz az eredete. A követek házának ereje, szelleme, lénye abban áll, hogy a nemzeti érzelem tiszta képe legyen. Nem azért szerveztetett, hogy ellenőrzés legyen a néppel szemben, azért alapított, hogy ellenőrzés legyen a nép érdekében.« Leleplezte a király ügynevezett »barátai«-nak átkos befolyását, a kik a miniszterek mellett felelőtlen állásban működtek az udvarban s a népkormányzás helyébe kegyenczek szeszélyes uralkodását akarják ültetni; kijelentette, hogy a »kettős cabinet« (az udvaroncoké és a minisztereké) az alkotmánynyal össze nem férő; a képviselet meghamisítására s a nép azon szükségletére irányozta a figyelmet, hogy maga a dologhoz lásson s kezébe vegye a munkát, hogy az összefüggést a képviselettel helyre állítsa; bebizonyította, hogy pártok az államban szükségesek, s a közügyre nézve hasznosak, s a Wighek pártját arra intette, hogy szorosabban összetömörüljön; a közlelkiismeretet az angol szabadelvűség hatalmával együtt felhívta reá, hogy az érzett hiányok ellen hasson.

Az amerikai viszonyokban is szabadelvű alapelveket képviselt. 1774-ben egy nagy beszédben Amerika megadóztatásáról (Works I. 154) ellenszegült a szerencsétlen kísérletnek, hogy ezek akarata ellenére, Angliából vesse-

nek adót a gyarmatokra, »s a gyarmatokkal való kiengesztelődés«-ról tartott híres beszédben védelmezte közvetítő javaslatait. (Works I. 181.) Ezen indítványok politikai bölcseségét csak később ismerték el, midőn a hamis uralomvágy több éves háborúban kimerítette erejét s a tapasztalás bebizonyította, hogy Anglia hatalma nem eléggő a gyarmatok ellenállását megtörni s elszakadását meggátolni.

Az ő felfogása nem a jogtudósé, hanem az államférfiúé. Már mint tanulónak nem volt ínyére a jogtudomány alaki módszere, szívesebben követte a politikai érdekek mozgalmas áramlatát. »Boldogok voltunk, a míg az amerikaiakra hagytuk, hogy adóztassák meg magukat. A veszedelmes pörpatvar akkor támadt, mikor adót vetettünk reájok. Ez az egy érv elegendő reá, hogy a megadózatástól elálljunk. Szükséges, hogy ilyen érvek sugallják az államok elhatározásait, a többit az iskola fejtegetéseinek kell átengedni, mely nem veszedelmes.« Ez főérve az első amerikai beszédben. És a másodikban így szólt: »A kérdés, melyet fölvetek, nem az, van-e jogotok népeteket szerencsétlenné tenni, hanem az, nem a ti érdeketek őt boldoggá tenni? Nem azon fordul meg a dolog, a miről nekem valami jogtudós azt mondja, hogy azt szabad tennem; hanem azon, a miről az emberség, ész és igazságosság mondják nekem, hogy megtegyem.«

Beszédei a »gazdasági reform«-ról választóihoz Bristolban hasonlóképen telvék általános elvekkel és gazdagon díszítvék a képek szépségével és a nyelv röptével. Ékesszólása Ciceroéra emlékeztet bennünket, de az övé férfiasabb és szabadabb.

A kelet-indiai kormányzat reformja új alkalmat szolgáltatott neki érvényesíteni jó indulatát a távoli

tartomány iránt s a bár erőszakos, de sikerben gazdag Warren Hasting kormányzónak vádlói között ő legelől állott. A beszéd, melyet a felsőház mint államtörvényszék előtt tartott, a támadás hevességével és szépségével egyszerre megrendítette és elvakította a kortársakat. *)

Midőn a francia forradalom kitört, Burke már öreg ember volt, közel állt a hatvanadik évhez. Annak fejlődését kezdettől fogva bizalmatlansággal szemlélte. Mig barátja Fox a parlamentben kijelentette, hogy csodálattal és reménynyel teleészlelte a nagyjelenséget, Burke épen oly határozottan óva intette honfitársait a nem indokolt és nem bölcs bizalomtól; és minél inkább haladt előre a mozgalom, annál ellenségesebbé lett hangulata. Már az 1790. év folyamában dolgozta ki. »Elmélkedések a francia forradalomról« **) iratát, melyet az év november havában hozott nyilvánosságra. Az irat az angol-konzervatív erkölcsű és hajlamu szabadelvű férfiúnak nyílt lemondó levele volt a francia radikalizmus ellen, manifestum a forradalom szelleme ellen, elvont eszméinek és képviselőinek heves vádirata, hathatós óvás vészes hatásai ellen. Nem vonhatni kétségbe, hogy Burke előre látta a dolgok csakhamar bekövetkezett menetét. Látta, hogy az újonnan rendezett királyság főn nem tarthatja magát, hogy a tömeg kötelékeiből kioldott szenvedélyei a trónt tökéletesen megdöntik s vakbuzgó demokrátiát fognak dekretálni, sejtette a távolban a rémuralom irtózatait s megjósolta, hogy a forradalmat valami szerencsés imperator fogja megzabolázni. Éles és világos pillantása feltarkarta előtte a nagy megrázkódtatás minden gyöngéjét és

*) A vádcikkelyek W. H. ellen. Works II. 86.

**) Reflektions on the Revolution in France Works I. 382.

veszélyét. De buzgalmában és aristokrata elfogultságában elkerülte figyelmét annak világtörténeti szükségessége s a jogosult küzdelem az észnek megfelelő modern jog- és államrendért. A francia forradalmat az 1648-diki angol forradalom mértékével akarta megmérni és nem vette észre, hogy nemcsak a két nemzet jelleme, hanem a két világkorszak jelleme is tökéletesen elüt egymástól.

A feltűnés, melyet ez a pártirat keltett. Burker a nem volt kedvező, noha neve csak most tőn európai hirre szert. Eddigi barátai szemére vetették, hogy pártját s a szabadság ügyét elárulta. Ez ellen viszont Burke az új wighek itéletétől a régi wighekére appellált. Még sem volt neki elegendő kárpótlás, hogy immár a toryk emelték paizsukra: »mert nagyon is jól tudta, hogy az eddigi ellenfelek ezen tetszése nem tiszta és csak félig őszinte.« Még kevésbé elégíthette ki az, hogy a szárazföldi államok hatalma kezelői magasztalták, mert ez a dicséret csak a hamis, nem pedig az igazi szabadság barátját illette. Dupont az iratot francia, Gentz német nyelvre fordította le. Másrészt némely elleniratok jelentek meg; és Burke arra indított, hogy tovább védelmezze magát és folytassa támadásait a francia forradalom ellen. Egész raja van a Burkeféle iratoknak a forradalomról *) és mindnyájan azon szándékkal sürgetik és indokolják a háborút Franciaország ellen, hogy a forradalom elnyomassék s a rend külső erőszakkal visszaállíttassék. Az angol udvar és a Pitt-miniszterium szövetkező és restauráló politikáját Burke élénken támogatta. Folyton egyoldalabb és indulatosabb lett és a hasadék, mely őt régi politikai barátaitól elkülönítette, mindig nagyobbá vált.

*) Nézd jegyzéköket a Biographical und critical introduction-ban műveihez H. Rogerstől London. Ugyanott I. L. XXIX.

Ez a küzdelem fokozta ideges izgatottságát. Egyszerre egyetlen fia halála után 1794-ben visszavonult a parlamentből, s 1795-ben még nyugalom-díjat kapott, melyet a kegytelenség ellen is védelmeznie kellett s »Le vél egy nemes lordhoz« iratában becsülettel védelmezett. »Levelei a királygyilkos békéről« voltak utolsó irata. Szívbaiban halt meg 1797. július 8-án.

Burke halála után a pártbuzgalom, mely a férfit igazságos méltányolását akadályozta, lassankint lecsillapult. Tekintélye idővel emelkedett. Előnyeit immár általánosabban és készségesebben elismerik, vissza emlékeznek reá, hogy szenvedélye, mely őt néha-néha ama korlátokon túlragadta, melyeket önmaga állított magának s egészben gondosan is figyelembe vett, mégis soha sem alacsony érzelemből fakadt s államférfiu bölcsességének alapvonását csak pillanatokra tudta elhomályosítani. Hisz ő nyilvánította az államférfiu ismertetőjének azt, hogy a fentartáshoz való hajlammal a javításra való képességet egyesítse, és ezen reformatori jellemhez nem is lett hűtelen soha.

Az angol Burke Ödönnel gyakran hasonlították össze a német Gentz Frigyes^{*)} Burke forradalom elleni iratainak fordítóját. Kettejük közt kétségkívül forog ugyan fenn bizonyos rokonság, és nem véletlen, hogy a német restauratio legfényesebb és legékeesebben szóló politikai íróját kiválóan Burke iratai vonzották magokhoz.

^{*)} Gentz iratait Weick gyűjtötte össze. Gentz Fr. válogatott iratai 5. kötet. Stuttgart és Lipese 1836—38; továbbá Schlesier G. Gentz Frigyes iratai 5. kötet Mannheim 1838—40. Levelezés Gentz Frigyes és Müller Ádám közt. Stuttgart 1857. Napló Gentz jellemzéséhez. Nézd Heym cikkét Ersch és Gruber encyclopaediájában és Mohl Robert államtudományok történetét II, 488 oldal.

De a németek még sem tekinthetnek oly örvendező-büszkén Gentzre, mint az angolok az ő Burkejokra. Mint politikai fő és publicistikai tehetség megmérkőzhetik ugyan Burkeval, de a jellem ama tisztasága és nemessége, melyet Burkeban tisztelünk, Gentznél föl nem találhatók. Hasonlít az olyan házhoz, a melynek legfelső, fényesen föl-szerelt emeletéből csodálatos, messze kilátást élvezünk, míg a középső emeletek elhanyagolva és sötétek, a dohos alacsony földszint pedig korcsmául van bérbe adva, s a bejárás nem ritkán össze van rondítva.

A nyilvánosan működő férfit is önmagának éli magánéletét, s joga van arra, hogy a közvélemény tisztelje házi békéjét. De ha a magánember erénytelenségei káros befolyást gyakorolnak nyilvános életére, akkor természetesen a nyilvánosság ítélete alá is esnek. De ez a hatás nem mindenkor mutatkozik, s a történelem erényes magán férfiak számos példájáról tud értesítést adni, a kik mind e mellett rossz uralkodók voltak, s beszél viszont kedélynélküli és kicsapongó családtyákról, kik mégis kitűnő államférfiak voltak. Gentz is nagyon különbözik mint magánember, s mint a nyilvánosság férfia. Mint magánember, nem ritkán érzelő, egyszer a platoi, másszor az erotikus női szerelemnek engedve át magát, csúf játékos, könnyelmű tékozló, ledér, szilaj társalkodó. De mint államférfi hidegen értelmesnek mutatkozik, körültekintőnek és élesen látónak a reális állapotok megfigyelésében, gondosnak az eszközök kiszámításában, a melyek a célhoz vezetnek. Politikai nyelvezete biztos tapintattal eltalálja a nemes alak finom vonásait és még akkor is méltóságos és mérsékelt marad a kifejezésben, midőn a szenvedély haragja hevíti és pezseg vérében. Kiméltlen őszinteséggel robbant szét minden illúsiót, a melyek a

realis állapotokat részint eltakarják, részint eltorzítják. Fantáziájának képzelődései őt nem ragadják el, mint mintaképét Burkét a viharban a határtalanba. Az elme mindig kézben tartja a gyeplőt. Nem is alacsony materialista, nem mérő reaktionarius a politikában. Ismeri és szereti azon eszmék hatalmát, a melyek az egyesek s a népek életét mélyéből mozgatják. Nem nyugszik, a míg a dolgok szellemi fogalma föl nem tárul előtte, míg a világot szót meg nem találta. Politikai módjának kíváncsián tudományos jellemvonása van. Az állam neki, mint egykor Macchiavellinek, mindene, művészete, vallása, bölcselése.

De nem szabályozott magánélete két vonatkozásban mégis érezhető befolyással volt nyilvános életére és munkáira. Először testi erejét nagyon korán fölemésztette és megbénítá a röpitő erőt, melyre későbbben szüksége lett volna, hogy szelleme elvének megfelelően. Azután pedig teljes függésbe hozta a hatalom birtokosainak kegyelmétől s olyan emberek rabszolgájává alázta le, a kiket lelke mélyéből megvetett.

Igazságtalanság Gentzet merőben megvásárolható irodalmárnak tekinteni, s őt azon zsoldosokkal egy sorba helyezni, a kik jártasságukat a toll forгатásában egyszer a kormányoknak, másszor az ellenzéknek, de mindig a legtöbbet ígérőnek bocsátják rendelkezésére. Rend szerint Gentznél mégis megfordítva áll a dolog. Nem pénzért írt, hanem irataiért pénzt fogadott el. Dúsan megfizetteté ugyan magát publicistai munkáiért, de — főképen az első időszakokban — meggyőződése szerint írt. Benső összefüggés, a szellemnek, sőt magának a jellemnek összhangzata van műveiben, a mi a legnyomósabb bizonyíték ama szemrehányás ellen. A méltányosság szellemének

megfelelően pedig a publicistától rossz néven nem vehetni, ha munkájáért bért kíván és elfogad, minthogy tanárok és papok, tábornokok és miniszterek ugyanazt teszik, s minden munka megérdemli bérét. De néha-néha Gentz is átlépte az illendőség határait s a megvesztegethetőség vádjá alól nem mindig menthető föl. A nagy fényűző szükségletek, melyeket szenvedélyes természete nem nélkülözhetett, alkalmilag olyan szorongatott helyzetbe hozták, a melyek jellemének feddhetetlenségére károsakká váltak. A mint általában a művész természetekben, az ő írói tehetségében is volt valami nőies elem, mely sok minden élvezet iránt ingerlékeny és fogékony hangulatot keltett benne.

A jellemében való ezen nőiességből, melyet maga vajmi nagyon jól ismert: — »Én végtelenül elfogadó lény vagyok, mindazon nők elseje, a kik valaha éltek» — írta egyszer Rahelnek — magyarázódik ki két vonás, mely politikai magatartására fontos volt. Először beteges undora az alsóbb néposztályok nyersesége iránt. A mint idegei a zivatartól rettenetesen reszkettek, olyan borzalom volt neki a felizgatott néphangulat minden kitörése. Igen talá-lólag hasonlította tehát magát egyszer össze a tudós zürichi Hämmerlinnal, a ki a parasztos svaicziakat és botra kész, nyers voltukat nem kevésbé gyűlölte. Termés-zete ezen ingerlékeny hangulatának nem csekély része volt a franczia forradalom iránti gyűlöletében, és bajosan állotta volna ki személyesen még a polgárosult viharokat is valamely szabad parlamentben, míg a diplomatia halkabb csatározásában emberül megállta a helyét s a magányos íróasztalnál nyelvezetét egész a hősiesség kifejezéseig volt képes fokozni. Másodszor, innen magyarázható ki odahajlása valamely uralkodó tekintélyhez és

hogy tökéletesen odaadta magát az államhatalomnak. Csak a hozzá való csatlakozásban érezte magát biztosnak és bátornak s csak akkor tett szert benne a másik, igazában férfias oldal a szabadságra, mely ahhoz szükséges, hogy nyilatkozhassék. A nőiesség jellemében, a férfiasság szellemében volt tulnyomó. Minthogy ez is kiváló erővel volt meg benne, nem egyszerű író volt, hanem valóságos államférfi; és ha egyszer államférfi szelleme tökéletesen föl volt ingerelve, úgy az jelleme gyöngébb oldalát is férfiasságával árasztotta el. Akkor azután eltűnt természetének félénksége; a támadásban tüzes bátorságot és elszánt erélyességet tanusított s a szerencsétlen sors elleni küzdelemben nagyszerű kitartást és büszke állhatatosságot fejtett ki.

Épen két heterogén tulajdonságnak ezen egyesülése egy emberben jellemzi Gentzet. Ebből keletkeztek iratai és tettei. Íratait politikai tettekké emelték, tetteit irományokká bélyegezték. Alapnézetét a pártokról Müller Jánoshoz intézett egyik levélben (1805. decz. 23) mondja ki, melyben tiltakozik a szemrehányás ellen, hogy a művelődés gyűlöletes előtte: »Két alapelv szervezi az erkölcsi és értelmi világot. Az egyik az örökös haladásnak, a másik ezen haladás szükségképeni korlátozásának elve. Ha amaz egyedül uralkodnék, mi sem lenne többé szilárd és maradandó a földön s az egész társadalmi létel a szél s a habok játéka lenne. Ha emez egyedül uralkodnék vagy csak kártékony túlsúlyra vergődnék, minden megkövesülne és elrohadna. A világ legfőbb időszakai mindig azok, midőn az a két ellentétes elv a legszerencsésebb egyensúlyban áll. Ilyen időkben pedig minden művelt ember mindkettőt közösen vegye föl belsejébe és

tevékenységébe s egyik kézzel fejleszteni e kell azt, a mit fejleszteni tud, a másik kézzel akadályozni és feltartóztatni, a mit akadályoznia szükséges. Vad és viharos időkben pedig, a midőn amaz egyensúly a fentartás elvének rovására, valamint sötét és barbár időkben, midőn a haladás elvének kárára van megrontva, azt tartom, az egyes embernek is valamely párthoz kell csatlakoznia, s bizonyos tekintetben egy oldalúvá lennie csak azért, hogy a rendetlenséget, mely kívülről van, némi ellensúlyban tartsa. Midőn iszonyodás az igazságtól, üldözés, butaság nyomják el az emberi szellemet, koruk legjobbainak egész a martyromságig kell a művelődésért munkálkodniok. Ha ellenben, mint a mi évszázadunkban, minden réginek szétrombolása lesz az uralkodó, túlnyomó irányzattá, akkor a kitűnő embereknek egész a nyers-nyakasságig ó-hitüekké (?) kell lenniök. Egyedül így értettem én a dolgot. Mostan a bomlás ezen napjaiban is igen sokaknak — az magától értetődik — az emberi nem művelődésén kell dolgozniok; de némelyeknek teljesen és egészen ama nehezebb, háládatlanabb, veszedelmesebb ügynek kell magokat szentelniök, hogy a művelődés ezen túlbősége ellen küzdjenek. Hogy ő nekik magoknak mindenek előtt igen nagy műveltséggel kell birniök, azt mulhatatlannak föltételezem. Ime! az erre rendelték egyikének tartom én magamat és tartom én önt.«

Látni való, hogy tiszta elméje megismerte az erkölcsi és szellemi világrend két oldaluságát s rendszerint valamint a haladás, úgy a fentartás kettős tekintetbe vételét követelte az államférfiutól. Más szóval Gentz csak kivételesen védelmezte és ajánlotta az egy oldalú pártirányt olyan veszélyes időkre, melyekben egyik vagy másik ellentétes elv nagyon hatalmassá lett. Természeté-

nek vele született indulatossága arra csábíthatta ugyan, hogy ezen egyoldaluságnak gyorsabban és teljesebben adja oda magát, a mint a világhelyzetből folyólag indokolható volt. Ez inkább sajnálni mint roszalni való. De maga azon követelés kétségkívül az ő elvének folyománya, hogy az államférfiu sohasem legyen a vakságig egyoldalú, hanem hogy épen oly arányban köteles az elfogadott irányt mérsékelni, a mint az ellenkező irány veszélye, mely ellen küzd, csökken, s a mint a saját pártja hibái szaporodnak. Ő maga kifejezte későbbben azt a következtetést Müller Ádámhoz 1817. május 12-én intézett levélben: »Olyan író, kit ön nem fog megtagadni (Schlosser), azt mondja: »Az észszerű műveltség, ha nagyon egyoldalúan és határain túl fokoztatik, teljességgel ép úgy megkívánja hagyományos kiegészítését, mint megfordítva a hagyományos műveltség, a hol megmerevült s az ember természetétől elidegenedett, rationalis fölélesztést igényel.« »Ez quintessentiája most már egészen megérlelődött világnézetemnek. Hogy minden adott időpontban a két rész közül melyik fenyegeti a súlyegyent, ez iránt néha kétség és nézetkülönbség foroghat fenn. Amaz időben, midőn én léptem a politikai színpadra, úgy látszott, mintha egészen oda törekednének, hogy a hagyományos elemet teljesen kiszorítsák s a rationalisnak szerezzenek egyedüli uralmat. Ezen hamis törekvés ellen szálltam én sikra, s ha talán az ütközet hevében olykor-olykor épen messze mentem is, még sem könnyen fogják azt a vádat rám róni, hogy a Scyllától való félelemből szememet a Charybdis elől valaha tökéletesen behunytam volna. Hogy a dolgok helyzete az utóbbi években lényegileg megváltozott, — azt félre nem ismerhetőnek látom; mert noha egész csomó piszkos kiabáló és firkaló egyén még mindig

a forradalom trombitáját harsogtatja, mégis majdnem minden jelentékeny fő a hagyományszerű felé hajlik, mely felé különben is az összes kormányok (melyeket hatalmasabbaknak tartok, mint valaha voltak) gravitálnak. A súlyegyen a rationalis részen van fenyegetve.«

Ez igazi államférfiui szó volt — és ha Gentz élete későbbi szakában ezen alapelvhez híven és ezen belátásnak megfelelően cselekedett volna, úgy emléke a nemzetben folt nélküli lenne és nevét csak hálás tisztelettel és szeretettel említhetnők. Ama konservatív államférfiak közt, a kiket amaz időszak Németországban szült, Gentz különben is előkelő rangot foglal el. De még előbbkelőt foglalhatott volna el, s mint Németország konservatív államférfia olyan tiszteletet szerezhethetett volna magának, a minót Stein és Humboldt Vilmos mint szabadelvű államférfiak alkottak magoknak a nemzet szívében. Hogy nem tette és midőn a »hagyományos egyoldalúság« még inkább egész azon ízetlen kísérletekig fokozódott, hogy a jelenkor fiatal hajtásait a mult elhalt lombjaiba fojtja, ő mégis nevezetesebb ellenállás nélkül folyton oda adta magát az emelkedő önkényuralomnak, s szolgai alázattal és szolgai buzgalommal diszítette tehetsége színeivel a sírokat, ez az ő bűne. Ha következetes, úgy öreg korában szabadabb elvűvé kellett volna válnia, ő azonban absolutistábbá lett. Ezen bűnben magánélete hibáinak valószínűleg megvan a magok része; nem találta többé önmagában a szükséges ruganyosságot, hogy azon szolgaságból kibuvjék, melybe lassankint bonyolodott. A méltányosság azonban azt követeli, hogy a bűn elviselésében a német nemzet is segítse őt, melytől hatékony támogatást nem remélhetett, ha talán e küzdelemre vállalkozott volna is. A népben nem talált támaszt,

midőn eléje lépett a kísértés. Képzeljük Gentzet angolnak születve, a kit férfias pártok vezérökül emelnek és támogatnak és a ki szakadatlanul ki van téve a nyilvánosság világának, s a szabad sajtó bírálatának; így bizonyára nagyobb lett és tisztább maradt volna.

Gentz Frigyes, porosz pénzverdei hivatalnok fia volt s 1764-ben Boroszlóban született, egy évvel a hétéves háboru befejezése után s egy évvel II. József trónralépte előtt. Gyermeksége s ifjúsága első ideje a két legnagyobb németállamra szerencsés korszakba esik. Poroszország felüdül a hét esztendő háború szenvedéseiből s dicsőséges uralkodónak és nagy belső haladásoknak örvend, Ausztriában pedig virágzottak a remények az egyetemes szellemi és politikai élet fölfriissítése iránt. A klasszikai irodalom kezdi kitárni legszebb kincseit a nemzetnek, s megújítja a német név becsületét. Boroszló és Berlin gymnasiumaiban nyervén az első képzését, Gentz a königsbergai egyetemen mélyebben bevezettetett a tudományba. Különösen Kant — inkább mint jogi tanárai — nyert reá nagy befolyást. Rendkívüli elméleti képességét a Kantféle bölcsélet tanulmányozása iskolázta és élesbítette; és a Kant jogbölcsélete annyira magához vonzza, hogy az egyetemről távozása után néhány évvel azt a kísérletet teszi, hogy a Kantféle tant először ismertesse meg a nagyobb közönséggel; ide vág 1791-ki irata: »A jog eredetéről és legfőbb elvéről.«

A nyilvánosságba való belépése óta három korszakot különböztethetni meg: az első, melyben kiválóan mint szabad politikai író jelentkezik, 1791—1802; a második, melyben mint osztrák államférfiúnak a forradalom és a napoleoni uralom elleni küzdelemben nagy és dicső része van, 1802—1815; és a harmadik 1816-tól 1832-ig, melyben Európa mint első diplo-

matiai jegyzőkönyv-vezetőt ünnepelte, de ő bensőleg el volt gyengülves nemesebb természetéhez tovább hű nem maradt.

Gentz mint konservatív publicista, kezdettől fogva nevet szerzett magának, az első időben természetesen még úgy, hogy egyszersmind készségesen elismeri a szabadelvű intézményeket és irányzatokat. Nem remény nélkül szemlélte a francia forradalom első kezdetét, de csakhamar megrémítette erőszakos folyamata és a vad rombolás és véres iszonyúságok látása, melyek annak kiséretében megjelentek, borzadással és gyűlölettel töltötte el őt. A forradalom elleni küzdelmet kezdte élete legközelebbi feladatának tekinteni. Burke példája hatalmas befolyással volt reá s egészen bele élte magát az angol államférfiu gondolkozása és beszéde módjába. 1793. Burke nézeteit a francia forradalomról szabad fordításban közölte a német nemzettel s a munkát saját jegyzeteivel és hozzászólásaival kísérte. A könyv rögtön nevet szerzett neki. Immár pártállást foglalt és magasan lobogtatta a zászlót, melyhez vallotta magát. Még Mallet du Pan (1794.) Mounier (1795) és d'Ivernois (1796) a forradalomról s a forradalom ellen szóló francia iratainak fordításai követték ugyan azt az irányzatot, de csekélyebb jelentőségűek.

E mellett termelő tehetségét eredeti iratokban is gyakorolja. Saját folyóiratot szerkeszt és más folyó iratoknál is közreműködik. A forradalom ellen nem Haller Lajos módjára harcol. Nem tisztelője a középkori hűberriségnek, s legkevesbé sem akarja az apró urak visszahelyezését. »Mégérdemli-e néhány száz zsarnoki hűberrésszencziája a szabadság nevét? Néhány kevés hatalmasnak ezen nem kötött volna jóvá tehetette-e azt a végtelen zavart és fejetlenséget, mely a hűbérrendszertől elkülö-

nithetlen volt? Nem inkább kell mindenkinek, a ki elfogulatlansággal tanulmányozza a történetet, ezen rendszer lassankint való elvesztében az ész kielégítő államalkotmányhoz való első közeledést észrevennie?« Így írt 1795-ben.

Nem is a hierarchia és a papos törekvések értelmében. Sokkal inkább államférfi volt, semhogy az egyháznak engedje az első és legfőbb tekintélyt, és habár sajnálta, hogy a vallásos hit az új kor népeiben megfogyatkozott, és noha határozott hajlandósága volt a katolika egyház imponáló alakja felé, alapjában vallást, egyházat nem a hívő, hanem a kívül álló politikus szempontjából szemlélte. A XVI. század reformatiójának nem volt embere, benne a forradalom megelőzőjét látta, a mi miatt Müller János komolyan megdorgálta őt. De barátjának Müller Ádámnak minden fáradozása, hogy a katolika egyházba való áttérésre bírja, mégis hajótörést szenvedett elméjének ellenmondásán. »Az érzék a hit iránt sohasem támadt föl bennem. Így tehát kinyilatkoztatás — a szó hittudományi értelmében — számomra sem közvetve sem közvetlenül nem létezhetik.« (1817. ápril 6-ki levele.) Csak az elhalódott idősebb ember gyöngesége és kétségbeesése volt, mely őt egy ideig arra bírta, hogy jobb valójához rideg ellentétben kimondja azon absurd és egész lényében papos nem keresztyén tételt: »sohasem fog vallás, mint hit újra visszaállíttatni, ha előbb mint törvényt vissza nem állítják.« (1819. ápril 19-ki levél.)

A Chateaubriand értelmében vett isteni legitimitás regényes képzelete sem uralkodott rajta. 1815-ben Müller Ádámnak ezeket írta: »A legitimitás elve, bármilyen szent legyen, az időben született és így nem absolute hanem csak az időben kell azt felfogni s az idő által, mint minden emberinek, neki is módo-

súlnia kell. Az istenség uj kifolyásának vagy kinyilatkoztatott akarátának soha sem tartottam. A felsőbb állam-művészet bizonyos körülmények közt kapitulálhat és kell hogy kapituláljon ezen elvvel. Sejtettem ezt tiz vagy tizenkét évvel ezelőtt: most azt hiszem belátom.« Valóban csak a szabadság kicsapongásai és a vele való visszaélés fölötti elkedvetlenedése s az államtekintélyhez gravitáló és mindenek előtt békés rendet követelő érzülete hajtották a háborúba a forradalom ellen.

Az angol toryk gondolkodásmódja állt leginkább összhangban az övével ez időszakban. Pitt politikájával, a ki viszont tudta őt becsülni, rokonnak és barátságosnak érezte a magáét, sőt akkor még olyan messzire ment a szabadelvű irányzatokkal, hogy a lelkesült ifju enthusiasmusával dicsőítette Amerika felfedezését mint a leghatalmasabb ösztönzést minden emberi haladáshoz az újabb időben. Még hitt a polgári társaság előre haladó tökéletesbedésében s kijelentette: »A legfőbb lehetséges polgári szabadság, biztosítva amaz alkotmányynyal, a melylyel az a legjobban megfér, végső célja és eszménye minden politikai egyesülésnek« s akkor írta e szép szavakat: »Polgárosult embereken hosszú idő tartamára csak polgárosult eszközökkel és szabadelvű módszerekkel uralkodunk, valamint nyers barbár embereken csak komoly szigorral és mérsékletlen erőszakkal. Régi elavult, minden igazságból kivetköztetett köznapi mondás az, hogy királyok és szolgálk mindig ugyanazok maradnának, ha fölöttük és alattuk ég és föld is megváltoznék. Annak gyűlöletes vizsgálása: valjon akarnák-e ezt, maradjon távol innen. De még ha akarnák, sem képesek rá. A mindenható folyam elragadja őket, mint mindent, a mit útjában talál. Mik voltunk mi európaiak mindnyájan együttvéve száz, két-

száz évvel ezelőtt, mik voltunk kormányzóinkat illetőleg és mik vagyunk mostan? Hogy megváltoztak a kormányzás sarkelvei, hogy megváltozott a fejedelmek és nagyok modora, eljárásaik szelleme és hangja, hogy megváltozott rendeleteik pusztá irálya is» (Amerika felfedezésének befolyásáról. 1795.)

Ugyanezt a szellemet lehellí híres irata. III. Frigyes Vilmos porosz királyhoz ennek trónraléptekor (1797.) A sajtószabadság iránti kérelmére, melyet akkor, mint alsóbb hivatalnok királyának közvetlenül előadott, gyakran emlékeztették őt, midőn később bizalmatlanná válva, a sajtó elnyomását védte. Még ma is bámulattal olvassuk a sajtószabadságról szóló klasszikus részt: »Mind azok között, a mi retten a bilincstől, mi sem viselheti el olyan kevéssé azt, mint az ember gondolata. A nyomás, mely éri, nem csupán azért kártékony, mert a jót akadályozza, hanem azért is, mert a gonoszat előmozdítja.«

Részben még ebbe, részben a következő korszakba való több önálló irat, melylyel az angol és osztrák politikának a napoleoni ellenében pártját fogta, s kimutatta a háború szükségességét a legnagyobb és komolyan fenyegetett érdekek védelme szempontjából. 1) A francia forradalom elleni háború eredetéről és jelleméről; 1801; 2) Európa politikai állapotáról a francia forradalom előtt és után, 1801 és 1802; 3) Töredékek a politikai sulyegyen legújabb történetéből Európában, 1806; 4) Hiteles előadása a viszonynak Anglia és Spanyolország közt a két hatalom háborújának kitörése előtt és alkalmával. Pétervár 1806.

Mivel a francia forradalom tetőpontját és koronáját a napoleoni uralomban találta, a második időszakban Gentz kifejezett ellenségessége a forradalom iránt a napoleoni világhatalom elleni küzdelemmé

hatványozódott. Gentz e harcban érte el élete zenithjét. Napoleonban a megtestesült és összpontosult forradalmi hatalmat látta, mely most a többi Európát nagyobb veszedelemmel fenyegeti, mint a jakobinusok propagandája. Az idegen ellenség iránti gyűlöletével a német haza szeretete immár olyan lánggá egyesült benne, mely hatalmasan lobogott. Midőn a francia diktator és hódító ellen élesítette fegyvereit, egyszersemind a forradalom hamis szabadsága ellen és nemzete valódi szabadságáért, egyszersemind a korlátlan hatalom zsarnoksága ellen és az önálló európai államok jogos tekintélye érdekében vélt küzdeni. Tudatában volt, hogy a német kormányok történeti jogát védelmezni és a német népek jövődöbeli jóllétét megmenteni segíti. E szellemben dolgozott rendkívüli erélylyel és tartós vitézséggel.

Az osztrák államférfiak, mindenek előtt Stadion gróf, azután Metternich herczeg részéről kitünő és szerencsés fogás volt, hogy a nagy publicistát, kinek tehetségeit Berlinben kellően meg nem becsülték, Ausztriának megnyerték és Bécsbe vonták. Kedvező feltételek mellett osztrák szolgálatba lépett (1802) s dúsan visszafizette Ausztriának, a mi jót ez vele tett. Több éven át mint igazi önkénytes szabad állásban dolgozott az államférfiakkal: és később mint a császári államkanczellária egyik legbefolyásosabb egyénisége az államszervezetbe szilárdan beillesztett hivatalt vett át. Már korán Metternich herczeg bizalmas embere lett, s a vezető államférfiak politikai eszmecseréiben kiváló részt szerzett magának. Minthogy az államférfiui tollat jobban tudta forgatni, mint a többiek mindnyájan, az ő közreműködése nélkül ugy szólván semmi döntő sem történt.

Ezen új állásbeli tevékenysége csak egyik részében

jutott köztudomásra. Ismerjük a különféle hivatalos kiáltványokat, melyeket a végből fogalmazott, hogy a Napoleonnal ismételve vívott háborúban az átöröklött államrendszert a közvélemény előtt igazolja, s a népeket áldozatkész részvételre lelkesítse. Van továbbá számos, azóta közrebocsátott levél is, a melyeket akkor irt s melyekből még világosabban megismerhetni a felfogást, melyet a viszonyokról és a maga érületéről táplált. De még igen sok van a levéltárakban és magánkezekben elrejtve. Hanem azért eleget tudunk arra, hogy szelleme erejéről és ügyességéről kitünő véleményt nyerjünk s amaz idő államférfiai vezetői között méltó állást engedélyezzünk neki. Azok az iszonyatos csapások, melyeket a német nemzetnek és Ausztriának akkor el kellett viselnie, sem tántorították el az igaznak és jónak elismert iránytól; a súlyos vereségek hevesen megingatták ugyan, de szellemének ruganyossága mindig újra fölemelte s alig magához térve ismét mindenkit arra tüzelt föl, hogy folytassák a nagy küzdelmet. 1809-ki osztrák hadi manifestuma mesterműve a politikai ékes-szólásnak, az 1813-ki viszont mintája a diplomáciai ügyességnek. Mily élesen ismerte meg a realis viszonyokat, azt látni nevezetes a plójából a porosz hadsereg helyzetéről a jénai csata előtt. Müller Jánoshoz intézett levelei telvék német állambölcséséggel s minden német államférfiu még ma is szívére veheti tartalmukat. Lemondó levele a nagy történészhez, midőn az az ellenséghez ment át, nincs ugyan indulatoság nélkül írva, de nemes és hazafias szenvedély az, mely a harag és sajnálat megsemmisítő szavait sugallja neki.

Végre Németország ismét fölszabadult a francia túlhatalom nyomása alól. A diadal a szövetkezett régi hatal-

mak részén volt. Győztek a népek ujonnan fölbredt nemzeti szellemének segélyével. A forradalom levertnek látszott, a legitimitást nyilvánították vezérlő alapelvnek, a restauratio vállalta magára a világ rendjét visszaállítani és megszilárdítani. A békekötéseknél és politikai kongresszusokon Gentz mint a nélkülözhetetlen diplomatai jegyzőkönyv-vezető résztvőn. Dicsekedhetett vele, »hogy haturalkodói és kétmjiniszteri kongressusson, Bécsben, Párisban, Aachenben, Karlsbadban, Troppauban, Laybachban, és Veronában forgatta a tollat«. Mellét elárasztotta a sok érdemjel. Már régóta a nemesi rendbe felvéve, az előkelő társaságban is irigyelt állást foglalt el. Elismerte mindenki, hogy ő korának egyik legelső s a hatalmasoknál legtöbb tiszteletben részesülő diplomatája. Habár későbben is pénzzavarokba jutott, melyekbe fényűzés és játék alkalmilag sodorták, de kisegítette őt mindig belőlök a hatalom, melyet szolgált.

De külsőleg bármily magasán állt és szerencsés volt, államférfiúi élete mégis csak földiszített sírrá lett, a minő alapjában amaz évek egyetemes restauratioja volt. A saját maga belátásával kapitulált, mely azt mondá neki, hogy ez a politika élő alapelvet nélkülöz s nincs kilátása tartós sikerre. Nagyon jól tudta, hogy a korszellem a föld legnagyobb hatalma. »Mindig tudatában voltam, hogy küldőimnek minden felségessége és ereje daczára s mindazon egyes diadalok mellett is melyeket kivívtak, a korszellem végtére hatalmasabb marad, mint mi; hogy a sajtó, bár mennyire meg is vetem kicsapongásaiban, iszonyatos túlsúlyát minden bölcseségünkön nem fogja elveszíteni és hogy a művészet ép oly kevésbé képes mint az erőszak a világkeréknek küllőjébe kapaszkodni« (Gentz

levele von Helvig tábornok nejéhez 1827-ben.) És mégis tudatosan fölcserélte az egyedül államférfiui feladatot: a népek életének szükségleteit a kornak megfelelően védeni és vezetni — ama nemcsak háládatlan, hanem képtelen feladattal, hogy magát a haladó kort feltartóztassa és hátra srófolja: felcserélte az életet a halállal. Minthogy ő maga hozzá szokott a rabság bilincseihez, rá beszélt magát, hogy a rabságra a megvetett népeknek szükségök van s hogy az kevésbé veszélyes, mint a szadadság. Többé kevésbé így tettek természetesen csaknem mindannyian, a kikre akkor az ügyek vezetése bizva volt, a kormánypolitika áramlata immár ezt a vonást öltötte magára. De Gentz okosabb volt, mint csaknem mind a többi és egyike azoknak, kik megjelölték az irányt, melyet a többiek követtek. Valóban mindazon restauratív rendszabályban, melyek a féktelenség nyilatkozataival egyszersmind az egészséges fejlődést akadályozták, melyek a népektől a felszabadító harczok idején az ő részökről is kifejtett megerőltetés gyümölcseit és a fejedelmektől hatalmok legbiztosabb és legjobb részét elcsalták, ő neki is dús része volt. Habár némely esetben túlzásoktól óvta kormányát s mindig bizonyos mérsékletet ajánlott, egyik mondása, melylyel előbb Napoleon viszonyát aspanyol udvarhoz megjelölte: »lén y e g e s t ú l h a t a l o m b ó l á l l e g y r é s z e n — é s e l ő z é k e n y g y ö n g e s é g b ő l a m á s i k r é s z e n«, a saját eljárásának megjelölésére most már ő ellene fordítható. Sőt még buzgóbb volt a reakció szolgálatában, mint a hogy maguk az akkori német kormányok kiállották. Nem neki köszönhető, hogy az alkotmányos élet a közép és kis német államokban nem egészen fojtatott el, s a politikai művelődés Németországban nem az akkori osztrák alkotmányállapotok színvonalára szoríttatott le. Az önfentartás ösztöne

megóvta a többi kormányokat e veszélytől és Gentz nem haragudott érte, hogy indítványai nem mind hagyat-
tak jóvá. Mégis inkább vett részt a k ö z v e t í t ő alak meg-
találásában, mely a főnálló ellentéteket kimélte és az
összes hatalmasok helyeslését megnyerte.

Bizonyos számú dolgot, melyet Gentz ez idő-
szakban az »Oesterreichische Beobachter«-ban irt, ilyen
például a szent szövetségről, a wartburgi ünnepélyről, az
aacheni és karlsbadi kongressusról, a politikai menekül-
teknek adott menedékjogról, vagyis inkább e jog ellen,
stb. Schlesier összegyűjtött és újra kiadott. Ma alig lehet
azokat másképp mint sajnálkozással olvasni, hogy ilyen
világos fő, olyan tarthatatlan dolgok érdekében olyan
balgátog módon buzgólkodott.

A fentartás konservatív elve, mely az
életet védi, észrevétlenül az absolutista stabili-
tási rendszerre sűrűsödött és merevedett meg, mely-
nek zászlótartójául Gentz maga vallotta magát. És ez a
»tisztetreméltó stabilitási rendszer«, a hogy Gentz ne-
vezte, olyan kevésbé bírta a mult legfontosabb örökségeit
biztosítani, hogy a holtnak hitt forradalom éppen tőle in-
gerelve és újra felélesztve ismét föltámadt. Maga Gentz
megélte még a juliusi forradalmat, és hatása oly nagy volt
réa, hogy immár az alkotmányos rendszer békés
megtűrésének elméletére szánta rá magát s melegen inté
barátait, hagyják abba az elvek harcát. Éppen a középnagy
német államokhoz, melyekre előbb a »monarchikus elv«
névében Karlsbadban és Bécsben erős nyomást igyekezett
gyakorolni, utasította most megkérlelőleg azt a szép fel-
adatot, hogy alkotmányos szervezetőknek megfelelően »a
rend szellemét a század szellemével« összhangzásba hoz-
zák s a világnak bebizonyítsák, hogy a s z a b á l y s z e r ű

haladások rendszerének a fentartás rendszerével nem szükségképen kell ellenmondásban állania, sőt inkább hogy öszhangzatos egyesülés lehetséges a kettő közt, hogy épen ilyen egyesülésben rejlik ez államok (csupán ezeké?) sajátos ereje. « Látni való, hogy a korveszélyei még egyszer, kevéssel halála előtt arra szorították őt, hogy a fentartást és haladást közvetítő alapelvnek hódoljon, a mi már ifju korában eszményül lebegett előtte.

Csak egy, de nagy érdemet tulajdoníthatunk Gentznek ezen harmadik korszakban is. Serény jó kedvvel, és nagy ügyességgel és sikerrel munkálkodott az európai béke fentartásán ezen időben. A népeknek szükségök voltak békére, hogy jóllétöket visszaállítsák, mely a hosszú háborus években súlyosan szenvedett, hogy a béke iparágaiban és művészeteiben kiképezzék magukat, hogy erkölcsösödésben és polgárosodásban előre haladjanak; és ezért halásak lehetnek az államférfiak iránt, a kik nekik a békét megadták és biztosították. Gentzet magát személyesen egészen áthatotta ez a békeszükséglet; e tekintetben a saját óhajait a népek óhajtaival is azonosíthatta.

Gentz 1832. június 9-ikén halt meg, hatvannyolcz éves korában. Még megélte Lengyelország bukását. Szive hajlama a lengyeleknél volt, gyűlölte az oroszokat és félt túlsúlyuktól. A hivatás s a legitim hatalom iránti hódolat szokása azonban arra kényszerítették, hogy szerencsét kívánjon a győzőnek. Ezzel egyik legutolsó és bizonyára legszomorúbb kötelességét kellett teljesítenie. Azon publicisták között, kik a történet talaján állva küzdöttek a franczia forradalom és megfékezője, örököse és leghatalmasabb képviselője, Napoleon ellen, Gentznek sok évi barátja és harcoltársa, a svajczi Müller János a legfőbb

állást foglalja el. De míg Gentz számító szenvedélyességgel mindig mélyebbre vonatta bé magát a restauratio politikája homályos szövevényeibe, Müller János, élete utolsó éveiben rögtönös fordulatot tett s ama hatalom szolgálatába lépett, mely ellen olyan sokáig, habár sikertelenül, harczolt. A kortársak indulatossága ebben a hűségnek megvetést érdemlő megszegését és büntetendő árulást látott. De alaposabb lélektani vizsgálat, ha a feltűnő cselekményt a férfiú egész világnézletével összekötésbe hozza, egészen más eredményre vezet. Müllert a sors az ó- és az új kor közti magas elválasztó pontra helyezte és olyan éles pillantással ruházta föl, mely a népek mozgását messziről áttekintette. Igazságos akart lenni minden részre, s össze akarta kötni a multat a jövővel, a régit megóvni s egyúttal az újnak világosságot és tért nyújtani, — két iszonyatosan nehéz feladat oly szenvedélyesen mozgatott időben. Gentz már előbb panaszkodott miatta, hogy Müller, nem úgy mint ő, kizárólag a régi világrendért dolgozik és folytonosan »bele szövi az újat a régibe«; de Gentz akkor egyszersmind elismerte, hogy Müller álláspontja a magasabb, és hogy az ő látó köre a tágasabb. Az ingadozás Müller pártállásában a világ ingadozásának felelt meg tehát. Személyes hajlama inkább a régihez fordult, konservatív volt a szellemenben is; de soha sem volt vakon elfogulva a régi világrend iránt; midőn megismerni vélte, hogy az menthetetlenül elveszett és nagyobb részt már összeomlott, akkor, ebben is valódi történettudós, reménylőleg az új élethez fordult. Müller Jánost élete első idejében némely tekintetben túlbecsülték s nagyon is lelkesülten tisztelték, de aztán később egy ideig nagyon kevésre tették és méltatlanul kárhoztatták. Itt az ideje, hogy igazságosabb mël-

tányolást tapasztaljon, mely gyöngéit el nem hallgatja, de a kiváló előnyöket készségesen elismeri. Korszakának német publicistái közt egy sincs, a kinek iratai gazdagabbak voltak politikai bölcsességben, egy sincs, a kitől többet lehetne tanulni. Ő mindenek előtt a történeti politika német képviselője.

Müller János *) 1752. január 2-ikán született s lelkesnek fia volt Schaffhausenban. Kiképzésének ideje még egészen a régi szövetségnek városi köztársaságaival és uralkodó családjaival való korszakába esik. Ő maga Schaffhausen souverain város egyik művelt családjához tartozott és korán közeli viszonyba jött más városi kantónok tekintélyes férfjaival, a kik szintén a kormányképes osztályokhoz tartoztak. Noha így sokféleképpen összeköttetésben állt szerencsés hazája arisztokrata köreivel, az fju szelleme mind e mellett nem maradt az új eszméktől elzárva. Mint a göttingai egyetem tanulója lemondott a hittudományról, a melynek atyja szánta, mert az akkor hatalmas fölvilágosodás egyháza hagyományos orthodoxiáját élvezhetetlenné tette neki. Telhetetlen tudományszomjának gyors felfogás, terjedelmes és szerencsés emlékező tehetség és a szellem különös nyomozó tehetsége igen nagy segítségére voltak és lelke forró dicsvágya szakadatlan szorgalomra hajtotta. Már ekkor, főleg Schlözer től ösztönözve, a történelemben ismerte meg élete feladatát és rövid idő alatt olyan kitűnő hírnévre tett szert, hogy szülővárosa sietett a még nem husz éves ifjúra a görög nyelv tanári állását ruházni át főiskoláján. (1771.)

*) Müller összes művei ismételve megjelentek, 18 és 40 kötetben. Ehhez járulnak levelei különféle gyűjteménye. Schmidt Julián a »Grenzboten«-ban 1858, Mörikofer svajeci irodalom 1861. Em mert ezikke Müllertől a német Staatswörterbuchban.

Fiatalkori irata a cimberek háborújáról nagy reményeket keltett iránta s midőn azon föltevése, hogy a svajczi történetet feldolgozza, ismeretessé vált, a legbuzgóbb támogatást nyert minden részről a svajczi tudósoktól, kik készségesen átengedték neki gyűjteményeiket és előmunkálataikat. Ez a mű, melynek első kötete először 1780-ban jelent meg, azonnal nagy hírt szerzett neki Németországban mindenütt. A mióta Müller svajczi története megjelent, a történetbúvárlás további haladásokat tett. A nép és az ország előbbeni állapotairól, a jogfejlődésről, a személyek jelleméről, sok minden eseményről újabb munkák által jobb értesülést nyertünk. De a dicsőséget, hogy halhatatlan művészmunkával először nyitotta meg a pályát Svajcz minden későbbi történetbúvárának és történetírójának és hozzá tehetjük az egyetemes német történettudománynak, Müllertől senki sem tagadhatja meg. Nyelve gyakran nagyon is megterhelt és a mondatszerkezet tömör lehet. Tacitus utánzása keresettnak és modorosnak tűnhetik, de mind e mellett a könyvnek sok rajza és jellemzése csodás szépségű s a nyelv erélyessége olyan, mely a kedélyt mélyében megragadja.

De a könyv nem egyedül tudományos mestermunka volt a maga idejére és műremek minden időre; egyszersmind nagy hazafias és politikai tett jelentőségével bírt. Akkor is, midőn Müller a multnak képeit kigöngyölyítette és a szövetségbeli városok és országok szabad közállománya iránti vágyait velős szavakban rajzolta, ő akkor is komolyan a jövőre gondolt. A svajczi szabadság elleni új támadásoktól félt s népét meg akarta tanítani a küzdelemre a szabadság fentartásáért, midőn megmutatta neki, hogyan vívatott ki az. Azt, a mi csak ösztönszerűen és szokásszerűen élt tovább hazájában, szellemi tudatra kelteti

s a történelem szellemét élően fentartani akarta, midőn a történelem eszméit kifejezte és képeiben szemlélhetővé tette. A csupán kantoni és rendi érzület szűkkeblűségét ki akarta tágitani, a közös nemzeti érzelem felélesztésével. Azt akarta, hogy a könyv népe politikai nevelésére hasson s örök politikai igazságokat hirdessen. Mindenüvé szétszórja intéseit és figyelmeztetéseit, igyekszik minden alkalommal az olvasókban a tiszteletet a jog iránt megszilárdítani, meszterkéletlen, természetes erkölcsöket ajánlani, a friss bátorságot felkölteni, a férfias becsület- és szabadságszeretetet lánggra lobbantani, hazafias erényre lelkesíteni. Mily találók lélektani rajzai, mily finom és éles a politikai gondolatok kifejezése. Ki tudná megmérni, hány olvasónak nyitotta meg először politikai látását, hányat serkentett főképen politikai kötelességek teljesítésére. Könyvének a művelt körökben keltett mély hatása mellett szól mindenekelőtt különösen ama benyomás, melyet a munka Schillerre tőn, kinek Tell Vilmosa ezt hangzatosan tanúsítja.

Mint a dalmű nyitányában úgy foglalja össze a szövetség polgáraihoz intézett nyílt leveleiben, melyeket a munkának eleje bocsátott, az egésznek szellemét és szándékát. Így az 1786-ki iratban az mondatik: »A történelem az igazság tükre, mely az előbbeni időket előadja úgy a mint voltak, hogy a mi korszakunk gondosabban öröködjék. És a gondolkodás ama módjáról, melynek én felülke-rekedését kívánom (hogy közdolgozatokban mindenki nem mint ennek vagy annak a helynek polgára vagy földije, hanem mint svajczi gondolkodjék) példát adni éreztem magamat kötelezve.«

»Hozzátok, a nép atyáihoz — szólok. A fogalmak és erkölcsök általános forrongásának idejében, majdnem csak régi hagyomány, megszokott alapelvek és kölcsönös

bizalom által kormányzott országban, szükséges engedelmességet és élénk szabadságérzetet egymással fentartani, fegyver nélkül úr és a legfőbb hatalomban népszerű maradni — ezt a ti nehéz hivatalotokat sophista ne keserítse meg pillanatnyi elhamarkodások és kikerülhetetlen hiányok felsorolásával. Helyettetek, méltányos bíró előtt a hatalom más birtokosaival szemben népünk boldogsága fog válaszolni; a történelemből ki fog derülni, hogy az alkotmányok eredete a viszonyok ki nem erőszakolt műve volt; éppen mint helyiek és nemzetiék érdemlik azok szeretetünket. Kényuralom közbenső hatalom nélkül Titusnál és Antoninusnál utálatos, mert Domitianus és Commodus következhetnek rájuk; azt fogjátok látni, hogy történetírótok minden más alkotmány irányában elfogulatlan és azt óhajtja, hogy minden állam fentartsa a magáét, legelőbb pedig hogy ti a magatokét, kivétel nélkül. A formák azzá válnak, a mit a szellem belőlök csinál. A szellemre illik néznünk; azt kell fentartani, visszaállítani, művelni.»

»Mert az, hogy a magán ember véleményeit és szenvedélyeit az államnak és minden kanton magát a nemzetnek feláldozza, nem lesz előbb szokássá, míg az előljárók minden hajlamokat és érdekeket hivataluknak, de soha az alattvalót a felsőbbségnek, soha a polgárságot valamely czéhnek, soha a tartomány polgárait fel nem áldozzák; míg a nép kiváltságait és hagyományát annál szentebbnek nem tartják, minél inkább tapodják azokat lábbal másutt; — míg személyöket, családjokat, testületöket és minden hatalmukat nem oly ritkán és szerényen mutogatják, hogy a nemzetben csakugyan megmaradjon az érzelem, hogy ő valóban szabadabb, mint a többi. Nem történetírótok, előljárói a népnek! őseitek szelleme, a kiknek székében

ültök, az az, mely szövetségek megszilárdítására engesztelhetetlen harczot kíván eszetektől és nemes lelkűségetektől az önzés, az államról való megfélekezés ellen.«

»Világos, hogy e nélkül semmi nagy és jó nem lehetséges; de ez maga lehetetlen, a következő még nagyobb nélkül: »hogya a közfelvilágosodást fölne tartóztassátok (a mi gyűlöletes), el ne nyomjátok (a mint tehetéseitekben nem áll), hanem (a mi bölcseséggel történhetik) vezéréljete. Ha igaz az, — ki kételkedhetik benne? — hogy a fogalmaktól függnék az erkölcsök és a hiten, munkásságon és önmegtagadáson nyugszik a köztársaság; úgy mit kellene a világnak olyan szabad népről gondolnia a hol a nevelés egy részt régi katolikus mód szerint scholastikus, másrészt az első protestansok modorában vitatkozó lenne; ahol Voltaire — akilátszólagos kételkedéssel és élczes gunynyal mindent bizonytalanná és minden iránt közömbössé tesz bennünket, — Rousseau, a ki alkotmányokról itélni ügyetlen, mert nem körülmények és történelem szerint, hanem metaphisikai elméletekből és a maga képzelődéséből itéli meg őket — a hol általában külföldi, más erkölcsökben és többnyire zsarnoki alkotmányokban nevelt írók, kiknek legnemesebbjei népökért, a legtöbben csupán magukért írtak, — lennének tanító mesterei a fölvirágzó nemzedéknek; a hol a régi idő nagy republikánusait mint latinokat megvetnék; a hol más szabad államok politikaitapasztalatáról semmi oktatást sem nyújtanak; a hol a belföldi jogokról és viszonyokról egy olvasható könyv sem lenne; e mellett közönyösség; semmi nemzeti nevelés; semmi nemzeti az életben. — Épen az ilyen nép olyan politikai helyzetben lenne, melyben nemzeti szellem nélkül egy pillanatig sem érezhetné magát biztonságban.

A világ azt hinné róla, hogy akarja a czélt, de nem az eszközöket.«

Előmunkálatokat a svajcziak történetéhez Müller már Schaffhausenben tett. De nyugtalan és előre törekvő szelleme itt nem maradhatott. Görög tanszéke ellenére volt, a városban nem talált társaságot, mely inyére volt, a kicsinyes, filiszterszerű junkerek és papok uralma alatt álló viszonyokat el nem viselhette. A művelt Genf felé fordult, hogy itt szellemdús férfiakkal való érintkezésben jobban megfeleljen tanulmányainak. Ez a Genfben tartózkodás (1774—1780) döntő volt tudományos életére. Itt sokoldalú segítséget és ösztönzést talált és szoros, állandó barátságokat kötött, melyekhez erősebb vonzódást érezett, mint a női szerelemhez. A két Tronchin, J a k a b az államtanácsos és testvére R o b e r t a főügyész, ugyanaz, a ki Rousseauval azt az irodalmi-politikai küzdelmet vívta, bizodalmas pártolói és barátai lettek. Bonnet Károly a lélektanba vezette be és atyailag pártját fogta. Kinlock Ferencz észak-amerikaival szoros barátságba lépett; vele olvasta kedvencz íróit Tacitust és Montesquieut, a míg az északamerikai forradalom kitörése folytán a mindennapi érintkezést meg nem kellett szakítani. Machiavellit is tanulmányozta és tisztelte.

Ez időbe estek a genfi zavargások, sajátos előjátéka a nagy francia forradalomnak. Müller hajlama határozottan a régi tekintélyek részén volt, az aristokrata tanácsosók pártján, kik az ügyek ismeretében, műveltségben, formában a polgárságnak demokratice felizgatott alsóbb rétegeit messze meghaladták, kik között barátait találta és a kiket mindenekelőtt a francia, valamint Bern és Zürich szövetséges svajczi kormányai is támo-

gattak. Politikai érzületéről önéletrajzában így nyilatkozik:

»Akkor jóval azon események előtt, melyeket a világ gyászol, vagy melyek azt megingatták, tisztában volt magában politikai alapelveivel: a demokratia tisztelete Unterwaldenben, az aristokrátiáé Velenczében, Bernben, a monarchiáé mindegyik nagyobb államban; a vallásban a legtisztábbnak, legbensőbbnek, legfőbbnek tisztelete és rendületlen ragaszkodás az okiraton nyugvó joghoz, a mi a biztonság és nyugalom horgonya; a folytonos tökéletesedés célja a lehető legnagyobb, de rendezett szabadság által, a közvélemény bölcs hangulata által és a törvények és intézetek jól előkészített javítása által; három gyűlöletet érdemlő szörnyeteg van: a fejtelenség, mely felbomlása a rendnek és fen nem maradhat; a kényuralom, mely áthágása a törvényeknek és melytől szabadulni iparkodunk; leginkább pedig valamely egyes hatalom korlátlan túlsúlya — mely minden menedékhely megsemmisítése, az emberi nem minden reményének halála és a mely a népek teljes értéktelensége nélkül, a szellemmel és bátorsággal felruházott minden férfiú tökéletes elnémulása nélkül s a tanácsosoknak a fejedelem, a fejedelemnek saját családja és önmaga ellen elkövetett kettős árulása nélkül nem tud felvergődni.«

A gyűlölet az universalis egyeduralom iránt mozgatta tollát, midőn a svajcezi történeten dolgozott; de akkor a veszedelmet inkább keleten látta, mint nyugaton. »A mióta mi barbárok fent északon a csásarak trónját megdöntöttük, azóta a mi Európánk még soha sem volt oly közel hozzá, hogy az összes hatalom néhány kényúr kezében egyesíttessék. Habsburgi Rudolf gróf családja a német népek élén s a csehek és hunnok trónján, melynek

hatalma a Visztulától egészen a Tiberis közeléig terjed, hadseregek és kincsek által, mint egykor mesterkedések és házasságok által új monarchiát alapít; ha fegyvereivel és politikájával a Németországbeli nagy fejedelmi házak kihalta folytán ez a messze birodalom a császárnak alá leszen vetve, akkor Bécs Rómává lehet s a sas a régi európai alkotmány romjain építheti föl birodalmát.« (1774. aug. 22-ki levél.)

Svajcz történetét azért is írja, hogy Svajczot Ausztria fölélesztett igényei ellen jobban biztosítsa: és habár az 1798-tól 1803-ig tett tapasztalások ellene is látszanak szólani, minthogy Svajcz három évszázad óta minden ellenséges betörés ellen biztosítva, akkor az európai háború színterévé tétetett s idegen hadaktól szét tapostatott, mégis igaz, hogy Müller svajczi története nemcsak a svajczi öntudatot emelte és öregbítette, hanem egyszersmind a svajczi szövetségnek Európa politikai tudatában jelentékeny állást szerzett s azon kegyben lényeges része van, melyet Svajcz azóta oly gyakran tapasztalt.

A radikális elmélkedés iránt, melynek képviselőiül főképen Rousseaut és az encyclopädistákat tekintette, heves ellenszenvet érezett. Amott kényúri, minden kisebb államot elnyelő és elnyomó universalis egyeduradalom, itt minden főnálló alkotmány belső feloszlása, ez volt a két veszedelem, melytől a jelent fenyegetve látta. Amint Niebuhr 1830. után a barbárság következtétől tartott, úgy félt ő 1776. és 1789. előtt attól, hogy Európa a zsarnokság éjjelebe merül. »Van a boldogtalan vigasztalók egy osztálya Rousseau és néhány encyclopädista iskolájából — (írta 1774-ben Schlözernek) —, a mely a természetjogról, contract social-ról, általános egyenlőségről és a demokratia előnyeiről ír, úgy mint Descartes a maga gerinceiről, mely

alapelveket állít föl, következtetéseket von le belőlök, de az egyetemes történelem nagy szindarabját csak Bossuet-ból és Iselinből ismeri. Agyrémeik aláássák a trónokat, mert elidegenítik az alkotmányoktól az alattvalók szívét, sőt ez utóbbiakat szerencsétlenekké is teszik egy némely, ez idő szerint lehetetlen rendszer és alapelv vigyázatlan ajálásával. Ugy látom, hogy a mi időnk nagy váltózásokkal viselő és századunk számos következőnek boldogságát vagy romlását alapítandja meg.»

A politika tudományát a történelemre, a törvényhozások tanulmányozására, a tapasztalások megfigyelésére alapítottanak akarta tudni, »épen úgy a mint Newton optikájának kísérleteken kellett alapúlnia;« a részletbe menő tanulnyokat elkerülhetetleneknek tartotta; de épen ezek mutatták meg neki, hogy minden országnak meg van a maga politikája: »A berni alkotmányt részletes ismeretének hiánya folytán akarta Henzi megdönteni, s ép oly kevésbé kezelhette volna azt, mint Kistler Péter.« Ugyan e fogyatkozásában szenvednek úgy vélte ő, az encyclopädisták is. A szemrehányás az ő gyöngye pontjukat érte; de szintén joggal azt válaszolhatták volna neki, hogy mégsem az egész jövő található a múltban, hogy a csupán történeti politikust néha-néha új események lepik meg, hogy ő neki nincs igazi értelme az új koreszmék iránt és hogy a részletek minden sokfélesége mellett bizonyos egység működik az emberi természetben és az emberi szellemben, mely összetartja azokat. Müller sejtette ugyan a nagy forradalmakat, melyek küszöbön állottak, egyszer megrémítették őt, máskor megreményeket fűzött hozzájuk. Ezen előérzetben amaz elhatározásra jutott, hogy nem házasodik: »Én alapjában az apostol nézetén vagyok, hogy nem nőszülni jobb;

főképen a tudós osztálynak és a mi időnkben: először mert minden nagy államférfiu észlelete szerint Európa forradalmakra készül, melyekben mindig jobb, hacsak magáról kell az embernek gondoskodnia; másodsor, mert ez időnek általánossá váló szokásai a szükségletek olyan tömegét vetik föl, hogy sok családátya már alig tud megélni.« (1782-ki levél.)

Genfben az emberek történetére, törvényeire és érdekeire vonatkozó megjegyzések egész gyűjteményét halmozta össze, mely csak részben lőn közzé téve. A politikáról ezeket írja:

»A politika rendszere szép látvány. De mielőtt a hegyről le nézve egy pillantásban mindent összefoglalunk, a síkságot részleteiben kell megtekintenünk, különben a tárgyak összebonyolódnak s a kép nem elégít ki.«

»A ki házat ígér építeni és homokra alapítja vagy kártyaházat csinál, az csaló. Ilyen a politikai író, a történet és a statistika ismerete nélkül.«

»A törvények történetéből megtanuljuk az általános természetjogot, tehát az őseredeti szükségleteket, tehát az ember természetét. Ő az emberi társaság érdekeinek tudománya.«

»Hol voltunk, azt megmutatja nekünk a történet; a statistika azt, hol vagyunk; az eszményi bölcsélet azt, hol kellene lennünk; azt igazi politika azt, milyen messzire mehetünk.«

»Valamely gépész, csillagász vagy hajókalauz hibája sok ezer embernek életébe kerül; elővigyázatlan politikai deklamáció fölhevíti a fiatal lelket, mely hazáját lángba borítja.«

»A proselyta szellemnek s a hierarchia és a vallás érdekében tett vállalatoknak sikere megteremtik annak

lehetőségét, hogy egykor majd az egész világrész érdeklődik szabadság, béke, boldogság és tudományok iránt.«

»A kis államoknak a jog és az erény marad; fegyverek és politika tekintetében erősebbek a fejedelmek mint ők.«

»Cromwell azt mondá: csak úgy lesz nagy az ember, ha nem tudja, hogyan jut hozzá.« Róma azért lön nagygyá mert a köztársaságnak nem volt rendszere vagy legalább az alapelvekben olyan óvatosságot fejtett ki, hogy azok a követett rendszer minden mérevségét elvesztették s a konjunkturáktól vezettették magukat. Róma tehát azért lön nagy, mert alapítói, törvényhozói és hősei épen mindazt nem gondolták, a mit nekik sok hízelkedő történetíró tulajdonít. E szerint tehát a legjobb államrendszer az előforduló körülmények szerinti okos intézkedésekben és abban fog állani, hogy mindenható voltuknak illemesen alávetjük magunkat, és hogy állhatatosan végre hajtjuk őket.«

»Az állam méltóságának fentartásához a politikai jóstehetség szükséges, hogy idejében önkénytelen megtegyük azt, mire a következés kényszeríteni fogna bennünket, és hogy a cselekvés módjában bekövetkező változásokat hosszú előkészítés által észrevehetetlenekké tegyünk.«

»A szabadság, mint az élet telve van nyugalansággal, a nyugalom megjő a rabszolgasággal, valamint a halállal.«

»Az első törvények az emberi természet ösztönei; jók azok a törvényhozások, melyek nem akadályozzák őket.«

»Kezdetben és eddig az északi alkotmányok leginkább egyedül a kormányok biztonságáról gondoskodtak;

csak most végre emeli szavát néhány bölc s a nép-ért is.«

»Liberté, l'indépendance de toute autre chose, que des lois. Ez határozott törvényekhez való általános ragaszkodásban áll, azért nem keresendő olyan országokban, hol a törvények határozatlanok és ismeretlenek és olyan államokban, hol az erősebb joga az érvényes, és hol minden udvari kegytől és faktióktól függ.«

»Veszedelmes valamely panasz orvoslását vagy valamely szabadság adományozását a kényszerűség idejére halasztani. Olyan nép, mely ismeri ez alapelvet, maga idézi elő e kényszerűséget és örvend a közeledő ellenségnek. A kényszerűség idejében minden intézményt elhamarkodva és csak az akkori válságra, nem a nyugalom idejére szerveznek, azért későbben ártalmasak. Azon egyedüli esetet kiveszem, ha valamely forradalmat hosszú időn át készítenek elő bölc s férfiak s válságot várnak, hogy azt való sítsák.«

»A mint a pápa az egyetemes zsinatokat összehívja, úgy kellene lenni európai császárnak is világrészünk közgyűléseinek összehívása czéljából.«

Ugyanezen genfi időszakban rakta le Müller az alapot második hires történeti munkájához, az általános történet XXIV. könyvéhez, melyben nézetét a világtörténetről az utókornak fenhagyta; mert művelt közönség előtt Genfben tartott először előadásokat az általános történelemről. Ez a mű is kedvencz könyvük lön a politika iránt érdeklődő férfiaknak.

De tartósan Müller Genfben nem birt maradni, mert nem volt állandó alkalmazása s nagy részt barátai költségén volt kénytelen élni. Ép oly kevésbé akart Schaffhausenba visszatérni, noha a tanács régi hivatalát nyitva

hagyta neki. Miután névre tett szert, Németországban keresett alkalmazást. Mindenek előtt Poroszországban, »hogy lássa azt a monarchiát, melyet Frigyes szelleme önmagánál is nagyobbá emelt« — Berlinben, hol kilátást nyitottak neki, hogy helyet kap az akadémiában s szabad időt tudományos munkálkodására. Potsdamban látta Nagy Frigyeszt. Ő neki részegítő élvezet volt, egy világtörténeti hadvezért és államférfiut szemtől szembe látni. Lelkesülten rajzolja barátainak a kihallgatást. De az öreg ur a francia környezet hálóiába volt fogva; megint sikerült a cselszövésnek, mint előbb Lessinget, úgy most Müllert kiszorítani. Müllernek külsejében volt valami gyámoltalanság; vékony hangja volt, nem imponált megjelenésével s a német tudósok iránt a király különben is bizalmatlan s hajlandó volt őket lenézni. Jó szót adtak neki s azzal távozni hagyták.

Kasselben von Schlieffen tábornokban barátra talált s közbenjárásával a hesseni tartománygrófnál csekély alkalmazást nyert. (1781.) Ottan történeti előadásokat tartott, melyeket katonatisztek is számosan látogattak, s írta »A pápák utazásai«-t, hogy a túlzott örömjajjal szembeszálljon, melyet a szent székek II. József császár általi lealázása előidézett. De nem sokára ismét visszatért Genfbe, a hol legdrágább barátja Bonstetten Károly Viktor báró jószágán magános nyugalomban dolgozott tovább svajci történetén. Bernben is tartott néhány előadást. Lábainál ült Erlach tábornok, a ki a kimuló aristokratia utolsó halálos küzdelmét hősként vezette s benne elveszett. A meghívás, melyet Frigyes Károly József mainczi választó fejedelemtől kapott (1786), Mainciba vonta, a hol mélyen beavatták a német politikába. Ezen korszakba esnek legjelentékenyebb politikai iratai.

Már a »Pápák utazásai«, a mily rövid is a dolgozat, sokáig ható jelentőségű irat volt. Rideg ellentétben a legtöbbek nézetével és mindenki bámulatára a protestans író tiszteletet követelt olyan intézmény iránt, melyet a felvilágosodott világ, élén a német-római császárral, lenézéssel szemlélt. Ezt nem mint hívő katolikus, hanem mint történetíró követelte az igazság, a hála, a humanitás nevében. A pápaság világtörténeti jelentősége föllelkesítette őt. A pápák erkölcsi hatalma nélkül a középkorban a nyers hadi erőszak teljesen letiporta volna a még barbár világot. »A pápák tartották korlátok közt a világi hatalmat, emelték föl az alacsony fokon állókat, noha Róma csak ritkán, az egyházi állam sohasem volt az övék. Sötét időkben éltek, melyek azonban mindent megadtak nekünk, a mit használunk és véres romok és mocsáros erdők helyett erővel teli államtesteket juttattak reánk. Előbb, midőn az imperátor az első főpap is volt, az egész polgárosult világ gyalázatba, barbárságba, halálba és romba volt dőlve: semmi más okból, mint hogy a diktator Cäsarnak érényeitől elvarázsolva a rómaiak egyetlen egy embernek milliókon, isteni és emberi dolgokban egyaránt korlátlan főhatalmat engedtek a nélkül, hogy meggondolnák, hogy Tiberius is következhetik még.«

De a keresztyénség, Krisztus nem még nagyobb világtörténeti jelenség volt-e? Ezt a kérdést is komolyan fontolóra kezdette venni. »A gondviselés, írta Herdernek a kit nagyon tisztelt, — gyermekségemtől fogva a történelemre vezetett; és nem rég óta a történelem által a valláshoz.« Régebben szelleme szabadságával Genfben megütközést keltett. Bonnet egyszer e miatt szent megbotrányozással komoly szót váltott vele. Most pedig »a keresztyénség«-ről párbeszédet írt, melyben meg-

vallotta, hogy őt a keresztyénségre először »minden nagy és kis világesemény csodálatos összhangzása a keresztyén tant előmozdítására« figyelmeztette. Megjegyzi azonban, hogy ez a bizonyíték »csak másodrendű« minthogy minden nagy világtörténeti fejlődés épen úgy összhangzatban van, »mert a világ egy egészet képez«. Mélyebben meggyőződte őt mindazok ismételt olvasása, a miket Jézus mondott volt. Kedélyében, mely rajongott a barátságért, egy mystikus vonás is volt. De szűk, dogmatikus, felekezeti nem volt az ő hite; a történetirónak ezen jelenség egyedüli nagyságába vetett hite volt: »A keresztyénség nem Rómában vagy Genfben vagy Wittenbergában vagy Barbyban vagy Philadelphiában van: a formák, melyek neki e helyeken advák, változhatnak; a keresztyénség vagy sohasem jött az istentől vagy tovább fön kell maradnia mint a menynek és földnek, úgy hogy ez idő büszke gondolkodói ép oly kevésbé fognak ellene valamire menni, mint ama ezeréves éjszaka mely Európát a XV. század előtt borította.«

»A régi világ hanyatlása után — az észak hivatott Jézus Krisztushoz; de atyáink észre nézve gyermekek voltak; ez okból a keresztyénség magasztos tanát nem egész szabadságában és szelidségében ismerték meg; sőt inkább nyers lelkeknek, hogy féken tartassék, mint a makacs fiúknak sokféle rémítésre volt szüksége; és az isten gyámot rendelt nekik, a pápát. Csak ezer esztendő — nem hanyatlás után; mert az ó-római világ romlott emberei meg voltak ölve és atyáink nem eshettek le valami magaslatról — csak ezer esztendő emelkedés után érkezett el az idő, midőn kártékony tantételek elvetése után végre a gyermeki hitet abban, a ki az igazság és az élet, minden üdvösség összegének ismerték meg.«

Müllernek ezt a »megtérés«-t és viszont ingadozásait hit és hitetlenség közt jellemgyöngeségül rótták fel. Különösen gazdag levelezését, a német irodalom egyik legértékesebb emléket, sokszorosan kizsákmányolták arra, hogy következetlenséggel vádolják s mint önzőt feketére mázolják: és mégis a bennök mutatkozó ellenmondások s az egymással ellentétes hajlamok és irányzatok nem nagyobbak, mint csaknem minden szellemdús emberben, a ki önmagával és az étellel tisztába igyekszik jönni és nem mint valami ellőtt golyó előre megszabott pályán repül tova. A sajátságos csak az, hogy Müllert leveleiben nyilvánosan gondolkodni látjuk s nem találom, hogy vesztene mellette, ha elfogulatlanul szemléljük. Vallásos dolgokban is megtartotta a szellemi szabadságot, a melyet oly sokan bilincsbe verve szolgáltatnak át a hitnek s mint történetíró teljesen hű maradt alapjelleméhez. A keresztyénségnek és az egyházi intézményeknek ezen egyáltalán nem-theologiai, nem-papi, de történetileg tiszteletteljes és nagyszerű szemlélete rokon volt Lessing magatartásával és Herder fölfogásával s mint ez, ő is jelentékeny befolyást gyakorolt a német szellem hangulatára politikai tekintetben. A salakjától megtisztult keresztyénséget újra az egyetemes további haladás egyik elpusztíthatatlan és termékeny életelemének tekintették s egyuttal elvetették a felekezeti és papos korlátoltságot mint időnkhez méltatlant.

Müller két legfontosabb politikai irata a német fejedelmek szövetségére vonatkozik. Mindenek előtt attól ösztönöztette, hogy II. József azon terveivel, melyek Bajorországot Ausztria számára megnyerni igyekeztek, szembe lépjen s a német fejedelmek aristokratikus függetlenségét a császártól biztosítsa, keletkezett 1785-ben

II. Frigyes porosz király vezetése alatt a német fejedelmi szövetség. A legközelebbi célta még Frigyes halála előtt elérte ugyan; de utóda II. Frigyes Vilmos alatt is további kísérletek tétettek, hogy a szövetség fokozottabb erőt és hatékonyságot nyerjen. Tüzes kedvvel fogadta el Müller János e terveket. Egészen megfeleltek hajlamainak védeni a meglevő államképződések súlyegyenét az universalis uralom veszélye ellen, mely II. József személyében még mindig fenyegetni látszott a népeket. Fejedelme megbízásából írta »A fejedelmi szövetség előadása« (1787.) című munkáját.

A tartalmas irat a szabadság és a súlyegyen politikai eszméiből indul ki: »Polgári szabadság az, hol törvények biztosítják minden embernek becsületét, személyét és vagyonát bármilyen önkényes erőszak ellen. A politikai szabadság abban áll, hogy fundamentalis rendeletek és békeszerződések minden államnak megadják alkotmányát és birtokait.«

Rajzolja az universalis egyeduralmat s azt a legnagyobb veszélynek nyilvánítja, mely a népek szabadságát fenyegeti. Ezen veszély eltávolítása végett fogadtatott el a súlyegyen rendszere. »Az európai súlyegyen eszméje nagy és jótékony. Valamint a leghatalmasabb, úgy a legparányibb államnak biztosítanak jogai a legközelebbiről érdekelt és azután a többi államok képviselte által; szerződéseket önhatalmilag egyik se módosítson akármilyen ürügy alatt is. Európa alkotmánya ezen nyugszik: a kit e kötelékek meg nem kötnek, annak, mint a régiek mondták: nincs más istene a kényuralomnál. Bizonytalan esetekben az általános érdek szerint történik az eldöntés. A legfigyelmesebben a leghatalmasabbnak lépteit kísérik; ő neki nem lehet olyasvalamit megengedni, a mit

a jelentéktelenebbnek elnéznénk. — Nem annyira a hatalomegyenlőségben, mint inkább az egyenlő jogban van minden; amaz is megvan, de szövetségek és erkölcsi erőfeszítés által.«

XIV. Lajos előtt főleg a Habsburg-ház veszélyeztette a súlyegyent és most ugyane veszély ismét e részről forgott föl: »Mindent, ami a nagybodást előmozdíthatta, mindent megengedtek magoknak habozás nélkül ezek a kabinetek; a ki mindent mer, az sokra viheti. A közigazgatásban hatalmokat féltették; a nép boldogsága alárendelt gondoskodás volt. Az emberi szellem fejlődését annyira akadályozták, hogy visszamaradt tartományaik még ma is szenvednek benne; alattok a keresztyénség világossága és művelődés tekintetében meglehetősen törökké lett volna.«

Erre a német birodalmi alkotmányt rajzolja: »Németek döntötték meg az utolsó világmonarchiát; tőlök indultak ki az új államok királyai; abban, a kit önmaguknak magok választanak, ismeri el Európa a Csásarak címét és rangját; hogy ezek hatalmát vissza ne állítsa, azt főképen a német szabadság gátolja«.

»A felség a királynál volt, a hatalom a községnél. Nem annyira a császárok szenvedtek veszteséget az idő folyamában, mint inkább a községek. Az utóbbiak jogai véletlenek, elhanyagolás és természetes észszerű okok folytán is az országos rendekre és a fejedelmekre szálltak.«

»Ha a souverainitás eredeti hatalom, melyből a többi hatalom keletkezett, úgy a birodalomban senki más nem souverain, mint maga a birodalom. Akarata választott császárokat; tőle indult ki felségök. Ha souverainitás legfőbb hatalomgyakorlás, úgy sem a császárt sem a birodalmat nem illeti, hanem a törvényt,

mely a birodalom fejének és minden rendnek megjelöli a hatalmát és határát. A császár császár a törvények szerint; azon perczben, midőn megszegi őket, azon perczben eltűnik a császár: a despota kezdődik; irányában senki sincs kötelezve, hanem mindnyájan ellene kötelezvék.«

»A vas Germánia minden többi birodalomhoz képest kitünő fekvésű, hogy hatszázezer kemény, jól fegyelmezett harczosával az universalis egyeduralom épületet (általános vagy saját fensőbbsege czéljaira) ellenállhatatlanul létrehozza. Ugyanez félannyi haderővel, mely másik felének egyensúlyozója legyen, Európa közepében maga szabaddá, boldoggá és erőssé, a béke anyjává, az általános rendszer alaposzlopává, a szabadság paizsává és a népek barátnőjévé lehet. A mérleg függ. Az egyik serpenyőben arany van, de bilincsekkel együtt, a másikban azon ritka dicsőség, hogy egyszerre a legerősebb és a legjobb nemzet legyünk.«

A Lotharingen-háznak fölemelkedésével, mely ama Habsburg-ház örököse lőn, melynek alapítója Rudolf és utolsó ivadéka Mária Terézia leginkább kiemelkednek a gyakran állameszélyes, de még gyakrabban babonás és gyöngé fejedelmek hosszú sorában, II. József császárral »új alapelvek« jöttek a trónra. »A császár nem hallgat más törvényre, mint államainak legjavára; ez utóbbit ő határozza meg szellemének fénye, nagy lelkének buzgalma és azok jelentései szerint, a kiket bizodalomával megajándékoz. Ezek azt mondják: meg kell tartani a szerződéseket, míg a hatalmi viszonyok ugyanazok maradnak; ha ezek megváltoznak, ha a szerződő felek egyike gyöngé lett, a második nincs már többé lekötve. Hazaszeretet önzés. Elbukik az az állam, mely magát fentartani nem tudja; a felvilágosodott férfiú kosmopolita. A jók

és a nemesek testvérísülése ez, mely láthatatlanúl és hatékonyan, a villamos anyaghoz hasonlóan, a nemzetek tömegét keresztül hatja; a tudás mestereinek kormányja ez, mely mindent vezetve és mely hozzá férhetetlen mint az olympusi istenek, senatusokat és fejedelmeket, kik maguk bölcsekké nem lettek, egyensúlyban tart. Itt van szabadság; köztársaságokban egy ur helyett kétszázan hízlalják magukat. Kis fejedelmeknek mesterkélt, természetellenes, aggódó a hatalmuk. Jobb, ha bölcsektől környékezve, egy ember uralkodik: ez szabadságot fog engedni — kitől kelljen remegnie? — és emberi boldogságot teremteni, mert képes reá. A békekötések pillanainyi szükség művei. Csak az összeség üdvének törvénye örök, változhatlan, elévülhetetlen.«

Mielőtt a francia nemzetgyűlés és nemzeti konvent hasonló alapelveket hirdettek, fejezte ki azokat a világ előtt a német császár kiáltványaiban. Az egész történeti jogot biztonságában megingatja az új természetjog. A középkori jogot fundamentumaiban megingatta. A történetíró Müller lelkét megrázkódtatta az. Megbotránkozással szemlélte a császár számos bekapását a püspökök, kolostorok, tartományi fejedelmek, birodalmi lovagok, birodalmi városok régi megpecsételt jogaiba; csak a gyöngébb elnyomását az erősebb által, erőszakot és igazságtalanságot láthatott bennök. A készülődéseket az állam- és világrendhez, mely a hanyatló középkori joghagyományból kiszakította magát, nem látta vagy akkor nem akarta látni. A történeti jog és a történeti politika buzgalma egészen elárasztotta őt.

Müllernek nem volt nehéz a felülről fenyegető forradalommal szemben a fejedelmek szövetségét védelmezni. »A fejedelmek szövetsége a rendszabályokban és

eszközökben határozottabb magyarázata azon általános birodalmi kötelességnek, hogy jogellenes, erőszakos igények és önkényesen ránk kényszerített föltevések ellen, minden önhatalmi, a birodalom rendszerével összeütköző vállalkozás ellen fentartsuk a birodalom alkotmányát és védelmezzük tagjait jogaikban, tartományaikban és birtokaikban.« Sőt még a külállamoknak is érdekükben áll ez s Müller épen oly kevésbé ütközik meg rajta, mint olvasói, hogy az Ausztriával viselendő háború esetén mint szövetségesre, Franciaország érdekeire is utal.

De bármennyire volt a történeti birodalmi alkotmány fentartása Müller óhaja, mint igazi konservatív ember mégis jól tudta, hogy fentartani a nélkül, hogy javítsunk lehetetlen. »Időszakonként való javításokra az emberek minden intézete rászorult; de a legjobb akaratú reformnak sem szabad aggodalmas, még kevésbé erőszakosnak lennie. Nem elég, hogy az alkotmány formái megmaradnak, ha népe szellemét és virágzását minden ember fokozni nem törekszik. Az emberiség egész politikai és erkölcsi helyzetében, mint a természetben, szakadatlan a mozgás, a mi előre nem tör, az vissza marad.«

Valójában azonban a hatalom birtokosainak önző érdekei voltak azok, melyek a fejedelmi szövetség ragszául szolgáltak s a nemzeti reformgondolat iránt csak kevés fejedelem volt fogékony, ilyen főképen Károly Ágoston weimari herczeg volt. Többségök újra kényelmesen átengedte magát a szendernek és az élvezeteknek, midőn II. József a bajor tervet elejtette. A lomhaság ereje és a birtok gyönyöre nagyobb volt bennök, mint a hazaszeretet s mint az ösztön a viszás állapotok javítására. Poroszország is csakhamar újra önmagába vonult vissza a fejedelmi szövetségből.

A névtelenül megjelent iratban: »Mit vár Németország a fejedelmi szövetségtől« (1788.) Müller János megrázza az alvókat s felébresztteni és az elkerülhetetlen reformmunkára serkenteni igyekszik őket. Reformmal megelőzni és lehetetlenné tenni a forradalmat, ez volt az a konservatív gondolat, a melyet képviselt. Csakhogy bizony magok reformjának támpontjai korhadtak és céljai nagyon mélyek s azért ki nem elégítők. A régi birodalmi alkotmány nem volt többé megmenthető. Müller ismerte és kimondotta a tömeg véleményét: »Hadd omoljon csak össze, mi ugyanis hasztalan vártunk tőle valamit.«

E kis röpiratban a nemzeti gondolat magaslatára emelkedik:

»Ha a német szövetség nem fog jobbra szolgálni, mint arra, hogy a birtokok jelen statust quo-ját fentartsa, úgy ez a sok politikai művelet közt, melyeket Németországban foganatosítottak, csakugyan a legérdektelenebb. Ellenére lenne az az isten és a természet örök rendjének, mely szerint sem a természeti, sem az erkölcsi világban semmi meg nem állapodjék egy pillanatig is az államban, hanem minden életben, rendes mozgásban és előhaladásban legyen. Ellenére lenne minden politikai tapasztalásnak, mely szerint, valamint a természeti testek pangás által rothadásba mennek át, épen úgy minden szövetség tétlenség által elhidegülésbe, magánszenvedélybe és végül el nem hárítható önfeloszlásba megy át. Egy eszes embert sem érdekelhetne az. Törvény és igazságszolgáltatás nélkül, önkényes adóterhek elleni biztonság nélkül; bizonytalanságban fiaink, becsületünk, szabadságunk és jogaink, életünk csak egy napra is; a túlhatalom menthetetlen zsákmánya; jótekonyság összefüggés nélkül, nemzeti szellem nélkül élni úgy, a mint ily

körülmények közt valaki élhet — ez nemzetünk status quo-ja. És arra való legyen-e a szövetség, hogy ezt megszilárdítsa?«

»Hogy némelyek azt mondják: »az erkölcsök finomodása meggyöngítette erőnket s már nem vagyunk olyanok, mint Miksa alatt« — ennek több a látszata, mint az alapja. Az emberi nem nem a patagoniaiakon kezdődött, hogy a lilliputiakon végződjek és nem igaz, hogy őszsántság, önmehtagadás, munkakedv és vitézség meg nem férhetnek a fölvilágosodással. — Azért meg nem foghatom, hogy, a mióta a dolgok összefüggését, viszonyait és okait átlátjuk, mi németek elvesztettük volna az ésszt és bátorságot ahhoz, hogy végre egyszer megtegyük az erőszakos ugrást a sok évszázados pedansságból a rendes kamaratörvényszéki jogszolgáltatáshoz, jól szervezett birodalmi felelbbviteli székhez, szilárd szabványokhoz és subsidiarius törvénykönyvhöz; czélszerű, méltányos és állandó választó kapitulatiohoz, tevékeny birodalmi alkotmányhoz, jó birodalmi rendőrséghez, illendő védelmi intézményhez; igazi birodalmi összefüggéshez; azután a haza általános eszméjéhez is; hogy végre mi is elmondhassuk: nemzet vagyunk!«

Sejteti, hogy: Ha ez lenne az alternativa: olyan szövetség, mely csak a visszaéléseket tartja fen — vagy: átható javítás a császár által, akkor ő a nemzettel a császárhoz fog hajolni.

»Valaminek kell történnie a birodalomért; segíteni kell a nemzeten. A pálma ki van tűzve; a ki eléri, azt fogják a népek örömujongással fogadni. Azt hittük, hogy a szövetségben van érzék valami nemes iránt. Csaknem úgy látszik, hogy csalatkoztunk, hogy annak akarja hagyni a dicsőséget, a kit az hivatalánál fogva megillet. Jó! Úgy

a nemzet is ő mellette állandó jutalma halhatatlan dicsőség legyen. »

Hasonló reformjavaslatokat Müller már egy évvel annak előtte »Két kanonok levelei« című iratában kifejezett, mely Dalbergnek mainzi püspök-helyettesé váló választását előkészítette. Az irat főképen a birodalmi lovagrendre volt kedvező, melyet a székes káptalan választásaiban kizárólag kellett tekintetbe venni; Müller ragaszkodott a birodalmi alkotmány rendi alap-gondolatához. De egyúttal szószólója volt az alsóbb rendből a felsőbbikbe való átmenetnek, s nagyon helyesen jegyzé meg: »Csakhamar sem a kényurak a nemességet, sem a nemesség a polgárokat vagy ezek a parasztot nem fognák többé megvetni, ha mindenki egészen érezné állomása súlyát s benne főképen azokat, a kik őt lenézni merészlik, arra sem méltatná, hogy rájok nézzen. De e végből az egész nemzetre, a mint száz változatosan színezett alkotmányban és a fejedelemtől le a parasztig különféle fokozatokban büszke, nyilvánvaló vagy észrevehetlenebb, alázatosabb szabadságot élvez, más szellemet és új életet kell árasztani; a németnek tudnia és éreznie kellene, hogy mivé lenni feladata: ugyanis az európai alkotmány szavatosának s az emberiség megmentőjének a megújuló kényuralom ellen.«

De mindezek a galvanizáló kísérletek, hogy a birodalom haldokló teste új életre gerjesztessék, siker nélkül maradtak. Midőn a francia forradalom jelentkezett volt, az ő okozta erőszakos megrázkódtatás következtében a régi birodalom szétomlott. Kezdetben Müller reménynyel és megelégedéssel szemlélte a forradalmat. Dohmnak 1789. augusztus 6-án ezeket írta: »Milyen jelenet ez Francia-

országban! legyen áldott benyomása nemzetekre és uralkodókra. Reménylem, hogy sok szultán fog a birodalomban üdvös remegést érezni s némely olygarchia is megtanulja, hogy a poharat csordultig tölteni nem szabad. Ismerem a kihágásokat. De velők a szabad alkotmány sehogy sincs drágán megvásárolva. Lehet-e kérdéses, valjon a levegő tisztító égi háboru, ha itt-amott le is csap a villám, nem jobb-e mint a lég megfertőzése, mint a pestis? Ezt a magot 40 évvel ezelőtt Montesquieu szórta szét. Nincs tehát veszve semmi, csak várjunk. « De majdnem egyidejűleg mégis újra megszállták konservatív természetének aggodalmait. Testvérének szeptember 16-án ezeket írta: »Én előttem is csaknem hihetetlen, hogy ez a mű fenmaradhatna. Nem hasonló a száz évvel ezelőtti angolhoz. Ebben az ész elnökkölt, amabban élcz, rendszerek, phraseologia. Ehhez járúl, hogy az összes népek tapasztalása szerint szabad nép erkölcsök, ezek pedig vallás nélkül nem állhatnak meg, a nemzetgyűlés pedig az utóbbit balgatagságnak tartja. «

Azután újra meggondolta a dolgot s elismerte az átalakulás szükségességét, a mint 1790. márczius 10-ki levele mutatja: »Valósággal a legtöbb nemesi testület, székes káptalan, rend és a többi már csak caput mortuum s bizony szükséges a megrázkódtatás. De testvérem! ki álmodta volna még Frigyes utolsó éveiben az ilyen jelenségek lehetőségét! Ki nem mondott le a népekről, midőn egy millió fegyelmezett harczos állt a fejedelmek oldalán! Mennyire megy és hol végződik a dolog, azt emberi ész előre meg nem mondhatja; de valószínűleg végül nyereség háarul belőle az emberi nemre. Sokan azt reménylik vagy attól tartanak, hogy a trón bukása az oltárt is magával fogja sodorni. Megvallom, hogy én ezt nem épen

a legnagyobb szerencsétlenségnek tartanám. Krisztus vallásában nincsenek sem papok sem oltárok és bizonyára az esprit de corps (testületi szellem) inkább megrontotta, mint előmozdította Krisztus vallását úgy, hogy ezen gerendázat nélkül nagyon jól fenállhat szellem és igazság tekintetében. Lesz azonban mindenkor valami külsőre is szükség: hiszem ezt, de valami új szükséges; a réginek az újra fölfrisítésre van szüksége; időszaki forradalmaknak kell jönniök, különben minden értelmetlenségben szunnyad el. « És 1792. május 13-án a Francziaország elleni szövetségről ezeket írta. » Mégis lehetetlennek látom a félszázad óta Európában elterjedt szellemet immár szuronyokkal kiirtani. Ez talán a legnagyobb szerencsétlenség lenne az emberiségre. »

Ezen mérsékelt érzületben akkor is megmaradt, midőn a francziák Custine Mainzot alatt már elfoglalták. Akkor államügyekben Bécsben időzve, őt magát is sujtotta a város elfoglalása; mert minden könyve és papírja az ellenség kezébe esett. De haza sietve, a franczia tábornoknál emberséges bánásmódot, »a szabadságtól ittas« polgárok részéről pedig élénk bizalmat tapasztalt. Hanem azért itt már neki nem volt maradása; és hosszú ingadozás után elvált a választó fejedelemtől, a ki mint barátját fogadta volt magához s titkos államtanácsossá emelte őt; elfogadta a Bécsből hozzáintézett felhívást. (1793.) Lipót az új császár már előbb (1790) felvette őt a birodalmi lovagságba — olyan kitüntetés, melylyel egyébiránt Müller nem igen élt — s nyugalomdíjat adományozott neki. Immár a bécsi államkancelláriában kapott állomást.

Müller különben Bécsben nem érezte magát oly boldognak, a mint reménylette. Itt a svajcezi szövetség történetírója s a tudományos gondolkodó mégis alajpában

hamis állásban élt s bár mily fogékony volt a hatalom iránt, mindazonáltal néha-néha olyan föltevésekkel léptek eléje, melyeket lehetetlen volt teljesítenie. Igy ismételt kísérleteket tettek, őt a katholika egyházba való áttérésre bírni. E végből keményen rájártak. De nagyon is mélyen érezte, hogy ez összeegyeztethetetlen becsületével és ellentállott. Bécs politikai légköre azonban nagyobb befolyást gyakorolt reá. A párisi rémuralom fölötti elszörnyűködés undorral árasztotta el őt a forradalom iránt. A baseli béke német nemzeti érzelmét lázította föl. »Philippikák«-at írt, hogy a németek bátorságát fölingerelje s őket a francziák elleni háborúra tüzelje. Akkor Gentzcel együtt dolgozott; ők voltak az ellenállás előharczói az irodalomban. »Nem ismerem a világon útálatosabbat, mint minden rendnek szétrombolását a csöcselék dühe által, mint minden tiszteletreméltónak lealacsonyítását demagogok gúnykaczaja által, mint a humanitás lábbal tapodását phrásisok által. Én minden evolutió mellett vagyok, de egy revolutio mellett sem. De milyen vakok kortársaink! Mily viharosan fordulni készek ifjaink.« (1796. július 2-ki levele.)

Szeretett svajczi szövetségét is megragadta immár a világégés. Müller látta közeledni a veszélyt, intette barátait és ismét — egész történeti alapnézetéhez híven teljes nyomatékka! hajtott! őket komoly reformok behozatalára. Személyesen régi hazájába utazott (1797), hogy a szövetségnek szükségessé vált megújítását jobban előmozdítsa: »Tudom, erős pilula, olyan jogokat, melyeket egyes városok maguknak fentartottak, az egész nemzet közös birtokává tenni, tudom; politikánk nehéz menetéhez kemény egy föltevés, az alaperősségeket, a szövetségeket egyszerre megújítani s újra megszilárdítani. De csak

egy a válaszom: meg kell történnie; tegyék meg ti, nehogy mások tegyék majd.» (1798. jan. 3-ki levele.)

Intései valamint tanácsai hasztalanok voltak. A patriciusok nem akartak kiváltságaikról lemondani, a városi polgárok nem akarták uralmokat a parasztokkal megosztani. Az új eszmék, melyek szokásaikkal, büszkeségökkel, érdekeikkel ellenkeztek, gyűlöletesek voltak előttök. Az észre nem hallgattak; csak az erőszakos kényszerűség győzte le makacsságukat. A régi szövetség összetört, az egy helvét köztársaság, a francia köztársaság mintája szerinti alkotás, lépett helyére. Müller súlyosan szenvedett a sors iszonyatos csapásai alatt; de enyhítette fájdalmát a remény, hogy a szövetségeseknek Svájcban is sikerülend restauratiót létesíteni. Alkotmánytervezeteket dolgozott ki, melyek szerint a régi kantonok visszaállítottak ugyan, de a közönséges urasági jogok mindenkire kiterjesztettek, a hivatalviselés képessége a vidéki polgároknak is megadatott s legfőbb tanács lett volna egész Svájc számára alakítandó. Oda törekedett, hogy a régi formákat lehetőleg kiméljék, de új szellemmel töltsék meg; ez a konzervatív politika jellemző vonása, melytől azonban Krisztus intéz vala tanítványait. Egyébiránt indítványai mégis sokkal jobbak voltak, mint a restauráció, mely 1815-ben végre megtörtént. A marengoi csata és a lunevillei béke természetesen ezen terveket jobb időre elnapolni kényszerítette. Egész váratlanul élesztette föl azokat Napoleon konsul s Svájcznak 1803-ban általa eszközölt mediációját rokon alapelvek szerint szervezte. Müller érzelmeire tisztelettel teljes bizonyítványul ezolgálnak azok. Ez által nagyon előnyösen különbözött barátjától Gentztől,*) ki

*) Megfoghatatlan, hogyan vethette szemére Schmidt Julián (Grenzbote 1858. II.): „Barátai meg nem érthették, mert minden

az elméletben jól átlátta ugyan a jobbat, de a gyakorlatban közreműködött minden igazi reform megakadályozásában.

Sohasem érezte magát Bécsben eléggé otthonosnak. Svájcban politikai és Németországban szellemi szabadságot élvezett s most mint szokatlan és tűrhetetlen kint érezte a szellemi nyomást, mely minden szabad mocczanást elnyomott. Az államügyekben csakhamar alig volt része többé; annál nagyobb buzgalommal foglalkozott tudós munkálatokkal. Tudvágya kimeríthetetlen maradt, hihetetlen számmal olvasott minden korszakbeli s a legváltozatosabb tartalmu könyvet. De még ez ártatlan munkában is alpként nehezedett rá a világosságtól irtózó és aggodalmas cenzúra s megnehezítette lélegzését. A svájci történet folytatását csaknem lehetetlenné tették neki. Minthogy megcsalta azon várakozásokat, melyeket a katholicismusra való áttérésébe helyeztek, sok képzelt barátja visszahuzódott tőle. Midőn alkalmá nyílt porosz szolgálatba lépni, azt hálás mohósággal ragadta meg. Midőn először lépett ismét porosz területre, úgy érezte magát, mint »az idegen országból hazatérő fiu. Újonnan föléledtnek éreztem magam, hogy itt szabadon lehetek reformatus és tudós.« Ehhez járult a király azon irányzata, hogy Berlint német szellem és művészet, valamint minden értelmes szabadság menedékhelyévé és középontjává tegye. (1804. márczius 12-ki levél.) Berlinben immár egészen a tudománynak akart élni, mint a »Brandenburg-ház történet írója« és az akadémia tagja. Nagy Frigyes történetét akarta megírni s e célból megengedték

reformkísérletben forradalmi tösekvéseket sejtett s az üdvöt csak a régihez való föltétlen visszatérésben látta“, mert ennek körülbelül az ellenkezője az igaz.

neki a titkos levéltárak megtekintését. Ekkor kitört a zivatar Poroszország fölött is. A jénai vereség (1806. okt. 14.) újra összerombolta a békés, tudományos élethez kötött reményeit.

Már a válságban félénknek mutatkozott Müller. Szelleme férfiasabb volt, mint vérmes kedélye, mely könnyen örömujjongatásba tört ki és azután újra félénken és aggodalmasan reszketett. Csak nagy fáradtsággal huzódott ki valamely heves benyomás alól. Még meg volt benne a gyűlölet a forradalom ellen és Napoleon ellen; barbárnak tartotta s az új Attilának nevezte. Csak a jövődőtől várt visszahatást a francia fegyverek és eszmék diadalmas előnyomulása ellen. Sőt Oroszországra irányozta pillantását, mint valami menedékhely felé, ha Poroszország is elbuknék. »Mindig az jár az eszemben, hogy végtére még orosz kéz fogja Európát megmenteni« — írta néhány hónappal a jénai csata előtt. Már akkor meg volt ingatva bizalma Poroszország ereje és a berlini udvar belátása iránt. Hogy innen sem fogják a német birodalmat megújítani, azt belátta. De épen oly kevésbé volt az ő német érzelmének inyére Gentz azon javaslata, hogy Németország Ausztria és Poroszország közt felosztassék. Mindeütt homályosnak és reménytelennek tartá a kilátásokat. Ekkor eszébe jutott, hogy az ő tulajdonképeni küldetése a történeti, nem a politikai s mindenek előtt nyugalmat kívánt magának és munkáinak. »Nagyszerű — írta Gentznek — az évszázad férfának lenni; de az egyetemes történelem férfának lenni sem megvetendő. Hogy ki legyen egyik vagy a másik, azt a sors határozza meg.«

A katastrofa hevesebben sujtotta őt, semhogy várta. De olyan nagy, olyan lesújtó volt az, hogy Müller az isten kezét vélte benne látni. Olyan sok hasonlót megélt

már Mainzban, Svájcban, Bécsben. Azt hitte, hogy nem zárkozhatik el tovább azon észlelettől, mely kezdettől fogva, habár kétséges alakban is, nyugtalanította, hogy a régi világrend megérett az elenyészésre s új világrend van keletkezőben. Már kevés nappal a szerencsétlen csata után így írt: »Az első napokban mintha physikailag megbénultam volna . . . mert mérhetetlen a szerencsétlenség; ruit alto a culmine Troja; a név, a remény maga. Minden régi oda van; nézd, valami új támad, a rómainak bukása óta támadt sokféle birodalmak nagy korszaka bezárult. A megrázkódtatás, mely egész életerőmet kezdetben sustogtatta, lecsillapult; annyi forradalomnak szemlélete a történetben, egy kis jó hit s a természetes hajlam a derűtségre megkönnyebbíti a dolgot az embernek.« Eszébe jut, hogy Livius is alkalmazkodott Augustus viláгурalmához. »Azt találom a történetben, hogy midőn egy nagy változásnak itt volt az ideje, semmi sem használt ellene valamit; az igazi eszélyesség az idők jeleinek megismerése.« Már vágynakozni kezd Párisba, a polgárisult világ tulajdonképeni fővárosába.

Midőn aztán a császárt Berlinben látta s beszélt vele, a férfiúval, az erős akaratúval, a kit az úr isten keze vezetett végig álomba merült népek fölött, akkor a fordulat lelkében megtörtént. Életében Müller már egyszer találkozott egy világtörténeti jelentőségű lángeszű fejedlemmel s el volt ragadtatva tőle. Im már másodszor volt beszélgetése egy még hatalmasabb lángelmével. Előre félt tőle s most a császárt épen oly szeretetreméltónak mint nagynak találta. »A császár úgy beszél, mint maga a lángész és olyan egyszerű, olyan igénytelen, hogy szabad őt, mint magunk fajtájú embert kérdésekkel és kifogásokkal további beszélgetésbe sodorni.« Müller magán kívül volt az

elragadtatástól. A korszellem úgy szólván személyesen jelent meg előtte a császársban. Ez még sem volt a rettentő barbar, a vérengző Attila. »Lángesze és elfogulatlan jósága meghódították« Müllert.

Müller Jánostól az egyetemes történetírótól, a svájczitól, a némettől nem vehetni rossz néven, hogy nem úgy gondolkodott mint a született porosz, hogy a porosz állam fentartását vagy újjászületését nem tekintette élete legfőbb és végső céljának, hogy a szűk és rövid látó, történetíróhoz illetlen gyűlöletet a hatalmas lángelme iránt eldobta magától s hódolt a férfinak, a kinek szelleme és hatalma előtt Európa összes fejedelmeinek meg kellett hajolniok. Mind e mellett Müller elpártolása a történeti jog politikájától, melynek legnagyobb képviselője ő volt a szárazföldön, és az átmenet a győzedelmes, idegen imperator táborába és az elvont francia államtanhoz, mely ellen egy életen át küzdött, visszataszító és kínos benyomást tesz. Nem egyedül jellemének gyöngesége, hanem az on elv gyöngesége, melyet képviselt, volt immár az egész világ előtt könyörtelenül föltakarva. A történeti politikának elve, mely az okiratokon nyugvó jog formáit megmenteni s mégis az új szellemet magába fölvenni igyekezett, nem lehetett elég s nem állhatott meg ott, a hol csakugyan a régi világrend merült alá s az új küzdött levegőért és világosságért. Müller nagyon is szilárdan épített a régi történetre s a bölcséleti eszméket nagyon is megvetette. Most a sors arra kényszerítette, hogy a történeti államállapotok romjain alázza meg magát az új korszellem előtt, mely lesújtó tisztasággal s a győzelembé vetett bizalommal a jelenkor világuralkodójaként személyesen lépett eléje. Bátorsága meg volt törve s szelleme foglyul adta meg magát a győzőnek.

Müller elpártolásának benyomása nagy volt Németországban. Gentz e fölötti haragjának szertelen éles kifejezést adott egy lemondó levélben, melyet Müllernek küldött: »Az ön valójának egész összefüggése a természet sajátos balfogása, mely a rendkívüli erejű főt a legerőtlenebb lelkek egyikéhez társasította. Ha az isten óhajainkat teljesíti s az én törekvéseimet valamint a velem hason érzelműekét megkoronázza, akkor önre csak egyetlen büntetés várakozik; de ez mindenható súlyú: a rend s a törvények vissza fognak térni, a zsidányok s a bitorló bukni fognak; Németország újra szabad és boldog lesz s tisztelve fog bölcs uralkodók alatt fölvirágozni!« Csak kevesen, mint Goethe helyeselték, mások mint Fichte, Stein, Humboldt Sándor mentegették őt s őrizték meg neki barátságukat. De a tömeg árulásról kiabált és ellenségei roppantul szaporodtak.

Attól a büntetéstől, melyet Gentz kívánt neki, megkímélte ugyan a sors. De még sem hagyta büntetlenül. Önmagán kellett éreznie a napoleoni uralom hideg keménységét is s személyesen tapasztalnia, milyen indokolt volt az egyetemes monarchia elleni harcza s mily bolondság tehát az ő félig gyermeki-naiv, félig szenvedélyes odaadása az új világuralkodó iránt.

Arra kényszerítve, hogy nagy Frigyes fölött az akadémiában elmondja az ünnepi beszédet, a francia tábornok jelenlétében, méltósággal és ügyességgel viselte magát, hazafiasan is. Napoleon lángeszétől tiszteletet kívánt Frigyes lángesze iránt s a francia mellé a poroszokat egyenrangú, a szellemtől érintett nemzetkép állította oda. Mégsem tetszhetett neki a tovább maradás Berlinben. Épen Tübingába akart utazni, hogy végtére tisztán tudományos állásba lépjen az egyetemen, midőn

Napoleon Fontainebleauban rendelte s arra birta, hogy Westphalenban az új napoleoni királyságban miniszter-államtitkári állást fogadjon el. (1807.)

Bécsben és Berlinben mindenek előtt német politikát üzött. A német nemzetért vert szive és német szellemmel volt az telve. Ausztria és Poroszország csak annyiban voltak neki fontosak, a mennyiben a német ügyet támogatták. Hasonlókép Kasselban is mindenek előtt a német tudomány érdekeit képviselte. De Jeromos király korhely és kényuri préfetgazdálkodása ez érzelemmel sehogy sem értett egyet. Erőfeszítései sok bosszúságot hoztak neki s csekély eredménynyel jártak. A király nem akart tudósokat, hanem »ignoransokat és katonákat«. A király ezen durva nyilatkozata megghasította szivét. Megbotránkozva kérte elbocsátását s meg is kapta. Kevés napokkal azután 1809 május 29-én meghalt, mint a német szellem méltóságának s a tudományosságnak áldozata, kit a brutális katonai kényuralom lemészárolt.

XIV. FEJEZET.

**Katholizáló reakció- és restauratiopolitika. Bonald. De Maistre.
Lammenais. Haller Lajos. Müller Ádám. Görres József.**

A történeti államelv mérsékelhette ugyan az összes közállapotok általános felforgatását, de ellent nem állhatott neki. Minthogy maga a történet a dolgok változása, benne nem lehetett azt a szilárd támaszt föllelni, melyhez minden körülmény közt tarthatta volna magát az ember. De nem volt-e hát sehol sem valami nyugodt, változhatlan pont, a honnan a forradalommal szemben hathatóan folytatni lehetett volna az elvi ellenállást? Nem lehetett-e valami örökké valót találni, a melyen hullámainak meg kellett törniök?

Az új tan az emberi természetre hivatkozott. De a papok azt tanították, hogy az emberi természet telve van fogyatkozásokkal, hogy a bűn megrontotta és eltorzította azt. Nem az emberen kívül, az istenben kelljen-e tehát meglegelni a szilárd támaszt, melyet a megrémült szívek kerestek? A XVIII. század nézlete először az egyházat és csak azután az államot támadta meg és bontotta szét. A párisi forradalom nemcsak a földi királyt buktatta meg, a menybélit is elvetette. Bezárta a templomokat és

üldözte a papokat. De az egyház mind e mellett tovább élt a nép szívében és immár először most állították vissza régi, tiszteletre méltó alakjában. A régi pápa konkordatumot kötött az új császárral. Nem a katholika egyház volt-e az a halhatatlan, az az örökkévaló, a mi ellenállt az idők változásainak? Nem az egyetemes pápaság volt-e az a szikla, mely meg nem ingott az idők zivataraiiban?

Az ember lelkét nem csupán a tiszta öntudatos ész vezeti, a kedély homályosabb tehetségei is hatnak benne, melyek az istenit szívesebben sejtik és hiszik, mint sem látják és róla gondolkodnak. Olyan embereknek, a kikben a sejtés és ösztönszerű észlelés tehetségei túlsúlyban vannak, leginkább vallásos a rendeltetésök. Forró áhítattal adják oda magukat a vallásos érzelmeknek s mindenek előtt az isteni kinyilatkoztatásban keresik vigasztalásukat és erősségöket. Csak ritkán gazdagították a tudományt és tökéletesbítették az államot az ilyen természetű emberek. De noha inkább az egyháznak mint az államnak teremtvék, még sem mindig mentek politikai dicsvágytól s nem mindenkor vetik meg az uralkodást, ha gyeplőit megragadni alkalom kínálkozik.

A katholika egyház története a középkorban a legfőbb tökéletességben mutat föl ilyen vallás-politikai uralkodói természeteket. A mi időnkben ritkábban fordulnak elő. De azért akadnak mostan is s az államtudomány története figyelmen kívül nem hagyhatja őket. A részletekben nem mindig hasonlítanak egymáshoz. Közöttük is vannak különféle árnyalatok, a világkerülő szerzetesi érzelemtől a jezsuita sokat dolgozhatnáságig, a sötét inquisitori szellemi nyomástól a polgári szabadságról való meleg gondoskodásig. De az alaphang mégis mindnyájoknál közös. A katholika egyház

lelkök eszménye; az állam föloldhatatlan lánczokkal marad ama sziklához kötve, a melyen az apostol-fejedelem szent széke biztosan nyugszik. A tudomány függésben marad a vallástól, mint a tapasztalatlan leány a bölcsőbb anyától.

Meglehetősen egyidőben támadt Franciaországban és Németországban forradalom-ellenes katolika államelmélet. A francia irodalomban mint ez irány tudományos fejei Bonald marquis, a savoyai de Maistre gróf, Lammenais a pap, emelkednek ki. A német irodalom Haller Lajos Károlyt, Müller Ádámot és Görres Józsefet állíthatja szembe velök. Ez az irány kétségkívül a régi, a forradalom által összetört nemességben és a papságban talált leginkább tetszést és híveket. Franciaországban a szellemi vezetők is ez osztályokhoz tartoztak. De német képviselői a művelt polgári osztályból származtak. A restauratio-politikának csak egyetlen, de legjelentékenyebb képviselője Haller volt nemesi család ivadéka. Ő lényegesen különbözik is a többiektől. A mily rokon egyebekben velök, bizonyos értelemben mégis ellenlábasok. Amazok ugyanis a katolika egyház isteni voltának középkori eszméjéből indulnak ki s innen küzdenek a forradalom ellen. Haller ellenben a forradalom államtana elleni harczot a későbbi középkor politikai elvein állva nyitja meg s végül reaktionarius buzgalomból katolikussá is lesz. Amazoknál a katolika vallás a szilárd alapja az államra vonatkozó gondolataiknak is; ő nála politikai rendszerének szükségképeni következménye ez a vallás.

Bonald*) iratait Németországban igen kevésbé

*) Oeuvres de M. de Bonald ismételve közzétéve. Előttém részben az 1829-ki párisi harmadik kiadás. Részben az 1840-ki negyedik kiadás van. Raumer Frigyes. Geschichtliche Entwicklung von Recht, Staat und Politik, 175. oldal,

ismerik, de ugyanazon irány német képviselői kellően figyelembe vették és szívesen fölhasználták s azért szükséges, hogy e könyv tekintettel legyen rájuk.

Marquis de Bonald Lajos Gábor Ambrus Monna kastélyban Milhaud mellett 1754 október 2-án született s ama régi nemességhez tartozott, melyet a forradalom árja habjaival elborított. Már 1791-ben az emigránsok közt van s a francia köztársaság idején írta »Theorie du pouvoir politique et religieuse dans la société civile, démontrée pas le raisonnement et l'histoire« *) (A politikai és egyházi hatalom elmélete a polgári társaságban, az elmélkedés és a történet alapján.) Tudományos támadás ez nem talán a francia forradalom kicsapongásai, hanem alapgondolatai ellen.

A forradalom az államot az öszakarattá egyesült egyéni akaratok szabad művének tekintette. Ezzel ellentétbe Bonald a természet szükségképeni hatásának nyilvánította az államot. Nem az emberek alakítják az államot, hanem kell, hogy a társaság szervezze, vagyis társaságilag nevelje az embereket. »Az ember csak a társaságért van.« (Préface 3. oldal.) Így tehát az államegység antik tulfeszítésével az államnak pusztán önálló egyénekre való modern fölbontása állíttatik szembe.

»A közvallás« ő nála az első, az »államhatalom egysege«, második és a »rendi ellentétek« a harmadik alap törvénye az államnak. Az államot tehát azon vonatkozások és szükséges törvények összességének nyilvánítja, melyek az istent és az embereket, az értelmes és fizikai lényeket közös és kölcsönös fentartásukra összekötik.« (XIII. 75. o.)

*) Az első, ritka kiadás Konstanzban 1796-ban jelent meg.

Ezt a tárgyat, a melyben istent és embereket mint valami hajtó csigát forgat, azután számos változattal kíséri, melyekbe a régi intézmények iránti előszeretete kényelmesen bocsátkozik. Mint a politikai forradalmat, úgy gyűlöli a vallásos reformatiót. Benne az egyéni csalékonyság és föllázadását látja az egyháznak látható és isteni tekintélye ellen, azt a forradalom előzőjének tekinti, mely az emberiész csalatkozhatatlanságából a nép csalhatatlanságát következettette. (Essai anal. 1. 64.) Azt tartja: »a protestantismus kis államokban keletkezve nagy államokban nem sokáig állhat fön, mert ezek vele fön nem tarthatnák egységöket s így maguk sem maradhatnának fen.« (Du traité de Westphal. IV. 389.)

I. Napoleon koronázása idején Franciaországba visszatérve írta volt »Legislation primitiv« (kezdetleges törvényhozás) munkáját. (III. kötet. Oeuvres II—IV.)

Midőn egyik későbbi iratában az állam természet-törvényeit elemzi, a háromság mystikus hitelvét az államra is alkalmazza s azt »három személy: pouvoir, ministre, sujet« egységének magyarázza.

A »pouvoir« az államhatalom, az isten helyét foglalja el az emberek közt, a nemesség kezeli a közhivatalokat és a nép tömege (a tiers Etat-t is beleértve) passiv tárgya tevékenységöknek és ápolásuknak. (I. 5.) Az egyházi rendben ugyan e háromságot látja az istenben, a papokban hívő laikusokban: a hol azután mindig a »szent lélek« képviselője: a szegény nép huzza nagyon is a rövidebbet.

Felfogható, hogy a régi egyiptomi állam, papoktól vezett pharaoival és kasztjaival és örökösödő hivatási osztályaival e férfiúnak sokkal inkább tetszett, mint akár az angol alkotmány, melyben az államegység parlamentaris

szétszakítása szerepel. Pillantása annyira el van fogulva szellemének sajátzerű és beteges színezetétől, hogy a dolgokat egészen más világításban látja, mint a többi emberek. Egész komolysággal állítja, hogy az angolok az emberi polgárosodásban minden kulturnép mögött a legmesszebbre maradtak el és e jelenség oka alkotmányuk hiányai-ban van. (IV. 408.) Azt hiszi, hogy a jezsuiták az alkalmazott emberek arra, hogy végtére uraivá legyenek az Angliából a szárazföldre átplántált bölcséletnek. (IV. 407.)

A Bourbonok visszahelyezése után Franciaországban is újra ezen eszmékkel tettek kísérletet. Akkor Bonald alkalmat nyert ódonszerű elméleteit a kamrákban gyakorlatilag értékesíteni. A restauratio ama különös első kamrájában a »chambre introuvable«ben, mely királyiabb érzelmű volt mint a király, a szélső jobbon foglalt helyet. A király vicomte-á, miniszterré s Franciaország pairjévé nevezte ki. Tagja lett az akadémiának. De mégis Bonaldnak már 1830-ban tapasztalnia kellett, mily kevéssé birnak az elmúlt világból visszatért szellemek (a »revenants«) az átalakult világon uralkodni. Mindaz, a mire épített, korlátlan királyság, régi nemesség, cenzura, papság és jezsuiták tehetetlenül omlottak össze a júliusi forradalomban. E csapással maga Bonald is elvesztette politikai állását. Vonakodott esküt tenni az új királynak s ennek következtében elvesztette pairi állását. A világ elhaladt fölötté s ő kastélya magányába huzódott vissza, a hol 1840. nov. 23-án meghalt.

Nagyobb hatással volt Bonaldnál de Maistre József*) gróf (született 1754. april 1. meghalt 1821.

*) Nézd Sybel kitünő dolgozatát a „Historische Zeitschrift“ I. köt. 152. s köv. Oeuvres de Joseph de Maistre. Tom. I. Du Pape.

február 26-án) a politika katolikus irányára Németországban. Bonald oly közeli rokonának érezte magát, hogy ezt írta neki (1818. június 10.) »Lehetséges-e, hogy a természetnek tetszett két olyan teljesen öszhangzó hurt feszíteni, mint az ön szellemét s az enyémet. Ez egyedül álló tünemény.« A forradalom éveiben a savoyai nemes ember elvesztette vagyonát, hazáját, kilátásait magas állásra. Ekkor a világ sorsának isteni vezetésébe vetett hitben keresett vigaszt. A forradalomban is az isten kezét látta; de az istennek nem megifjító és előre hajtó, hanem csak büntető kezét. A katolika vallás régi szent tekintélyétől való elszakadás kihívólag követelte a fenytést és csak a restauratio hozhatott újra békét. De ez a restauratio csak a vallásos érzelmek újra fölélesztésétől indulhatt ki. Ezen gondolatokat már 1796-ban megjelent »Considerations sur la France« (Elmélkedések Franciaország állapotáról) munkájában kifejtette.

Ama bátorságnak, melylyel akkor a politika vallásos megtisztulása érdekében szót emelt, talán elismeréssel adózhatni. De nem szabad eltitkolnunk, hogy fegyverei választásában roppantul tévedett, midőn a vallást a középkori hierarchia alakjában hívta segítségül s a tizenkilencedik század számára olyan elvet ajánlott orvosságnul, mely a kedélyekre gyakorolt legnagyobb hatalma idején, a középkor tetőpontján tehetetlennek bizonyult emberhez méltó állam teremtésére vagy ilyennek föntartására.

Legismeretesebb és legolvasottabb írata a pápáról (»Du Pape«), melyet részben mint Szardínia követje Pétervárott még ama benyomások alatt írt, melyeket VII. Piusnak Napoleon császár általi elfogatása keltettek, melyet azonban csak akkor adott ki (1817.), midőn Napoleon már megbukott s a diadalmaskodó pápa ismét vissza-

tért a vatikánba. A gallikán egyház, midőn az államfelséget bő terjedelemben elismerte, s a pápa csalhatatlanságát elvetette, azon kísérletet tévé, hogy kiengesztelje Franciaországban a katolika egyházat a nemzeti állammal. Az ultramontan savoyai író megfordítva azon nézetben volt: épen a pápai csalhatatlanság az a szilárd pont, melyre a restauratio emelyüit feszíteni kell.

»A csalhatatlanság — írja — az egyházi és a souverainitás a világi rendben ugyanazt jelenti, a legfőbb hatalmat, mely minden többin uralkodik, melytől minden többi leszármaztatott, mely uralkodik, de melyen nem uralkodik senki, mely ítél, de mely fölött nem mond ítéletet senki. A XVI-dik század forradalma a souverainitást az egyháznak vagyis a népnek tulajdonította. A XVIII. század azután átvitte e sarkelveket a politikára. Ugyanaz a rendszer ez. Miféle különbség forog fön hát az isten egyháza, a melyen csakis az ő igéje uralkodik és azon nagy egységes köztársaság között, melyen csak a souverain nép törvényei és képviselői uralkodnak? semmi. Ugyanaz a balgaság, csak más névvel« (I. ;.) »A kosztiniczí zsinat, mely a pápa fölébe helyezkedett, épen oly észnélküli volt, mint Angliában a hosszú parlament és a francia nemzetgyűlés és a spanyol cortes. A pápa nélkül a zsinat semmi.« (I. 12.) »Természetesen a pápának sem csupa önkényhatalma van. Nem korlátlan világuralkodó. A kánonok, a törvények, a népek szokásai, az államhatalmak, a felső bíróságok, a nemzetgyűlések, az elévülés, az előterjesztések, az alkudozások, a kötelesség, az aggodalom, az okosság és minden előtt a közvélemény: a világ királynője, mindez őt is gátolja. (I. 18.)

A csalhatatlanság elve itt pusztán formalis elv, olyan mint a souverainitásé, alakjában jogi és külső, min-

den ízében emberi gondolat. Hogyan alapíthatja meg a jog-
 érvényes döntvény a l a k j a a t a r t a l o m isteni voltát, azt
 tehát nem érthetni. De de Maistre különben is fejére állítja
 a logikát. Így a souverainitásról ezeket mondja: »Nincs
 souverain nép nélkül, a mint nincs nép souverain nélkül.
 A nép a sonverainnek többet köszön, mint a souverain a
 népnek. Mert a nép ő neki politikai lételet és mindazon
 javakat köszöni, a melyek belőle keletkeznek, mig a feje-
 delem a souverainitásnak csak az üres fényt köszöni, mely-
 nek nincs köze a valódi boldogsághoz, sőt azt legtöbbször
 kizárja.« (II. 1.) Tehát itten is a külalakot a lényeg fölébe
 helyezi és elfelejti, hogy a souverain tulajdonsága szük-
 segképeni substratumul előre föltételezi ugyan a nemzetet,
 de nem megfordítva; mert tudvalevőleg a népek ugyan-
 azok maradnak, habár uralkodó családjaik változnak.

A hol pedig a logikai gondolat világossága cserben
 hagyja, ottan, a mint párthivei általában a vallás mysti-
 kus hatását hívja segítségül; csalhatatlanság és souverai-
 nitás, melyek egyelőre pusztá formagondolatok voltak,
 egyszerre azután az isteni világosság kápráztató fényében
 jelentkeznek. Mint »a z i s t e n i h a t a l o m k i f o l y á s a«
 indokoltatnak. (II. 3.) A világi államhatalom épen ugy
 t h e o k r a t i á v á emeltetik, mint az egyház papi kor-
 mánya. De mégsem egyformán, mert az egyházi csalha-
 tatatlanság magasabban áll, mint a világi souverainitás. Az
 isteni emanatio helyesebb és fenségesebb a pápában, mint
 az e világi fejedelemben. A fejedelmek souverainitása
 tehát természetes és egyedül jogszerű korlátozását a pápa
 felsőbb tekintélyében találja. Az angol alkotmány, az
 alkotmányos egyeduralom csak valami szigeti különczös-
 ség, mely utánczást nem érdemel. Csak a pápa oldhatja föl
 a népeket hűségök esküje alól, ha a korlátlan világi ural-

kodó zsarnokká lesz. A pápának középkori főuralma a keresztyén államokon, ez az irat román alapeszméje: és ezt az elvet olyan időben ajánlgatták Európának, midőn a nyugat egyik fele évszázadok óta tökéletesen elvált a pápaságtól, s másik katolikus felének leghatalmasabb állama a pápai széktől való politikai függetlensége teljes tudatára jutott, olyan időben, midőn az egyházi átok villámai többé nem gyújtottak és a bölcseleti valamint történeti tudományok szellemi tekintélye a művelt néposztályokban készségesebb követésre talált, mint a papság egyházi tekintélye.

Valóban az egész elméletet csak azért találták föl, hogy a népek mozgását visszatartsák, az előkelő osztályok bizonyos tarthatatlan igényeit föléleszszék, a régi betemetett rendet a régi szétmorzsolódott vakolattal összeragaszszák és a jelent a múltba visszaszófolják.

Nem idegeníthet el bennünket, ha a jelenkor közvéleménye megbotránkozással veti el s csak kis, uralomra vágyó és szellemileg korlátolt párt fogadta tetszéssel e tant.

Egészen más jellemű férfi Hugues Felicite Robert de Lamennais*) Nem a szétszakított kiváltságok megújításáért küzd. Nem volt dölyfös arisztokrata, szíve szenvedélyesen ver a nemzet jóllétéért. Lelkesül a keresztyénségért, mint a szeretet és testvériség vallásáért. A katolicismusban az isteni — emberi ész legfőbb jelenlétét véli tisztelni s azt hiszi, hogy a pápaság tekintélyében megtalálta a régóhajtott biztonságot az örök igazság iránt, melyben az egyéni szellem kételkedni, s melyet az elferdí-

*) Nézd Huber János cikkét a német „Staatswörterbuch“-ban.

teni szokott. Azt tartja, hogy minden felsőbbbségi hatalom a pápaságtól származik; az államot tökéletesen alá akarja rendelni az egyháznak. Majdnem nagyobb hevességgel ront neki a gallican egyháznak, mint a protestantizmusnak. Először a hierarchiáért buzgólkodott, mely őt nagyra becsülte és a lelkesült papot a bibornoki méltósággal kínálta meg.

Ez gyermeketeg ifjúságának iránya. Született St. Malo-ban, Bretagneban 1782. július 17-én, s így már gyermek-kora első ideje a forradalom korába esik. Mint ifjú éli meg a napoleoni hatalom kifejlődését s a katolikus egyház visszaállítását. Azután a restauráció sorsát követi, sőt X. Károly kormányával is elégedetlen azért, mert a gallicanismust fentartja s oltalmazza. A juliusi forradalom fordulatot idézett elő benne, azt immár bizonyosnak látta: a régi monarchiában nem lehetett többé támaszt találni. A papság szövetségét a kényuralommal hibának nyilvánítja tehát és azt követeli, hogy az egyház tökéletesen válaszsza el a maga érdekeit az államhatalométól. Az egyház szabadsága az államtól, de egyszersmind az egyház lemondása minden állami támogatásról immár a jelszó, a melyet kiád. Ha az egyház újra szegény lesz, csak a vallásos és erkölcsi erőben bizik, akkor, biztosítja őt Lamennais, újra hatékony és hatalmas lesz a nemzet kedélyében. Ekkor tehát az igazság és a vallás nevében sajtószabadságot és vallásszabadságot követel. Az egyházat a demokráciával, a tekintélyt a szabadsággal akarja kiengesztelni. De hasztalanul tetelez föl az egyházzal ilyen lemondást, mint szabadsága váltságdíját. Az egyház minden évszázadban szívós bátorsággal szilárdan ragaszkodott épen úgy külső birtokához mint korlátlan tekintélyéhez és szabad-

ságát sohasem becsülte többre, mint javait és külső hatalmát.

Mint valami ragyogó meteor jelentek meg tehát 1834-ben egy hívő szavai (Paroles d'un croyant) és hirdették képekben gazdag és magas röptű nyelven a régi ördögös államrend vesztét s az új keresztyén birodalom jövőjét, a politikai szabadság evangéliumát, mint Kiszthus evangéliumának teljesedését. A vallásos ábrándozás most egyszersmind politikai álmodozásnak jelentkezett. Lamennais lemondott volt a monarchiáról a hierarchia javára; immár a hierarchiától is elvált a demokratia érdekében. A vakbuzgó pap végtére Rousseau tanítványa lesz; és az a tekintély, a mely a szabadságot nem akarja, szemében immár semmit sem ér. Az 1848 év forradalma a törvényhozó testületbe vitte őt, a hol szélső baloldalon ült a mint socialismus képviselője. Midőn az 1851 december 2-ki államcsíny e tevékenységet ketté vágta, egészen visszahuzódott a politikai élettől. IX. Pius pápa kísérletét, hogy az egyházzal kiengesztelje, visszautasította s 1854. február 27-én halt meg megnyugodva ama hitben, hogy a jövőben daldalmaskodni fog a keresztyén — demokrata gondolat, melynek utolsó éveiben szelleme minden tehetségét szentelte. Ő nem volt sem államférfi sem állambölcse; de a szegények és alacsony sorsuak őszinte és lelkesült barátja volt. Szíve nagy és jó vala, és ábrándjaiban szíve nyilatkozik.

Némileg Haller Lajos Bonaldra, Müller Ádám de Maistrera és Görres József Lamennaisra emlékeztet bennünket.

Mint Bonald, úgy Haller is még a régi, forradalom előtti államszervezetben nevelkedett föl, s már ifjúsága erejével tön próbát a forradalom ellen küzdeni. 1768.

augusztus 1-én született Bernben, unokája volt a nagy Haller Albrechtnek és fia a tudós Haller Emanuelnek, s nemcsak a kiváltságolt nemesi rendhez, hanem a berni patriciatus souverain aristokráciájához tartozott. Korán beavatták az államügyekbe, s korán megbízták állami tisztségekkel. Bosszankodva látta, hogyan hatoltak be Franciaországból járványszerűen a forradalom elvei és hajlamai: Hasztalanul tett — bizony nagyon is későn és ügyetlenül — még egy kísérletet alkotmányváltozással *) az új kívánalmakat kielégíteni. Midőn Bern megdőlt a francia támadás előtt és a helvét köztársaság ki volt kiáltva (1798), elhagyta a forradalom karjaiba hanyatlott haza földjét s 1806-ban, midőn a napoleoni közvetítés folytában Bern canton újra vissza állítatott s barátai megint az új kormányba választottak, tért, mint az államtudomány tanára Bernbe vissza. E közben Bécsben forradalomellenes hajlamai rendszeres államtanná fejlődtek ki, melyben az egész eddigi elméletet mint alapjában felfordultat megtámadta s az »Államtudományok restauratiója«-t, a mi szükségessé vált, előadni és indokolni vállalkozott. Ezt az új államtant először az 1808-ban megjelent »Handbuch der allgemeinen Staatenkunde« (Az általános államismeret kézi könyve) művében fejtette ki s később kimerítőbben hat kötetes munkájában: »Az államtudomány restauratiója vagy a természetestársas állapot elmélete szembe helyezve a mesterséges polgárnak agyrémével **)

*) Alkotmánytervezet Bern svajci köztársaság számára 1798.

**) Die Restauration des Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich geselligen Zustandes der Chimaere des künstlich bürgerlichen entgegengesetzt. Winterthur 1816—1820. A hatodik utolsó kötet 1825-ben jelent meg.

A középkorból levont alapnézetének consequentiája arra hajtotta, hogy visszatérjen a katolika egyházhoz; és minthogy ennek folytán a református Genfben tisztségét elvesztette és a restauráció kormányából is kutasztált (1821), Párisba ment s ott a miniszteriumban alkalmaztatott, míg az 1830-ki juliusi forradalom ennek a tevékenységnek is végét nem vetett. Élete maradékát magányosan és csaknem teljesen elfeledve Solothurnban töltötte. Öreg korában a megértésökhöz kellő képesség csökkenésével még inkább fokozódott indulatos gyűlölete az egész új idő és a modern államfejlődés ellen, a melyben végül már csak jakobinusok, istentagadók, illuminatusok és szabadkőmivesek valami összeesküvésének elvetemült munkáját látta. Mint életunt aggastyán halt meg 1854-ben.*)

Hallernak éles szeme volt a modern, szabad és egyenlő egyének társasági szerződésén épült államelmélet gyöngéi iránt. Azért a bírálatnak, melyet rólok írt, maradandó érdeme van. Ő támadta meg először ama hamis dogmát, még pedig a halálos gyűlölet erélyével, s megingatta annak, addig csaknem kétségbe sem vont uralmát. A világtörténet menetét hívta föl ellene tanubizonyosággul. Korán észrevette már az egyetemes, Európában átöröklött államrend s az új elmélet közötti ellenmondást, a melynek tökéletes felforgatásra kell vezetnie. Azután látta, hogyan merészelték a nemzetgyűlés és utódai azon kísérletet tenni, hogy az új tant megvalósítsák. Kezdetben látszólagos sikerrel, míg egy erős és szerencsés hadvezér a forradalom örökösének

*) Mohl Robert (Staatswissenschaft II. 529. oldal) Hallerről írt jellemzésében írói tevékenységét általánosságban is rajzolta. Itt csak restaurációjának alap gondolatával van dolgunk.

és urának föl nem lépett s a rendszer benső hazugságát az egész világ előtt föl nem tárta. Végre neki bátorodtak a régi hatalmak és a restauratio győzedelmeskedett a forradalmon. Ha a genfi Rousseau a forradalom prófétája volt, ugy a berni Haller a restauratio tudományos megalapítójának és tanítójának tekintette magát.

A forradalmi tan alapjának a következő négy tételt mondja:

1. Az emberek eredeti természeti állapota, tökéletes szabadságban és egyenlőségben, állam nélkül;
2. Mindnyájok jogainak biztontalansága;
3. Az emberek egyesülése és a hatalomnak közülök egyre vagy többekre való átruházása; az általános biztonság kezelése végett.
4. Az egyén szabadságának jobb biztosítása ilyen állam szervezet által;

és erre azután kifejti mennyire ellenkeznek mindezek a tételek a történelemmel s egyszersmind az észszel. (I. kötet. II. fej.) Önkényes, nem igaz és kártékony fikcióknak nyilvánítja azokat.

Ezekkel ellentétben az államot a valóságos természetre akarja alapítani s azt állítja, hogy a természet állapota, az isten örök rendje soha sem szűnt meg, s hogy kezdetben sem volt föltétlenül társaság-ellenes, hanem folytonosan társas és társaságellenes elemek vegyülete volt, a mint ősidőktől fogva folytonosan nem csupa egyenlőkből, hanem erősekből és gyöngékből, urakból és szolgákból van összeállítva. (12. fej.)

Sokkal gyöngébb, mint a negatív, a Haller-féle tanak pozitív oldala. Alapjában nem egyéb, mint a középkori államnézet végső elvont kifejezése, melyet a társasági szerződésre vonatkozó radikális elmélettel szembe állít.

Igaz, hogy személyiségében és egységében az államot az egyes akaratok tömegének összefolyásából kimagyarázni nem lehet. De Haller egyenesen magáról az állameszme egységéről mond le. Elveti az általános államszerződést, de számtalan részleges s közügyekről, valamint magán érdekekről szóló szerződés utvesztőjébe vezet bennünket. Az államot nem egyénekre bontja szét, de szétbontja fejedelmekre és rendekre, testületekre, családokra és egyes személyekre. Egész államtanának szorosan személyes a jelleme. Az ő államjoga mint a középkoré csak fokozott magánjog.

Magokat az államokat »természetes szolgálati és társasági vagy ugynevezett magánviszonyok legfőbb fokozatának« nevezi, a melyek más magánviszonyoktól s »csak főnökük függetlenségében vagy nagyobb hatalmában és szabadságában különböznek.« (I. §. 449.)

A mesterséges szerződés helyett Haller az államot legelőbb a természet azon törvényére akarja alapítani, hogy »az erősebb, a hatalmasabb uralkodjék.« A törvény, mely az egyetemes természetben érvényes, hogy a hol hatalom és szükséglet össze találkoznak, ott a hatalomnak lett része az uralkodás, a szükségleté pedig a függés, az emberek közt is hat s a legkülönbélebb jogviszonyokkal hozta elő olykor-olykor úgy hogy kölcsönösen az erősebb az ur, a gyöngébb pedig függésben van tőle. (I. 13. fej.) De ő még sem a nyers erőszak szószólója. Csak hasznos hatalom (potentia) uralkodik jogszerűen és »nem kártékony hatalom (vis),« mert az embereknek a »kötelességtörvényt« is az isten írta szívkébe, az igazságosság törvényét: »Kerüld a gonoszt és tedd a jót« és a szeretet törvényét: »ne sérts meg senkit, hanem használj, hol tudsz.« Ez a törvény a hatalmasokra

is érvényes, de nem az általános népakarat idézte azt elő, sem szerződések által meg nem határoztatik: az ész megismeri, de nem teremti azt. Kétségkívül lehetséges, ezt megengedi, a visszaélés a hatalommal; de azt véli, hogy ez a veszedelem csekélyebb mint az ellenkező vagyis az alattvalók lázadása az isteni rend ellen, s ez ellenében megengedett biztonsági eszközül ajánlja egészen a középkor szellemében az ö n s e g é l y t is, vagyis eszünk és saját erőink használatát, melyeket az isten védelmére adott az embernek, a mely tehát az isteni jogban alapszik. Ha az ö n s e g é l y nem elég erős a jogellenes erőszakot elutasítani, az i d e g e n s e g é l y h e z kell folyamodnunk, akár szolgálat alakjában kérjük ezt az alárendeltségtől, akár a barátság alakjában velünk egyenlőktől, akár az igazságszolgáltatás útján a nálunk felsőbbektől, hatalmasabbaktól. Utoljára kisegítőül a menekülés marad. Ellenben azon modern mesterkéltségek, melyek a legfőbb hatalommal való visszaélés megakadályozására irányulnak, az újabb bölcsélet egyik elbizakodott igényletének nyilvánítja. Azok vallásosságát és erkölcsösségét, a kik fölött emberi bíró nem létezhetik, nyilvánítja a legfőbb hatalommal való visszaélés ellen egyedüli igazi kezességnek s végül csak az istennél talál segítséget ellene. (14. 15. fejj.)

Minthogy az állam Haller szerint az éktelephez hasonlóan csak különféle szövetkezetek konglomeratuma, ő nem is ismer általános államezét. Az államezék az ő véleménye szerint olyan különbözők, mint az államok, s azon különös magánviszonyoktól függenek, a melyek őket létrehozták. (19 fejj.)

Megkülönböztet egymástól f e j e d e l e m s é g e t és k ö z t á r s a s á g o t. A fejedelem azonban nem talán az államfő, hanem senki más, mint »birtokos, hatalmas s

épen az által független ember (homo, locuples, potens, nemini obnixius); vagy megfordítva minden ember, a kit szerencse és körülmények t ö k é l e t e s e n s z a b a d d á tesznek, épen az által fejedelemmé lesz. Parancsol másokkal és nem szolgál senkinek. Ha viszont az emberek valamely társasága vagy testülete, bárminő czélja legyen is, fel tud ama t ö k é l e t e s s z a b a d s á g r a v e r g ő d n i , r ö g t ö n a z á l l a m o k s o r a i b a s z á m í t t a t i k , k ö z t á r s a s á g n a k n e v e z v e é s i g y a k ö z t á r s a s á g o k i s m é t n e m e g y e b e k , m i n t h a t a l m a s , b i r t o k o s é s f ü g g e t l e n k ö z s é g e k . » (I. 459. oldal.) A fejedelmek és községek függetlensége nem velök született jog, hanem a szerencse szerzett kincse és pedig a legfőbb mindenek közt. Saját ereje és erőfeszítések, szerződések vagy előbbeni birtokosok ajándékozásai és véletlen szerencse szülik őket. (l. 9. fej.) Nincs delegált államhatalom. A fejedelmek és községek »nem rájuk bizott jog, hanem saját joguk alapján uralkodnak. Nem a nép választotta vagy alkotta őket, hanem ellenkezőleg ezta népet (az alájok rendelték összegét) lassan lassan ők gyűjtötték maguk köré. A fejedelmek nem administratorai a közállománynak, nem első szolgálói az államnak, nem legfőbb hivatalnokai a népnek, a mia szolgákat urakká és az urat szolgává tenné, nem csupán az állam legfőbb feje, s mindezek a visezés kifejezések a forradalmi szellemből folynak, hanem önálló személyek, független urak, a kik a maguk ügyeit kormányozzák. Minden jogosítványukat az ő saját jogaikból kell leszármaztatni, szabadságból és tulajdonból. Kormányzatuk jogosítványa és gyakorlása az ő kezökben jog és nem kötelesség. Csak az uralkodás módja kötelesség, annyiban ugyanis, hogy idegen jogokat ne bántson, hanem inkább előmozdítson. Nem egyedül a népért teremtvék, hanem mindenek előtt és lényegesen ö n m a g u k é r t . » (21. fej.)

A bőbeszédű munka csak ezen alapgondolatnak a különféle államalakokra való következetes alkalmazása. A második kötet a patrimonialis fejedelmeknek van szentelve. Szerző nem merít tanuságot az újabb történet egész fejlődéséből, mely a patrimonialis uralom középkori alakját mindenütt mint elavultat kiszorítja, s a népállamra törekszik. Épen a patrimonialis uralom felel meg legjobban az ő rendszerének. A tartomány urának souverainitása nem államhatalom, hanem személyes szabadság és önállóság. Csak az isteni és természeti törvényeknek van alávetve és midőn az isten helytartójának nevezi magát, ebben csak azon elismerés van kifejezve, hogy hatalma, mint minden földi jószág az istennek köszönhető, s hogy ő kötve van az isten törvényéhez. (II. 27. fejezet.) Midőn hadat visel, csak az önvédelem jogát gyakorolja s a maga ügyét védi. Az alattvalók azon kötelessége, hogy segítséget nyujtsanak, csupán erkölcsi, jogi kötelességgé csak különös szolgálati szerződések által leszen. Az általános ujonczozás forradalmi elv és elvetendő. Rendszerint a fejedelem a maga költségén viseljen háborut, az alattvalók támogatása csak önkénytes. Egyelőre mindenkinek joga van háborut viselni, mert jogát védelmezheti mindenki, ha van ereje hozzá, (28. fej.) A hivatalnokok csak a fejedelem szolgálói, s az ő ügyleteire vannak meghatalmazva. Viszonyuk a szolgálati szerződésen nyugszik. (31. fej.)

Nagy megerőltetésébe kerül a törvény fogalmát megmagyarázni, mely az államakarat, egysége nélkül nem képzelhető. Az akarat minden kötelező nyilvánulását (tehát a szerződést is) törvénynek nevezi, s épen úgy következteti alapgondolataiból a fejedelem jogosítványát, mint akármely magán emberét, hogy »a meddig joga és hatalma terjed, kötelező akaratot nyilván-

níthat, tehát törvényt hoz.« A legszabadabb a fejedelem a saját ügyeiben és azon szabványokban, melyeket hivatalnokainak kiad. Polgári és büntetőjog lényegileg csak utasítások a bírák számára. (32. fej.) Az igazságszolgáltatás nem kizárólag souverainitási jog, hanem csak azon jogsegély, a melyet mindenki, de főképen a fejedelem nyújthat és hivatalnokai által végrehajthat. A fejedelem szabadon rendelkezhetik vagyonával, jövedelmeivel és kiadásaival. A pénzügy nem állami, hanem fejedelmi gazdaság. Ellenben adókat nem vethet ki tetszése szerint; sőt inkább ezeket a fejedelem kérelmezi s az alattvalók önkénytesen engedélyezik. Csak erkölcsi, de nem jogi kötelesség és általános érdek, hogy a népek a fejedelmeket adókkal támogassák. Az egész kormányzat mindenkelelőtt, mint a fejedelem személyes ügye, az ő költségein is vitetik. (34—37. fejezet.) Sőt a közhasznú intézetek a biztonság, a jóllét, az oktatás céljaira sem jogi kötelességei a fejedelemnek, hanem csak jótétemények, melyekben ő épen úgy, mint például kórházak stb. más magánalapítói, a lakosokat részesíti. (38. fej.)

Jellemző Haller államtanára azon csekély érték, a melylyel nála az alapjogok és a polgári szabadság minden ugynevezett alkotmányos biztosítéka bír. A fejedelemnek nem tulajdonit korlátlan hatalmat, azon véleményen van, hogy a többiek jogai szükségképi korlátai a fejedelem jogának. A fejedelmek és alattvalók jogait egyformán személyes magánjogoknak tartja. Minden habozás nélkül nyilatkozik tehát az országos uralom elidegeníthetősége mellett is s a tulajdon forgalma magánjogi alakjait a közállapotokra is alkalmazza. (39—43. fej.)

A középkori állameszme összes fogatkozásait újra

megtalálni a Hallerféle tanban, s még fokozódnak az által, hogy rendszerre emeltetnek. Egykor a folyó élet sok mindent kiegészíthetett és megjavíthatott, a mi most Haller télies lehelletétől érve dogmatikus formulákká ugyszólván megfagyott. De iparkodása éppen olyan sikertelen maradt, mint a francia legitimistáké. Az idő elhaladt rajta s a holtakra bízta, hogy halottaikat eltakarítsák.

Nem olyan szárazok, józanok és hideg-értelmesek, mint Haller művei, Müller Ádám iratai. Több dialektikai logika és több mystikus elmélyedés van bennök, de az egész jelenség minden szellemdús mivolta mellett sem nem egészséges, sem nem jótékony.

Müller Ádám Henrik 1779-ben született Berlinben, 1805. tavaszán Bécsben katolika vallásra tért át és immár közelebbi viszonyba jutott a császári államkanczelláriához, mely írói tehetségét felhasználta. Felolvasásokat tartott Drezdában, Berlinben és Bécsben, régi barátjával Gentzcel és Müller Jánossal közösségben részt vett az irodalmi küzdelemben a francia forradalom s a napoleoni uralom ellen, s az osztrák főhadiszállást 1815-ben Párisba követte. A békekötés után az osztrák főkonzuli állomást kapta Lipcsében, hogy a német könyvkereskedés ezen főszékhelyén az irodalom mozgását megfigyelje és reá hasson. Itt adta ki »*Staatsanzeiger*«-cit az 1816—1818. években. 1819-ben közreműködött a reaktionarius német miniszteri értekezleteken Karlsbadban és Bécsben. 1827-ben Bécsbe hozták, s mint udvari tanácsos részt vett az államkanczellária dolgaiban. A restauratio politikájának összeomlását, a mitől félt, már nem érte meg, mint-hogy még a juliusi forradalom előtt 1829. január 17-én hirtelen meghalt.

Müller Ádám erejét legelőször spekulatív iratban

kísérlete meg: »Az ellentét tana« 1804, melyet keveset olvastak és még kevésbé értettek ugyan, de mely minden dolog két oldalu voltának termékeny igazságát az ellentét feszítő alakjában adta elő. Azért politikai irataiban *) minden egyoldalúságot kerülni s az ellentét latolásával súlyegyenét megóvni törekszik. Fájdalom ez nem mindig sikerül neki, egyszer ájtatos hangulatai, másszor a Metternichféle államvezénylet kötelékei, néha-néha női szerelem és férfiúi-barátság, sőt még a vihar kitörésétől való félelem és astrologiai álmok olyan hevesen vonzzák őt, hogy elveszti bölcséleti nyugalmit és akarata ellen szélsőségbe merül.

Az államot nagyra tartja. Buzgón kikel a méltatlan vélemény ellen, hogy az állam »valami kézműzeti gyár, majorság, biztosító intézet, kereskedelmi társulat, s azt a nemzet egyetemes természeti és szellemi szükségletei, az egyetemes természeti és szellemi gazdagsága, külső és belső élete egy nagy, erélyes, végtelenül mozgatott és élő egészsé való benső egyesülésének nyilvánítja.« (Az államt. elemei I. 51.) Az a véleménye, hogy »az ember az államon kívül nem képzelhető.« (Ugyanott I. 40.) s elveti azon balhiedelmet, hogy van természeti állapot állam nélkül, s egyszersmind az egész természetjogot agyrémnek nyilvánítja. Itten is újra az antik állameszme az, mely tulzásával együtt felelevenítették. A tudományokat, a szellem szabad, egyéni életét is az államba illeszteni és

*) Die Elemente der Staatskunst. (Az államtan elemei.) 3. kötet Berlin 1809. Über König Friedrich (II. Frigyes királyról.) Felolvasások. Berlin 1810. Vegyes iratok, II. kötet Bécs 1812. Második kiadás. 1817. Von der Nothwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesammten Staatswissenschaft. Az egyetemes államtudomány theologiai alapjának szükségessége Bécs. 1819. Levelezés Gentz és Müller Á. H. közt. Stuttgart 1857.

a szellem összéletétől áthatni és kormányoztatni akarja: »Az állam az összes eszmék örökké mozgatott birodalma. Tudomány és állam csak úgy az, a minék lenniök kell, ha mindkettő egy és ugyanaz.« (Ugyanott I. 63. 64.)

Burke tanítványának vallja magát, de a mit Burke államférfiúi és gyakorlati módon akart, az ő nála bölcséleti-mystikus elméletté lesz. Megvetéssel néz le a »mechanikai államtan«-ra, de éppen magának az erő és ellenerő közötti súlyegyennek, melyre törekszik, van valami mechanikai jelleme. Először találkozunk irataiban ismét azon helyes követeléssel, hogy az államtan *szerves* legyen, de abban bizonyára nem az állam szerves természetének ismerete mutatkozik, ha azt »a két nem közötti kölcsönös életre« alapítja (II. Frigyesről 71. oldal) s azt állítja, hogy az államintézetek »olyan mértékben vannak egymással összekötve, a mint úgy viszonylanak egymáshoz, mint a két nem; parlament es miniszterium, rendi alkotmány és közigazgatás, nemesség és művészek, földbirtok és ingó vagyon olyan mértékben tökéletesen természetszerűek és államszerűek, a mint úgy aránylanak egymáshoz, mint nő és férfi.« (Ugyanott 205. old.)

Megengedhető, hogy ezekben a megjegyzésekben a szerves felfogás egyes csiráit föl lehet fedezni, de ezek is csak valami homályos sejtelem bizonytalan mozzanásai s fantastikus gondolatképek buján burjánzó dudváit által elfojtatnak. A személyiségnek nagy jelentőségét minden jogképződésre észreveszi és nyomatékosan hangsúlyozza; de beteges képzetek belevegyítése az egészséges gondolatot azonnal ismét hasznavehetetlenné teszi. A helyett, hogy a személyiséget emberileg fogja föl, azt a dolgokra is átviszi és midőn a földtelkeknek és más vagyonnak is a személyiség bizonyos nemét tulajdo-

nítja, viszont a polgárokat az állambirtok tárgyának nyilvánítja, s így a valóságos személyeket is dolgokká teszi. (Ugyanott I. 221. s köv.)

Azta jó megjegyzést teszi, hogy a XVIII. század csak a kormány szervezetét ismerte és közigazgatást teremtett, melyet a XIX. század a »nép szervezeté«-vel akar kiegészíteni. (Végyes iratok. I. 184. oldal.) De ez alatt csak a középkori rendek újra fölélesztését, vagyis a nép felbomlását érti. A papságot ismét rendnek szeretné fölfrissíteni s átadni neki a többi rendek nevelését és közvetítését, »igazi diplomatiiai apostoli elemnek« nevezi azt, a melyet testületi vagyonnal fölruházva kell meghagyni (Elem II. 105.); más szóval, tagadja az egész modern világi nevelést s visszaállítja a függést a hierarchiától. Aztán a nemességet tekinti a harczi és eszményi politikai elemnek s még a hűbérjogot is vissza akarja állítani. Azután következik a polgári rend, melynek számára a polgári jogot és polgári szabadságot, de sokszorosan korlátolva veszi igénybe. A nép politikai fogalma érthetetlen volt neki.

De iratainak alaphangja a theologizáló és katholizáló irányzat. Minél idősebb lett Müller Ádám, annál hangosabban és kizárólagosabban jelentkezett ez az alaphang. Alkalmilag még barátjának Gentznek is nagyon vastaggá vált az. A bécsi államkancellária leginkább azon szokatlan eszméért becsülte, melyeket a szellemben gazdag férfiú szült s arra használta fel őt, hogy a hagyományos eszmeszegénység meztelenségét elpalástolja. De merő hittudománynak a kancellária sem vehette hasznát; ezt a katolikus papoktól mégis csak biztosabban és jobban lehetett megkapni. Gentz erről egyszer tartózkodás nélkül szólt egyik levelében, mely az egész tanhasznavehetetlenségét találóan rajzolja:

»A kérdés ma nem az, hogyan kellend a társadalmat valami jobb, az istennek inkább tetsző terv szerint a jövő számára alakítani; egyedüli feladatunk az, s kell, hogy az legyen, hogy megóvjuk őt az ismert és határozott ellenségei részéről fenyegető közeli felbomlástól. Önnek egyik levelében, nem ugyan titkos borzalom nélkül, nyilatkozatot találtam, a melyből azt következtetem, hogy magából a pusztulás örvényéből akarna bizonyos (fölötte agyrémszerű) új alakokat életre kelteni, a melyeket ön jobban szeretne, mint az egész régi lim-lomot, melyről — a mint önnek folytonosan meg kell jegyeznem — semmiféle jakobinus nem szólhatna nagyobb megvetéssel, mint ön teszi. — Olyan időpontban, midőn lábunk alatt inog a föld, örültség lenne ilyes valamibe bebocsátkozni. Az ön értelmében tett első lépésnél az egész épület fejünk fölött omlanék össze. Most természetesen azt felelheti ön: »Én a világ közönséges nyomoruságával nem törődöm; magasabb célra törekszem. Az államokat ugynevezett vesztőktől megmenteni olyan gondoskodás, melyet másoknak engedek át. Jobb idők számára akarom az épület alapjait lerakni. Az ur isten megígérte nekem, hogy soha sem hagyja el egyházát. — Én az örök igazságot hirdetem s kezeimet mosom ártatlanságomban. — Négy esztendő óta ezek voltak sarkelvei az ön életének és írói működésének. Későbbi időkben az ön ellenzékiisége gyakran olyan jellemet öltött, a mitől reszketni kezdettem. És hogy ön végtelen kárt nem okozott, egyes-egyedül azon körülményben rejlik, hogy hallgatói és olvasói közül kevesen bírták felfogni, a mit tulajdonképen gondolt.« (Gentz 1820 oct. 8-ki levele, a levelezésben 328 oldal.)

Az egész hittudományi mystikus tan hasznavehetlensége a mai államéletre élénkebben nem érezhető, mint a

hogy az a bécsi államkanczellária ezen jajszázában jelentkezik.

Haller Lajos és Müller Ádám, a kik a szépirodalom terén Schlegel Frigyesben szövetségesre találtak, kizárólag a reakciónak szolgáltak s mindnyájan a forradalom szenvedélyes ellenségei voltak. De Görres József, a ki fiatal korában a francia forradalomért ábrándosan lelkesült, mint Lamennais a politikai szabadságot az egyházi hittel kísérelte meg kiengesztelni. De életének menete megfordított irányban mozgott. Lamennais, mint a pápa eszményi híve kezdte meg, s mint eiszigetelt demokrata végezte, Görres mint eszményi demokrata kezdte pályáját és élete végén már csak az ultramontán párt egyik vezére volt.

Görres József 1775. január 25-én Koblenzben született, mint ifjú élte meg a francia forradalmat, melynek eszméi őt föllelkesítették. De csakhamar lebukott a képzelt mennyből, midőn Párisban az 1799. év utolján a színpalak mögé néze s a színészeket levetközvelátta. Meggyőződött róla, hogy a frank nemzet meghajlott a leghatalmasabb ember előtt s a szabadság árán nyugtot, hatalmat, tiszteletet vásárolt tőle.

A francziákban az új világrend vivőit tisztelte s szabadságra való törekvésökben, mint általános emberiben hitt; most észrevevé, hogy a francziák csak nemzeti érdekeikre szorítkoznak s a német és francia jellem és gondolkodás közötti különbség, melyet eddig nem látott, immár legyőzhetetlen erősnek tünt fel neki. Most végre mégis kételyek támadtak benne az iránt, hogy a német Rajna tartományoknak Franciaországgal való egyesítése, melyet eddig óhajtott, csakugyan óhajtandó és kívánatos-e.

Benyomásait ritka őszinteséggel kitűnő jelentésben tette közzé.* Ettől kezdve kizárólag élethivatásának szentelte magát s többé politikai működést nem fejtett ki.

Csak a népeknek a napoleoni világuralom alóli felszabadításaért vívott nagy küzdelem vezette vissza a politikai szinpadra. Kiválóan mint publicista vett benne részt s a »Rheinischer Merkur«, melyet 1814—1816-ban szerkesztett, képviselte a német érületet a Rajna balpartján is, mely vidék egy időre a napoleoni uralom alá került. A Görrestől származó vezércikkek, erőteli és emelkedett nyelven, mély erkölcsi komolyságról tanuszkodnak, forró lelkesedésről a német nemzetiség iránt, nagy szabadelvűségről és mély belátásról a modern államgépet fogyatkozásaiiba, valamint élénk kívánságról a nép és az állam szerves tagolása iránt, de nem menttek ama különös romantikus ábrándozástól a középkori császárság és pápaság iránt, melyen amaz idő germán fiatalsága olyan szívesen csüggött. Ezek a dolgozatok későbbben összegyűjtettek és újra kiadattak. (Munkái I—III. kötet.) Egy némely részök kitűnően van írva, így például Napoleon költött kiáltványa Európa népeihez, Elba szigetre való visszavonulása előtt. Itt találni ama rémületes leírást Németország állapotairól is. »Nép haza nélkül, alkotmány egység nélkül, fejedelmek jellem és érület nélkül, nemesség büszkeség és erő nélkül, telve katonával és mégis hadsereg nélkül, alattvalók kormányzat nélkül, csak a régi lomhaságtól tartatva fön.« (I. 391.) XVIII. Lajos új alkotmánylevelével sincs megelégedve; úgy

* Resultate meiner Sendung nach Paris (Párisi küldetés eredménye.) Koblenz, 1800. Görres József politikai irataiban; kiadta Görres Mária, 6 kötet, München 1854—60. I. 25 oldal.

találja, hogy a nemzet szabadsága nem nyert benne biztosítékot. (I. 458.) Németország számára a császárság visszaállítását óhajtja, a mire Ausztriát tartja hivatottnak. Mellette álljon a porosz királyság, a többi királyságok pedig újra a birodalom fejedelemségeivé alakíttassanak át. A porosz kormány azonban e törekvéssel sehogy sem értett egyet és elnyomta a Merkurt. Koblenz városa feliratát, melyet Görres Berlinbe hozott át (1818 január) is kegytelenül visszautasította a király.

Ekkor tette közzé Görres a híressé vált iratokat: »Deutschland (vagy a hogy ő írta: Teutschland) und die Revolution« (Németország és a forradalom.) 1819. »Europa und die Revolution 1821« »Die heilige Allianz und die Völker auf dem Congresse zu Verona.« (A szent szövetség s a népek a veronai congressuson) 1822. Ezen iratok elseje III. Frigyes Vilmos porosz király bosszankodását olyan hevesen keltette föl, hogy a kabinetönként egy tényével megparancsolta, hogy a szerzőt elfogják s egy várba szállítsák, »minthogy bűnössége olyan világosan fenforog, hogy megállapításához bírói vizsgálat nem szükséges«. Az elfogulatlan olvasónak ellenkezőleg hihetőbbnek fog tűnni az, hogy önálló törvényszék nehezen találta volna őt valami kihágásban bűnösnek. Az iratban kétségkívül élénk bosszúság nyilatkozik a megcsalt remények és a lelkesült és áldozatra kész népfölkelés nyomorúságos, siralmas kimenete fölött. A német birodalom ujjaszületésére vágyakozott a nemzet, s e helyett mindenek előtt a nagy, azután a középső és kisebb német államok nyilvánvaló önösségét és viszálykodását kapta. »Ha előbb a hódító a német császári korona arany karikáit összetörte és darabjait hűbéresei közt diszítésül szétosztotta, úgy most az uralkodó hatal-

mak lettek az elűzöttek érdekeinek jogutódai és a congressus sehogy sem érezte magát hivatottnak a szétszórt töredékekből újat kovácsolni; az udvarok egyetemleg törvényen kívül helyezték ugyan az európai társadalom nagy megrablóját, de a rablott tárgyakat szabad zsákmánynak nyilvánították. » (IV. 75.) Minthogy az összalkotmány roszul ütött ki, a megkeserített nemzet most az egyes államok szervezésével tett kísérletet, de egyelőre szintén csekély sikerrel. Görres azután az egyes országbeli alkotmányküzdelmeket rajzolja, jellemzi a napoleoni iskolában fölnevelkedett államférfiakat szabadelvűsködő önkényuralmokkal, kigúnyolja a »kisértetlátást«-t, mely Berlinben endemikus lett, mely mindenütt összeesküvést, zendülést, felségárulást szimatol, és a tanulók ellen száll síkra; rajzolja a történeti és rationalista pártot a politikában, rá irányozza a figyelmet a catholicismus és protestantismus, egyeduralmi és demokratikus elv közötti ellentétekre és kifejezi aggodalmait és reményeit a nemzet jövődjéről. Habár a színek olykor-olykor nagyon kirívón vannak oda vetve, az összkép mégis kevésbé indulatosan van tartva, mint Burke elmékedései a francia forradalomról. Sok dologban az övétől eltérő nézeten lehetünk, de véleménynyilvánítása őszinteségét és erkölcsi komolyságát még ottan is becsülhetjük, a hol nézetét el kell vetnünk. Az irat végén Görres kifejti a maga eszményét a német alkotmányról, a melyre a modern francia állam tapasztalatai nem maradtak befolyás nélkül. Alulról épít fölfelé és legelőbb a község szabadságát kívánja: »Kell, hogy az teljesen háborítlanul szolgáltasson igazságot népbirái (Schöffen) útján és belső ügyeit tanácsa és előljárósága által kezelje és pedig úgy, hogy a polgármestert vagy előljárókat, vagy békebirákat, mert bennök fűződik a

monarchikus eszme a községhez, a kormány egyedül csak megerősítse.« (IV, 197.) Erre következnek felsőbb közbenső fokon a járások és tartományok bírósági és közigazgatási hatóságai oly módon, hogy minél alantabb rangban állanak, annál inkább a demokratikus elem és minél közelebb állanak a középponthoz, annál határozottabban a monarchikus elem vétetik figyelembe. Tartományi gyűlések valamint az egész országra nézve a birodalmi parlament arra szolgáljanak, hogy az intézmények gyökerei a hazai földből merítsék táplálékukat. »Csak ha a mai kormányzati rendszer egészen tartalmatlan formalismusa ilyenképen nyerne anyagot és tartalmat, szerezne a monarchikus elv a teljességgel igazi erőt s a kormányok megszűnnének csupán csak mint lidérczek zajtalanul a forrongó talaj fölött ide-odalebegni. Csak akkor ha ez annyira ködös lételből friss, zöldelő és minden ösztöntől fokozott életbe lépnének át, nőnének vele egygyé össze s csak egyedül így emelkednék az állam, melybe ők öntenek lelkét, újra igazi szervezetté.« (IV. 201.)

Az álló hadseregnek, melynek javadalmazását a civillistával akarja összekötni és a melyet »a fejedelem fegyvertársainak régi hadcsapatával« hasonlít össze, s melyet ez okból az egyeduralmi elv tulajdonképeni »dominiumának« tekint, a honvédséget akarja oldala mellé állítani, melyben viszont lényegesen túlnyomó a demokratikus elv, a mely tehát tisztán az ország védelmére van rendeltetve s csak a polgáreskü által köteleztetik.

A modern képviselet merőn mennyiségtani és mechanikai rendszere ellen és szerves képviselet mellett nyilatkozik, mely az ősrégi rendek (tanító rend, honvédő rend és munkásrend) természetszerű ellentéteihez csatlakozzék és azokat csak időszerűen átalakítsa. Azt követeli tehát,

hogy a harmadik rend újdonsült érdem nemességével és új tanító osztályával a hasonnevű régi rendeket (nemességet és papságot) ki ne szorítsa, hanem mindkettőt egyesítse magával. (IV. 218.)

Az angol két kamararendszerrel ellentétben a három rendet egy kamarában egyesíteni s azokat három kuriába osztani akarja. Az elsőt a polgári osztály alkotná vagyis a városi és vidéki lakosság, polgárok és parasztok mindegyik két padon; a második kúria a nemességet szintén két padon tüntetné föl, megoszolva születési nemesség és érdem (hivatalnok) nemesség szerint; a harmadik kúria ismét két padból állana, a papság és a tudósok padjából. E mellett elismeri annak szükségességét, hogy gondoskodjanak róla, hogy a két utóbbi kúria nemessége a polgárok és parasztok első kuriáját el ne nyomja.

Az »Európa és a forradalom« című 1821-ben megjelent irat (Munkái IV. 245 s. köv.) ugyanezt az alapeszmét az európai viszonyokra viszi át. Szintén közvetítő álláspontra igyekszik szert tenni a pör-patvarban, a mely a hit és a tudomány, a racionalisták és supernaturalisták pártjait, valamint a régi rend híveit az újjáalkotás barátjaitól elválasztja. Szíve és képzelete inkább az első részen van, de esze és a logika arra kényszerítik, hogy az utóbbiaknak is engedményeket tegyen. Azt hiszi, hogy Európa folytonos benső felbomlásban van, a mióta nagy Károly birodalma, a ki a keresztyénség egységét a nemzetek és törzsek szabadságával összekötötte, szétromboltatott.

Az újabb Európát valami beteg, a váltóláztól gyötört testnek nézi, azt tartja, hogy Európa, „melynek egyszer a kényuralom iszonyai vaczogtatják fogait, mely más-szor megint a forradalom repülő forróságától van áthatva,

mindig erőtlenebbé, nyavalyásabbá és bágyadtabbá válik, és az a láz, a mely előbb sekularis volt, a reformatióval emberöltőkre beköszöntött, a forradalomban pedig korfokokra ment vissza és most majdnem minden esztendőben itt van és az életerőknek folyton növekedő elsekélyesedését, de egyszersmind a döntő válság közeledtét is sejteti.« (IV. 372.) Az ő szeme tükrében a közellévő tárgyak egész a megismerhetetlenségig eltorzulnak, míg a távolabbiak kevésbé kedvezőtlen arányosságot mutatnak.

Midőn a különféle európai népek feladatait fölku-
tatja, Olaszországban látja a középpontot minden
vallásos viszony számára. »A vén kőszikla
tizenöt rőfnyire emelkedett ki az új szellemi vizözön leg-
magasabb árából, és az új szövetség oltára végül mindig
e magasságban fog maradni. Terjedt légyen el ez országban
is, mint mindenütt, vallásos közönyösség az összes osztá-
lyokban; oszolja bár a papság maga korlátolt buzgólkodó-
kból s hitetlenekből álló kisebbségre és közönyösökből
álló többségre; feküdjék bár az eszme formákban megme-
revedve, mint valami téli álomban; ez mind csak nemleges
természetű és azért mulékony; a pozitív elpusztíthatatlan
gyökerének, mely a takaró alatt rejtőzködik, csak egy
napsugárra van szüksége, hogy vidáman és gyorsan újra
kikeljen és csakhamar újra kiterjeszsze levélernyőit a
fölmelegült levegőben.« (IV. 428.) Épen úgy látja
Francziaországban »az összes politikai viszonyok
közép és csatlakozó pontját« s véleménye szerint
»Angolország a nagy világforgalom közép-
pontjává emelkedett« Katholikus hajlama a dél felé gravi-
tál, de az ész azon vallomást csikarja ki tőle »hogy Albion
mint második szikla áll az éjszakon, a melyre egy más

hit más egyházat épített, a mely híveinek szintén azt igéri, hogy a pokol kapui sohasem fognak erőt venni rajtok.« (IV. 432.)

Spanyolországban az atlanti világ viszfényét és a büszke érzület örökösödő nemesességét látja és Oroszországban »a szlávok és a szklávok birodalmában, a kik lassankint a felszabadításra érlelődnek meg, a parasztok és az álló hadseregek országát, honnan Ázsia szakadatlanul fenyegeti az ide át levőket.« (IV. 432.) »A pap, az államférfi, a művész, a nemes ember, a paraszt és a katona mindegyik emberére talált; és úgy látszik, mintha egyedül a német fogna üres kézzel távozni. Hajdan ő volt a fejedelem, aki mindnyájokon uralkodott; méltányosnak látszik, minthogy az uralomhoz nagyon kicsiny-nyé és gyöngévé lőn, országa pedig, mely egykor a középbirodalma volt, mindenben a középszerűség birodalmává süllyedt, hogy ő, miután a történelem minden cziméből és rangjából kitette, a többieket szolgálja mint zsoldos, irnok, cseléd, a szerint, a hogy a körülmények magukkal hoznák.« (IV. 433.) Minthogy Németország a végsőig jutott, azt következteti, hogy a fordulóponthoz is jutott. Fenyegetőleg figyelmezteti az uralkodókat, hogy az újra fölébredő nép-erő mint »a bátor paripa, melynek gyáva zsarnokok szíve vérét igyekeznek lecsapolni és malomköveket kötöttek a lábára, őket egy lökéssel le fogja dobni magáról és szabadon és büszkén fog a versenypályán futni lovagló nélkül is, ha hozzá méltó senki sem találkozik.« (IV. 449.) »A vallásos érzelem újra fölélesztése«-től s attól »hogy a katholicismus megint fölemelje fejét« várja az ilyen újjászületés legjobb előmozdítását.

A francia forradalom a társadalomra alapította az államot, a restauratio ismét az isteni malaszttól való leszá-

mazatással tőn kísérletet. Az úgynevezett szent szövetségben hirdették a középkor visszaállított állam-eszméjét, de nem többé a római katolikus, hanem Európa keresztyén fejedelmeinek immár felekezetiileg különféle, de a keresztyénség által testvéreileg egyesített családi közösségének alakjában. A szent szövetség vallásos színe-zete tökéletesen megfelelt ugyan Görres érzelmeinek s örömtelt reménynyel köszöntötte azt; de csakhamar ő is észrevette, milyen kevés erkölcsi komolyság és milyen csekély tartósan ható erő van azok törekvésében, a kiknek a szent szövetség eszméit meg kellett volna valósítaniok. Azon iratban, melyet róla a veronai kongressusra való tekintettel kiadatott, ezt és berekesztő véleményét kimondotta, hogy csak »a nemzet és hatalma birtokosai együtt-működése létesíthet alapos ujjaszületést« s hogy »a fejedelmek kongresszusának egyszersmind a nép és a népek kongresszusának« kellene lennie. (V. 123.) Alapnézetét vallásról, tudományról és művészetről ama szókba foglalta össze: »Vallás a nap a szellemi élet egén, a tudomány olyan mint a föld, (!) a hold olyan, mint a művészet. Azt lehetne mondani, hogy a görög ókorban napfogyatkozás és a protestantismusban holdfogyatkozás volt«: (V. 133.) olyan nézet, mely természetesen nem magyarázza meg, hogy ott, a hol a katolika vallás napfénye bírta a vitatlan és korlátlan egyedüli uralmat, miért volt a földön és a tudományban bizony elég nagy homályosság.

Ifjusága eszményei a zordon valóságon szappanbuborékokként pattantak szét, a férfiúnak a keresztyén restaurációba vetett reményei a vezetők holtbeteg tehetetlenségében haltak el. Ekkor azután Görres kiábrándulva, ki nem elégtelve és mégis telve vágyakozással, mindig mélyebben megadta magát a történet mystikus-resignált szemléletének.

1827-ben a müncheni egyetemen a történet tanárává neveztetett ki, s itt csakhamar az ultramontán párt vezetőinek egyike lőn. Publicistikai tolla ugyszólván csak akkor jutott mozgásba, midőn a katolikus párt érdekei állottak kérdésben. Az államnak ő reá már csak másodrendű jelentősége volt, az egyetemes európai rend igazi alapját az egyházban látta; az egyház befolyásának és hatalmának visszaállításaért lelkesedése állandó maradt, az ifjuság politikai eszményeiről pedig lemondott. Ezen értelemben küzdött a kath. congregatio kiterjesztéseért Bajorországban a kamrák »fecsegő szék«-éről jövő támadások ellen, — így nevezte a szószéket — a püspöki függetlenségért a kölni viszályban, a porosz király önkényes beavatkozása ellen »A thanasius«-ban és Leo, Marheineke és Bauer Bruno triariusokkal 1838-ban, a két hitfelekezet közti házassági szabadság korlátozásaért — a vegyes házasságokat »fattyuházasságok«-nak nevezte — a búcsujárásért a szent kabáthoz Trierbe 1845. A »keresztyén Mystiká«-ban (1836—42 négy kötet) érte el tető pontját ezen romantikából, csodahitből, elmélkedésből és költészetből vegyült életnézet. Még sejtette az új forradalom kitörését, mely kevéssel halála után (1848 január 29.) Európát megrázkódtatta. Remény nélkül arra, hogy pártja a legközelebbi időben győzni fog, szállott le a sírba.

XV. FEJEZET.

**Az alkotmányos államtan és az észjog. Constant Benjamin.
Rotteck Károly. Welcker Károly Tódor.**

Egy ideig úgy látszott, hogy a napoleoni állam az a várt ujalkotás, melynek rendeltetése a forradalom által megdöntött világrendet ismét helyreállítani, a pártokat kiengesztelni, a régi intézményeket, a mennyiben még életre képesek, védeni és egyszersmind amaz új jogot megállapítani, mely a modern igényeket kielégíteni bírja. A napoleoni törvényhozást és a napoleoni közigazgatást az új idő mesterműveinek tartották és német államokban is részint behozták, részint utánózták. Minden állami hatalom ismét a monarchikus főben volt egyénileg olyan teljességgel és erővel egyesítve, mely a római császárságra emlékeztette a világot; és mindemellett megnyitotta minden tehetségnek az ösvény a legfőbb tisztségekhez s a polgárok szabadsággal mozogtak iparos tevékenységökben. A tudomány felsőbb szabadsága azonban nem talált tiszteletre és védelemre, a parlamentaris szabadság elnyomva maradt, a bureaukratikus idomítás uralkodott a nyilvános nevelésen. A katonai rend gépies szelleme az

állam politikai rendjébe is betért. A monarchia nagyon hasonlított a kényuralomhoz.

De a napoleoni viláгурalom kiterjedése, mely ellen a büszke és szabad Anglia folyton harczot vívott, végtére az istentől vont korlátokba ütközött. A polgárosult szárazföld nem birt neki ellenállani; az orosz kelet vad természeti erőinek viszont ő nem tudott urokká lenni. Ekkor a német népek is fölkeltek. Az egyesült Európa leverte a hatalmas imperatort.

Megjött a restauratio kora. De már még sem volt többé lehetséges, Bonald, Müller Ádám, de Maistre és Haller szellemében visszaállítani a középkori világrendet, vallásos hitével és nemességi kiváltságaival együtt. A halottak e földön nem szoktak feltámadni. A visszahelyezett fejedelmek is engedményeket kényszerültek tenni a megváltozott állapotok realis hatalmának s az új kor eszményi követeléseinek. XVIII. Lajos francia alkotmánya volt az új közvetítő kísérlet a régi, korlátlan királyság s a fiatal polgári szabadság, a képviseleti törvényhozás és a központi közigazgatás, a régi Bourbonféle és az új napoleoni nemesség között. A francia chartanak volt feladata befejezni a forradalmat és törvényes haladást tenni lehetővé; a rendet s a szabadságot egyesíteni, az alkotmányos egyeduralmat mint a modern állam alakját az életbe bevezetni.

Az alkotmányos eszme is megtalálta a maga védelmezőit; és őket inkább megértették és általánosabb helyezésben részesítették, mint a restauratio képviselőit. A francziák közt, kik itt elől jártak, Constant Benjamin foglalja el az első helyet. Iratait még ma is érdeklődéssel olvassák. *

* Az újabb kiadás czíme: Cours de politique.

Constant Benjamin 1767 okt. 23-án született Lausanneban s Waadt kanton egyik tekintélyes családjának fia volt, mely kanton fölött akkor még Bern aristokrata köztársasága uralkodott. Müveltségére a Waadtföldi nevelés módjára, francia és német tanítók voltak befolyással. Párisban az encyklopädistákat követte, Edinburgban a wigheket; Németországban, a hol az erlangeni egyetemet látogatta, főleg Kant, Müller János és Schiller művei ragadták meg. A braunschweigi udvaron a világfias forma finomságát sajátította el, mi őt a szalonok kedvenczévé tette és irányának símaságot és szabadságot adott. Kereste és megtalálta Párisban azt a szabadságot, melyet tehetségének a swajezi szülőföld nem kínálta ott, s 1795-ben amoda visszatérve, családjának régi francia polgárjogát emelte érvényre, mert elődei mint reformatusok vándoroltak ki Franciaországból Svajciba.

Ott Stäel asszony elhatározó befolyása alá került, a ki kétszeresen honfitársa volt, kivel folytonosan a legbensőbb barátságban maradt. Mint hírlapíró s mint egyik politikai klub tagja vett részt az akkori pártküzdelmekben. Megtámadta a rémuralom embereit s a helyzet vagy hangulata változása szerint egyszer támogatta, másszor rosallotta a direktoriumot. Midőn Napoleon e kormánzatnak véget vetett, Constant a tribunatus tagja lőn. Barátnőjétől és az e hölgyet környező kotteriától ingerelve, az első konsul iránti ellenzéki ségével tünt ki, a miért ez kizárta (1801) a tribunatusból s midőn a sajtóban folytatta az ellenzékeskedést, Stäel asszonynyal együtt kiutasította Franciaországból. Ekkor leginkább Németországban tartózkodott, egy Hardenberg hercegnővel kelt egybe

constitutionelle par Benjamin Constant; avec un introduction et des notes par Ed. Laboulaye. Páris 1861. 2 kötet.

s Hannoverben írta híres munkáját: *De l'esprit de Conquête et de l'Usurpation* (A hódítás és a bitorlás szelleméről. *)

Napoleon hódító politikájának vádirata volt az Európa közvéleménye előtt. Kártékony anachronismusnak és a mai művelődés megsértésének nyilvánította azt. Ezen felül vitairat volt a bitorlás ellen, a hogy ő ekkor Napoleon önemelkedését nevezte. A bitorlást, vagyis a trónra lépést az örökösödés joga nélkül új egyéni uralom alapítása által a nyugodalmasan folytatott örökösödő monarchiával hasonlította össze, s ennek előnyeit a másik fölött ékesszóló nyelven emelte ki. A »bitorló« iránti pillanatnyi gyűlölettel nála az állandó gyűlölet egyesült mindenféle önkényuralom ellen. Békeszeretete a törvény tisztelére támaszkodott.

Írta az alkotmányról (*Esquisse de Constitution*) az 1814 május 24-ki előszóval XVIII. Lajosnak saint-quenti (május 2.) nyilatkozata után ugyan, de a charte (június 4.) kihirdetése előtt jelent meg. Az alkotmányos rendszernek tőle eredő kifejtése nem volt befolyás nélkül az új alkotmány szövegezésére. Kijelentette, hogy lényegileg egyet ért vele s védelmezte azt minden alkalmal.

De midőn Napoleon Elba szigetéről visszatért s a hadsereg és a nemzet ismét örömrivalgással fogadta, midőn Napoleon szintén megígérte, hogy jövőre alkotmányosan fog uralkodni, akkor Constant is, hűtlenné válva föltevéséhez, elpártolt a királytól s államtanácsossá való kinevezését a »bitorló« kezéből elfogadta. Akkor jelent meg »*Principes de Politique*« írata (1815 május). De a Bour-

* Az első kiadás 1813 deczemberben van keltezve. Laboulayenál a teljes negyedik kiadás van lenyomatva.

bonok Európa segítségével másod ízben visszatértek s ekkor Constant ismét Angolországba menekült. Az 1816. szeptember 5-iki amnestia neki is megnyitotta a hazatérést Párisba, és immár újra nagy sikerrel szentelte magát a hirlapírói hivatásnak, a mely hajlamainak és tehetségének leginkább megfelelt. 1819-ben mint követ a kamrába jutott, a melyben Villéle miniszter őt tekintette legveszedelmesebb ellenfelének. Az ellenzékiiségben mindig friss, ügyes, fáradhatatlan volt. A miniszter minden hibáját kitűnően felhasználta, gyakran váratlanul s általában olyan mérséklettel és eleganciával a külalakban, mely fegyvereit el nem tompította, de támadásait élesebbekké és védelmét biztosabbá tette. X. Károly kormányzása idején bátorsága és reménye hanyatlott. Kezdett lemondani a politikáról s inkább vallásos vizsgálatok és eszmék felé fordulni. Ilyen nyomott hangulatban lepte meg az 1830-ki juliusi forradalom. Inkább félt a fölkeléstől, mint sem remélt tőle valamit. De hírneve csakhamar akarata ellen ismét az akkori események magaslatára emelte. Az új »polgárkirály« államtanácsossá nevezte ki s 200,000 frankkal ajándékozta meg, melyet »azon föltétellel fogadott el, hogy véleményének szabad nyilvánítását megtarthassa és az új kormányt is megtámadhassa, ha ez hibát követ el«. Ez volt élete fényes alkonya. A forradalom izgatottságaugylátszik végképen megtörte a fáradt testet. Kéveshónappal rá meghalt 1830. december 8-án. Temetése szűrfölött ünnepélyes volt és 1831-ben az első juliusi ünnepély alkalmával a Pantheonba helyezték át tetemeit.

Constant egyik ragyogó képe ama nagy számu alkotmányos — szabadelvű pártnak, mely a XIX. századnak második tizedétől a negyedikig és valamint Francziaországban, úgy a német kamrákban és sajtóban is fontos

szerepet játszik. Ő inkább hirlapíró, mint államférfi, kitűnő az ellenzékiiségben, kevésbé járatos az igazgatásban, fogékony nemes gondolatok iránt, tele humánus érzelmekkel, tiszta pillantású, ügyes a bírálásban, kitűnő publicista. De gondolatai ritkán mennek a mélységbe, kedvteléssel úszik a közvélemény fölületén, a mely őt hajtja és mely viszont általa hajtatik.

Nem nyitott korszakot az államra vonatkozó új eszmék találása és indokolása által. Legtöbbször az előbbeni alkotmányos elméleteket követi; de a régi tannak világos, kristálytiszta előadásával s a részleteknek finom és körültekintő feldolgozásával nagy befolyásává lőn. Az államnak, mint élő lénynek szerves ismeretétől még nagyon messze áll. Az államban csak nagy gépet lát, mely az emberek közös szabadságára és jóllétére készült, melynek különböző tehetségei (pouvoir, hatalmai) mint a kerekek és emeltyük gondosan elválasztandók; de egyszersmind úgy korlátolandók is, hogy egymás mellett és egymással hathassanak a nélkül, hogy kölcsönösen háborgatnák egymást.

De egy gondolatban új Constant. Clermont-Tonnerre egy nyilatkozatától ösztönözve, az úgynevezett „pouvoir royal» királyi hatalom eszméjét fejlesztette ki. Belát a, hogy a három — a törvényhozó, végrehajtó és bíráskodó — hatalomról szóló régi elmélet közzvetítést s bizonyos szabályozót nélkülöz, mely megakadályozná, hogy az egyik a másikat mozgásában gátolja s az általános jóllétet megzavarja. A szükséglet hogy olyan hatalom, a mely ama hatalmak összhangzását vagy a mint ő nevezte egyensúlyát fentartja, arra vezette, hogy emezektől független központi hatalmat követeljen, mely hatalom egyelőre semleges magatartást követ, s melynek feladata kizárólag az,

hogy a többi hatalmak háborítatlan tevékenységét védje.

»A három politikai hatalom a gépnek három kereke, a melyeknek össze kell működniök, hogy az egész mozogjon; de ha ezek a kerekek rendetlenségbe jutnak, egymást össze-vissza zavarják, egymásba ütődnek s egymásnak útjában állanak, akkor olyan erőre van szükség, a mely mindegyiköket megint igazi helyére teszi. Ez az erő nem lehet a kerekek egyikében, különben a többieket megsemmisítené; kívülök és semlegesnek kell lennie, hogy mindenütt közbe lépjen, a hol szükségessé vált és fentartólag és visszaállítólag hasson a nélkül, hogy ellenséges legyen.«

»Az alkotmányos monarchiának az a nagy előnye, hogy ezt a semleges erőt a király személyében teremti meg, kinek tekintélye a hagyományon és az emlékeken nyugszik s a kit a közvéleménynek — politikai hatalma alapjainak — ereje támogat. Igazi érdeke van benne, hogy egyik hatalom se döntse meg a másikat, hanem inkább mindnyájan kölcsönösen támogassák egymást, megértsék egymást és összhangzatban működjenek.«

»A törvényhozó hatalom a király szentesítésével a képviselő gyülekezeteknél van a végrehajtó hatalom a minisztereknél, a bírói a törvényszékeknél. Az első alkotja a törvényeket, a második gondoskodik általános végrehajtásukról, a harmadik az egyes esetekre alkalmazza azokat. A király ezen hatalmak közepett mint semleges közvetítő hatalom áll, semminemű érdekekkel az iránt, hogy az egyensúlyt zavarja, hanem telve érdekekkel az iránt, hogy e súly-egyen fentartassék.«

»Nézzük az angol alkotmányt. Nincs törvény a parlament közreműködése nélkül, nincs rendelet a miniszte-

rek aláírása nélkül, nincs ítélet független bíróságok szava nélkül. De ha a végrehajtó hatalom, azaz a miniszterek cselekvésének módja rendetlenné lesz, a király elbocsátja őket. Ha a képviselő gyülekezet tevékenysége tévútakra jut, a király feloszlatja azt. Végreha a törvényszékek kártékonyan járnak el s talán nagyon szigorú büntetéseket alkalmaznak, a király ezt a veszedelmet kegyelmével mérsékli.«

»Minden alkotmánynak az volt a hibája, hogy nem teremtettek ilyenmő semleges hatalmat, hanem a teljes tekintélyt, mely azt megilletné, az aktiv hatalmak valamelyikére ruházta. Ha a törvényhozó hatalomra volt bízva, akkor a törvényhozó mindennel törődött, a minek zsarnoki önkény volt a következménye. Ha a végrehajtó hatalomra bízták, akkor kényuralom keletkezett.« *

Mindenesetre tudományos haladás volt, midőn Constant Benjamin a hatalmak elválasztásáról szóló ama régibb tan egyik leglényegesebb fogatkozását megismerte és az elveszett egységet újra fölkereste. Minthogy az állam önmagában egységes test, minden tagjának békés összeműködéséről kell gondoskodni. Abban is igaza volt, hogy ezt az egyesítő és repartáló hatalmat kiválóan az állam központi közegében, tehát egyeduralmi államnál az uralkodóban kereste. De midőn a tulajdonképeni cselekvéstezen központi közegen kívülre, csak annál inkább a kamrákba és a miniszteriumokba helyezte át és az uralkodót pusztán nyugalomra és semlegességre utasította, a szárazföldi államok és monarchia magasabb eszméjével csaknem még rutabb ellenmondásba jutott, mint maga a régibb alkotmányos tan.

* Esquisse de Constant c. 1. Principes de Politique c. 8. Edit. Laboulaye I. 18. 175. oldal.

Minden iratának alapeszméje az egyéni szabadság. Élete estelén is azt írta: »Negyven éven át ugyanazt az alapot védelmeztem: szabadság mindenben, a valóságban, a bölcséletben, az irodalomban, az iparban, a politikában; és szabadság alatt értem az egyéniség diadalát valamint azon tekintély fölött, a mely a kényuralom által szeretne uralkodni, úgy a tömegek fölött, a melyek azt a jogot igényelik, hogy a kisebbséget a többség rab-szolgájává tegyék. A kényuralomnak nincs joga; a többségnek az a joga van, hogy a rendet tisztelni kényszerítheti a kisebbséget; de minden, mi a rendet nem háborítja, minden, mi a belső élethez tartozik, minő a vélemény, minden, mi a vélemény kinyilatkoztatásában sem erőszakosságokra nem izgat, sem valami más vélemény nyilatkozását nem gátolja, s ezzel másoknak nem árt, minden, mi az iparban a kölcsönös versenyzésnek akadály nélkül mozgást enged, mindez egyéni és nincs ipso jure a társasági hatalomnak alávetve.«

Mindenek előtt vallásbeli szabadságért szól. A vallás ő neki, mint waadtföldi honfitársának Vinetnek, lényegileg az egyén dolga. Épen úgy elveti tehát a vallási, mint a polgári türelmetlenséget a vallás dolgaiban. Rousseau államvallásáról sem akar hallani semmit. De azért nem vallástalan. Ellenkezőleg, épen a vallásos kérdések foglalkoztatják komolyan. Meg van róla győződve, hogy a vallás a szabadság mellett épen úgy nyer, mint a polgári társadalom. Még azt is védi — ellentétben az amerikai rendszerrel — hogy az állam a bevett egyházakat pénzzel támogassa. »A vallással úgy vagyunk mint az országúttal; én nem bánom, ha az állam az országúttakat fentartja, ha csak minden embernek szabadságára hagyja, hogy ha neki tetszik, gyalogúton járjon.« (Princ. de Polit. 17.)

Az egyéni szabadságot a megvédéséhez szükséges fegyverrel, minden erőszak ellen védeszközzel fölszerelni, az az ő összes munkálkodásának célja. Joggal egy elv képviselőjének mutathatta be magát választóinak: »Engem választani annyi, mint az egyéni szabadságot, a sajtó szabadságát, a bírói garantiák biztonságát választani.«

Az állam természetes rendjét olyannak tekinti, mint Laboulaye kifejezése szerint valami gúla, mely az egyéni jogok fundamentumán nyugszik s lassankint emelkedik az összeköttetések — személyiek és helyiek — lánczával az állami áttekintés magas csúcsára. Az a társadalom pedig, a minőt a forradalom Franciaországban létesített, a felfordított gúla, az állam van óriási súlyával mint széles alap fön a magasban s agyon nyomja az egyént.*

Constant nem volt barátja annak a központi mindegyesnek. Abban mégis megbizonyosodott svájcezi természete, hogy Franciaország számára is helyhatósági szabadságot és némi foederalismust követelt, természetesen nem a középkor foederalismusát, mely az államot az államocskák tömegére morzsolta szét, de azt akarta, hogy a községek minden oly ügyben szabadokká legyenek az államtól, a melyek az összerdekeket nem fenyegetik. »Az igazi hazafiság a szülőhelyünkől ered.« A változatosságban joggal látta a szervezetet és az életet, az egyformaságban a mechanismust és a halált.

Constanttal rokon jelenség a német Rotteck Károly, a maga idejében a szabadelvű párt legnépszerűbb vezetője a badeni kamrákban s az új politikai eszmék legtöbbet dicsőített előharczosa Németországban. Rottecknek azonban nem mint Constantnak az alkotmá-

* Laboulaye a bevezetésben XXV. oldal.

nyos egyeduralom volt a legfőbb állameszménye. Megbarátkozott ez alkotmányával, mert közeledett az ő köztársasági eszméjéhez, nem pedig mert azt megtestesíté. E tekintetben Rousseau és Siéyes állambölcselőkhöz még közelebb állt, mint Constanthoz. Főképen a spekulatív jogeszmék voltak reá határozók. Sokkal erélyesebben, mint a modern képviseleti alkotmányoknak egyeduralmi középponttal ellátott rendszerét, képviseli az észjog rendszerét. Ő neki azonban az észjog nem csupán — mint tanítójának Kantnak — valami tudományos elmélet. Egész élete annak gyakorlati valóítására van szentelve. Előadásai az egyetemen, könyvei és publicistikai iratai, jelentései és beszédei a kamrában, mindnyájan ennek a gyakorlati irányzatnak szolgálnak. A német törzsek között az alemann-törzs van a legdaczosabb szabadságérzettől áthatva. Csaknem egyedül az alemannok teremtettek és tartottak fön köztársaságokat Németországban. A modern politikai tanok az alemannoknál találnak legelőször elismerésre és előmozdításra; és kiválóan ők gondoltak reá, hogy e tant az életbe átültessék. Ez okból jelentkeztek először mint közvetítői a franczia államelméletnek és államkiséreleteknek is Németországban. Az alemann Rotteck Károlynak, egészen ez a jelleme.

Rodecker von Rotteck Károly Venczel — ez volt teljes neve — Freiburgban, a Breisgauban 1775. július 18. született. Atyjának Rodecker Károly Antalnak, ki érdemben dús orvos volt a városban s tanár a freiburgi egyetemen, II. József császár a nemességet adományozta. Az anyja Poirot d'Ogeron Sarolta lotharingiai remiremonti születésű volt s a jó »nő eszményé«-nek tartatott. A tehetséges fiu humanus és művelt nevelésben részesült s boldog ifjúságot élt. Az egyetemen is, melybe 1790-ben lépett, akkor

az intézetnek II. József császár által a jezsuitáktól való kitisztítása és megszabadítása után, derült és humanus szellem uralkodott. A fiatal Rotteck itt a jogtudományra szánta magát. Ügyvéddé szándékozott magát kiképezni. De a római és német jognak hagyományos tárgyalása nem elégítette ki az ő bölcséleti hajlamát. Triboniánt összevisszaszidta és megvetette a »prókátorkodást« a hogy a bonyolult tételes jogszabványok nem-bölcséleti tiszteletét és alkalmazását nevezte. Annál élénkebben vonzották magukhoz Kant kritikai művei, Montesquieu, Rousseau, Siéyes politikai munkái s a francia forradalom nagy drámája, mely akkor a világot izgatottságba hozta. Esze és szíve az alkotmányozó nemzetgyűlés részén volt; a konvent véres dühöngése megijesztette, fájt neki e látvány; de nem volt képes őt a reakció táborába hajtani. Még szeretett anyja royalista buzgalma sem térítette meg. Szülővárosát a hadjáratok, egyszer a francziák, másszor az osztrákok részéről, nagyban sujtották. Ezen küzdelmek idején a bresgauiak módjára jó osztrák érzelmű volt; de midőn a campo-formioi béke (1797.) következtében Freiburgot és a Breisgaut valami olasz fejedelem részére pusztakártérítési anyagúl használták és azt a modenai herczegnek idegenítették el, akkor tisztelete az osztrák ház iránt bárgyú ostobaságnak tünt föl előtte és ezen gyalázat fölötti haragjának éles szavakban adott kifejezést.

A szerencse a fiatal tudósnek, a kinek kilátása az ügyvédségre időközben csökkent, annyira kedvezett, hogy már 23 éves korában tanárságot kapott az egyetemen, egyelőre a történet tanszékét, (1798.) 1810-óta általános világtörténeten dolgozott, melynek első kötete 1812-ben jelent meg és azonnal rendkívüli tetszéssel találkozott. Főleg az ifjúság kapkodott mohón a könyv után és a

közönség érdeklődése nem csökkent, midőn Ausztriából kiltották s Poroszországban nem engedték meg a kivonatot a munkából. A harminczas évek végeig a kiadások egész sorát élte meg a munka, százezernél több példány tadtak ki s a munkát Európa csaknem minden nyelvére lefordították. E tetszés oka nem abban rejlik, hogy Rotteck a történeti kutatás új eredményeit hozta fölszínre, sem abban, hogy különösen ő értett volna hozzá, népeket és egyéneket helyesen felfogni és híven rajzolni; e tekintetekben az ő műve messze elmaradt a Müller Jánosé mögött. De a szabadelvű színezet és a politikai irányzat, általánosan érthető és tüzes nyelvezettel kapcsolatban föllelkesíték a fiatalságot s a nemzet akkori hangulatában élénk viszhangra találtak.

Ő maga a történelmet lényegileg a politikához vezető előlépcsőnek tekintette s 1818-ban szívesen fölcserélte a világtörténet tanszekét az államtudományokéval. Már székfoglaló beszédében a természetes jogelvek képviselőjének, valamint a történeti, a középkori hagyományokra támaszkodó jog határozott ellenségének mutatta magát. Nem akar erőszakos forradalmat, de buzgalommal fordul azok ellen, a kik a reakcióban keresik a jelenkor üdvét. Úgy szereti »a bölcséleti jogtudomány«-t, mint »fiatalkori aráját« s a történelmet, mely komoly tanaival tisztította és erősbitette első szerelmét, barátnőjének tekinti. Ez utóbbi iránt hálás ragaszkodást táplál, az előbbi iránt forró szeretetet. Ezt a szeretetet az észjog iránt a hallgatókban is föllobbantani, az akadémiai tanár legszebb feladatának tartotta. »Az észjog és az államtudományok tankönyve« (Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften) című négy kötetes munkájában nézeteit az egyetem határain túl is elterjesz-

tette. * Hanem ez a második főmunka sokkal csekélyebb feltűnést keltett, mint a világtörténet és még az sem segített sokat rajta, hogy Dr. Trummer ájtatos dühvel neki rontott az istentelen terméknek. Nagyobb volt a sikere a »Staatslexikon«-nak vagy az államtudományok encyklopoediájának, melyet Rotteck 1834-ben Welkerrel közösen indított meg, melynek befejezését azonban meg nem élte már.

Nagy volt a jelentősége Rotteck parlamenti működésének. Az akkor alakított Baden nagy herczegségben, melybe immár Freiburgot is bekebelezték, első komoly kísérletet akartak tenni arra nézve, hogy az alkotmányos rendszert egyik német országba is behozzák. Károly nagyherczeg 1818. augusztus 22-ki kelettel XVIII. Lajos francia chartája és a kevés hónappal idősebb bajor alkotmány mintájára országának élete végintézkedéseképen alkotmányt hagyott vissza, mely szerint a törvényhozáshoz két kamra hozzájárulása kívántatott. Rotteck az 1819, 1820 és 1822-ki első országgyűléseken mint a freiburgi egyetem képviselője az első kamrában élénk részt vőn ezen új tevékenységben. Állása nem volt örömdetes itten, a nemesség képviselőinek közepette, a kik csak nagy nehezen barátkoztak meg az új állapotokkal és nevelésök, öröklött előjogaik és szokásaik által előszeretettel kapaszkodtak azon intézményekbe, a melyeket Rotteck mint történeti igényletet és középkori jogtalanságot utált volt. Ebben a körben egészen idegenszerű elem volt és nézeteivel gyakran egészen egyedül állott. Thibaut is és később Zachariä, a kik Heidelbergra szavazatát.

* Az I. és II. kötet első kiadása 1829-ben, a második 1840-ben jelent meg; a két utolsó kötet csak egyszer-egyszer jelent meg 1834-ben és 1836-ban.

érvényesíték az első kamrában, gyakrabban ellenfelei mint harczytársai voltak. W e s s e n b e r g a tiszteletre méltó fővikiárius, ki az egyházban hasonlólag szabadelvű szellemben igyekezett javításokat eszközölni, támogatta őt ugyan néha de mégsem tarthatott vele lépést, midőn szenvedélye az észjog iránt tekintet nélküli ellenzékessegre ragadta el.

A kamrák felosztatása után Rotteck képviselőiszékre pályázott, mert a második kamra sokkal jobban megfelelt az ő természetének és irányának, mint az első; hanem a kormány befolyása a választásokra és a nyomás, a melyet a hivatalnokok a választó férfiakra gyakoroltak, akkor még olyan hatalmas volt, hogy ama tényezők ellenmondása az ellenzéki vezér elől elzárta a törvényhozás alapját. Csak a midőn az 1830-ki párisi júliusi forradalom újra a korlátlankodó királyi trón megdöntésében mutatta ki a szabadelvű eszmék erejét és az Orleans-ház fölemeltetésével az alkotmányos párt diadala ujonnan biztosítotttnak látszott, midőn azután L i p ó t nagyherczeg, a ki azon évben lépett trónra, teljes választási szabadságot engedett, Rottecket őt választó kerület emelte paizsára bizalmával s ekkor az 1831-ki országgyűlésen a második kamrában a legünnepelebb helyet foglalta el. A mit egy évtizeddel az előtt hasztalan sürgetett, azt most szívesen engedélyezték. Ha előbb vetett, úgy most ő reá nézve elérkezett az aratás ideje. Akkortáiban talán a legnépszerűbb férfiú volt a fejedelemségben, és minthogy egész Németország feszült figyelemmel nézte a parlamentaris harcznak még új színjátékát Badenben, talán egész Németországban is. Minde nek fölött őt dicsőítették a szabadelvű mozgalom főszónokának s az alkotmányos szabadság legmerészebb és legőszintébb képviselőjének. De ez fényes időszak, a melyben Rottecket feliratokban és ajándékokkal ünnepel-

ték, nem sokáig tartott. A hambachi ünnepély (1832 május) után a középosztályokban aggodalmak támadtak a mozgalom iránt, mely úgy látszott német forradalommal készül fajulni s a német szövetséggyűlés immár 1832 június 28-án kibocsátotta azon kivételes határozatait, hogy a sajtó cenzúrája szigorúbbá tétessék, a politikai egyletek és gyűlések megakadályoztassanak, a kormánytekin-tély fokoztassék s az alkotmányos államélet fejlődése gátoltassék. A reaktionarius eszközök és irányzatok mindenütt erősítették Németországban. Badenben is érezték e fordulatot és az ellenzéki párt részvényei, melyek 1831-ben jóval párin fölül állottak, az 1833-ki és 1835-ki országgyűléseken mindig lejjebb hanyatlottak.

Még 1832-ben barátjával és elvtársával Welkerrel egy időben felmentették Rottecket tanári tevékenységétől s nyugalomba helyezték. A tisztelet-adományok, melyeket ekkor különféle városokból és vidéki községekből kapott, a becsülésről és szeretetről tanúskodtak, melyet némely körökben folytonosan élvezett. De mindemellert nem emelkedett befolyása az előbbeni magaslatra. Az országgyűlésnek fontos és nagyra becsült tagja maradt, folytatta a régi harczot a régi fegyverekkel; de nem uralkodott többé a helyzeten.

Az 1840-ki országgyűlés után, a melyen még egyszer megtámadta »a szövetséggyűlés kivételes törvényeit« és alkotmányszerű rendes jog visszaállítását követelte, megbetegedett és 1840. november 26-ikán meghalt. Természet jog (Naturrecht) című czikke volt utolsó munkája az államlexikon számára.*

Rotteck az új időnek nagy harczaiban, a melyet ő

* Rotteck Károly élete, fiától Rotteck Hermanntól összegyűjtött és hátrahagyott irataiban, IV. kötet. Pforzheim 1874.

a francia forradalomtól keltezett, a tiszta tudatra jutott észjog általános küzdelmét látta a történeti jog esztelensége ellen. A történelem előbbi korszakában, mondja, az eszjognak a tételes jog általi elnyomása szintén idézett ugyan elő többé-kevésbé heves tusákat, de ezek a küzdelmek részint elszigetelve voltak, csak egyes országokra és népekre szorítkoztak, részint az örökkévaló jognak inkább ösztönszerű érzete és sejtése mint világos ismerete nyilatkozott bennök. (Czikke az államlexikonban. 163. oldal.)

Midőn Rotteck az észjog fogalmát megállapítja, egyelőre Kant vezetését követi. Az ember »külső szabadságából« indul ki, mely nem, mint a belső, agyakorlati ész követelménye vagy a hit dolga, hanem olyan tény, mely az érzékeknek és az észnek kétségbe vonhatatlanul kinyilatkozik. Azért tehát azon tétel: »én szabad vagyok« és azon tétel közt: »A többiek mindnyájan szintén szabadok« ellentétnek fenforogni nem szabad, hogy ekkép az én szabadságom és a többieké egymás mellett megállhasson; és a szabály, a mely a külső szabadság összhangját fentartja, az épen a jog. »Jog minden, a mi mindnyájunk lehető legnagyobb szabadságával nem ellenkezik, jogtalanság minden, a mi ilyen ellenmondást hord magában.« »Ezen elv elismerését — teszi hozzá — minden értelmes ember-től követelhetni és föltételezhetni, mert a ki valami ellenmondót kívánna, az ész nélküli lenne, és aki a lehető legnagyobb szabadságot el nem fogadná vagy másoktól megtagadná, az szintén esztelen ember lenne.«

Élesen megkülönbözteti a jogot az erkölctől és »a két terület teljes elválasztását« kívánja. »Az erkölcstörvény tárgya a cselekvőnek méltósága, erénye vagy szentsége. Kategorikus »tedd vagy ne tedd« szavával lép az az ember elé és e szerint a parancsolásban és tiltásban, tehát

abban áll, hogy az önkény az erkölcs parancsolataival és ezzel az önmagával való öszhangzat föltételeire korlátoztatik. A jogtörvény ellenben nem az embernek öszhangzata önmagával, hanem az a tárgya, hogy mindnyájoknak akik kölcsönös hatásban állanak, egymás között külső cselekvések öszhangozzék vagy ellent ne mondjon vagyis inkább mindnyájoknak e feltételek közt lehető legnagyobb szabadsága. « A jog e szerint nem parancsolatok és tilalmak, hanem a megengedett és meg nem engedett dolgok rendszere. Abban helyesli Fichte nyilatkozatát: »A jogtanba csak jogok (engedélyek), az erkölcstanba csak kötelességek tartoznak »noha ő Fichte én — bölcséletét egyebekben feneketlennek és élvezhetetlennek tartja. Javítani akarja a legfőbb jogtörvényre vonatkozó Kant-féle formulát, midőn a következő alakot ajánlja: »Tetszésed szerint szabad cselekedned vagyis tehetsz és abban hagyhatsz mindent a mit akarsz, a mennyiben az ilyen cselekvés mindnyájunk külső szabadságával nem összeférhetetlen.«

Nem a természetjog tökéletlensége, hanem az emberek gyöngesége vagy fonákasága vagy roszasága kényszerítenek bennünket Rotteck véleménye szerint tételes jogokat megállapítani. A törvény betüje arra szolgál, hogy a jog alkalmazását ha kétség merül föl, védelmezze, de a betű egyszerűs mind korlátozólag hat a természetes jog érvényére és gyakrabban elhomályosítja tisztaságát. Még gonoszabbnak tűnik föl előtte a jog megrontása az úgynevezett történeti jog által, mely nézete szerint inkább az erőszak és a fortélyosság terméke sem mint azon becsületes törekvésből támadt, hogy a természetjog kimondassék és biztosíttassék. Ha a küzdelmet az észjog behozataláért forradalomnak nevezik, akkor ő habozás nélkül a forradalom mellett nyilatkozik, ellentétben a reakcióval, mely mellett a történeti jog védői

nyilatkoztak. Így neki a forradalom elvvé válik és egy jelentőségűvé az észjog gyakorlati valószínűsítésével, valamint a vele ellenkező történeti jog kiirtásával. Természetesen elveti ugyan a jogellenes eszközöket, de magától értetődőleg azon kérdés megítélésénél is: mely eszközök megengedettek, csak az észjogi, nem történeti mértéket alkalmazza. Később nyíltan a radikális muszhoz vallja magát, mely inkább az észjog tökéletes uralmában ismeri meg célját, ellentétben a konservativizmussal, mely a fönnálló tényleges jogot, mint észszerűt védelmezi. (Historisches Recht című cikke a Staatslexikonban.) A reform közvetítő pártjáról, mely a hagyományos jogból csak az elavultat kívánja kiküszöbölni, ellenben a mi életerős benne, azt föntartani és tovább fejleszteni igyekszik, Rotteck hallani nem akar semmit. Az elavultnak és életfrissnek megkülönböztetését különösnek találja, ha a jogról van szó és azt véli, hogy akkor, midőn jog vagy jogtalanság van kérdésben, nem azon fordul meg a dolog, fiatal vagy vén-e, erős vagy gyöngye-e valami. Ezzel az észjognak általános érvényességét ítél örök időkre és minden nemzetre, míg a tételes jognak csak korlátolt az érvényessége és ha az észjognak ellentmond, úgy javítást igényel; ha pedig jogellenes módon jött létre, akkor nyíltan síkra kell szállani ellene és meg kell szüntetni. *

Látni való, hogy a jogfogalmat tökéletesen elválasztja az élő emberiségtől és ennek fejlődésétől. A jogfogalom nála merő spekulatív abstractió és ő abban bizonyul igazán radikális természetnek, hogy a népek állapotait és életét tekintet nélkül aláveti elvont tételeinek, a melyeket a

* Vessd össze a Staatslexikonbeli említett két cikket kívül az észjog tankönyvét I. kötet. Bevezetés.

közönséges szabadság elvéből következtetések által leszár-
maztat. Ebben teljesen jó hiszemmel és gyermeki naiv-
sággal jár el.

Minthogy az egész gondolatsor az egyes emberből
indul ki, nem kelthet idegenkedést, hogy az államot
s z e r z ő d é s r e alapítja és pedig a társasági vagy egye-
sületi szerződésre. Ezt megkülönbözteti ugyan a többi
magánjogi szerződésektől, minthogy tartalma ö s z s z e-
m é l y i s é g alkotása és az állame sz m e valósítása,
melynek mint a becsületnek az egyéni önkénnytől függet-
len észszerű jelentősége van. A jogtörvény kezelése, biz-
tonság támadások ellen, evidens, általános (érzéki, értelmi
vagy erkölcsi) életcélokra való törekvés, ezt tekinti az
állam céljainak és feladatainak (II. 6. §.)

Abban azonban eltér az előbbeni szerződési elméle-
tektől, hogy elveti az úgynevezett alkotmány- és a
hódolati szerződést. Mihelyt mindnyájan egyesülnek, az
összakarát hatékonnyá válik. »Mindnyájok akarata
teremti a társaságot, az összakarát uralkodik rajta. Amaz
szerződés, ez törvény.« Az ö s s z a k a r a t — mely nem
azonos mindnyájok akaratával — közegének a többség
a k a r a t á t tekinti. Az egyesülési szerződés által min-
denki alávetette magát ezen összakaratnak. (I. 61. §.) »Az
összakarát mesterséges közegének tehát a társaság tevőle-
gesen meghatározandó fejének létrehozatalához, úgy szin-
tén az alkotmány megállapításához mindnyájok szerző-
dése mindnyájokkal először fölösleges, azután alkalmatlan,
végre pedig gonosz következtetésekre vezető.« Az alkot-
mány minden javítása — azt tartja — ezzel lehetetlen-
séggé válik s ezenkívül a társaság a mesterséges fő
hatalomteljének menthetetlenül áldozatul lenne oda vetve.
(II. 19. 20. §.)

Csak az alkotmánytörvény végrehajtásához tart Rotteck még más szerződést szükségesnek, a mennyiben a választott vagy törvényesen szervezett fő az összességgel szemben arra kötelezi magát, hogy a hatalmat gyakorolni fogja. Ezt meghatalmazó szerződésnek nevezi. (II. 21. §.) Az összakarat természetes közege ő neki a többség, minden egyéb közeget mesterségesnek nyilvánít. Szükséges, hogy az összakaratnak valamint természetes úgy mesterséges közege összeműködésében és kölcsönös hatásában az igazi összakaratot tüntesse fel, vagy megközelítőleg megvalósítsa. E szerint mindegyiknek az ész által kiutalt külön terök van. (II. 25.)

Az államhatalom egységét annyiban elismeri, a mennyiben azt az állam egysége az elvben követeli; de azt vitatja, hogy a személyesített államhatalom nem lehet egységes a nélkül, hogy a kényuralomba ne dőlne. »Egyetértő lehet ugyan s kell hogy legyen az összakarat természetes és mesterséges közege, vagyis, nép és kormány; de jogi egységgé csak az által lesznek, ha maga az állam felsőbb egészévé egyesül. Egyebekben a hatalom megosztása a személyek kettőssége áll fön nép és kormány között.« (II. 26.)

Az alkotmányokra nézve azt az alapelvet mondja ki: »Csak az az alkotmány jogszerű, mely az általános akarat uralmát hozza létre. Minden alkotmány többé vagy kevésbé jogszerűtlen vagy jogszerű, olyan mértékben, a melyben távozik emez eszménytől avagy közeledik hozzá.« (II. 58. §.) Hogy a demokrátiát nyilvánítja az állam természetes ősalakjának, az egyeduralmat és az arisztokrátiát ellenben mesterséges államalaknak, az alapnézetéből következik. Mindezen utóbbi formákban az államhatalom korlátolt és alkotmányos átruházása

mellett nyilatkozik a föltétlen és korlátlan ellenében s egész általánosan minden, a jogeszméhez közeledő »az igazi öszszakarat uralmára« törekvő alkotmányt köztársaságnak nevez, ellentétben egyrészt a zsarnoksággal, másrészt a fejtelenséggel. (II. 60. §.) Ez értelemben mondja: »Csak a köztársaság igazságos. Csak a köztársaság jó.« (II. 68. §.)

Az alkotmányos egyeduralomban, a melyet nem csupán a maga észjogában, hanem Aretin alkotmányos államjogához irott folytatásában is kimerítően tárgyal, valósítva látja az államfő vagy kormány és a nép vagy a kormányzottak öszszakarata főnemlített kettősségét, az országgyűlések ő neki nem mint a középkorban egyes egyének, testületek, rendek, azaz kiváltságolt országok képviselte, hanem az egyetemes, politikailag nagykorú és észjogilag egyenrangú nép repraesentatiója. A kormányval szemben, e gyűlések népbizottmány jellemét viselik s a társaságnak kormányzó és kormányzott tagokra való megoszlását tételezik föl. »Csak a kormány létrehozatalakor a nép részére föntartott jogokat gyakorolják, ne pedig maguk kormányozzanak. Mihelyt az utóbbit tennék, tökéletesen elveszítnék jellemöket, valamint állásukat; nem lennének többé az ellenőriző, hanem a maga is ellenőrizendő tekintély.« (II. 77. §.)

A képviseleti rendszert a természeti jog szerint képes polgárok politikai nagykorúságára alapítja. De a képviselet a politikailag kiskorúakat is átöleli. Az országgyűlés vagyis az ország rendeinek öszszesége a nép (az alattvalók) öszszességét tünteti föl. Ő itt mint az egyik személyiség jelentkezik, a kormány mint a másik. A kettősség nem ellenséges, de azért nem is szabad a kettőt egymással azonosítani. Ha a kormány az országos

rendekeket önmagával azonosítja, vagyis őket leigázza, az országos rendek ellenfélkép állanak szemben a néppel, pedig vele egynek kellene lenniök. Ha megfordítva az országos rendek vetik maguknak alá a kormányt, akkor megszűnnek igazi országos rendek lenni, s maguk leszek kormánynyá. (II. 78. §.) Messzevágó politikai jelentősége van azon véleménynek, hogy mindazon jogok, melyeket nem határozottan a kormányra ruháztak, vagy melyek nem kizárólag őt illetik, a nép és bizottságok számára fentartottaknak tekintendők. (II. 83. §.) Ebből mindenekelőtt a kezdeményezés jogát a törvényhozás terén, a közigazgatás ellenőrzésének jogát, az adómegajánlás és az államháztartásra való behatás stb. jogát származtatja le; (II. 83. §.) ezek a kamráknak olyan jogai, a melyeket természetesen másképp is indokolhatni. Sokkal veszedelmesebb a kormány erélyességére azon ki nem mondott következtetés, hogy a vélelem mindig a jogoknak a nép részére történt fentartása mellett szól, mert ez a kormány mozgását mindig újra meg újra megbénítással fenyegeti s a kormányzottak bizalmatlanságát folytonosan fölébreszti.

A hatalmak megosztásáról szóló tannak külön fejezetet szentel. Épen itt leli föl újra a dualismust, mely körül egész államtana forog. Csak két alaphatalmat ismer el, a törvényhozót és a közigazgatót (adminisztrátót, melyben a végrehajtó befoglaltatik). A bíróról azt mondja, hogy a mennyiben ítéletmondásból áll, nem hatalom, s ha a jog kezelésének gondoljuk, akkor a közigazgatás egyik ága. Épen úgy elveti a felügyelő hatalom gondolatát s Constant elméletét a királyi hatalomról. Az egységet az által törekszik megmenteni, hogy a törvényhozást a nép által önmagának fentartott s a köz-

igazgatást a nép részéről átruházott hatalomnak nyilvánítja. Amaz kiválóan a képviseletet, ez a kormányt illeti. (II. 67—74. §.)

A retin ellen az úgynevezett »monarchikus elv«-et, azaz azon tételt is megtámadja, hogy minden államhatalom a fejedelemben van egyesítve; ő ezt az egyesítést csak az átruházott, de nem a rezervált hatalomra nézve fogadja el. (II. 81. §.) Egyebekben azonban még sem tesz javaslatot a királyi hatalom nagyobb mérvű megszorítására, mint a minőt az újabb alkotmányok rendesen engedélyeznek.

Az országgyűlés szervezetét illetőleg következő alapelvet mond ki: »Legyen az a nép lehetőleg hű kifejezése s az összeség ölében élő érzületek, óhajtasok, szükségletek és kívánságok igazán természetes közege.« (II.) 86. §.); de minthogy Rotteck a népet nem szerves személynek, hanem csak az egyenjogu állampolgárok összességének érti, a választás kérdéseinek mennyiségtani tárgyalásánál megállapodik. A két kamrarendszer ellen van, s a születési nemesség minden külön képviselete ellen buzgólkodik, a miben érzelme sokkal demokratikusabb, mint Constant Benjaminé. (II. 91—92. §.)

Akkor az ő nézetei az újnak, a merésznek, az eszményinek benyomását keltették. Az idő előítélete hajlandó volt azokat egytől-egyig szabadelvűknek tartani. De a ki ma olvassa ez iratokat, annak feltűnik, hogy időközben mennyit nőtt a nemzet politikai belátása és mennyire érett ítélete.

Némely tekintetben rokona Rottecknek az ő sok évi tanártársa Freiburgban és harcztársa a badeni kamrában: Welcker Károly Tódor, szül. 1790. márt. 29-én. Az egyetemi pálya, melyet választott, fölváltva Giessenbe,

Kielbe, Bonnba, végül Freiburgba vezette. Bonnban 1819-ben azt a keserűséget tapasztalá, hogy demagogi fondorlatok miatt vizsgálat alá ju ott. 1830. december havában a szövetséggyűléshez kérvényt intézett tökéletes és teljes szabadság ügyében s ezen fölül indítványaiával a badeni kamrában és publicistai tevékenységével, mely mint beszédei, néha-néha nagyon is széles mederben mozgott, de őszinte szabadelvűségtől volt elárasztva, oly népszerűségre tön szert, mely a Rotteckétől keveset maradt el. Ellenben elidegenítette magától a kormányt, s egyes nyilatkozatok megbotránkoztató darabos volta, melyekre magát ragadtatta, megadták annak a kívánt ürügyet őt tanárságának gyakorlatától eltiltani. Az 1848. év mozgalma újra a magasba vitte őt; rövid időre Baden szövetséggyűlési követe lett Frankfurtban, mint parlamenti tag részt vett azon kísérletekben, hogy Németországnak alkotmányt adjanak. Azután pedig csakhamar újra visszavonult a magánéletbe és immár Heidelbergába költözött át, hol mint tisztelt és szeretetre méltó öreg úr cum dignitate otium-át élélte.

Már első ifjúkori irata: »A jog, állam és büntetés végső okai« (Die letzten Gründe von Recht, Staatt und Strafe) 1813-ból tartalmazza későbbi rendszerének alapgondolatait is. Rajtok nyugszik a későbbi: »Általános és jogi-politikai encyklopaedia és módszertan« (Universal — und juristisch — politische Encyclopaedie und Methodologie) 1829-ből. Az államszótárban, melyet Rotteckkel közösen kiadott, sok czikket ő irt.

Olyan időben, midőn a vita a természetjogi és a történeti iskola közt még lángra nem lobbant, érezte már ama szükségletet, hogy a természetjogi tételek indokolásához is használni kell a történetet s a »bölcséleti — tör-

téneti út«-at választotta vizsgálódásához. Ő tehát nem volt olyan ellensége a történeti jognak mint Rotteck és inkább középállást igyekezett fentartani.

Alapjai némileg Vicóra emlékeztetnek bennünket: »Az ember főképen három vonatkozásban áll, az érzéki világhoz, a vallásos isteni kinyilatkoztatáshoz, az ész isteni rendjéhez. Azért van az érzékiség, a hit és az ész három törvénye, melyek megint történetileg ama három életkornak felelnek meg, a melyek az egyéni ember földi életében és a népek életében észleltetnek, ugyanis a gyermekség, az ifjúság és a férfiú korának. »Az aggkorról kétségkívül túlzottan azt teszi föl, hogy visszahanyatlik a gyermekségbe, a mi pedig mégis csak az aggastyán utolsó életkoráról igaz, »a ki túlélte magát.«

Az érzékiség törvényeit, jogát és államát aztán a z s a r n o k s á g b a n találja, mely a néptörténet kezdetén és végén leginkább fordul elő, mielőtt az isteni iránti érzék és az ész fölébredt és miután a felsőbb nézpontok újra feledvék, vallás és erény fölemésztvék és az önösség uralma létesítettet. A gyermekség korában inkább a nyers erő, az öregségben inkább a ravaszság hat. Amabban az élet a jobbhoz emelkedik fölfelé, ebben lefelé hanyatlik a sírhoz.

Az ifjúság korában a hit törvényei, joga és állama uralkodnak. T h e o k r a t i a. A hitvallás, nem pedig az alkotmány-okmány alapja itten az államnak s a függőség, valamint az isteni vezetés alá rendelés érzete hatja át az egész közállományt.

A férfikorban azután kifejlődik az ész s a j o g á l l a m keletkezik, vagyis az észre és az akarat szabadságára alapított állam. Kétségbe vonja a Hegelféle nézetet, hogy az erkölcstörvény mint ilyen államtörvényynyé lesz s ezzel szemben utal az egyének alanyi szabadságára,

mely ilyen külső nyomás mellett nem létezhetnék; de éppen olyan kevésbé engedi meg azt, hogy a természetjog elválasztható ugyan az erköléstől, de mégis közvetlenül reá alapítható. Továbbá nem ért egyet a Kantféle megkülönböztetéssel a külső és a belső szabadság, mint a jog és az erkölcs közötti különbség alapja közt; Spinoza és Haller ellen nyilatkozik, a kik a hatalomból származtatják a jogot s megtámadja Hugo azon véleményét, hogy az csak tételes államtörvényekből ered.

Elismeri a szükségképi összefüggést az erkölcsztörvény és a jogtörvény közt, de kijelenti, hogy az utóbbi abban különbözik az előbbtől, hogy neki minden ember által megismerhető általánosan érvényes tartalma van. Az állam célját a régi bölcselek útmutatása szerint »az erény és a humanitás s velök mindnyájunk boldogságának leginkább lehető elérésében objektív jogalak által és jogalakban« látja.

Az encyclopaediában nézete elevenebb alakot ölt. Itt az államot »a legfőbb (souverain) erkölcsi-személyes élő egységes társaság«-nak magyarázza, ellentétben az államtól elterjedt pusztán mechanikai képzetekkel. Itt a régiek különösen a hellén-s oikus bölcsélet nézeteire hivatkozik, melyek a római jogászokra is elhatározók voltak s azon keresztyén nézetre, hogy a keresztyénség egy test. De mind a mellett hogy az államot élő és szerves lénynek fogja föl, mégis őseredeti jog és államszerződés mellett nyilatkozik, csak hogy más értelemben, mint Rousseau és Kant. Ez alatt csak a szabad akarat-összhangzást érti, mely határozott jog- és államrend természetes és erkölcsi szükségességének elismerésében nyilatkozik; azaz a közös jog- és államtudatot, mely a törvényhozásban és a joggyakorlatban nyilatkozik, — bizonyára nem a rómaiak

értelmében — szerződésnek nevezi. A Kantféle iskolának azt hányja szemére, hogy nézete az államról életelen és a történeti és misztikus iskolának azt, hogy az övé viszont nem szabad. A szerződésstanban legelől a szabad akarathatározás mozzanatát látja, melyet merő önkénnytől meg akar különböztetni, mely azonban szerződési akaratnak gondolva, az egyéni önelhatározást s ennyiben az önkényt még sem mellőzheti. Mint államtana sok más vonatkozásában, itten is egészséges hajtásokat és kitűnő ösztönzéseket venni észre, melyek csak a kellő korlátolást és kiképzést nélkülözik, hogy maradandó sikert biztosítsanak maguknak. A közikarat természettől fogva mégis valami más, mint az egyesek szerződési akarata.

A valódi állam Welcker szerint a természet, a szabadság és a történelem össze- és kölcsönös hatásán nyugszik. Első sorban az emberi élet általános erői, a nép függése az emberiségtől és művelődése, az isteni akarat, magasabb eszmék »természeti hatalmas ösztönök határozzák meg azt; minél fejlettebbé válik a népélet, annál döntőbben hat a tudatos és szabad közszellem. Az eredeti souverainitás természetesen az istent és a természetet illeti ugyan, melyektől az érzékiség, hit és ész törvényeket kapják; de a mennyiben az egyesület önálló személyiségének szabad elismerése szükséges, »az egész nemzetet vagy minden önálló polgárt kormányukkal egyesülten, általában minden politikai személyiséget« illeti az. Az alkotmányt és a kormányzat alakját a kormánynak és a kormányzott nemzetnek kell meghatároznia. Végül a kormányjogosítványban rejlő legfőbb hatalom természetesen csak a kormányt illeti, de az alkotmányszerű korláton belül. Így egyenlődik ki az ő nézete szerint békésen a souverainitás körüli vita.

A modern képviseleti államot felsőbb államalakulásnak nyilvánítja az antik államnál s monarchikus, arisztokrata és demokrata elemekből való vegyülésében, annak előnyét látja.

Rotteckkel abban ért egyet, hogy a kormányzott népet mint ilyet is szerves személynek tekinti s a kormányval szembe helyezi. Sőt az alkotmányos kormányalak fogalmát ellentétben a nem alkotmányossal úgy magyarázza, hogy amabban »a kormányzott nép személyiséggé és jogai és szükségletei szószólójává van szervezve«. (Államlexikon, államalkotmányról VIII.) Az egy nép és az egy állam így veszélyes módon két személyiséggé, a melyek aztán bizalmatlanul állanak szemben egymással, kormányvá és néppé hasíttatik szét a helyett, hogy a kormány s néptermészetes ellentétét egyesítené és kiengesztelné ama gondolat, hogy mindketten csak egy lénynek és egy életnek két oldalai, a kormány csak tulajdonsága a nép-substratumnak és hogy tehát amaz e nélkül fön nem állhat, ez pedig ama nélkül tökéletlen.

XVI. FEJEZET.

Schelling és Hegel bölcséleti államtana.

Az eddigi természetjogi államtannal szemben immár kettős ellenzék támadt a német tudományban. Az egyik Schelling és Hegel bölcselőktől, a másik a történeti jogiskolától indult ki. Mindkét ellenzék azt vetette ama tan szemére, hogy önkényes, felületes, ellenkezésben van a történelemmel; és mindkettőben politikai ellenszenv is volt észlelhető amaz összefüggés iránt, melyben a francia forradalom államdoktrináival és államkísérleteivel áll. Mindketten kiválóan a restauráció idejében jutottak érvényre.

Schelling (született 1775. † 1854.), az úgynevezett azonossági bölcsélet (Identitätsphilosophie) alkotója, úgyszólván csak körülbelől és nagyon tökéletlenül nyilatkozott az államról, kontemplatív és művészi, nem politikai természet volt —; mégis ő adta az ösztönzést a bölcséleti jogtudomány egyik irányának változására. Hogy milyen erős volt az, legjobban megmérlegelhető abból, hogy Stahlt főképen Schelling befolyása ösztönözte rá, hogy »A jogbölcsélet történet alapon« (Die Philosophie des

Rechts nach geschichtlicher Ansicht) című munkáját megírja. *

Kezdetben Schelling még Fich'ére támaszkodott. A »Természet jog új leszármaztatása.« (Die neue Deduction des Naturrechts) 1795-ből. (Művei I. 1, 245. old.) még közeli rokonságban áll a Fichte nézetével. A »Transcendentalis eszményiség rendszere.« (System der transcendentalen Idealismus) 1800-ból ismét őreá emlékezteti az olvasót. Már itt nyomatékosan hangsúlyozza Schelling az általános akaratot ellentétben az egyéni akarral. De mi hát az általános akarat? Elődei így válaszoltak a kérdésre: az összes egyes akaratok összhangzata; a többség akarat; az álagos akarat — és valósággal mindnyájan az egyes akaratok egyesülésére, szerződésére fektették az államot. Minél inkább kifejlődött azután Schelling bölcséletének pantheista alapjelleme, annál határozottabban azonosult benne az általános akarat a mindenható akarral (Allwillen) a világlélek akaratával, mely a természetben és az emberben jut kinyilatkozásra, mely az államot szüli. Az állam tehát ő neki nem volt többé az emberek önkényes intézménye a végből, hogy az kölcsönös biztonságot teremtsen, hanem az isteni — emberi történet terméke, nem valami mechanikai rendszer, hanem az emberi nem változatos élettehetségeinek totalitása, nem valami hasznos gép, hanem nagyszerű műremek, nem pusztán eszköz az egyes ember számára, hanem az emberi nem életének föladata és tulajdonulékony célja. **

* Első kiadás. Heidelberg 1810. I. kötet. Előszó.

** Wagner János Jakab (Grundriss der Staatswissenschaft und der Politik. Leipzig 1805.) Schelling egyik tanítványa vele ellentétben egyenesen azt mondotta ki „az állam csak átmeneti

Az államot »a szükségképiség és a szabadság összhangjának« nevezte, »melynek tökéletes jelensége eléretett, mihelyt a különös és az általános föltétlenül egy, mindaz, a mi szükséges, egyszersmind szabad és minden szabadon történő egyúttal szükséges.« (Munkái I. 5. 313 oldal.) Az állam természetesen — ellentétben az antik világgal — nem volt többé az egyedüli ilyenféle jelenség. Az egyház volt a második. Schelling ezt a kettősséget abból magyarázta ki, hogy az államban a *realis*, az egyházban az *eszményi* rész lép határozottabban elő, habár állam és egyház s minden szervezet reálisat és eszményt egyaránt tartalmaz. *

De odáig, hogy az államot, alkotmányát, a politikát közelebből meghatározza, Schelling nem jutott el. Óvatos hallgatásba burkolózott, ha ez iránt megkérdezték s aggodalmasan őrizkedett tőle, hogy politikai vitába bonyolódjék. A gondolkodást az államról veszedelmesebbnek, mint a gondolkodást az istenről s az állam tökéletesbítésére való törekvést csaknem vakmerőségnek tekintette. Mint Plato, a kinek köztársaságát tartotta »azon feladat egyedüli megoldásának, hogy az állam eszmékből szerveztessék«, azt óhajtotta, hogy a világot ismét oda vigyék, hogy a fennálló államot az isteni kinyilatkoztatás titokzatos kifolyásának tisztelje. Épen olyan kevésbé gondol a meg mint Plato, hogy a megérett öntudat időszakában hasztalan kísérlet a gyermekség hiszékeny naivitását visszaállítani.

fok és a befejezett emberiség ezt a külsőséget le fogja vetni magáról.“ (2 oldal).

* Nézd különösen az előadásokat az akadémiai studium módszeréről, 1803, főleg a tizedik előadást I. 5. 306. oldal. J. H. Fichte (ifj.) *System der Ethik*. Lipcse, 1850 I. 80—86. §. F. J. Stahl. *Die Philosophie des Rechts*. III. kiadás. Heidelberg 1856: I. 377. oldal.

Az államhoz igazán ragaszkodó embernek is tetszhetett egy ideig a Schelling-féle állameszme. Valami föl-emelő és lelkesítő erő nyugodott benne. Ha az állam csakugyan »az abszolút élet közvetlen és látható képe« (Művei I. 5. 316. oldal) vagyis az isten megtestesedése, úgy az állam isteni méltóság és felséges-ség dús verőfényétől sugárzik. Távol tőle, hogy eszköz legyen, az emberi élet legelőbbkelő céljává, jámbor kedélyek azon epedésének teljesedésévé lesz az, hogy általa az istennel való közösség üdvösségében részesüljenek. Ekkor az államtudat és az államakarat eddig rejtélyes egységét megmagyarázza a világlélek egysége, mely először a természetben, azután a történelemben tárja föl változóan egységes életét. A világtörténetnek immár van legfőbb, ismert célja, az állam alkotása, mint a mely »külső szervezete a magában a szabadságban elért öszhangzatnak a szükségképiség és a szabadság közt«. (Műve I. 5. 307. oldal.) Maga a történet az isten szükségképi — szabad alakulása, műremeke a világléleknek, mert a realis egyesül az eszményivel s az államban ez a műremek mindent átölelő öszképpé emeltetik. Képzeltető-e az állam mélyebb és hatalmasabb okadatolása?

De mélységét nem inkább a jámbor spekulatiónak, mely az emberi viszonyokból és korlátokból kiemelkedve az abszolútba, az örökkévalóba mélyed, mint a tiszta észnek, mely a földi talajt kutatja át, a melyen az igazi államnak állania kell s hatalmát nem inkább merész, költői képzetnek, mint a tudományos ismeretnek köszöni-e az? Politikai gondolkodóban azonnal lényeges kétségek támadhattak igaz volta iránt. Mindenekelőtt nem lehet inyére az egyház tagadhatatlan fölülemelése az államon, mi a Schellingféle tanból szükségképen következik, de

a modern fejlődéssel határozottan ellenkezik, mely e pontban a középkorból messzire kihaladt. Azután és főképen nem tetszhetik az egész államnézeti theokrácia alapjelleme, mely az európai népek tudata előtt gyermekesnek tűnik föl. Végül alaphibája e tannak, hogy lehetetlen, hogy a reális emberi intézményeket a pantheista istenfogalomból származtassuk le és magyarázzuk ki; innen ered hasznavehetetlensége és terméketlensége a politikai életre, egyesülve azon veszélylyel, mely a gondolkodás világosságát és a cselekvés szabadságát mindenkor fenyegeti, midőn az embert hamisan egy rangba állítják az istennel. A népek életének közös rendje: az államok azóta tették a legnagyobb haladásukat a tökéletesbedésben, a mióta az államot emberileg felfogni és vallás és politika, erkölcs és jog, köz- és magánjog közt különbséget tenni megtanultunk. És most újra megsemmisüljenek-e a nemesbített állapotok ezen föltételei és habár némileg változott alakban újra visszaállítassék-e az eredeti keleti vegyülék? Az új tanon belől amaz eszméket nem volt lehetséges egymástól elválasztani. Nem lehetett az állam egységét és fenségét megmenteni, ha a pantheista alapot, a melyen az egyedül nyugodott, tagadták. Amazok ezzel álltak és buktak, mert csak merő következményei voltak az általános és különös, az örökkévaló világcélok és haladó emberek egyenrangúvá tételének, az emberré levő, csak az emberben teljes öntudatra jutó istennek.

Schellingnél nagyobb politikai jelentőséget, hanem nagyon kétes értékűt szerzett az ő sváb földie Hegel, részint iratai részint és még inkább tanítványai által. Volt idő, midőn Poroszországban nem csekélyebb tekintélyt gyakorolt, mint Siéyes apát Franciaországban a francia forradalom

detekor. Ő lőn a porosz állambölcseelő a szó teljes értelmében. A hegeli iskola nyitotta meg az ajtót nem egy miniszteriumhoz s figyelemre méltó ajánlásnak tartották azt az előmenetelre az államszolgálatban. A dialektikai dressura nyomai, melylyel a fiatal fejeket arra begyakorolta, hogy a thesis, antithesis és synthesis logikai hármas ütemében mozogjanak s a reális dolgok szemléleténél mindig ezen dialektiai folyamat alkalmazzák, mely előbb golyót dob a magasba, azután azt másik golyóval, ellenképével, váltja föl s erre a szemfényvesztő gyorsaságával mindkét golyót a harmadik nagyobbán tünteti el, ennek a dressurának a nyomai még évtizedek után is észrevehetők a porosz politika sok minden hivatalos nyilatkozatában és módszerében. Ha ezekben nem ritkán a többi emberek előtt alig érthető, szemlátomást hatástalan reflexio és a szellemdús gondolatjáték önelégültsége mutatkozott világos, a tettet meghatározó gondolatok helyett, ennek a jelenségnek bizonyára a Hegel-féle bölcseletben ismerhetni meg nem ugyan egyedüli okát, hanem legalább társ-okát. A Fichtével kezdődő spiritualista alakiség a Hegel-féle rendszerben teljes kifejezésre jutott és a hiányt realitásban és életerőben, melyet Fichte jellemszerűleg kipótolt, Hegel gazdagabb tudományos ismerettel csak látszólag takarta be.

Hegel György Vilmos Frigyes 1770. aug. 27-én Stuttgartban született s alsóbb rangú hivatalnok fia volt. Meglehetősen lassan fejlődött. Midőn mint a tübingiai tanintézet növendéke az egyetemet elhagyta s a hittudományi vizsgálatot letette (1793.), Svájcba fordult. Tanárai azt a bizonyítványt adták ki neki, hogy »jó tehetségű, de középszerű szorgalmú és tudományú ember, rossz szónok és idióta a bölcseletben.« Tanulótársai mégis csak

helyesebben ítelték meg és a körülbelől öt esztendővel fiatalabb Schelling már akkor barátjává lön.

Bernben, hol egyik patricius-családnál magán nevelői állást kapott, komoly, de inkább hittudományi mint bölcséleti tanulmányokkal foglalkozott. Akkor Jézus életén dolgozott. Németországba visszatérve (1797) arra gondolt, hogy politikai íróképen lépjen föl. A francia forradalom, a tapasztalások Bernben, Montesquieu és Rousseau olvasása, az angol parlamenti tárgyalások megfigyelése nem maradtak szellemére utóhatás nélkül. Mindenek előtt immár a württembergi dolgokat vette szemügyre, melyek mint hazájabeliek iránt érdeklődött és melyeket értett is. Reformokat követel és »az emberi jogok elismerését«. »A dolgok ingadozásának érzetében semmi mást nem tenni, mint bizvást és vakon bevárni a régi, mindenütt megrongált, gyökereiben megtámadott épület összeomlását s magunkat az összeomló gerendázat által szétzúztattni, épen úgy ellene van minden okosság-nak, mint a becsületnek.« * Azután fájdalommal szemléli a magában összeomló, kívülről pedig megalázott és megrablott német birodalmat. »Nem állam már« az. De — véli Hegel, újra állammá kell szervezkednie, a képviseleti alkotmány értelmében. Ez azonban a békés reform ösvényén már nem eszközölhető, csak erőszakkal teheti meg valamely szerencsés hadi fejedelem. Napoleonnak, az első konsulnak, fölemelkedése Franciaországban (1799) ő benne azon óhajt kelti, hogy az osztrák császári ház épen úgy fölemelkedjék s a császár katonai diktatúrát ragadjon meg, hogy új német képviseleti államot alapítson. Porosz-

* Rosenkranz K. Hegel élete. Berlin, 1844. 93 oldal és Heym R. Hegel és kora. Berlin, 1857. 62. oldal.

országhoz, mely a korlátlan uralomnak adta meg magát, nincsen bizodalma: »Ez után Poroszország egy háborúját sem tekintheti a közvélemény német szabadságharcznak« írta 1801-ben * a lünevillei béke után, melyben császár és birodalom a Rajna német balpartját a francia köztársaságnak engedték át. De a hol csak a diktator erőhatalma, nem a szabad szellem segíthetett, ott önálló politikai író tevékenységének sem volt tere. Hegel ki nem nyomatta előmunkáitait s immár a bölcelet birodalmához fordult, a melyben kezdetben szerény helyet foglalt el, de a melyet lassankint fölébredt dicsvágya tökéletesen meghódítani s rajta uralkodni merészkedett.

Nyilvánosan először Jenában lépett föl, mint a bölcelet magántanára (1807); itt Schellinggel közösen alapította a »Kritisches Journal der Philosophie« című folyóiratot s előadásokat tartott a természetjogról; 1805. rendkívüli tanárrá mozdították elő s ez időben bölceleti műveken dolgozott, kiválóan a »szellem phaenomenologia«-ján. Épen az utolsó ív nyomtatását fejezte be, midőn a jeni csata (1806. okt. 14). az ő tudós munkálkodását is vad harci zajjal szakította félbe. Napoleon látása ropantúl imponált neki. »A császárt — ezt a világlelket — láttam a városon át szemlére kilovagolni. Valóban csodálatos érzelem, ilyen egyént látni, ki itt egy pontban concentrálva, egy lovon ülve, a világra kihat és uralkodik rajta.« (Levél Niethammerhez.) Noha csak a távolból volt nézője, ő is épen úgy járt, mint Müller János. A hatalmas jelenségnek ellent nem állhatott.

Nem véletlen tehát, hogy akkor újra a birodalom déli részei felé vonzották hajlamai. Bajorország az új

* Nézd H e y m idézett munkáját 68. oldal.

királyság, melynek felvilágosodott minisztere Montgelas francia mintaképre modern közigazgatást szervezett, új kilátásokat nyitott a tudomány férfainak. Előtte már Schelling és Niethammer ment oda. Hegel követte őket, kezdetben csak hirlapszerkesztőséget véve át Bambergben, azután pedig Nürnbergben gymnasiumi igazgatónak neveztetve ki. (1808.) Sokáig küzdött volt a megélhetés bajaival; immár kedvezőbb helyzetbe jutott. Kötelességéhez híven és buzgalommal szentelte ekkor magát a nevelői hivatásnak és boldog házasságra lépett. A szabad időt, melyet az iskola hagyott neki, bölcséleti rendszerének kiképzésére használta, mely immár élesebben is elvált Schellingtől. A bölcséleti romantikának nyílt hadat üzent. Logikai tudománya új alakot nyert, az ő sajátos módszere befejeztetett.

A német nemzet szabadságharczában nem vett részt. Hozzá lévén szokva a világtörténet menetét a gondolkodó emberi szellem dialektikai folyamának fölfogni, nem volt rokon érzete a nemzeti lelkesedés iránt. Hidegen, számítóan, bizalmatlanul viselte magát iránta s általa gondolatvilága fölépítésében nem zavartatta magát.

Ellenben újra visszavágyakozott az akadémiai pályára, mely természetének és dicsvágyának jobban tetszett, mint a gymnasialis előljárói hivatás. Örömmel fogadta el tehát a meghívást Heidelbergába. (1816.)

A rövid heidelbergai időszakba esik Hegel egyik politikai irata, a württembergi rendek gyűlésének kritikája, mely a heidelbergai évkönyvek 1817. évi folyamában jelent meg. (Munkái XVI. kötet, 219 oldal.) Megírására W a n g e n h e i m württembergi miniszter indította, s Hegel határozottan a kormány mellett a rendek ellen foglalt benne pártállást. Szívesen megragadta

az alkalmat, hogy csöndben nőtt nézeteit az államról valamely konkrét vitás esetben kimondja.

Ez úttal a király képviselte a modern repraesentativ állam elvét, a rendek ellenben a régi országos rendi alkotmány elvét. Midőn ezek először Frigyes király ellen, kinek zsarnoki önkénye a napoleoni korszakban súlyosan nehezedet volt az országra, emeltek tiltakozást és megpecsételt régi jogukat elszántan védelmezték, az új alkotmány iránti oppositiónak meg volt a józan értelme. De mióta az öreg király lényeges engedményeket tőn és halála után szabadabb érzelmű fia Vilmos király határozottan az alkotmányos pályára fordult, a durczás megmaradás a tartahatalanná vált régi jog alapján elvesztette értelmét. Keményen sújtó ütésekkel ostromozza Hegel a rendek e hibáját. Azt hányja szemökre, hogy »mint a francia menekültek, semmit sem felejtettek és semmit sem tanultak és úgy látszik, elaludták az utolsó huszonöt évet, bizonyára a leggazdagabb éveket, a melyeket a világtörténet felmutat és reánk legtanulságosabbakat, mert övéik a mi világunk és a mi képzeink.« (266.) A kor fő feladatának nyilvánította a württembergi tartományokat »egy állammá alkotni« ellentétben a középkor észellenes állapotaival és megjegyzi, hogy az országos rendeknek e feladatról még nincs sejtelmök. A régi szerződésekre hivatkoznak és nem tudják, hogy a szerződés fogalma magánjogosultak közt helyén van ugyan, de nem illik fejedelem és alattvalók közötti viszonyra, hogy inkább »kormány és nép összefüggésének eredeti lényeges egység szolgál viszonyaik alapjául«. »Azon állás alaptévedése, melyet a württembergi rendek maguknak ádnak, abban fekszik, hogy positiv jogból indulnak ki, egészen úgy nézik magukat, mintha még most is

ez álláspontot foglalnák el és a jogot csak azon okból követelik, mert azt egykor bírták volt. Úgy cselekesznek, mint az a kereskedő cselekednék, ki azon hajóra gondolva, mely vagyonát tartalmazá, melyet azonban a vihar megsemmisített, még mindig a régi életmódot folytatná, s ugyanazt a hitelt akarná reá követelni másoktól; vagy mint az a földbirtokos, kinek valami jótékony vizáradás homokföldjét termékeny televény földdel vontá be, de a ki mezejét ezután is ugyanazon a módon akarja fölszántani és úgy akar rajta gazdálkodni, mint előbb.«

»Abban a modorban, a hogy a Würtembergben összehívott országos rendek viselték magukat, épen ellentétét látni annak, a mi huszonöt évvel ezelőtt egyik szomszédos birodalomban kezdődött, és ami akkor minden szellemben viszhangozott, hogy ugyanis az államalkotmányban misem ekinlessék érvényesnek, mint a mi az ész jogal szerint elismerendő. Azt az aggodalmat lehetett táplálni, hogy amaz idő forradalmi alapelveinek kovásza, a szabadságról szóló elvont gondolatoké, Németországban még ki nem forrott és nincs megemészte. Würtemberg bizonyos fokig mindenesetre vigasztaló példát adott, hogy az ilyen gonosz szellem nem kísért többé, de egyszersmind azt is, hogy azon óriási tapasztalás, a melyet Franciaországban és Franciaországon kívül tettek, — ezekre az országos rendekre elveszett — az a tapasztalás ugyanis, hogy valamely eltűnt állapot tételes államjogán való merev megmaradás szélsősége és az elvont elmélet és sekélyes fecsegés másik szélsősége egyformán az önösség sánczává s a szerencsétlenség kútforrásaivá lettek amaz országban és azon országon kívül. — A francia forradalom kezdetét kellett ama küzdelemnek tekinteni, melybe az ész szerű államjog lépett a tételes jog és kiváltságok

tömegével, mely amaszt elnyomta; a württembergi országos rendek tárgyalásaiban ezen elvek ugyan e harcztát látjuk, »csak hogy a helyek föl vannak cserélve.« (264. oldal.)

A rendek a nép akaratára is hivatkoztak, mely a régi alkotmányt fön kívánja tartani. Erre Hegel azt válaszolta: »Ez nagy szó; leginkább a nép képviselőinek kell óvakodniok tőle, hogy e szót megszenteltségtelenítsék vagy könnyelműen használják. A legnehezebb és ezért a legnagyobb a mit valamely emberről mondhatni, hogy tudja mit akar. Népképviselőkké csak azért nem fogdossák össze a népből azokat, a kik épen véletlenül belénk botlanak, hanem a legbölcsebbek szemelendői ki, mert a nép nem tudja, de a képviselőknékné tudniok kell, mi az őigazi és valódi akarata, vagyis: mi jó a népnek.« (288. oldal.)

Hegelnek igaza volt, midőn a rendeknek szemökre vetette, hogy »nincs államérzék« bennök; ők viszont joggal vádolhatták őt azzal, hogy »nincs szabadelvűség« benne. A rendek számára csak a feddés, a gúny, a keserűség szavával rendelkezett, a király és kormánya számára csak a dicséret, az alázatosság és a hála szavaival. Egészen és teljesen úgy írt, mint a kormány szószólója. Mindennel megelégedett, a mit ez nyújtott s épen úgy megelégedett volna kevesebbrel is, mint a mennyit az engedélyezett. Az államfogalom, melyet kifejezett, különbözött ugyan a francia forradalométól, egységesebb és több tekintettel volt a történeti tovább fejlődésre, de még inkább különbözött a hagyományos tételes jog felfogásától. Oda igyekezett, hogy a két szélsőség közt a középúthoz tartsa magát és hogy »konkrét tartalom« követelésével a forradalom tanát, az »észszerűség« követelésével pedig a reakció elméletét legyőzze. E mellett azonban

egészen az államtekintély a központi hatalom, a kormány álláspontjára helyezkedik. A mint előbb Napoleonban bámulta a souverain új állam teremtményét, úgy lőn immár hajlandóvá a német királyoknak bizalommal átengedni a német államok megteremtését.

Föl nem tűnhetik tehát, hogy a porosz kormány a bölcselőt immár a berlini egyetem részére próbálta megnyerni, sem pedig az, hogy Hegel szívesen megfelelt az ebbeli óhajításoknak. Csak Berlinben jutott fokozott öntudata teljes kifejezésre és tágas elismerésre. Már székfoglaló beszédében (1818. okt. 22-én) kimondotta e főnhéjazó szokat: »Az itteni egyetemen, a középpont egyetemén kell, hogy a minden szellemi műveltség és minden tudomány és igazság középpontja: a bölcsélet is helyét és kitűnő ápolását találja.« Minthogy a németeket »a tudomány választott nép«-ének dicsőíté s a berlini egyetemet, úgy szólván, a tudomány Rómájakép magasztalta, merészen beült a bölcsélet trónusába s mint a szellemek új pápája hirdette az uralmat a gondolkodó szellemek világán. Ellentétben az úgynevezett kritikai bölcsellett, melyet megvetett, ő az igazság pozitív ismeretét ígérte követőinek. »A mi az életben igaz, nagy és isteni, az eszme által az: a bölcsélet birodalma azt igazi alakjában és általánosságában fölfogni.«

Kiválóan Berlinben képezte ki a jog- és állam-bölcséletet, s először 1821-ben tette közzé ide vágó könyvét. * (Munkái VIII. kötet.) Benne a legjobb lábra helyezkedett az akkori porosz állammal. Noha ez a királyi ígéret daczára sem lőn képviselési állammá, így tehát

* Grundlinien der Philosophie und des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundriss. 2. kiadás 1840. Dr. Gans E.-től.

Hegel eszményének ellenmondott és noha éppen akkor a restauráció irányzatai Poroszországban is uralomra jutottak volt és a gyötrő és bizalmatlan gyámkodás rendszere a tudományos szabadságot a censurával, az egyetemi életet pedig üldözésekkel nyomta el (miniszteri kongresszusok Karlsbadban és Bécsben 1819), noha Hegel az államot az erkölcsösség megvalósulásának tüntette elő, egy szóval sem merte megróni ezeket az állapotokat és cselekedeteket s ily viszonyok közt az erkölcsi intés egyetlen szavával sem rendelkezett, hanem éppen most érezte magát kiválóan indítatva ama két tételt hirdetni:

*A mi észszerű, az valóban van,
és a mi valóban van, az észszerű.*

(Előszó 17. oldal.)

Ha ez csak azt a kettős gondolatot akarta is kimondani, hogy az eszme (az észszerű) egyszersmind az örökkévaló s ennyiben az egyedül valóságos is, a mi az idő változatos alakjában jut kifejezésre és viszont, hogy a bölcelet feladata a külső alakok változékony látszatából a maradandó eszmemagvat kihámozni: ezek a tételek szemlátomást nem voltak alkalmasak a javításra való törekvést bármiképen előmozdítani, de igen is alkalmasak voltak arra, hogy a tanuló világot lomha quietismusba ringassák, a főnállóval szemben ítészet nélküli meghódolást ajánjanak és a zavaros és nyomorúságos valóságra az eszményinek csalékony látszatát árasztssák. Kijelentette, hogy a bölceletnek távolról sem feladata felmutatni, milyen legyen az állam, hanem csak az, hogy megmutassa: milyen az állam. »Mit kell felfogni, az a bölcséleti feladat, mert az, a mi van, az az ész.« (18. oldal.) Nem csoda tehát ha Poroszországban a Hegel-féle bölceletet a porosz hivatalnok-állam eszményítésének kezdték föl-

fogni; némelyek hiú öndédelgetése és mások úrhatnám-sága ezen föltevésben kitűnően érezte magát; és Hegelnek is tetszett az államtekintély és az ő bölcselete közötti szövetség. A hegeli jogbölcsélet merész, kalandos formáival és a gyakorlati életre való hasznavehetetlenségével Plátó köztársaságára emlékeztet bennünket; csakhogy nem úgy mint ez, a művészi képzelet színgazdag festménye, hanem egy óriási gondolkodónak hideg és rideg légvére az.

Hegela jogot az akaratra alapítja, »mely szabad«. Ha az anyag maga a nehézség, akkor akarat és szabadság egy és ugyanaz. A jog »a szabad akarat létele.« Itt Hegel nem az egyes emberek külön akaratára gondol, a melyből a régibb természetjogtan kiindult, hanem az észszerű akaratra. Ő is pantheista eszmékből indul ki. A szellem az abszolút és az akarat csak a szellem gyakorlati iránya.

De az önmagában és önmagáért szabad akarat eszméje csak a lépcsők bizonyos során át fölfelé haladva fejlődik ki.

Legelőbb az akarat csak saját magának jut tudatára a nélkül, hogy egyébkint tartalma lenne: vagyis alanynak, személynek tudja magát. »Az önmagának levő vagy elvont akarat a személy«. Midőn magamat a véges világban »a végtelennek, általánosnak és szabadnak (azaz talán istennek) tudom« személy vagyok. Ez annak a területe, a mit Hegel elvont, formális jognak is nevez, melybe a fogalmakat: tulajdont, szerződést, jogtalanságot és bűntényt elhelyezni iparkodik. A birtokban és tulajdonban látja a kifelé fordult, valamely külsőleges dologban nyilatkozó szabadságot; a szerződés keletkezik, midőn a személy magát önmagától megkülönböztetve, valamely más személlyel viszonyba lép; és jogtalanság és bűntény akkor, midőn az

akarat mint különös (egyéni) az általánostól (az emberiségtől, az abszoluttól) elválik s vele szembe lép.

A második fokra akkor ér az akarat, midőn a külső érzetből ön magában reflektál, mint subjectiv egyed, az általános ellen. Hegel ezt a fokot az erkölcsiség körének nevezi, midőn mint általában igen gyakran, a szónak, ellentétben a közönséges szójárással, csak az ő maga rendszeréhez illő különös értelmet ad. Itt szól szándékról és bűnről, szándékról és választásról, a jóról és a lelkiösmeretről. Mindezekben sem jogfogalom, sem jogintézmény nincs; a jogász semmire sem mehet velök.

Jelentékenyebb és érdekesebb reánk a harmadik rész, melyet Hegel »az erkölcsösség« név alatt foglal össze. Itten nyilatkozik »a két elvont mozzanat egysége és igazsága, az általános akaraté elvont fogalmában és az akaraté különleges voltában, a szabadság, mely egyszersmind épen úgy valóság és szükségesség mint alanyi akarat«. Ezen a legfőbb fokon is ismétlődik a hármas felosztás: »Az erkölcsösség« ugyanis:

I. mint természeti szellem családnak mondatik. A családban a merev egyéniség megszűnik, a személy öntudatát a saját külön életéről való lemondással akarja megnyerni s nem mint személy ön magáért, hanem mint valamely család tagja akar személy lenni;

II. Meghasonlásában és jelenségében polgári társasággá lesz és végül

III. Az államban mint a különös akarat szabad önállóságának és az általános és tárgyilagos szabadságnak egyesülésében a legfőbb tökéletességre jut.

I. A családdal kezdi Hegel a felsőbb jogkörök sorát, mert szervezeteknek e száraz elavult észbeli formulát neveznünk nem szabad. Ha már feltűnő, hogy a családi

jogot a moralitás egész közbenső fokán át a magánjogtól (személyek jogától) elválasztja, ámbár épen a család igazán a némileg kiegészített és kibővült személyiség területe, annyiban még egészen új irányra is lép, a mennyiben a polgári társaságot és az államot, a melyek addig egynek és ugyanannak tekintettek, legelőször ő választja el fogalmilag egymástól. Természetesen az elválasztás nem a modern értelemben történik, a mely a társadalmat, mint az egyéneknek egyes meghatározott élet-czélokra való önkénytes egymáshoz csatlakozását az államtól, mint a szükségképi tekintélylyel és hatalommal felruházott összeségtől megkülönbözteti, hanem teljesen sajátos módon úgy, hogy oly tevékenységeket, melyeket mindenki államiaknak tekint, a minő legelő az igazságszolgáltatás és rendőrség, ő a maga társadalmának tulajdonít. Egyenesen azt nevezi társadalomnak, a mit ő előtte sokan államnak neveztek, vagyis az egyesek érdekeinek közös intézmények általi közvetítését és maga mondja, hogy azt »a külső államnak, kényszerűségbeli és ész-államnak is tekinthetni.«

II. A polgári, az önzéstől mozgató társaságnak újra három mozzanata van:

1. A szükségletek rendszere; ez a talaj, honnan a nemzetgazdaság kiindulását vette és a melyen a rendek képződnek. Hegel ismét megkülönböztet három: a) a »substantialis« rendet, melynek vagyona természeti termékekben fekszik, a p a r a s z t-rendet patriarchalis életével, a mely az istenbe és a természetbe veti bizodalját; b) a »reflektáló« vagy a formaszerű iparos rendet (kézművesek, gyárosok, kereskedők), mely a nyers terméknek a maga üzlete céljaihoz való átalakítását és mások szükségleteit és munkáit közvetíti. Ennek a rendnek

inkább van hajlandósága a szabadságra, mint az előbbennek; c) az általános rendet, mely a társasági állapot általános érdekeit bírja üzletéül s melynek épen ez okból a szükségleteire vonatkozó közvetlen munka alól föl kell mentve lennie, akár mert elegendő magán vagyona van, akár mert az állam kártalanítja őt. (Tanító- és hivatalnoki rend.)

2. A z i g a z s á g s z o l g á l t a t á s, vagyis a mely a magánjognak tárgyi valósúlást szerez: a) midőn azt, a mi önmagában jog, mint törvényt tudatra hozza. Ez alkalommal Savigny ellen amaz éles, de nem valótlan szavakat nyilvánítja: »Müvelt nemzettől vagy a körében levő jogászi osztálytól azon képességet megtagadni, hogy törvénykönyvet készíthet vagyis a meglevő törvényes tartalmat g o n d o l k o d v a fölfoghatja, a legnagyobb csúfságok egyike lenne, melyet ama nemzeten vagy amaz osztályon ejthetni.« (267 oldal); b) midőn a törvényt lételegre segíti kihirdetés által és a forgalom formáiban való fentartás által; c) mint bíróság, mely mint közhatalom az általánosat a különös esetben valósítja az alanyi érzéssel való ellentétben is. Itten Hegel, a mi azon idő ó-porosz állapotaival szemben mindenesetre némi bátorságot kívánt, az esküdtszék mellett nyilatkozik, mert »a bűnösség vagy ártatlanság kimondásának a bűnös lelkeből kell folyania.« (285.)

3. Végül a r e n d ő r s é g kell, hogy az általánosnak egységét a különösség egész mezején át megvalósítsa. Gondoskodik mindnyájunk külön javáról általános módon. »Így például az iparszabadság ne legyen olyan, hogy az általános jóllétet veszélynek kitegye.« (291.)

Az átmenetet az államhoz Hegel a t e s t ü l e t b e n találja, melynek célja épen úgy korlátolt, a mint az államé általános.

III. Magasabb e körnél, melyben az egyes ember önössége még közvetítésre szorúl, a legfőbb fok: az állam, melyet Hegel így határoz meg: »az erkölcsi eszme valósága, az erkölcsi szellem, a nyilvánvaló, önmaga előtt világos, substantialis akarát, mely gondolja és tudja magát és azt, a mit tud, és a mennyiben tudja, végrehajtja« — (305). Alapjában az antik, hellén állameszme az, a mely Hegelben új alakot nyer. Rousseau-nak érdeméül tudja be, hogy az akaratot állította föl az állam elvének. »De midőn Rousseau az akaratot, mint később Fichte is, csak az egyes akarát alakjában és az általános akaratot nem mint az akarátnak önmagában észszerű tartalmát, hanem csak mint a közöset fogta föl, akkor az egyes emberek egyesülése az államban szerződéséssé lesz s leszármaznak a csak értelmes, az önmagában és önmagától istenit és ennek abszolút tekintélyét és méltóságát megsemmisítő következmények.« Az ellenkező hibába esett Haller, midőn az önmagában végtelent és eszeset az államban nem vette észre, s a véletlen külső jelenségben látta az állam valóját. (307 s köv. oldal.)

Hegel érdeme, hogy az államot az öntudatos szellem kinyilatkoztatásának és a világtörténelem legnagyobb szerű jelenségének ismerte meg; de az veszedelmes túlhajtása ezen igazságnak, hogy az államot magának az észnek valóságává és a látható istenné tette s azért szükségképeni korlátait félre is ösmerte.

Az állam fejlődése megint három stadiumon fut át.

1. Az első foká: Közvetlen valóság. Az egyéni állam az önönmagára vonatkoztatott szervezet s mindenek előtt:

A) mint alkotmány vagy belső államjog

jelentkezik. »Az állam a szabadság valósulása nem alanyi tetszés szerint, hanem az akarat fogalma vagyis általánossága és isteni volta szerint. A klasszikus ó-kor államaiban igaz, hogy előfordul már az általánosság, de a partikularitás még nem volt kötelékeiből kioldva és szabadon bocsátva s az általánossághoz, vagyis az egésznek általános céljához visszavezetve. Az új állam valója az, hogy az általános össze legyen kötve a különösség teljes szabadságával és az egyének jóllétével.« (315 o.) »Az állam szervezet, vagyis az eszme fejlődése különbségeivé. Ezek a megkülönböztetett mozzanatok a különböző hatalmak. A politikai alkotmány örökké az államból keletkezik, a mint az állam ő általa tartja fön magát«. (324 o.) Hegel a szervezet kifejezést természetesen másképp érti, mint az újabb szerves államtan. A mint ő neki az állam a gondolkodás merő processusává lesz, úgy az ő államhatalmái is merő dialektikai fordulatokká válnak. Erélyesen nyilatkozik az állam vallásos indokolása és vezetése ellen. A vallás az érzelem és hit, az állam pedig a tudás. Amaz »szellem a kedély bensejében«, ez pedig az a szellem, »a mely a tudásban és akarásban valóságot szerez magának«. (325. oldal.)

Hegel kereken elismeri, hogy az alkotmányos egyeduralkodás kifejlesztése az újabb időnek világtörténeti műve, s midőn ezt elismeri, kétségkívül ellentétbe lép a korlátlan monarchia elvével, a mely Poroszországban még érvényben volt. Más részt tiltakozik az ellen, hogy az észszerű alkotmány a priori létesíthető s egyszerre megint a történeti álláspontra ugrik át: »Az alkotmány nem csinált valami; évszázadok munkája ez, az eszesnek eszméje és tudata, a mennyire az valamely népben kifejlődött.« (353. oldal.) Megkülönbözteti a) a f e j d e l m i hatalmat,

mely egyszersmind a legegységesebb és legáltalánosabb, az állam egyéni jelensége, az állam döntő önelhatározása. Nem tagadja a népfelséget azon értelemben, hogy a nép a külfölddel szemben valami önállót képez s elfogadja az államsfélség gondolatát is a belügyekben. De megtámadja a népfelséget, ha az az ellentétet jelenti az uralkodóban levő souverainitás iránt. A nép uralkodója nélkül és az egésznek tagolása nélkül »a formátlan tömeg, mely nem állam többé s melyet már nem illet azon feltételek egyike is, melyek csak az önmagában formált egészben vannak meg, azaz souverainitás, biróságok, felsőbbség, rendek és akármilyen más.« (360. oldal.) Az uralkodó az állami »akarok« személynek fölfogva. »Ezzel nem akarom mondani, hogy az uralkodónak önkényesen szabad cselekednie; sőt inkább kötve van a tanácskozások konkrét tartalmához, és ha szilárd az alkotmány, gyakran nincs más tennivalója, mint nevét aláírni. De ez a név fontos; ez ama csúcs, melyen túl menni nem szabad. Helytelen tehát a kívánság, hogy az uralkodónak tárgyiagos tulajdonságai legyenek; csak »igent«-t kell mondanias az »i«-re a pontot tennie.« (363. 365. oldal.) »Azon eszme, hogy őt önkény nem mozgatja, teszi az uralkodó felségét.« Az örökösödési jog lényeges kelléke a tökéletes állam eszméjének. Az uralkodót illeti a kegyelmezés joga és tanácsosainak (minisztereinek) korlátlan szabad megválasztása, a kik egyedül felelősek. Az alanyi tekintet, melylyel viseltetik, a lelkiösmeretben, a tárgyi viszont az alkotmány és a törvények egészében fekszik.

b) A kormány hatalmat »a fejedelmi elhatározások végrehajtásának és alkalmazásának« s általában a már eldöntött ügyek, a törvények, intézmények, különös céloknak szolgáló intézetek stb. tovább

vezetésének és fentartásának nyilvánítja. Az ő teendője subsumálni a különöset az általánosnak. Az általános államérdekhez és a törvényeshez való ragaszkodás igényli a végrehajtó államtisztviselőket és a felsőbb tanácskozó hatóságokat, melyek a legfelsőbb, az uralkodót érintő végpontokban futnak össze. Azoknak, a kik ezekben a munkákban osztozkodnak, sem kóborló lovagoknak, sem merő államinasoknak nem szabad lenniök. Ők teszik főrészt a középosztálynak »a melybe valamely nép tömegének művelt értelmisége és jogi tudatossága esik.« Ezért becsületesség és értelmiség tekintetében a középosztály az állam alaposzlója. (380. oldal.)

c) »A törvényhozó hatalom a törvényekre mint ilyenekre, a mennyiben további fejlesztést igényelnek és a tartalmuk szerint egészen általános belső ügyekre vonatkozik.« Benne mindenek előtt a másik két mozzanat hatékony, a monarchikus, mint a melyet a legfőbb eldöntés illet meg — a kormányhatalom, mint azon mozzanat, mely az egésznek konkrét ismeretével és áttekintésével, valamint különösen az államhatalom szükségleteinek ismeretével tanácskozik. Végül a rendi elem. A rendi elem arra szolgál, »hogy a köztudatnak, mint a sokak nézetei és gondolatai tapasztalati általánosságának lételt« szerezzen. Hogy Hegel mily kevésbé volt hajlandó annak jelentőségét túlbecsülni s mennyire adott előnyt kora porosz hivatalnok-államának a valódi néppálmával szemben, azt a legjobban következő nyilatkozat mutatja: »Azon képzet, melylyel a közönséges tudat rendek versenygésének szükségszerűségéről vagy hasznosságáról bír, főképen körülbelől az, hogy a népből vett követeknek vagy éppen magának a népnek legjobban kell érteniök, mi szolgál javára leginkább és hogy kétségte-

lenül legjobb akarata van ezen legjobbra nézve. A mi az elsőt illeti, sokkal inkább az az eset forog fön, hogy a nép, a mennyiben e szóval az állam tagjainak valamely különös részét szokás megjelölni, azt a részt fejezi ki, amely nem tudja, mit akar. Tudni azt, mit akarunk és még inkább azt, amit az ész akar, az mély ismeret és belátás gyümölcse, a mi éppen nem a nép dolga. Azon biztosíték, a mely az általános legjobbra és a közszabadságra a rendekben fekszik, nem az ő különös belátásukban talál-tatik, mert hisz a legfőbb államhivatalnokoknak szükségképen mélyebb és terjedelmesebb a belátásuk az állam intézményeinek és szükségleteinek természetébe, valamint nagyobb az ügyességök, továbbá a megszokás jártasságával bírnak ez ügyletekben és rendek nélkül tehetik a legjobbat, a mint a rendi gyűlések mellett is folytonosan a legjobbat kell tenniök. A biztosíték részint abban van, hogy az államtisztviselők belátása a követekének hozzájárulásával növekedhetik, mert ezek a felsőbb állomásoktól távolabb eső hivatalnokok eljárását is figyelemmel kísérhetik és különösen mert ismernek sok sürgetőbb és specialisabb szükségletet és foggyatkozást, melyek konkrét alakban vannak szemök előtt, részint pedig azon hatásban, melyet a sokak részéről várható censura és pedig nyilvános censura magával hoz, hogy ugyanis a tisztviselők már előre a legjobb belátást alkalmazzák az ügyek körül. A mi azonban a rendeknek az általános legjobb iránti kitünően jó akaratát illeti, már megjegyeztük, hogy a csöcselék nézetéhez tartozik a kormánynál gonosz vagy kevésbé jó akaratot föltételezni.» (385. oldal.)

Közvetítő közegképen állanak a rendek, a kormány és a különös körökre és egyénekre szétbontott nép közt. A »substantialis« rendet Hegel kiválóan a nagy első

szülötti hitbizományok tulajdonosai által akarja képviselve látni, a parasztok nem igen jönnek figyelembe ott, a hol az észeszme valósítása forog szóban. A polgári társaság másik mozgó elemének érdekeit hasonlóképp főleg hivatalnokokra akarja bízni, a kik azonban itt a választók bizodalma által jutnának azok képviseletéhez. Kétségkívül ezen annyira művelt képviselettől leginkább volt várható, hogy a főnállót észszerűnek is találja és bele nyugodjék. A rendi gyülekezetek nyilvánosságát leginkább azért ajánlja, hogy a közvélemény »a melyben igazság és tévedés közvetlenül egyesülvék« nyilvánvaló legyen. A sajtó szabadságáról olyan körmönfont módon nyilatkozik, hogy esetleg a censura is megférhet vele.

B. De az államnak *souverainitás*a van kifelé is. Az állam mint egyéniség önmagáért élő lény s más államokkal önálló viszonyba lép. Az államnak ragaszkodnia kell substantialis egyéniségéhez s önállóságát és *souverainitását* fön kell tartania. Ezen nyugszik a háború erkölcsi mozzanata, mely nem tekintendő abszolút rossznak. »A háborúban az e világi javak és dolgok hiúsága, mely különben épületes szójárás szokott lenni, komolysággá válik«, szükséges az a népek erkölcsi egészségéhez, »a mint a szelek mozgása a tengert megóvjá a rothadástól«. (411. oldal.)

2. A második fokot Hegel: a külső államjognak nevezi, mely önálló államok viszonyából indul ki. A nép mint állam az abszolút hatalom a földön. Államnak elismertetni, az ő föltétlen jogosultsága. A viszonyt más államokhoz tehát szerződések, és minthogy nincs döntő bíró, viszály esetén a háború határozzák meg. A nemzetközi jognak, melyhez Hegel így eljut, hasonlatossága van az ó-római pantheonhoz, a mely a

különböző nemzeti isteneket magába fogadja, noha azok kizárják egymást. Észreveszi ugyan, hogy ilyen elvi ellentmondások mellett teljesen hiányzik belőle a valódi egység, de az egységet csak

3. a harmadik fokon találja, melyet a világtörténetnek nevezett, világítéletnek, melyet az általános szellem tart a népek szellemén. Csak a világtörténetben jut a szellemi valóság belsőisége és külsőisége egész terjedelmében kifejlődésre. Ő az általános szellem, a világsszellem valósulása. Az államok, népek és egyének, a kik valamely külön elvet képviselnek, az ő közös elvével köttetnek össze. De a világsszellem fejlődésének minden phasisa fölváltva használja föl az egyik-másik népet, mely akkor ezen korszakra nézve uralkodónak mutatkozik. »A világsszellem trónja körül állanak a népszellemek mint valósulásának végrehajtói és nagyszerűségének tanúi és ékességei.« (428. oldal.)

Ez értelemben Hegel négy világtörténeti birodalmat különböztet meg: 1. a keletit, »mint a substantialis szellem közvetlen kinyilatkoztatását«. A patriarchalis természetegészből kiinduló ezen világnézetben az uralkodó egyszersmind főpap vagy isten s az államalkotmány egyúttal vallás; 2. a görögöt, mely ezen substantionalis szellem tudása, egyéni szellemiséggé születte, szépséggé és a szabad és vidám erkölcsiséggé mérsékelve és dicsőülve; 3. a rómat, melyben a megkülönböztetés arra vezet, hogy az erkölcsi élet végtelenül szétszakíttatik személyes magán öntudat és elvont általánosság szélsőségeivé; végül 4. a germánt; az isteni és emberi természet egységének elvét, az öntudat és a subjektivitás keretén belől megjelent tárgyi igazság és szabadság kiengesztelését. Jelzi, hogy a legfőbb cél az

állam, mint az ész valósulása, de nem meri gondolatából a consequentiát levonni vagyis azt, hogy az »észszerű« világbirodalmat követelje. Ehhez a porosz földet, a melyen állott, kissé nagyon szűknek és terméketlennek tarthatta. A mily figyelmet érdemlő az igazság, hogy a világtörténet a világszellem fejlődése s az emberiség haladása, mely igazság egyszerre bátorító s megnyugtató is; ép úgy zavarja ez állítás szemléletének gyönyörét az élvezhetetlen külalak, melyben azt kimondja.

A Hegel-féle bölcsélet az abszolút igazság tudásának tekintette, a Hegel-féle állam az abszolút szellem valóságának nyilvánítja magát. Úgy viszonyultak tehát egymáshoz, mint a keresztyén vallás és a keresztyén egyház; mert a tudó szellem és az akaró szellem egy és ugyanaz. Így a világszellem középpontjában foglalta el Hegel magasra emelt székét, észszerű és valódi közt az egyensúlyt fentartva. Ez az igény szörnyű nagy, épenséggel isteni. De a világtörténet nem hagyta azt jóvá. Az abszolút igazság nem engedte magát a modern scholastika formuláiba befogatni és tartatni és az emberi szellem mosolyogva haladt el az intelligens hivatalnokállamon, a melyet Hegel mint rendeltetését mutatott föl neki és a melynek tényleges tehetetlensége furcsa ellentétben állt az efféle öntudat magaslataival. *

Mikor Hegel írt, volt egy állam, mely a személyiség, szabadság, az alkotmányos egyeduralom eszméit nem pusztá gondolatdolgokként ide meg oda mérlegelt és formulázta, hanem élő kifejezésre juttatta s azért a leghatal-

* Vesd össze N a y m idézett művében a bírálatot 365 s köv. oldal. Prantl a német Staatswörterbuch Hegel czimű czikében; J. H. F i c h t e I. 90. §. Stahl jogbölcsélet I. kötet 458 s köv. oldal.

masabb világbirodalomná nőtt föl. Csakhogy az idő folyásában itten is sok minden intézmény indult hanyatlásnak és a fenálló, mely időközben észszerűtlenné lőn, komoly reformra szorult. Lássuk, hogyan viselte magát az angol reformmal szemben Hegel, a ki a porosz reformtervek elejtésébe olyan könnyen belenyugodott. A porosz »Staatszeitung«-ban megjelent cikksorozatban nyilatkozott az angol reformbillről. * Itten előszeretettel emeli ki az ellene szóló érveket. A sorok közt olvasható, mert világos következtetésektől óvakodik, hogy attól tart, hogy az angol reform másodizben megzavarja a restauratio álmát, melyet egy évvel az előtt a francia forradalom kissé gyöngédtelenül megrázott. Úgy belemászott állama fogalomszerű szerkezetébe, hogy a polgárosult szárazföldi államok egyeduralmi alakját sokkal tökéletesebbnek nyilvánítja, mint az angol alkotmányt, a mely csak »tétéles határozmányok össze nem függő aggregatuma.« Nem látja, hogy Angliában az államférfiúi szellem és a szabadság iránti érzék a logikai hiányokat egészséges étellel tölti meg, és hogy ama két tulajdonság hiányával föl nem ér a monarchikus gondolat következménye a száraz földön. A történelem menete ebben is megtartotta törvényszékét és igazolta azt, a mit Hegel kifogásolt. Azt pedig elítélte, a mint ő mit tökéletességet dicsőített.

Ezt az ítéletet azonban már nem élte meg A cholera, mely pusztítólag vonult be Berlinbe, őt is megölte 1831. nov. 14-én. Egy ideig a Hegel-féle iskola tovább élt. A mit más téren alkotott, azt vizsgálni nem a mi dolgunk. De az állam mezején csakhamar kitűnt, hogy a Hegel-féle módszer a legkülönbélebb tartalmat föl képes

* Munkáinak XVII. kötetében 424. A cikkek először 1831-ben jelentek meg.

venni magába, de mindegyiket csak szavakkal való dialektikai játékká bomlasztja föl. Keletkezett jobb és baloldal, melyek a legvégső szélsőségig haladtak elő s még mindig Hegelianusok akartak lenni. Hegelnek túlhaladott álláspont volt a vallásos kinyilatkoztatás eleme s Göschel a legszigorúbb orthodoxiával igyekezett a Hegel-féle fogalmakat összekötni. A forradalmi iránynyal Hegel megvetőleg bánt s minden alkalommal védte a meglevőt mint a mely az észszerű s most Ruge Arnold és Echtermayer »Hallische Jahrbücher«-jei a Hegel-féle dialektikát arra alkalmazták, hogy arosz viszonyok észlelenes voltát megtámadják s radikális átalakítást készítsenek elő. Lassankint észrevette a világ, hogy az alaki módszer inkább a scholastikát és a sophistikát segíti elő mintsem hogy a nemzet politikai nevelését előmozdítaná. Hegel egyes kitűnő gondolatai fenmaradtak s átmentek az idő tudatába. De a rendszer elvesztette vonzó erejét és a Hegeli iskola benső felbomlásnak ment eléje.

XVII. FEJEZET.

**Történeti jog- és államiskola. Savigny. Niebuhr. Dahlmann.
Waitz. Gneist.**

A történeti jogiskola alapítása, a melynek teremtfői — és fejeikép Hugot, Savignyt, Eichhornt és Niebuhrt tisztelték korszakot alkotó esemény volt a német tudomány történetére. Főjelentősége azonban a magánjogi jogtudomány területére esik mert csak később érezték hatásait az államtudományban is. Történeti kutatásai és bírálata által a római és a német jogtörténet új alakot nyert. A jogképződésnek nemzeti sajátosságát általában most megint figyelembe vették; a múltból magyarázták meg a jelent s midőn megértették, egyszersmind újra föléleszték, a tételes jog — egészen más értelemben, mint Hegel használja e szót — iránti tiszteletet. Ha mindez kezdetben csak a jogra terjedt is ki, alkalmazása a politikára sem maradhatott el.

A történeti jogiskola is a berlini egyetemen találta főszékhelyét, hová Savigny és Eichhorn meghívtak, amaz a római, ez a német jog tanítására és a hol Niebuhr kritikai fejtegetéseit az ó-római történetről először adta

elő. Ez iskola épen úgy, mint a Hegel-féle bölcselet, a restauratio időszakába tartozik. A gyűlölet a természetjogi iskola ellen, amelyben a francia forradalom elméletét látta, mind a kettőben hatalmas vala; mind a kettőnek konservatív irányzatai voltak egyes szabadelvű hajlamokkal összekötve. De mind e mellett rideg örvény tántorgott kettejük közt s nem akaróztak azt áthidalni. Sőt inkább a bölcseleti és történeti positivismus ellenségesen léptek szembe egymással s a bölcseleti és történeti iskola közti szakadás a német tudósokat két táborba hajtotta, a melyek kölcsönösen viszályban éltek egymással.

Nem e munka keretébe való ezt a sok évi háborút leírni. A mily termékenynyé vált az a jogtudomány tovább képzésére, annyira napfényre került immár a két irány mindegyikének egyoldalúsága, ha az egyik a másikat kizárja. Tapasztaltuk, hogy az elmélkedés, a mely az emberi szellem öntudatából indul ki, könnyen üres agyrémekbe téved, ha a történet tapasztalásait számba nem veszi és hogy viszont a történet, ha szemet huny azon eszmék előtt, a melyek az emberiség határán mint a csillagok ragyognak, az ócska sírok czintermében marad elzárva.

De nem mulaszthatjuk el a történeti iskola alapvonalait az államtudományra való hatásában rajzolni. E tekintetben legelől Savigny és Niebuhr, a két jóbarát veendő, figyelembe.

Savigny Frigyes Károly * Majna-Frank-

* Tudtommal életrajza még nem jelent meg. Vesd össze a következő iratokat: *Essai sur la vie et les doctrines de Fr. Ch. de Savigny* par Ed Laboulaye Paris 1842. *Reinhard Schmid Savigny und sein Verhältniss zur neuern Rechts-*

furtban 1779. február 21-én született. Berlinben az egyetem alapítása óta 1810-től 1842-ig a római jog tanára volt s 1861. okt. 25-én halt meg; épen olyan kitűnő tanító mint jogi író volt. Kétségbevonhatlanul őt tartották kora legelső romanistájának. De államférfiúvá nem volt teremtve. Élén állt ugyan 1842—1848-ig a törvényhozás revisiója czéljából fenállott ministeriumnak. Ha előbb korunktól megtagadta a törvényhozásra való hívást, úgy ekkor az ő tisztségének eredménytelensége ezen kétségeket megerősíteni látszott. Az államtannal is csak körülbelől foglalkozott. Tevékenységének tulajdonképeni dominiuma a magánjog volt s mindenek előtt a római magánjog.

De az ő alapnézete a jog természetéről és a jogképződésről nagy befolyásúvá lett az állam szemléletére. A történeti iskola általa legkitűnőbb és legtisztább kifejezést talált. Ez mégis más valami, mint Burke eszméinek vagy Müller János világnézetének folytatása. A német jogtudomány talajába van ültetve s szigorú kritikai módszerben növekedett föl. Formalisabb, positiver színeseztet kapott.

Savigny híres iratát: »Korunk hivatása a törvényhozásra és a jogtudományra« (Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft), mely először 1814-ben nyomtatott ki, amaz örömteli diadalézés árasztja el, a melyet a napoleoni uralom ledobása és a német nemzeti érzelmek újjászületése idézett elő. A francia főuralom a forradalom eszméire támaszkodott; vereségében ezen eszmék értéktelensége

wissenschaft. Deutsche Vierteljahrschrift 1862, Stintzing Fr. C. von Savigny a „Preuss. Jahrbücher“ 1862. Bluntschli, die neuern Rechtsschulen der deutschen Juristen. Zürich 1842. második kiadás 1862.

látszott nyilatkozni. A németek fölkelése erejének nagyrészt a német nemzet szebb múltjának emlékéből merítette; ezzel a történeti érzet újra fölébredt s immár szembe szállt ama »feneketlen dölyf«-fel, a mely a tizennyolczadik század óta a népeket megragadta és a mely »föltétlen tökéletesség«-re törekedett volt. (Az idézett munka 5. oldal.)

A történeti tudomány immár elvetette azokat a természetjogi elvontságokat, a melyek azon igénynyel léptek föl, hogy minden nép és minden idő számára hasznavehetők és élénk erélylyel hangsúlyozta az összefüggést a múlt és a jelen közt és »a jog szerves összefüggését a nép valójával és jellemével«. A jogot nem többé az emberi ész termékének, hanem a meghatározott népsajátszerűség egy oldalának fogták föl, mint a nyelvet, a szokásokat, az alkotmányt. A nemzeti jogelv kimondása volt az, melyet itt először állítottak szembe annak általánosan emberi indokolásával: természetesen a nélkül, hogy az iskola ezen megszorításból a következményeket le merészelte volna huzni. A modern francia-emberi formulázással szemben hivatkozott ugyan a nemzeti német önérzelemre; de az antik-római-emberi formulázással szemben már nem merte hasonlóképen védelmezni a német sajátszerűséget.

A jog nemzeti jelleme azonban egyszersmind történetileg meghatározottnak és megismerhetőnek mutatkozott. »A történeti iskola fölteszi — írta Savigny midőn a »Zeitschrift für Geschichtliche Rechtswissenschaft« folyóiratát 1815-ben megnyitotta, — hogy a jog anyagát a nemzet egyetemes múltja adja meg, nem pedig saját tetszésünk úgy, hogy az véletlenül ilyen vagy amolyan lehetne, hanem hogy az magából a nemzet legbensőbb

v alójából s az ő történetében keletkezett. Minden korszak külön tevékenységének pedig arra kell irányozva lennie, hogy azt a kellő szükségességgel adoít anyagot átpilantsa, megifjítsa és frisen fentartsa.«

Ennek az alapnézetnek egy következménye volt, hogy a történeti iskola megint tiszteletre juttatta az ösztönszerű és érzelmszerű jogképződés jelentőségét, a mint a nép szokásaiban és gyakorlataiban láthatóvá lön és hogy azt a törvényjoggal szembe állította. Magának a törvényhozónak munkálkodása más értelmet kapott immár. A feladat nem az volt, hogy szabad belátása szerint új jogot alkosson, hanem hogy a régi jogot azon fejlődési fokhoz mérten kimondja, a melyen a nép azon időben találtatott.* De a történeti szükségképesség ezen zajos hangsúlyozásától nem esett messzire azon túlzás is, mely az öntudatlan jogképződést a tudatosnak egyenesen fölébe rendelte s a törvényhozót arra vezette félre, hogy gondolkodó tehetségének munkáját a hagyomány lánczaihoz bilincselje. Ha igaz az, hogy a jelen a multon nyugszik s hogy ez utóbbitól egyáltalán el nem válhat, úgy nem kevésbé igaz az is, hogy a különböző időszakok formái mulandók és hogy a korszellem változásai által életre keltve az emberi szellem őseredeti mélyéből új alakok is képződnek. A múltba néző pillantás szükséges, hogy megvizsgáljuk a talajt, a melyen állunk; de szemünket a jövő felé fordítani nem kevésbé szükséges, hogy meghatározzuk, hova megyünk. Minden jog, mint valódi jog a jelenkor joga; a múlt már nem létezik, kivéve a mennyiben tovább hat a jelenben; és a jövőendő még nem létezik,

* Pourtalís gróf nyilatkozata: „le législateur n'invente pas les lois, il les écrit.“ (A törvényhozó nem fedezi föl a törvényeket, csak leírja azokat.)

kivéve a mennyiben mint alap már a jelenben meg van. A jelen tehát múltnak és jövőnek összekapcsolása. Egyedül ő van igazán. Ezt gyakran a történeti iskola sem eléggé vette tekintetbe.

Igen szép az a kép, melyben Savigny a népnek és jogának különböző fejlődési korszakait festette. Ebben különösen mutatkozik a nép s a jog szerves természete, melyet ekkor először a történeti iskola takart föl. A természetjogi csak elvont tételek holt rendszereit ösmerte, a melyek mindig ugyanazok maradtak és maga Hegel, a ki abban különbözött az előbbeni jogbölcselettől hogy fejlődési fokokat ismert el, mégis csak a gondolat dialektikai mozgását értette alattok, mely a benne rejlő ellentéteken áthalad s rajtok túlmenni erőlködik. A történeti fölfogás pedig megismerte a nép egyéniségének szerves növekedését, az összes élettehetségek föl- és leszállását a születéstől a halálig, egészen hasonlóan ahhoz, a minővel az egyes emberek különböző életkorában találkozunk.

Mindenek előtt a római jogtörténet látszott a jogképződés ezen életfolyamát megerősíteni; de vele rokon vonásokat a német jogtörténetben is lehetett találni. A normalis állapotban, mely idegen befolyás által természetesen sokféle eltérést tapasztalhat, rendes életkorok különböztethetők meg:

Először a nép és a joggyermekkorát. Az öntudat még fejletlen ugyan, de annál élénkebben kifejlődve az ösztön és az érzelem általánosabban és egyarányosabban vannak elterjedve, mint később. A jogérzék nem elvont fogalmakban, hanem szemlélhető formákban nyilatkozik. A jogi jelképek változatosak, alakokban és színekben gazdagok. Valami költői, alakító vonás élénkíti a jog-

képződést, a mely mindenek előtt mint szokás jelentkezik.

Ezt azután az ifjúság (adolescentia) korszaka követi. »Fokozódó műveltség mellett a különféle tevékenységek mindinkább külön válnak egymástól és a mit különben közösen üztek, az most egyes rendekre száll át. Ilyen különvált rendnek mutatkoznak ekkor már a jogászok is.« Ezek azonban ekkor még inkább csak ismerői a jognak, mint jogtudósok. Szellemileg öntudatos, erélyes jogkezelés, a joggyakorlat fejlődik ki ekkor. Teremtő, de nem többé költői, hanem az értelmesre és czélszerűre irányuló jellem észlelhető immár rajta. A jogképződés még teljes erőben van. Általában szerves törvényekben, a felsőbbség ediktumaiban, a népből származó bölcssek szavaiban és nyilatkozataiban fejeződik ki, s a nép mint határozó tényező élénk részt vesz benne, mert jóváhagyása nélkülözhetetlen.

Az ifjúság lassankint a teljes érettség (juventus) korszakába siklik át. Csak most nyeri a jogtudomány bevégezett alakját. A mit előbbeni idők alkottak, azt most tökéletesen megismerik és világos tételekben kimondják. A rendszer megkapja kikerekítését és belső rendjét. De a törvényhozás is kiválóan tevékeny, hogy megrostálja és rendbe szedje, hogy fentartsa és javítsa a jogrendszert.

Később azonban az öregkorban (senectus) az alkotó tehetség csökken és végül kialszik. Itten is hoznak ugyan még új törvényeket, de inkább külsőlegeseket és önkényeseket; a legtöbben csak a régit igyekeznek, a hogy épen megy, támogatni. Az élet nedvei lassankint kiszáradnak és elaszott alakiság harapódzik el. Nem figyelnek az intézmények szellemére, a mely elillant, hanem csak a

megmaradt betűre. Ha a gyermekétség korszakának jogformái költői jelképesek voltak, az öreg koréi csak elvontak és gépiesek. A tudomány szintén megszűnik s merő tudakossággá változik át, a mely nem ért fogalmakat meghatározni, fejlődést megmagyarázni, hanem megelégszik azzal, hogy a hagyományt megőrzi, gyűjtéseket rendez és az átöröklött tekintélyeket követi.

Savigny* nem oly határozottan tüntette föl ezen korszakot egymásutánját, a mint itt mi tesszük, sokat csak röviden jelzett. De a fentebbi előadás csak betelése azon történeti gondolatnak, a melyet újra Savigny fejezett ki először. A jog képződését keletkezésében és kimúlásában immár a jog változhatatlan létével, a mint azt a bölcsélet értette, szembe és ellentétbe helyezték: s egyúttal ezt a képződést a nép növekedésével való szerves összefüggésében ragadják meg.

Mindkettőben kétségkívül két, sokáig elrejtett igazság hozatott napfényre, a melyek az államalkotmányra és a politikára is eléggé fontosak voltak. Azon tévedés, hogy a gondolkodás pusztá műveletével és tetszés szerinti önkénnyel akármely pillanatban lehet államot szervezni, a nélkül, hogy tekintettel lennénk történetére, immár ki volt tüntetve s az állam szerves ismerete előkészítettett. A történeti elvnek ezen felül ama gyakorlati hatása volt, hogy az embert a meglevő joggal és állammal annyiban kiengesztelte, a mennyiben megtanította őt, hogy megértse s mint a történet termékét tisztelje azt,** míg a természetjogi elmélet nagyon is könnyen kiengesztelhetetlen összeütközésbe jutott a valósággal.

* Kiválóan „Vom Beruf“ stb. című műve 8 s köv. oldal.

** Vesd össze Gönners íratának bírálatát a „Zeitschrift für geschichtl. Rechtswissenschaft“ I. 385 oldal.

De a mint a történeti felfogás egyoldalú és föltétlen érvényt igényel magának, előnyei akkor épen oly lényeges hibákká változnak. Az ő elve magában véve nem kedvezőtlen a haladásra, mert az ő elve a képződés, vagyis fejlődés, mozgás, élet, nem veszteglés. De ha kizárólag hátrafelé a múltba néz, épen úgy reakciónáriussá válik, mint a hogy a természetjogi nézet, midőn képzelt örökkévaló jogát tekintet nélkül valósítani akarja, forradalmivá lesz. Továbbá az állam és jog szerves felfogása egyoldalúlag értve az úgynevezett természetes féltreértésére vezethet, a mely kizárja az egyének szabad cselekedését. De a népek történetét nem szabad a növények növéseével, sőt az emberek növekedésével sem egy sorba állítani. Egyik oldala összehasonlítható ugyan az életkorfejlődéssel s természeti szükségképiséggel van meghatározva. A nép csakugyan más első ifjúságában és más érettebb korában. De minthogy másrészt ismét egyes emberekből áll, a kikben minden életkor nem csupán fajszzerűleg, hanem ép úgy, sőt még nagyobb mértékben egyenileg szerepel és fiatal népre öreg egyének, öregre pedig fiatal egyének gyakorolhatnak behatást; a népfejlődésnek amaz első, természettől szükségelt oldalához egy másik, az egyéni munka és szabad tett talán egészen más oldala járúl, s irányát és tartalmát módosítja. Ezt a második oldalt a történeti iskola nagyon kevésé méltányolta; * és ebben található főoka, mért nem lőn az állam és a politika terén épen oly termékenynyé mint a magánjogén.

Savigny a jogot képző tehetséget a »népnek« tulajdonítja, vagyis nem véletlenül összegyülemelő egyes

* Savigny is kevésé méltányolta azt, noha maga inti e hibától olvasóit. A római jog rendszere munkája I. kötet, 31 old. Berlin, 1840.

emberek határozatlan tömegének, hanem a természet-egésznek, melyet közös szellem, a népszellem lelkesít. Ez értelemben beszél népegyénekről és alatta ugyanazt gondolja, a mit a mi mai jogi nyelvjárásunk kiválóan nemzetnek nevez, a közös nyelv, jog és erkölcs, vagyis közös szellem és jellem által természetes egységgé összekapcsolt családokat és egyéneket. »Az egyes népben az általános emberi szellem egyénileg nyilatkozik s a jog létrehozatala az ő közös tette.« * Midőn ez a nép (mi azt mondjuk: nemzet) látható és szerves jelenséggé foglalja össze magát és akkép nyilatkozik, keletkezik az állam. »Az állam a szellemi népközösség testi alakja, alkotása a jogalkotás egyik neme, sőt az legfőbb foka a jogalkotásnak.« (A római jog rendszere I. 22. oldal.) Az államot »a nép szerves jelenség«-ének is nevezi. Az a nagy igazság van ebben kifejezve, hogy az állam nem csupán mesterséges gép az egyének jóllétének szolgálatára, tehát nem pusztán eszköz nem-állami célokra, nem is az egyes emberek merő társasága, hanem lélekkel ellátott össz-lény. De e tanban a nemzet és nép (mint állam) fogalmai mégis nagyobb mérvben azonosítvák, mint a hogy a történet azt igazolja, mely egyszer egy nemzettel több államot alapít, mászor meg több nemzetet vagy annak töredékeit egy állammá foglaltatja össze.

Savignynál többet foglalkozott Niebuhr az államtudománnyal. Valamint történeti munkálatai, úgy hivatalos tevékenysége az államhoz vezették őt. Az ő római története kiváltképen a római államrendszer fejlődésének története, a francia forradalomról tartott előadásainak politikai jellemök van. Mint a pénzügyministerium tagja,

* A római jog rendszere I. 20. oldal.

mint követ Rómában, mint államtanácsos be volt avatva az állami gyakorlatba. De külön politikai munkát ő sem írt.

Niebuhr György Barthold * 1776. aug. 27-dikén Kopenhágában született s Niebuhr Karsten keleti utazó fia volt. Első nevelését azonban Meldorfbán Ditmarschen déli részében nyerte, hol a dithmarsi parasztnak a nemesség elleni régi szabadságharczaiért lelkesedést szívott magába. Ez a honi szeretet a paraszti népszabadság iránt melengette szívét, midőn későbbben a római plebs küzdelmeit a patriciusok ellen leírta. De az ifjonti kedélyben épen oly mély gyökeret vertek a francia forradalom iszonyairól elterjedt rémületes hírek, melyek az 1793. és 1794. években Meldorfba és Kielbe jutottak. Gyöngéd idegrendszerre mindenkor szenvedélyes izgatottságba jutott, valahányszor ama véres eseményekre gondolt s mindig újra frissen fölgerjedt benne a heves gyűlölet a forradalom iránt. Történeti tanulmányai megszállották ugyan ettől az egyoldalúságtól szellemét; nem maradt rejtve előtte, hogy a vallás és a legitimitás fanatikussai is hasonló iszonyatosságokat követtek el. De érzelmei nem mindig tartottak lépést az ész kritikájával s alkalmmal hevesen fölzúdultak annak vezetésé ellen. Tanítványaira a törvényes népszabadság iránti ezen szeretet és a forradalomtól való ez undorodás az igazság és az erkölcsi komolyság benyomását tette s azért sokszoros utánzásra talált.

1806-ban Stein, a lángelméjű miniszter a porosz államszolgálatba vonta Nieburt, a ki előbb dán szolgálatban pénzügyi és tudományos munkákkal foglalkozott s Angliában tartózkodása folytán (1798-tól 1799-ig) ezen

* Lebensnachrichten über G. B. Niebuhr. 3 kötet Hamburg 1838—1839.

szabad állam viszonyaival is megismerkedett. Ettől fogva hű maradt a porosz államhoz, melyhez a jenai iszonyatos szerencsétlenség, mely közvetlenül belépése után sujtotta Poroszországot, szűkebben és szilárdabban fűzte őt, mint a nyugodalmas munka évei tehették volna. Midőn Müller János Berlinből távozott, ő vette át történetírói helyét s midőn a berlini egyetem alapíttatott, ő is közre dolgozott azon szellemi újjászületésben, mely megelőzte Poroszország és Németország fölszabadulását az idegen uralom alól. Akkor tartotta először előadásait a római történetről.

Ez egyelőre a történeti kritika merész tette volt, mely fölszabadította a szellemeket. Amaz ideig a bölcseleti-történeti orthodoxia vitatlanul uralkodott a német tudományban és az iskolákban s a fiatalság a klasszikai tekintélyek buta és szolgai tiszteletében neveltetett. Ekkor ő a triviálisan csengő, de tartalmas tétellel: »A történetet valami megtörténtnek kell érteni« tiszta hozta a monda és történet közötti különbséget és föltakarta a sokféle ellenmondást a hagyományozott elbeszélés és a népelet valósága közt. A régiek bizonyítványait jobban megvizsgálni és méltányolni tanította. Birálata nem volt frivol, nem merően tagadó; erkölcsi komolyság és az igazság őszinte szeretete hatotta azt át; rombolt, de nem azért, hogy a törmeléket szaporítsa, hanem hogy tért nyerjen tartósabb építmények számára. Szemére lehet ugyan vetni, hogy néha-néha túlságosan merész s nagyon gyorsan képez magának vakmerő hypothesiseket, de joggal sohasem azt, hogy fölforgatásra való kedvet és nyegle újítási viszketeget táplál.

Mihelyt a történeti kritika szelleme az ó-kor történelmével szemben fölébredt, az ó-zsídó és ó-keresztyén

történelem előtt sem haladhatott el behunytt szemmel. De ebben Niebuhrnál a tudományos szellem az ő aggodalmas kedélyével ellenmondásba került, melyet helyesen megoldani hiányzott benne az őszinte bátorság. A »szent könyvek«-et föltétlenül bírálólág olvasta s alkalmilag következőleg is nyilatkozott: »A míg a bibliát nem épen úgy olvasuk, mint akármilyen más könyvet, addig igazi megértéséhez nem fogunk eljutni.« Olykor olykor gúnyolta a modern »mystikusokat, a kikenél csiklandós érzelmek uralkodnak« és útálta az egyházi orthodoxokat. De a közömbösöket sem állhatta ki és a szabad szelleműek ellen buzgólkodott: tisztelte a »reformatorok mysticismusát« a nélkül, hogy része lett volna benne. Positív nézethez az istenről és világról nem jutott. Sőt aggodó szíve, mely az észszel nem élt békességben, a tekintélyben való vak hit kalandos nevelési módszeréhez jutott. Márk nevű fia nevelése számára következő szabályt adott ki: »Ő és új testamentumot betűszerinti hittel valljon és gyermekkorától kezdve ápolják benne a hitet mindabban, a mi nekem bizonytalan vagy reám nézve elveszett«. (1817. ápril 30-ki levél.) Ezt ugyanaz a férfi kívánta, a ki egy hasonló nyilatkozat után nem tartóztatta vissza magát attól, hogy hozzá tegye: »A hol korlátlan a vallástalanság, ott orthodoxiát parancsolni akarni, épen oly ártalmas mint a régi államalakokhoz való föltétlen ragaszkodás vagyis inkább azok visszaállítása forradalom után«. (1818. aug. 15-ki levél.) Nem ép oly természetellenes és kártékony volt-e a betű-hitbeli nevelés a tudós kritikus házában? Tagadhatatlan jellemvonása, ha nem is az egész történeti iskolának, úgy legalább számos tagjának az, hogy konservatív intentióik gyakrabban vést hozó reactióvá fajultanak.

A kritikai hatás mellett a »Római történet« politikai jelentősége sem csekély volt. Bevezette a tanuló ifjúságot amaz állam alkotmánytörténetébe, a melynek joga és politikája világalomra vergődött; leleplezte előtte a belső párttusák természetét, gondolkodni tanította politikai intézményekről és ezek változásairól; köztársasági vitézség szellemével töltötte meg és a szabad polgárság kifejtésére lelkesítette azt. Nagyon jól tudta, hogy korunkban minő fontos a polgárság és a középosztály és büszke volt reá, hogy annak egyik legelső képviselője volt Poroszországban. Ezen értelemben visszaútasította a nemesi rendbe való fölvételét, melyet följánlottak neki; attól félt, hogy ez által igazságában megaláztatik.

De ezen politikai tekintetben azután gyűlölete a francia forradalom iránt, a csőceselék barbárságától való félelme s az egyházi tekintély iránti félig akaratlan félénkséghez egészen hasonlatos félénkség a fejedelmi tekintélylyel szemben ismét olyan hevesen érvényesültek, hogy néha itten is reaktionarius irányba hajtatta magát s megengedte, hogy becsületes nevével visszaéljenek s azzal a restauratio és a reakcio politikáját védelmezzék. Niebuhr sem egészen ártatlan azon szemrehányásokban, melyekkel a német történeti iskolát illették, hogy ugyanis azon eszmékkel szemben, melyek korunkat mozgatják, előítéletekben van elfogúlva és hogy ha nem is szándékosan, az akadályozás és a hátramenés hatalmainak dolgozik kezőkre. Ez a gyámoltalanság Niebuhrnál korával egyre fokozódott.

A szabadságháborúk ismét kiragadták őt a tudós tanulmányokból s újlag a politikai élet fölizgatott folyamába sodorták bele. 1814-ben írta sajátos emlékiratát : »Poroszország joga a szász udvar elle

A becsületes, erkölcsileg szigorú, a történeti jogra gondosan őrködő Niebuhr itt Szászországnak Poroszország általi bekebelezését ugyanazokkal az érvekkel védte, melyekkel a mi napjainkban Cavour küzdött az olasz fejedelemségeknek Piemont általi annexiója mellett. Ehhez a jogot a nemzetiségből származtatta le, melyet immár az államra alkalmazott, mint azt ugyanakkor Savigny a magánjogra vonatkoztatta: »Valamely nemzetnek épen oly határozott élete van, mint az egyes embernek: és az, a mi által minden egyes ember hozzá tartozik, tartozik az ő magasabb létéhez. A nemzetiség közössége felsőbb valami, mint azon államviszonyok, melyek egy törzs különféle népeit egyesítik vagy elválasztják. Származás, nyelv, erkölcsök, hagyomány-és irodalom által oly testvéresülés áll fön közöttük, mely őket idegen törzsektől elválasztja s az elkülönítést, mely a saját törzse ellen a külfölddel szövetkezik, elvetemültséggé teszi. Ez iránt minden időben egyszavú ítélet uralkodott épen úgy mint azon egység tekintetében, mely a hitből ered. — Ezen nemzetiségi viszonyból keletkeznek a szövetséggyűlésnek vagy fejének azon jogai, hogy büntetést szabjon ki, ha valamelyik egyes állam a nemzethez hűtelen s irányában az ellenséggel szövetkezve áruló lesz. A mily kevésbé keletkezett az állam joga, a legfőbb hatalom joga megállapított társasági szerződés által s a mily kevésbé indokolja azt szerződés, hanem az állam valójából és szükségességéből keletkezik, épen oly kevésbé származtatandó ezen külső büntető jog szerződésekből, hanem származik az a nemzetiségből, mely kedvezőbb időkben a szövetségi alkotmányt szülte. Itt van jus gentium, valódi értelmében.« És továbbá: »Az idő változik, birodalmak keletkeznek és lesznek hatalmassá s a kis községek és

fejedelemségek megszűnnek államok lenni. Mert államnak csak az nevezhető, a melynek m a g a m a g á b a n önállósága van; a mely akarni képes azt, hogy fentartja magát és jogát érvényre emeli. Az nem állam, a mi ilyen gondolatot nem is táplálhat, a minek valamely idegen akarathoz kell csatlakoznia, s magát neki alárendelnie s ezt kell megragadnia, midőn saját élete tengődésére a legkedvezőbbnek látszik. Az ilyen védelmezett közönségek azoknak, a kik a nyugalom időszakában élnek bennök, nagyon kényelmesek lehetnek, sőt kedvezők irodalomra és művészetekre; de a ki csak ő hozzájuk tartozik, annak nincs hazája, ezzel pedig nélkülözi amaz adományok legjobbját, melyekkel a sors egy férfit elláthat. Mert nemcsak a szolgaságban van a férfiú egyik fele elrabolva; állam és közvetlen haza nélkül a legjobbak is keveset ér, általok az együgyű is sokat.»

Niebuhr ez időből való második politikai iratának »Titkos összeköttetések a porosz államban és azok följelentése« (Über geheime Verbindungen im preussischen Staate und deren Denunciation. Berlin 1815.) — szintén szabadelvű az irányzata. Schmalz porosz vizsgáló bíró ellen van intézve s behatóan inti a kormányt politikai eretneküldözésektől s feddhetetlen férfiak befektetésétől, védelmezi a politikai pártok lételet a szűkkeblű előítéletek ellen s a következő igazságot mondja ki: »Politikai pártoknak keletkezniök kell minden államban, a hol élet és szabadság van; mert lehetetlen, hogy a polgárok eleven részvétele ne egyéni különfeleségek szerint egészen ellenkező irányokban oszolják meg.« De mégis ellenzi a politikai egyesületeket mint törvényteleneket és az államra veszélyeseket, különösen pedig minden titkos összekötterést.

A mint Savigny-nak nincs bizodalma korunknak hivatásához a törvényhozás terén, úgy ő neki sincs hite korunk hivatásában a képviseleti alkotmány terén s egész tömeg aggodalma van az alkotmányos egyeduralom ellen. A bizonytalanság és remegés a régi állapot pusztulásának közepette, melyet ő visszahozhatatlanul megsemmisültnek nyilvánít és azon képzelődése, hogy korunk új alkotásokra képtelen, ezen a vitairaton is átrezeg. »A korszak a küzdelemben erőteljesnek bizonyult, de az alkotásra meddő és lomha és minél sürgősebb a szükséglet annál nehezebb kielégítése.« Ha ilyen férfiak oly bátortalanul gondolkodtak, lehetett-e akkor az állam időszerű újjászervezését reményleni.

1816 óta Niebuhrt mint porosz követet Rómában találjuk. Az egyházi állam papi torzkormányzatát jól ismerte, és ő elég őszinte volt a napoleoni világuralom bukását Rómára nézve szerencsétlenségnek nyilvánítani. Mindenütt gyógyíthatatlanul elstnyúlt állapotok poshadt bűzét érezte.

Másfelől megint undorral szemlélte Nápoly és Spanyolország forradalmait és hevesen kikelt a »forradalmárok ellen«.

1823-ban visszatért Németországba és ettől fogva a tudománynak élt, melyre természete mégis inkább volt alkotva mint a politikai gyakorlatra. Egészen előkészületlenül lepte és rémítette meg a párisi juliusi forradalom (1830). Kihozta őt sodrából, mert szilárdan élt volt benne a hit, hogy a forradalom le van tiporva. Immár úgy vélekedett, hogy a forradalommal a barbárság ront be hozzánk s Európa a bilincseiből kiszabadult szenvedélyek nyerseségébe merül. Ilyen lázas hangulatban könnyű meghülés halálos betegséggé lőn nála. 1831 jan. 2-án halt meg.

Egészen történeti alapon áll Dahlmann F. C. befejezetlenül maradt könyve: »A politika az adott állapotok alapjára és mértékére visszavezetve.« (Die Politik auf den Grund und das Maass der gegebenen Zustände zurückgeführt), melynek első kötete 1835-ben Göttingában és újra 1847-ben jelent meg, de mely nem nyert folytatást.

Dahlmann — született 1785-ben május 17-én Wismarban, — először mint nyelvész lépett föl Koppenhágában s 1813-ban rendkívüli tanárnak Kielbe hivatott meg. 1815-ben a schleswig-holsteini főpapok és lovagság titkárává nevezve ki, védte ezen rendek és a német tartomány történeti jogait a dán kormány ellen. Az okiratokon nyugvó jogért és hagyományos szabadságokért való küzdelem volt ez a modern államhatalom korlátlan hatalma ellen. Így Dahlmann korán megszokta azt, hogy a jog indokolását mindenek előtt a történelemben ismerje meg és a tudományos kutatásokkal a gyakorlati alkalmazást is összekösse. Szívesen hallotta, ha »a szó és a tett emberén-k nevezték«.

Göttingában, hová 1829-ben az államtudományok rendes tanárának hivatott, írta meg az angol és francia forradalom történetét tárgyzó műveit (1843 és 1845) azon szándékkal, hogy a német nemzet politikai szellemét az Angliában és Franciaországban lejátszódott hatalmas és iszonyatos események megjelenítésével művelje. Ugyancsak itt dolgozta ki államtudományi főmunkáját is: A politikát, mely nagy és tartós hatást gyakorolt kiválóan a felsőbb műveltségű körökre s a német államtudomány történeti tovább fejlődésére. De a tiszteletteljes és hálás fogadtatást, melyet e könyv épen tudományosan művelt férfiaknál talált és érdemelt is, sem a történeti áttekinté-

sekben való gazdagságának sem a kimondott eszmék újdonságának és logikai világosságának nem tulajdoníthatni, mert az összegyűjtött történeti anyag inkább szegényesnek mint gazdagnak nevezhető, majdnem épen csak az angol alkotmánytörténet és ez maga is csak nagyon hézagosan van fölhasználva; a könyv logikai berendezése pedig az állam szervezetét áttekinthető módon előadni nem alkalmas. A kifejtett államjogi elvek egyes helyeken a legfőbbig és legmagasztosabbig emelkednek ugyan, a mit az államról valaha gondoltak, de némely más helyeken, még ha az elvont — természetjogi iskola műveivel hasonlítjuk is őket össze, vékonyaknak és ködöseknék mutatkoznak. A könyv főérdeme részint a történeti módszerben van, mely az állameszméket nem, mint a legtöbbben akkor még tették, elvont axiomákból vezeti le, hanem történeti államok megtestesedésében mutatta ki, részint az erkölcsi komolyságban, a melylyel a jogrend szilárd és tiszteletreméltó alakjait a népszabadság szükségleteivel és gerjedelmeivel öszhangzatba hozni fáradozott, végül részint alapgondolatainak nemességében. Az irányban van valami velős, a mi jellemre mutat, valami oly tömörség, melyből erélyre vonhatunk következtetést. Az e tulajdonságok iránti tiszteletből el lehet feledni a formában mutatkozó bizonyos merevséget és néha-néha erőltetettséget, a mit ama benyomások nélkül alig lehetne elviselni.

A politikát az ó-koriak értelmében általában államtannak érti; nem különbözteti meg az állam két oldalát, államjogot és politikát. Az államot »ős eredeti rendnek tekinti, és sem a szükség, sem pedig a művészet találmanyanának.« A családban látja az állam csiráját. »Az őscsalád az ősalam; minden család, függetlenül feltüntetve,

állam.« (3.) De később család, nép és állam különböznek egymástól. Nép alatt a törzsrokonságot érti, a mit mi nemzetnek nevezünk s arra figyelmeztet bennünket, hogy a mint a történelem minden nemzetet egy állammá lenni nem hagy, úgy a lett államot sem tartja fön vegyületlenül. Az állam tehát »valami mássá lön, mint pusztán a nép alakjává.« (6.) »A túlhatalmas világrend, mely az embert valamely nép közé helyezi, midön valamely családban hagyja őt megszületni, hatalmát nem önmagából veszi és célját nem magában bírja. Sőt inkább magasabban álló rendnek szolgál, mely erősebb minden egyes államnál s az összes államoknál együttvéve. Hiszünk az emberiség nagy közös művében, a melyhez az egyes államélet csak az előmunkálatokat szolgáltatja; hiszünk abban is, hogy az emberi dolgok a történelem végén külsőleg befejezésre jutnak. A földön mi sem áll az isteni rendhez oly közel, mint az államrend.« (8. 9.)

Az állam minden oly előadását elveti, a mely a történeti alapokat elutasítja magától. »Az idealista, idő és hely nélkül oda állítva azt, a mi a jó államot jelentse, olyan rejtvényeket old meg, a melyeket maga adott föl magának. A politikának, hogy tanúságos legyen, nem választania, hanem kapnia kell feladatait, a mint ezek tér és idő nyomása közben az emberiség egészséges tehetőségeinek mindazon beteges dologgal való mély egymásba fonódásából keletkeznek, a melyet a természeti világban bajnak, az erkölcsiben gónosznak nevezünk.« (12.) De bármily határozottan ragaszkodik a történeti alaphoz, mégis tudja, hogy a történelem a mozgásban nyilatkozik, s nem akar rák-utat tenni a jelenből a múltba vissza: »Minthogy az emberiség minden időszakban új állapotokat szül, egy államot sem lehet alapszilárdnak feltüntetni,

hanem csak úgy, mint a mely valamelyik időszak eszközeivel és feltételei közöttél, mint a mely valamely közvetlen jelenkor viszonyaihoz van kötve. Azért az államügyekben minden változás az életben és a tanban a történelemre utal bennünket.» (15.) »A jelenkor államkérdéseiről a bölcsélet nem fog sokkal többet tehetni, mint hogy folytatja azon fődolgot, hogy erkölcsösséget és jogot egy sokkal felsőbb léteben, mint minő az emberi, indokoljon. A politikának marad az a méltó feladat, hogy az időszakok összehasonlítása által élesebbé vált pillantással a szükségképeni új alkotásokat megkülönböztesse azon újításoktól, melyeket telhetetlenül akár a pajkosság, akár a kedvetlenség ki-gondol.« (237.)

Politikai érületében Dahlmann kiválóan a művelt középosztály (a harmadik rend) képviselőjének és az alkotmányos egyeduralom tisztelőjének tudja magát. »Majdnem mindenütt messze elterjedt, hasonlatosságban folyton növekedő középosztály a lakosság magva; ő vette fel magába a régi papság tudását és a régi nemes-ség fegyvereivel egyszersmind annak vagyonát is. Őt kell minden kormánynak különösen figyelembe vennie, mert ő benne nyugszik jelenleg az állam súlypontja, az egész test az ő mozgását követi. Ha ez a köz'osztály mint tömeg akarja magát érvényesíteni, úgy meg van a hatalma, a melylyel akárki rendelkezik, hogy ugyanis megölje magát, hogy műveltség és vagyon nélküli csőceselékké változtassa magát. Ha egyoldalúlag védő intézményekre törekszik, akkor fontolják meg tagjai, hogy semmi egyéb nem ad védelmet, mint a mi fölöttünk áll, mint a mi szilárdan áll, fenségesen az egyesek változó akaratán túl, mint a mi egyszersmind korlátol bennünket.« (237.)

De az alkotmányos egyeduralmat annyiban máskép

fogja föl, mint a francziák, a mennyiben itten is inkább történeti, mintsem elvont föltevésekből indul ki s inkább az erkölcsi mozzanatokat emeli ki, semmint az elvi ellentéteket. »Egykor azt a nézetet táplálták, hogy az általános alkotmánynak csak annyiban szabad hatnia, a mennyiben általa a rendek különös jogai csorbát nem szenvednek. Most az élet pályája azon meggyőződést adja, hogy belátással és igazságossággal mindenekelőtt az összeség rendjére kell törekedni; az egyes ember, úgyszólván azzal igazolja lételetét, hogy tevékeny állást foglal el az egészben. — De nem a gépies, önkény szerint változékony egység a cél; arról van szó, hogy mindig egységes életet nyissunk a szabad népfelődés sokféleségének az államrend ezen kötött voltában. Azért Európa jövője nem lehet a korlátlan királyság dicsőítése, de az, hogy a folytonos fejlődés sikerüljön, örökös királyságoknak nemcsak főnmaraadásához, hanem hatalmához is van kötve.« (141.) »A történet ugyanazon hatalma, a mely oda mindenüvé, a hol előbb szolgálmányok voltak, a pénzt tette, a mely az átöröklött szokás helyére az érdeket fontolgató belátást tette, és közvéleményt az államvélemény helyére — ugyanaz az, mely a régi országos karokat és rendeket népképviseletté szorította össze, a mely immár általánosan kötelező törvényeket és pénzadókat engedélyez, minden kormányjogot pedig, a rendekét és az egyesekét, a jobban megismert államnak juttatja vissza.« (142.)

Dahlmann szilárd, szabadelvű-konservatív érzülete Cambridge herceg bizodalját szerezte meg neki s az 1833-ki hannoverai alkotmány kidolgozásában nagy része volt. Annál keserűbb volt fájdalma, midőn ezen alkotmányt Ernő Ágost király pátense általi megdöntését 1837-ben megélte. Erkölcsi és jogérzete alapján

meg volt sértve. Akkor »Értsük meg egymást« (Zur Verständigung, 36. old.) című klasszikus íratban ezeket mondja: »Minden emberi rend elpusztítását hallgatva szemlélni, csak imádkozni és sóhajtozni, mikor még törvényes eszközök maradnak, vagy úgy beszélni, mint az ország egyik hivatalnoka: »Én aláírok mindent, hisz úgylis csak kutyák vagyunk!« azt én méltatlannak tartom a férfiúhoz, a keresztyénhez. Én a halhatatlan királyért, a kormány törvényszerű akarataért küzdök, midőn a törvény- fegyvereivel küzdök az ellen, a mit a pillanat csábításában a halandó király a főnálló törvényekkel ellentétben kezd. Nem idézhetek elő forradalmat és ha előidézhetnék, úgy nem tenném; de tanúságot tehetek igazság és jog mellett a hazugság és az erő-zakosság rendszere ellen és íme! meg is teszem.« Ellenállása következtében őt, a híres hét göttingai tiltakozó egyikét, tanárságából kitűrték s Han-novera királyságból kiűzték. Ekkor Jenába ment s itt dolgozta ki »Dánia története« című munkáját. 1842-ben meghívást kapott Bonnba s itt újra nagyobb hatáskörre talált.

Az államtudományok azonban nem nyertek tőle további előmozdítást. Többször megpróbálta erejét a gyakorlati politikában. Az 1848. év mozgalma a magasba emelte őt. Mint porosz bizalmi férfiú a szövetséggyűlésnél és mint a német nemzetgyűlés tagja Frankfurtban nyomatékos szava volt. Ereje azonban nem felelt meg a feladat roppant nehézségeinek. Nem volt az az ember, hogy forradalomban újjá alakítsa az államot. E mellett kiválóan a harmadik rend véleményére támaszkodott és egy részt nem vette számba a fejedelmek és kormányaik hatalmát és más részt a nagy néptömegeket, a melyekkel nem folytatott s nem is keresett érintkezést. Magatartása és tevé-

kenysége doktrinär volt. Rendes parlamentben becsülettel megállhatta volna helyét; ahhoz, hogy vezérlő államférfiú legyen válságos időkben, sok mindene hiányzott.

Dahlmann később Waitz Györgyben egyenrangú és vele lelki rokon utódot kapott göttingai tanszékén. Waitz könyve: »A politika alapvonásai« (Grundzüge der Politik 1862. Kiel) ugyanazzal az erkölcsi szellemmel van tele, és ugyanazon a történeti alapon nyugszik. De észrevehető, hogy az 1848-ki év roppant megrázkódtatása s a nemzeti szabadságért és alkotmányjogért azóta vívott küzdelmek a két könyv közötti időbe esnek. A politikai tudat azóta józanabb és világosabb, az ítélet körültekintőbb és okosabb és az akarat erőteljesebb és szilárdabb lön. Ez a növekedés szemmel láthatólag Waitz könyvének is javára szolgált. Dahlmann még csak arra figyelmeztette a nemzetet, hogy az alkotmányos egyeduralom, az angol minta figyelembevételével, legyen törekvésének tárgya a bizonytalan jövőben. Waitz immár a képviselői alkotmányt magától értetődőnek tekintis azt biztosabban kiépíteni és alapvonásaiban több oldaluan feltüntetni igyekszik. Hat fejezetben az állam valójáról, tagjairól, alakjairól, közegeiről, eszközeiről és szolgáliról, életéről mondja ki a tételek nagy sorát, melyek azonban még sokféleképp igényelnek indokolást, magyarázatot és kifejtést.

Módszere nagyon a történeti jogász iskola munkáira emlékeztet bennünket. Az ethikai iránynyal a történeti ismeret és hajlam van összekapcsolva. De noha a spekulatív államtanra bizalmatlanúl, hogy azt ne mondjuk fitymálva tekint, és lehetőleg ignorálja, mégis számos olyan tételt mond ki alapgondolatképen, melyeket az egyes államok történetéből indokolni nem lehet, hanem

melyek csak az emberi természet bölcséleti szemléletéből kapják világosságukat. Így például az állam lényéről azt mondja: »Az állam az ember erkölcsi életfeladatának valóítására irányuló intézmény, a mennyiben az az együttélésben népek szerint történik. Az állam nem természeti, hanem ethikai szervezet. A családból fejlődik az állam is; keletkezik úgy, a mint a család néppé tágasodik ki; ő a rend, mely azután ebben uralkodik. Az állam tehát a nép szervezete. De a történelemben állam és nép nem mindig, nem rendesen esnek össze. Mindketten, nép és állam, át vannak adva a történetnek; ha újak néha el is tér egymástól, mégis természetes törekvés van bennök arra, hogy egymással találkozzanak. Az állam tökéletességét kutató kérdésre csak a történeti élet összefüggésében lehet válaszolni. Magában véve legjobb és tökéletes állam nem képzelhető.«

Mint Dahlmann, úgy Waitz is a politikát egész általánosan »az államról szóló tan«-nak érti s államjogi intézeteket politikai gondolatokkal kever össze a nélkül, hogy az állam két oldalát, nyugvó rendjét (államjog) és mozgatót életét (politika) valahogy megkülönböztetné. De a modern államtudomány ennek a megkülönböztetésnek köszönheti haladásai nagy részét s azért a vegyítést az előbbeni zavarosságba való visszaesésnek kell nyilvánítanunk. Waitzot erre talán az csábította, hogy azt hitte, hogy az államot lényegileg mint erkölcsi intézményt magyarázhatja meg. Nem szükséges Macchiavellit helyeselnünk, mert a politikát tökéletesen kiszakítja az erkölcsi világrenddel való összefüggésből s a jogtól függetlennek nyilvánítja, de mégis lehetünk azon véleményen, hogy Macchiavelli érdemet szerzett magának az államtudomány körül, midőn ennek sajátzerűségét és önállóságát az erkölcsrendszerek-

kel szemben megalapítja. Ha a politikában az erkölcsi mozzanat kizárólag vagy kiválóan vétetik figyelembe, akkor az állam tulajdonképeni feladatai elhanyagoltatnak. A politikának természetesen nem szabad erkölcstelennek lennie, de egyedül az erkölcsiség nem határozza s nem magyarázza meg azt.

Különös érdekességet nyújtanak a könyv egyes fejtegetései; ilyen főleg az, mely a szövetséges állam lényéről és az államalakokról szól. Az 1776-ki északamerikai államszövetség átalakítása az 1785-ki szövetséges állammá, és az 1818-ki svajczi államszövetség átalakulása az 1848-ki szövetséges állammá, valamint a német alkotmányküzdelmek szolgáltatottak ama vizsgálatához az anyagot és az alkalmat. Waitz az államszövetséget államok kötelékének közös feladatok teljesítésére, oly állami egyesületnek nyilvánította, a melyben az egyes államok nemzetközi jogi személyiségeket szakadatlanul megtartják és érvényesítik és csak bizonyos közös érdekekben működnek együtt. A közös ügyek terjedelme szűkebbre lehet szorítva vagy tágabbra lehet téve. Vezetésök különböző lehet, csakhogy minden állam mint ilyen vegyen részt az eldöntésben. A rendes közeg: követek értekezlete, közgyűlés, valamely egyes állam, központ hegemoniája államszövetségi intézmény. Ellenben a szövetséges állam, mely a hűbárszerű államok birodalmától épen úgy elüt mint az államszövetségtől, valamint egészben úgy részeiben is valóságos állam vagyis a nép szervezete. Nem osztja meg a hatalmat s el nem idegeníti azt; csak megkülönbözteti a feladatokat s egy részöket a közöseket, nemzetieket az összállamhoz, másik részöket a különösöket az egyes államokhoz utasítja. Mindketten államnak szervezék, mindkettőnek őket megillető saját (soverain)

törvényhozásuk, kormányuk, bíróságuk van. Az egyes államok érdekeinek keretén belől az egyes állam nem kevésbé önálló és független, mint a közös nemzeti érdekek keretében az össz állam. A souverainitásnak csak terjedelme, nem tartalma és nem joga osztatik meg. Ezért a szövetség feje és a szövetség kormánya nem függhetnek az egyes államoktól s kell, hogy a szövetséggyűlést az össznép képviselje a nép és az államok követeinek két kamrájában.

Az államformák megkülönböztetésére azon aristoteli nézetet, hogy az államfő természete határoz, merően másodrendűnek nyilvánítja és azt követeli, hogy mindekelőtt a népnek a hatalomhoz való viszonyát nézzük. Ez értelemben különbözteti meg azután a köztársaságot, a melyben maga a nép gyakorolja vagy megbízottai által gyakoroltatja a hatalmat; a theokrátiát, mely az államhatalmat magasabb lényre, az istenre vezeti vissza és a királyságot, midőn az államhatalom egyes embert önállóan, a maga jogából illet meg. Ezen fajok mindegyike — véli Waitz — fejében azután lehet megint egyeduralkodó, aristokratice vagy demokratice szervezve. Waitz itten azon gondolatból indul ki, hogy a hatalom eredete, annak leszármaztatása döntő az államformák nemére nézve; ez olyan föltevés, melyet a történelem meg nem erősített.

A történeti irány eddig említett képviselőitől annak Németországban legújabb képviselője Gneist Rudolf, a berlini egyetem tanára és a porosz képviselőház tagja, többféle tekintetben különbözik. Újabb nemzedékhez tartozik, mely a történeti és bölcséleti módszer viszályát meghaladott álláspontnak tekinti. Államtudományi főmunkája: »A mai angol alkotmány- és közigazgatási jog« (Das heutige englische Verfassungs- und

Verwaltungsrecht) két kötet s egy pótkötet (Berlin 1857 — 1863) mindenekelőtt csak egyik határozott állam tétel közjogát tárgyalja, nem az általános államjogot. Ennyiben nagyobb részt kívül esik az általános államtudomány történetének határain. De a modern államképződésre és államtanra az angol alkotmány olyan kitűnő fontosságú és Gneist olyan alaposan vizsgálta, olyan sokoldalúan megvilágította azt, olyan általános jelentőségű tanokat vont le belőle, hogy műve nem maradhat lényeges befolyás nélkül az általános államjog tárgyalására s azért a mi áttekintésünkben is fölemlítendő.

Főérdeme a Gneist művének, hogy az angol parlament történeti aléptípményét, az angol testületek alkotmányát gondosabban adja elő, a mint eddig ismerték. Angliában a testületek, történeti folytonosságban, a közjog képződésének formái, melyekben legelőször a nemesség az ő főúri jogait, azután a gentry a parlamentaris alkotmányt, később az új középosztályok is megnyerik a maguk részét az államban. Az egész angol alkotmány lényegileg testületek halmazata. (I. 653. oldal.) A grófságok, a városok és helységek ezen kötelékei különféle hívatási és műveltségű osztályokat egyesítenek magukban s ezzel kielégítik a szárazföld rendjeinek átkos küzdelmét. Bennök van egyszersmind az angol selfgovernment széke, élőkön áll a vagyon és műveltség által befolyásos, a közkötelességek gyakorlatában járatos gentry. A bírósági szervezet és a békebírák által kezelt rendőrség szolid épülete lehetővé teszi, hogy a pártkormány elnyomássá nem fajul.

Egészen Gneist előadásának konservatív a jelleme, de konservatív a szó jó értelmében. Minden alkalommal kiemeli a szilárd jogrend szükségletét s itten jobban bízik annak történeti föltételeiben, mint az eszményi igények-

ben; a korona érinthetetlen hatalmában látja az állam igazi középpontját, a jogrend formális egyesülését és szentesítését, nélkülözhetetlen védezközt a pártkicsapongás ellen; a felsőházat »a király örökös államtanácsának szükségképeni korlátnak a változékony többség túlkapásai ellen és — ha néhány kivételtől eltekintünk — az alkotmány valódi »örének« nevezi; a testületi szövetkezetekkel való összefüggésben, a melyekben birtok, műveltség, politikai kötelességgyakorlás kiválóan vagy kizárólag egyesítvék, ismeri meg az alsóház nagy jelentőségének egészséges gyökereit; az állam sikeres vezetése érdekében s a párturalom korlátozására szószólója az államtanács (privy council) megújításának; a törvény — nem önkény szerinti kormányzást és a testületeknek is az állam törvényei alá rendeltségét nyilvánítja a modern állam szükségképeni előfeltételének. Semmitől sem inti olvasóit behatóbban, mint a politikai jogok és a politikai kötelességek átkos elválasztásától. »Azt, hogy a felsőbb osztályok elszoktak az államélet személyes terheitől« nyilvánítja politikai hanyatlásuk okának a szárazföldön; a gentry uralmának fundamentumát viszont abban látja, hogy egyrészt a felsőbb osztályok Angliában hozzászoktak a személyes hivatalkötelességekhez, s ezzel kapcsolatban másrészt az összes osztályágok egyformán beleérték magukat az adófizetés kötelességébe. »Selfgovernment Angliában annyit jelent, mint a megyék és helyi községek közigazgatása az ország törvényei szerint a felsőbb és középosztályok tiszteletbeli hivataloskodása által községi földadók segélyével.« (II. 828. oldal s gyakran ismételve.)

Az angol alkotmány merő utánozását különben sem lehetőknek sem tanácsosnak nem tekinti. Nincs bizodalma pusztá parlamenti formákhoz s az a véleménye, hogy

Németország ne kövesse sem az angol, sem a francia példát, főképp mivel »a nép tömegének szellemi, erkölcsi és gazdasági fejlődése meghaladta valamint Angol- úgy Franciaországot is.« De kikel a rationalista államtan ellen, kivált a francia alkotmányos iskoláé ellen s előszeretettel hajlik az angol alkotmány testületi alapgondolata felé. Az »eszméket« kevésre becsüli, az »intézmények«-et mindenek fölébe helyezi. Épenséggel gyűlöletes előtte az államnak azon kalmárszerű felfogása, hogy egyszerű részvénytársaság az. Attól fél, hogy ez a nézet a reformbill óta Angliában is veszedelmes elterjedésre talált s noha elismerte a reformbill jogszerűségét, és azt, hogy az mértéket tart, s noha határozottan utal annak épen oly szükséges, mint jótékony következményére: a munkás osztályokról való fokozottabb gondoskodásra, mégis »az angol alkotmány szétbomlását« tekinti ezen reform fölötté aggodalmas következményének. Ezen szétbomlás tüneteiképen felszámítja: a minisztertanács változott állását, melynek fokozott hatalma nehezen viseli el a régi függőséget a parlamenti többségektől, az alsóház változott állását, mely az elharapódzó fizetési hivatalkodás óta részben elveszti régi összefüggését a közigazgatást kezelő gentryvel, a történeti pártok szétbomlását és elvi, sőt talán épen érdekpártokká való átváltozását, a választó testek növekedő állhatatlanságát, a közvélemény és a napi sajtó gyarapodó befolyását. Sőt azt véli, hogy Angliát is csak a királyi: a k a r o m — szó mentheti meg.

Kételkedem benne, hogy e komor nézet a tényekkel összhangzatban állana. Habár az ugynevezett manchester-párt és egy némely újabb angol író az államot valami részvénytársaságnak tekinti és néha-néha úgy bánik vele,

mint egy pénzjárulékokkal megvásárolt géppel, melynek feladata a magánszemélyeknek lehető legtöbb élvezetet biztosítani, még sem lehet eltagadni, hogy az angol törvényhozás a reformbill óta mindennemű számos visszaélés kiküszöbölésére, a barbárság leküzdésére, a személyes és a polgári szabadság fejlesztésére többet tőn, mint az angol történet akármely más korszakában és hogy e mellett az időben az állam becsülete és az államhatalom teljes erőben fentartatott.

Ha a francziák tiszta logikájok tudatában a jelenlegi állam változatos történeti föltételeit félreismerni s valami elvont állameszme után futkosni hajlandók, úgy viszont az angolok természettől fogva az ellenkező egyoldalúságra hajlanak, hogy tudniillik a modern logikai eszméket nagyon is kevésre, és a történeti intézményeket nagyon is sokra becsülik. Midőn az újabb időben több kritikával kezdenek eljárni, a közigazgatást czélszerűségi okok szerint szervezni, a közvélemény áramlatának szabad folyást engedni, mindenüvé a sajtó világát árasztani, a pártokat is elvek szerint megkülönböztetni, úgy mind-ezekben a dolgokban a tizenkilencedik század szellemi mozgalmát és a modern állam fejlődését követik, mely elbírja a testületeket s szabadságot enged nekik, de a mely alapjában még sem nyugszik mint a középkori állam testületeken és a mely mindennek előtt önön maga tudatára jutni, nem ösztönszerűen tovább nőni kíván.

XVIII. FEJEZET.

Közvetítő kísérletek. Ancillon és Radovitz. Zachariä Károly Salamon. Schmitthenner. Schleiermacher.

Az államtudósok e csoportjában olyan férfiak sorát foglaljuk össze, kik nagyon különböző értékűek s kik sokféle, gyakran egészen ellenkező alapelvzetekből és irányzatokból indulnak ki, kiknek azonban az a közös vonásuk, hogy mindnyájan többé kevésbé szerencsés kísérleteket tettek, hogy a régi vizsályt a tudományban és az életben engesztelőleg kiegyenlítsék. Ancillon és Radovitz romantikus, Zachariä Károly Salamón eklektikus álláspontot foglal el, Schmitthenner a bölcseleti rendszert a történetivel egybekapcsolni, Schleiermacher az ellentétet dialektikailag leküzdeni próbálja meg.

Ancillon és Radovitz mindketten a porosz királyi házzal való személyes vonatkozásuk által s mint porosz államférfiak nagy gyakorlati hatással is voltak. Annak idején sokat olvasott irataik arra szolgáltak, hogy politikai maguktartását indokolják s megvilágítsák. Mindketten szellemben dúsak és formában ügyesek, értik azt a mesterséget, hogy általános eszméket világos és rövid monda-

tokba öntsének át, s főleg a felsőbb osztályokban hozzák azokat forgalomba. Mindketten urai időszakuk történeti és bölcséleti műveltségének. Mind a ketten annyiban a romantikus irányhoz tartoznak, a mennyiben eszményeiknek félig vallásos, félig középkori és dynastikus a hangulatok és a színezetök, de másrészt viszont mentek minden vakbuzgalomtól, a melylyel Hallernél, Müller Ádámnál és Görresnél találkoztunk. Együttal a modern életnek szolgálni s az új állam átalakításában részt venni akarnak.

Ancillon puhább, simulékonyabb, mérsékeltebb mint Radovitz. Ez keményebb, több oldalú, ridegebb, mint amaz. Az egyik protestans s azért hajlandóbb az államnak a maga jogát megadni. Emez hívő katolikus s arra gondol, hogy egyházát és az államot kiengesztelje. Teljesen kifejlett új államtanra egyikök sem vitte. Mindketten jobban szeretik az államról és állami dolgokról való egyes nézetek aphoristikus alakját. Építő köveket szolgáltattak az államtudomány épületéhez, de építményt nem emeltek.

Ancillon Frigyesben (született 1766. apr. 30-án Berlinben, az ottani francia reformált község lelkésze, 1806 óta a királyi hercegek nevelője, az akadémia tagja s utoljára 1831 óta külügyminiszter; meghalt 1837. ápril 19-én) a közvetítésre való irányzat a legvilágosabban lép elő. Már »Souverainitásról és államalkotmányokról« (Über Souverainität und Staatsverfassung, Berlin 1816) című irata azt a jellemet viseli. A Rousseau-féle népfelség ellen azon megjegyzéssel fordul, »hogy nép a souverainitás előtt nem is létezhetik« és azt vitatja, hogy a souverainitás a népért és nem a nép által van alkotva. »A törvényhozó hatalom«nak magyarázza azt, a mely csak az államban jut valósulásra, nem

pedig megelőzi az államot. De épen oly kevéssé akarja a Haller-féle elméletet jóvá hagyni. »Az állam nincs, mielőtt a nép nincsen meg, hanem az állam és a nép egymással képződnek és fejlődnek, úgy, hogy az egyiket a másik nélkül fölfogni nem lehet.« (17. oldal.) De a helyett, hogy e modern eszméhez ragaszkodnék, megint arra csábítatja magát, hogy a modern népnek a középkori-rendi intézményeket tolja a nyakába.

A korszellem nagy hatalmát nem tagadja, de azt állítja, hogy az észnek a maga ítélőszéke elé kell idéznie a korszellemet s az ész székébe a »kormányt« ülteti. A forradalmat immár levertnek tekinti s azt reményli, hogy a kormányoknak sikerül olyan időszakot létesíteniök, a melyben az ész, a szabadság és a vallás közösen uralkodnak.

Második iratában: »A z á l l a m t u d o m á n y r ó l« (Über die Staatswissenschaft Berlin 1820) kimondja, hogy azon államférfiu, a ki csak a régít akarja fentartani, épen oly meddő munkát végez, mint a hogy veszve van az az államférfiu, a ki félreismeri a mult követeléseit a jelen iránt. »A szükségképiség és a szabadság osztozkodnak az emberi társadalom területén. Antagonismusokon nyugszik az állam élete, valamint az egyes ember élete.« (XIV.)

Közeledik Kanthoz, midőn az állam célját tisztán a »szabadság védelmében törvényszerű kényszer által« látja; a politikai szabadság neki csak eszköz a polgári szabadság oltalmára. De azután megint kezét nyújt a történeti iskolának, midőn mindent az államnak történeti egységében való időnkinti fejlődési folyamatól tesz függővé.

A képviseleti alkotmány barátjának nevezi magát, de nem Sиейés értelmében; nem a terület és a nép száma

szerint. Mindenek előtt érdekképviselőt akar, de tényleg csak a tulajdont ismeri el a választójog alapjának és képviselőtlenül hagyja a szellemi érdekeket, ha nem a tulajdon védelme alatt — úgy szólván annak kíséretében — szereznek maguknak bemenetelt. A földbirtok, főleg a nagy birtok képviselőtének kell kiválóan a fentartás tehetségeit, az ingó vagyon képviselőtének meg a mozgás erejét feltüntetnie.

Szintén még a restauratio időszakába esik a következő munka: »A véleményekbeli szélsőségek közvetítéséhez« (Zur Vermittlung der Extreme in den Meinungen, két kötet, Berlin 1828, második kiadás 1838.) Ebben az ellenkező nézeteket, például a jelen időszak jelleméről, a közvéleményről, a sajtóról, a társadalom tökéletesbedési képességéről stb. először is egyenesen szembe állítja egymással, s azokat az ellenkező világítással mérsékelni és kiengesztelni igyekszik.*

Radovitz József Mária 1797. február 6-án született s katolikus atya és protestáns anyja fia volt; már gyermekkorában, noha kezdetben protestáns volt nevelése és környezete a szigorún katolikus irány felé fordúlt, melynek halálaig híve maradt.

Francia és westphaleni iskolákon, különösen a polytechnikai iskolán Párisban mennyiségtani-katonás kiképzést nyert; előbb a wesphaleni királyi, később, Napoleon bukása után — a hesseni választó fejedelmi szolgálatban tiszt volt, honnan a választó és neje közötti viszály következtében 1823-ban távozott, hogy Berlinben befo-

* Más államtudományi iratai: Nouveaux Essais de politique et de philosophie, 2 kötet, Páris és Berlin 1824. Ueber den Geist der Staatsverfassungen und deren Einfluss auf die Gesetzgebung Berlin 1825.

lyásosabb állásba lépjen a tűzéségnél. Itt csakhamar a koronaherceg barátja lön s Voss grófnővel kötött házassága folytán a Poroszországban hatalmas udvari főnemes-ség körébe fölvétetett. A »*Politisches Wochenblatt*«-ban (1831—1837.), mely akkor az elvi harczot »a forradalom ellen« vezette, része volt. A burokrata hivatalnoki kormányzat volt kiválóan czéltáblájuk vitázó czikkeinek.

IV. Frigyes Vilmos trónra lépte után gyorsan emelkedett föfelé s mint a király bizalmas embere a küldetések egész sorában részesült. 1846-ban írta »*P á r b e s z é d e k a z á l l a m r ó l s a z e g y h á z r ó l*« (*Gespräche über Staat und Kirche*), melyek az 1847-ki porosz alkotmányreformot előkészítették. A korlátlan királyi hivatalnokállam álláspontját mint tarthatatlant elhagyta; de isteni király-jogot akar, melyet rendi képviselő részint föntart, részint korlátol. Ő is reformokat hirdet, de ezek a reformok egy részt elégtelenek, másrészt olyan elvekkel indokolvák, melyeket a mai tudat elvet. Fáradozásai, hogy 1847-ben Svajczban beavatkozás történjék, épen oly hasztalanok voltak, mint hogy »a német szövetséges alkotmány reformáltassék«. Az 1848-ki forradalom mindkettőt megakadályozta és magában Radovitzban nagy átalakulást idézett elő. Most már elismerte az alkotmányos egyeduralkodó szükségességét, a mit előbb tagadott; a frankfurti nemzetgyűlésben a szélső jobb vezére lön. Kiválóan ő mint porosz miniszter sürgette a szűkebb szövetséges állam alkotását porosz vezetés alatt; de siker és szerencse nélkül. Midőn a király katonai eszközök alkalmazását jóvá nem hagyta, beadta lemondását. (1850. nov.) A magánélet nyugalmaiban írta »*Ú j p á r b e s z é d e k a z á l l a m r ó l s a z e g y h á z r ó l*« (*Neue Gespräche über Staat und Kirche*, Erfurt 1852) című munkáját s kiadta össze-

gyűjtött iratait (Berlin, 1852). A halál váratlanul ragadta el. (1853. decz. 25.) *

Állameszméjét 1847-ben így mondotta ki: »Nagyban és egészben az újabb európai államrendben csak két fő ellentét élt: a hivatalnoki kormányzat s a képviseleti kormányzat. Az 1847. február 3-ki kir. rendelet az első kísérlet oly álláspontot nyerni, a mely amaz ellentéteken kívül és fölött esnék, melyek különben is ugyanazon állami korlátlanágnak csak alakjai. Ez a rendi egyeduralom értelme.« (Összegyűjtött ir. IV. 165.) Hogy ez a kísérlet az ügyetlen végrehajtás következtében meg fog hiúsulni, azt fájdalomra bizonyosan már akkor belátta.

A jog, valamint az egyeseké úgy az államoké, az ő véleménye szerint »nem emberi akarat és vélekedés műve, hanem isteni akaratíenyek fejlődése. Ezek vagy közvetlenül lépnek a kinyilatkoztatásokban és az egyes emberek lelkiösmeretében az emberek elé vagy pedig közvetlenül a történet folyamatának természeti processusaiban.« (188. oldal).

1848 után a feladatot Poroszország részére így formulázta: »Az alap most csak az alkotmányos elv lehetne. — Parlamenti törvényhozás, de nem parlamenti kormány. Erős, szabad monarchikus fő. A siker föltétele az volt, hogy Poroszország a német nemzetet újra bevezesse az életbe és élére álljon.« (296. oldal.)

A reakció 1849-ki diadalában ő is csak az előbbeni időbe való visszahanyatlást és új megrázkódtatások kezdetét látta.

Más helyen az államra vonatkozó három alapnézetet

* Frensdorf Jos. v. Radovitz 1850. — J. v. Radovitz wie ihn seine Freunde kennen. Karlsruhe 1850. Kaltenborn „Radovitz“ cikke a német Staatswörterbuchban.

különböztet meg egymástól. »Az első a czélszerűség termékét, a második az emberi akarat postulatumát, a harmadik az isten művét látja az államban.« De azon véleményben van, hogy magukra hagyatva az elvont elvek egyike sem elégíti ki a mai államélet követelményeit. »Egyiknek a másik általi kiengesztelése, kiegyenlítése, kiegészítése szükséges és az a feladat.« (235. oldal.)

A romantikai közvetítés éles ellentéte Zachariä Károly Salamonnak józan- értelmes, sokoldalúan figyelmetes, hidegen fontolgató, egyszer ezt, másszor amazt az álláspontot választó szemléleti módja. Nem úgy közvetít az, hogy az ellentéteket betakarná, hanem úgy, hogy fölváltva követi az ellentéteket. A jelleme tehát eklektikai, s ha szabad a kifejezést használni, különféle színekben játszó. Zachariä néha maga hasonlította magát össze Macchiavellivel és Montesquieuvel. Német földieknek az akart lenni, a mi amaz az olaszoknak, ez pedig a francziáknak volt. A positiv tudás gazdagságában mind a kettőt fölülmúlta, a logikai gondoskodás készségében, az ügyességben új néző pontokat fölfedezni s a nyelvezet világosságában mindkettővel egyenrangú volt. De amazok nagyságát még sem érte el. Törekvése minden fontosság mellett is nélkülözötte a szellem, valamint a jellem igazi erélyességét. Az államtudományt kiválóan mint tudós tárgyalta, nem mint államférfúi fő. Iratai nem tettek hatást. Akármily szellemdúsak s akármennyire serkentenek is bennünket gondolkodásra, sem a tudománynak, sem az életnek nem adnak új ösztönzést. Érdekeseeknek, sőt tündöklőknek találjuk azokat és mégis hidegen hagynak bennünket. Épen ama ritka ügyességben, a melylyel az álláspontokat és a nézeteket változtatta, rejlett azután

reá nézve a csábítás is, hogy a körülményekhez képest különböző pártok mellett, sőt épen egyidejűleg, az ő ellentétes érdekeik képviselőjéül lépjen föl, hogy tudománya gyümölcseit önző czélokra értékesítse s hivalkodva a színnek káprázó játékában ringassa magát.

Zachariä élete ama nyugodalmas módon folyt le, a mely sajátja a német tudósok életének. 1769. szept. 14. én született Meissen szászországi városban s ügyvéd fia volt; még a rendi fokozatok és fejedelmi önkény régi idejében nevelkedve a fiú jogászsza képezte ki magát. A lipcei egyetemi tanulmányok után 1792-ben egy fiatal Lippe gróf nevelője lön, azután magántanár Wittenbergában, mely akkor még szász választó fejedelmi egyetem volt; négy évvel később 1796-ban a hűbérjog rendkívüli tanára, 1802-ben rendes tanár ugyanott s az ottani tanács elnöke. A jenai csata az egyetemi hivatás csöndes munkáiba is nyugtalanságot és rémületet hozott és Zachariä, a kinek az új mozgalmas időkben megapadt a bátorsága, szívesen követte a meghívást Heidelbergába. Wittenberga szászországi egyetem, Heidelberga ellenben kiválóan német egyetem volt, a melynek szélesebb körű feladatai őt élénken vonzották. Itt nagyra becsült tanár maradt 1807. husvétjától fogva haláláig, 1843. márczius 27-éig.

Azon új államtest is, melyet csak épen akkor illesztettek össze sok mindene lemből Baden nagy herczegséggé, az ottan elfogadott napoleoni törvényhozás, azután a konstitutionolis államalkotmány sokféleképen érdekelték őt. Örült a katholikusok, lutheránusok és réformátusok kölcsönös türelmességének Pfalzban. 1820-ban az egyetem képviselőjévé az első kamrába, azután 1825-ben a nép választása által a második kamrába küldve, a parlamen-

taris élet küzdelmeiben és munkáiban is kiváló részt nyert. Itt a demokratikus irányzatokkal szembe szállt s legtöbbször a kormány részén állt; az arisztokratikus hajlam és egész állása az életben amoda hajtották őt. De nem biratta magát reá, hogy tulajdonképeni államhivatalt fogadjon el; tudta, hogy »kitűnően tanárnak való« s még a kamarabeli tevékenységet is nemsokára abba hagyta. Annál tevékenyebb volt írói működése. Iratainak lajstroma nem kevesebbet mint 148 számot mutat, melyek közt természetesen sok a jogvélemény, de a több kötetből álló munka is. Kevéssel halála előtt az örökös nemesiséget adományozták neki, Lingenthal előnévvel, melynek fénye azonban elmaradt a híressé vált Zachariä név mögött. *

Az általános államtudományra főleg következő munkáinak van jelentőségök :

1. »Az állam és az egyház egysége« (Die Einheit des Staates und der Kirche, mit Rücksicht auf die deutsche Reichsverfassung von 1797.) Három hasznos rendszert különböztet meg: hierarchiait két külső hatalommal, az egyházzal az emberek lelki és a világgal az ő testi jóllétök részére, de úgy, hogy az egyház az állam fölébe van rendelve; ezután a territorialisat, mely megfordítva az egyházat rendeli az állam alá; végül az úgynevezett kollegialisat, mely sem az egyházat az államnak, sem az államot az egyháznak alá nem veti, hanem mindkettőt szabadnak és önállónak nyilvánítja.

* Der biographische und juristische Nachlass von S. K. V. Zachariä von Lingenthal, herausgegeben von dessen Sohne. Stuttgart und Tübingen 1843. E könyv rövid de vonzón írott önéletrajzot is tartalmaz. Vesd össze jellemzését Mohl Róbert „Staatswissenschaft.“ II. 512. s köv. oldal.

A három rendszernek okai, valamint következményei megvizsgálatnak. Noha szerző közömbösnek tette magát és csak tudósítani, nem kárhoztatni vagy javasolni látszik, előadása mégis félreismerhetetlenül határozottan a harmadik rendszernek kedvez. Ugyanez irányban nyilatkozik a rajnai szövetség állami egyházjogáról írott egyik értekezésében. (Visszamaradt munkái 89.) Ebben az egyházakat pusztá vallásegyesületeknek és az államot, a meddig a jogrend kiterjed, mint kétségkívül fölöttük állónak tekinti. Csak a valláshoz nem szabad nyúlnia, mint a mely reá nézve idegen valami.

2. »Az emberi nem nevelése az állam által« (Ueber die Erziehung des Menschengeschlechts durch den Staat). Lipcse, 1802.

3. Államtudományi elmélkedések Cicerónak az államról szóló újra föltalált műve fölött. (Staatswissenschaftliche Betrachtungen über Cicero's wiedergefundenes vom Staate. Heidelberg 1823.) Az irat gyöngye a német irodalomnak. A klasszikus ó-kor, főképen a római iránt a beavatott tanítvány tiszteletteljes szeretetével viseltetett. Fínom izléssel követi a régiek beszélgetéseit, s mint a modern világ állambölcseleje vesz részt bennök. Összeveti az antik s a modern államot egymással s a különbségekre irányozza a figyelmet. Seholy sem csinált titkot belőle, hogy egy ember uralmát jobban szereti a népuralomnál. Az irat végén a legközelebbi jövőre nézve táplált várankozásairól nyilatkozik: »A német eredetű európai államok végül demokratikus alkotmányt fognak-e kapni, talán valami olyan félet, minő az észak-amerikai egyesült államokban fönáll? Vagy pedig a királyság fog a főnemességgel egyesülve diadalt aratni? Vagy pedig ama küzdelemből a brithez hasonló alkotmá-

nyok fognak-e előkerülni?» (267. oldal.) Az a nézete, hogy a demokrata párt győzelme Németországban nem lesz lehetséges, mert az a németek egész történetével ellentézik. Épen úgy valószínűtlennek tartja a korlátlan egyeduralmi alkotmányt a nemesség uralmával, mert ez a polgári osztály műveltségével és az új idő pénzes hatalmaival meg nem fér. Az »egyeduralmi alkotmányt birodalmi vagy országos rendekkel csak átmenetnek tekinti a népképviselettel ellátotthoz« s azon angol mintaképet, hogy a királyi hatalom korlátolva legyen részint az örökösödési főnemesség által (az első kamrában) részint a választási aristokratia által tartja valószínűnek. A reformbill előtti Anglia lebeg szeme előtt, és noha egészben helyesen lát, az arisztokrata és demokrata elemek megbecsülésében mégis csalódik. Azok nagyon is sokat, ezek nagyon is keveset érnek szemében.

4. Bizonyára az az arisztokratikus hajlam indította őt reá, hogy a római arisztokratia nagy visszaállítóját Lucius Cornelius Sullát tudós és politikai tanulmányainak tárgyává tegye. »A királyi szabad állam rendező«-jének (Heidelberg 1834.) rajzolta őt olyan időben, midőn Németországban ismét divatban voltak a reakció kísérletei az 1830-ki demokratikus mozgalom ellen. Inteni vagy emlékeztetni akart-e vele?

5. A legjelentékenyebb és még jelenleg is gyakran olvastatik a »Vierzig Bücher von Staat« (Negyven könyv az államról) című munkája, mely legelőször 1820 – 1832-ben, azután átdolgozva hét kötetben (Heidelberg 1839—1843.) jelent meg. Életének zármunkája volt, mely elé reményteljesen tette kérdésképen a non omnis moriar? jelmondatot.

A negyven könyv következő hét részre osztatik be:

I. 1—6.) Az államtudomány előiskolája; II. 7—14) Általános politikai természettan; III. 15—19. alkotmánytan; IV. 20—26. kormányzástan, 1) (belügyek; V. 27—30) kormányzástan, 2) (nemzetközi jog); VI. 31—35. kormányzástan, 3) (nevelés, állami szolgálat); VII. 36—40. kormányzástan, 4) (közgazdaság).

A bölcséleti alap a Kant-féle, noha egy némely részekben Zachariä új ösvényen próbál járni; a történeti vagyis inkább a tapasztalás rendszere eklektikai. A szerint a mint valami épen eszébe jut, ide s tova kapkod tudományossága megrakott hombáraiban s így legkülönbözőbb nemű megjegyzéseket hoz össze. A dolgokat egyszer az észjog vagy a valóságos jog, másszor a kinyilatkoztatott vagy az egyházi jog szerint is szereti szemlélni.

Az államnak Rousseau-Kant-féle indokolását a szerződésből immár abban hagyta. Ő inkább az államot jogkötelességből, a jogtörvényből származtatja le, de mégis a szerződéstől azt az értelmet igyekszik megmenteni, hogy minden egyes embernek önkényére van bízva, elhagyni azt az államot, melyhez tartozni tovább nem akar.

Az államalapítás lényegének az államhatalom alkotását nyilvánítja s a hatalom teljesség — így fordítja a souverainitás szót — előadását teszi egész államtana alapjául. A hatalomteljesség az államhatalom valósulása. Azt a személyt, akit az megillet, uralkodónak, souverainnak nevezik. A hatalomteljesség az abszoltnak eszménye valamely határozott személy jogára alkalmazva. Minden, általában csak lehetséges jogot magában foglal, számára más határok szabva nincsenek mint azok, melyeket a természet szabott az emberek jogainak. Mert az állam uralkodója a jogtörvénynek kinyilatkoztatása, úgy szólván incarnatioja.

Ő az ősforrása minden jognak azokra vonatkozólag, a kik erőhatalmának alávetvék. A hatalomteljesség oszthatatlan jog. Ezen tulajdonságot tekintve az egyeduralom a legtökéletesebb minden államalkotmány közt. A hatalomteljesség s az államuralkodót a mindenütt való jelenlét tulajdonsága, továbbá az örökkévalóság tulajdonsága illeti. Az államuralkodó ura a népnek és ura az országnak, ura a nemzeti erőnek és tulajdonosa a nemzeti vagyonnak. (I. 82—83. o.)

A felsőbbség állami jogának ugyanazon túlajtása az, a melyet Hobbesnél találtunk. Csakhogy Zachariánál pantheista alakot ölt. Az államuralkodó az állam incarnatioja és az állam az isteni mindenség. E mellett megint a keresztyén vallás theista alapnézetének hódol. A hatalomteljesség isteni jog által szerezhető; ez történik, midőn az emberek azt hiszik, hogy az istenség nyilatkoztatta ki magát uralkodójokban s fölhatalmazta őt az uralomra. A theokratia ezen a hiten nyugszik, melyet azonban az emelkedő hitetlenséggel vagy tévhittel való küzdelem könnyen meggingathat vagy babonahit megronthat.

De a hatalomteljesség a világi jog szerint is megszerezhető. Itten azon nézet ellen polemizál, hogy »a népnek már de jure meg van a hatalomteljessége«; »valamely nép azért nép, mert az emberek, a kikből áll, államuralkodónak alávetvék. Hogyan állíthatni tehát, hogy a hatalomteljesség de jure megilleti a népet, midőn a nép csakis a hatalomteljességnek, a melynek alá van vetve, köszöni lételet?« (I. 104. oldal.) E kérdésnél természetesen elfelejti azt, hogy államuralkodó nép nélkül még kevésbé állhat fönn, s hogy e nélkül ő neki még kevésbé lehet hatalomteljessége. Kitűnően mutatja meg, hogy a hatalomteljesség nem lehet hatalom nélkül, de hogy valamely állam uralkodója azért még nem jogszerű uralkodó, mert

a hatalom az ő kezében van. »A hatalom a *conditio sine qua non* ugyan, de nem *titulus imperii*.« De mi hát az uralom jogalapja. Zachariä azt állítja, hogy föltétlen, abszolút indokolása általában nincs; — a Plato-féle állameszmét juttatja eszünkbe, a mely a tökéletes embert nyilvánította uralkodónak s azt hiszi, hogy az a keresztyénségben theokratikus megvalósulásra talált; — csak föltételes indokolás van: ugyanis »az uralkodik jogszerűleg, a kinek uralma a nép akaratát — az állampolgárok többségének helyeslését — bírja«. (I. 110. oldal.) Alig hogy azt gondoljuk, hogy az isteni jog indokolásába bonyolódott, egyszerre az emberi jog talajára ugrik át. Miután a hatalom-tökéletesség fogalmát föltétlennek kiáltotta ki, most meg azt találja, hogy az csak viszonylagosan indokolható; épen most vetette el az uralomnak a népakarattól való leszármaztatását s immár a népakaratot nyilvánítja az uralom egyedül lehetséges indokolásának.

Sajátságos még az is, hogyan magyarázza meg a legitimitást. Az nem uralmat jelent a tételes jog értelmében, mely a változásnak van alávetve, hanem a hagyomány, a hosszú idő által szentesített tételes jog értelmében való uralmat. Egészen helyesen jegyzi meg, hogy ez az államjognak egyik alaptétele és pedig a világi államjogé; mert a ki valamely isteni fölhatalmazásra hivatkoznék, annak ellenében a legrégebb jogczim sem hatna; már pedig jól tudja, hogy a hagyományos jog legitimitása is mulandó.

Ha az állam indokolásában jobban szereti a közepkori jog álláspontját, úgy viszont az államcziel szemlétében a modern nézetekhez van hajlama. »Ha az ember rendeltetését földi élete idején természeti és erkölcsi

képességeinek kiművelésébe kell fektetnünk, úgy az államok, ha nem a leghatékonyabb eszköz, de mindenestre a leghatékonyabbak egyike az embereket ezen rendeltetés teljesítésére bírni és kényszeríteni. Ők tehát nevelő intézetek, az emberi nem művelődésére és polgárosodására rendelt intézetek.« (I. 156. oldal.)

Azt kellene gondolnunk, hogy az ő felfogása a hatalomteljességről szükségképen mindenbe avatkozó kormányzatra és szabadsághiányra vezet. De ő újra csak talál támaszpontokat, melyektől követeli: »hogy a nép a kormánytól jó szántából vegye át mindazokat az ügyeket, a melyeket maga sikerrel elintézhet« vagyis ő a kormányzottak önkormányzatát védelmezi.

Néha - néha az államot gépies intézménynek tekinti, melynek súlypontja a kormányba van téve: azután ismét szerves természeti testtel hasonlítja össze s azon fontos kívánalmat védi, hogy az államtestben mindegyik tagnak meg legyen a maga sajátos élete mint bármely tagnak a természeti testben s azért a közszolgálat mindegyik ága és ugyan-így minden hatóság és mindentisztviselő bizonyos önállóságot élvezzen.« (II. 17. o.)

Bodin óta egész Zachariäig senki sem fordított ismét több figyelmet a népfajok ellentétének jelentőségére, mint ez utóbbi. Kiemeli a kaukazusi faj politikai képességét, a mely leginkább megközelíti az emberiség eszményeit, de a nélkül, hogy még észre venné az árja és semita népek közötti lényeges különbséget, ami más fordulatot adott volna az ő elméletének az isteni és emberi jogról; tudja, hogy a mongol faj a félig theokratikus, félig patriarchalis egyeduralomhoz hajlik; hogy az äthiopiai faj a rabszolgaság legsúlyosabb nemét elbírja, hogy az amerikai faj törzrendszerének csak tökéletlen, de mindig mérsékelt szer-

vezetéhez tud eljutni. A fajok és a nemzeti befolyások mellett, melyeket phisikai anthropológiának foglal össze, az emberi természet lélektani tehetségeit is figyelembe veszi a természettani anthropológiában és mindkettejöknek az állammal való összefüggését igyekszik kimutatni. Végül az államok és a népek történeti szemléletének külön könyvet szentel.

Az alkotmánytanban mindenek előtt nem egy idealistának azon képzelődését czáfolja meg, hogy föltétlenül tökéletes alkotmány léteznék, a mely önönmagában azaz formáiban az államhatalom igazságos gyakorlata iránt a teljes kezességet tartalmazná s azon véleményen van, hogy egy államalkotmánynak sincs már önmagában véve vagy alakja folytán jogi becse, hanem mindegyiknek csak is hatása miatt van értéke.

Midőn az alkotmányok különféle alakjait megvilágítja, dús alkalmat talál gyakorolni éles látását. Hogy az egyeduralomnak és pedig az örökösödésinek ad előnyt az aristokrátiával és a demokrátiával szemben, a fentebbi alapok után senkinek sem tűnhetik föl. Egyedül azt tartja természetesnek, minden többit mesterséges alkotmánynak tart. Kimerítően tárgyalja az alkotmányos egyeduralmat, melyet az egyed- és a népuralom egyesülésének nyilvánít és melynek főértékét abban leli, hogy a soha ki nem maradó pártküzdelem »a legkitünőbb férfiakat, a kiket az illető nép felmutatni képes, állítja a közügyek élére.« (III. 234. oldal.)

Tartózkodás nélkül veszi föl az angol gyakorlat azon alaptételét, hogy a minisztereknek a második kamrában a szavazatok többségével kell rendelkezniök, az alkotmányos egyeduralom fogalmának meghatározásába és szígyenpír nélkül állítja, hogy valamint a minisz-

terialis párt, úgy az ellenzék bárminő és minden eszközt fölhasználni jogosult, egyedül phizikai kényszert s a phizikai kényszerrel való fenyegetést véve ki, hogy a választásokat s a szavazatokat magának biztosítsa, tehát »megvesztegetést, kedvezmény-adást, ígéreteket, ámtást és hitegetést« is. (III. 232. oldal.)

De feltűnő, hogy a három alaphatalom elválasztásának tanában azon radikális francia elméletet követi: »A nép határoz, a fejedelem végrehajt.« A koronának csak vetot engedélyez, a törvényhozó hatalmat lényegileg a népképviselőnek tulajdonítja. Itt a hatalmak szerves viszonyát tökéletesen félreismeri.

Az alkotmányos egyeduralmat kettős értelemben képviselői alkotmánynak nyilvánítja: »A népet követőinek gyülekezete, a fejedelmet miniszteriuma képviseli«. (III. 242. oldal).

Látni való mindezekből, hogy Zachariä hadszertárából minden párt minden vélemény számára jól készített fegyvert hozhat. Hogy a pártok velök kölcsönösen sebet üthetnek egymáson, avval ő ép oly kevésbé törődik, mint a régi rómaiak azzal, hogyan fér meg a sokféle isten a Pantheonban egymással. Zachariä ezen művével rokon a vele csaknem egyidejűleg megjelent »Tizenkét könyv az államról« (Zwölf Bücher vom Staate) czimű munka Schmitthener Frigyesétől, az állam- és közgazdasági tudományok tanárától a giesseni egyetemen; a munka azonban csak darabonként bocsáttatott közre. Tizenkét könyv helyett csak hat jelent meg és pedig: I. Bevezetés; II. az államtudományok története; III. Ethnologia; IV. Természetjog; V. Nemzetgazdaság, mindez az első kötetben. Giessen; 1839. A VI. könyv, az államtudomány hiányzik, a második kötetet kellett volna betöl-

tenie. De ismét meg van a VII. könyv: »Általános államjog,« mely mint harmadik kötet jelent meg Giessenben 1843. *

Schmitt henner a történeti és a bölcséleti módszernek eleget tenni igyekszik; de akként, hogy az állam különböző kérdéseit illetőleg egyszer az egyiket másszor a másikat követi kizárólagosan. Midőn az államfogalmat fejtegeti, a spekulatív eszmékhez tartja magát. Az államot a polgári társaságra alapítja, melyet az embereknek egyesülés iránti szükségletéből keletkeztet. »A nép a magánéletben csak tömeg vagy egyes emberek rendszere; csak a közéletben, mely amaz fölött képződik, tesz szert közös személyiségre és lesz ethikai egyénné. Az állam kormány által vezérelt polgári társaság.« (I. 3. oldal.) Szándékosan emeli ki a kormány szükségességét a fogalom meghatározásában. Szűkebb értelemben szintén államnak nevezi a közélet közegeinek rendszerét vagyis a kormányt mint egyik, fölé rendelt oldalát a tágabb értelmű államnak, mely a kormányzott népet is átöleli. Megczáfolja az atomista véleményt, hogy az állam eredetileg a szabad szerződés műve, vagy talán valamely találmány, mint akár a tűzmentes pénztár, de a Schelling-Hegel féle nézetet is egyoldalúnak nyilvánítja, mely az államot szükséges természetű jelenségnek vagy öntudatlan (?) ethikai processusnak magyarázza. Ő neki az állam legelől »ethikai postulatum vagyis erkölcsi — szükséges jelenség, melynek természetes föltételei eszméjével megadvák ugyan,

* Schmitt henner már előbb kis iratban: Ueber den Charakter und die Aufgaben unserer Zeit in Beziehung auf Staat und Staatswissenschaft. (Korunk jelleme és hivatása az államra és az államtudományra vonatkozóva, Giessen, 1832) előadta államfogalmát s érdemes alapvonalakat irt az államtudomány történetéről. Ez a XII. könyv czimű munkába fölvétetett.

de melynek létele az emberi akarathoz van kötve. Az államba való belépés az emberre nem a tetszés dolga, hanem kötelesség. E mellett fölteszi, hogy az állam gondolatának vagyis azon eszmények, a mely valósítandó, az egyes emberen kívül kell meglennie, minthogy olyan eszme valósítása, a melyet az ember tetszés szerint maga tűz ki magának, soha sem lehet reá nézve kötelesség. Az állameszmét az emberek együtt élésének olyan alakjául tekinthetni, mely az isteni szellemben vagy világegyész céljában és különösen az emberi természetben van számkra kijelölve. Valósulása pedig abból áll, hogy magok az emberek közös cselekvéseket a formának megfelelően megengedik.« (I. 19. oldal.) Eredetileg a természeti állam öntudatlanul keletkezik, a családra támaszkodva. De lassankint fölébred a szabad tudatosság s a későbbi államalkotás a művészet munkája lesz. Ezen másodkor-szakbeli államalakulásra nézve Schmitthener megengedi a szerződést: »Szabad emberek meghódolása csak akkor szül kötelezettséget, ha szabadsággal azaz beleegyezéssel történik; egyes ember vagy uralkodóház nagykorú népen való uralmának egyedüli észszerű, igazságos és biztos alapja tehát a szerződés.« (I. 29. oldal.) Az államnak fejedelemre és rendekre való középkori szétszakításához ez a föltevés nagyon illik ugyan, de a népnek és államnak egységével a modern világban épen oly kevéssé egyeztethető az össze, mint az őállamnak Rousseau féle indokolása.

Háladás az, hogy Schmitthener az államot »ethikai szervezet«-nek állítja. Világos előtte, hogy az sem egyesekből álló aggregatum, mint valami köhalmaz, sem pedig gépezet, mechanizmus vagyis olyan tevékeny erők rendszere, a melyeknek lételők elve önma-

gokon kívül esik, hanem szervezet, organismus, mely ezt az elvet mint mozgató lelket magában hordja. Ethikainak nevezi azt ellentétben a természetes szervezettel, mert funkcióit az erő mozgatja, az ethos pedig az akarat alakulata. (I. 4. oldal.)

Ilyen ethikai szervezet a nép, mely szervezet a nyelvben, vallásban és jogban manifestálja magát. Kiváltképen a kaukazusi faj s az árja törzs oszlott olyan népekre, a melyek egyéniségöknek megfelelő alkotmányt kívántak. Mint souverain hatalmak állanak egymás mellett a nélkül, hogy valaha realis egységre jutnának. Az universalis egyeduralmat, a világra kiterjedő theokrátiát és a nemzetközi szövetségs államot lehetetlennek tartja.

Az állam céljának Platon az autarkiót vagy Aristotelessel a legfőbb közzót jelöli meg és azt követeli az államtól, hogy az emberi természet érzéki szükségleteit az államgazdaság által, az erkölcsieket szabadság és jog engedélyezésével és a szellemi-értelmieket a művelődés előmozdításával elégítse ki. A népek fejlődésére nézve négy művelődési fokot vesz föl; 1) a vadászélet fokát, melyben a polgári társaság hajtásai még nagyon gyarlók; 2) a pásztorelet fokát, melyben a törzsek és hordák képződnek patriarchalis vezetéssel; 3) a földművelését, mely a községet megszilárdítja s a patrimonialis elvet teszi a patriarchalis helyére; 4) az ipar, a kereskedelem, a művészet és tudomány fokát, mely a várost teremti és a melyből először szülemlik az állam.

Ha általános fogalmai kitünően a görög állambölcsöleten nyugszanak, úgy nála az államalkotmány történeti alépitménye majdnem kizárólag az antik római államra és a középkori hűbérrendszerre van korlátolva. Itt a nyelv és a jog régiségeit felhasználta ugyan és nem

egy éles eszű megjegyzést szúrt közbe; de egyes dolgokban bármily tanulságos az előadás, benne a különböző időbeli képek úgy összefolynak, hogy sem az időszakok ellentéte sem az egyes öszképek szerves egysége nem jut igazi érvényre. Így a kivitel elmarad a szerző elve mögött.

Az általános államjog, melyet eszményinek is nevez, jelentőségéről nagy véleményt táplál. A modern államot a tudományos tudat fölébredésétől keltezi: »Ama pillanattól kezdve, midőn az állam eszméjét megismerték, a politikában mutatkozó új nyelv azt árulja el, hogy új fogalmak uralkodnak és működnek. Az ország érzéki képzelete eltűnt az államnak szellemibb képzelete elől, az országos fejedelmi jogok kifejezése az államhatalomé elől, a földesurak fogalma az állampolgároké elől, valamint az országos jogé az állampolgári jog kifejezése elől. Egyszer csöndesen, mintegy magától értetődőleg, másszor hangosan kikiáltva következett be minden politikai intézmény átváltozása.« (III. 201.)

Az államhatalom jogalapját az államban látja és nem megfordítva az állam jogalapját az egyének souverainitásában. De mivelhogy az állam ethikai szervezet, az államhatalom is erkölcsi szabályok által van korlátolva. Ezenfelül tételes jogi, történeti jogszabályok is határt vonhatnak neki. Csakhogy ezen utóbbi korlátok előadását a tételes államjogba utasítja a nélkül, hogy figyelembe venné, hogy magának az állameszmének is megvannak a saját természetes jogi korlátai.

Sajátságos az elmélete az államhatalom megkülönböztetéseiről, mely hatalom valója szerint egy ugyan, de mégis sokféleképen nyilatkozik. Megkülönbözteti

I. annak nyilatkozása szerint a határozó és a végrehajtó hatalmat és amaz alatt a kötelezés jogát

(jus obligandi) és emez alatt azon anyagi erőhatalmat érti, hogy a határozó hatalom meghagyásait a valóságban végrehajtsa. Amahhoz azonban nem egyedül a törvényhozást, melyhez a szerződések kötésének joga sorakozik, és a rendeletek kiadásának jogát számítja, hanem épen úgy a birói hatalmat, vagyis azon jogot, hogy a tárgyi szabályok szerint vagy méltányos belátás szerint ítéljünk az alanyi jogról. Az intézetek alapításáról való gondoskodást institutív hatalomnak nevezi s a végrehajtó hatalom egyik részének tekinti, mely az egész alapszabályban, még a törvényszékekkel szemben is csupán szolgáló és másodrendű hatalommá aláztatik le.

II. A tárgy szerint, melyre való tekintettel nyilatkozik, az államhatalmat személyi és területi hatalomra.

III. Az államélet mozzanatai szerint, melyekben, nyilatkozik, külsőbe és belsőbe; és

IV. Az államezél mozzanatai szerint jog- és közjólleti hatalmakra osztja föl. Az első megint mint törvényhozás vagy bíráskodás, az utóbbi mint pénzügyi hatalom, államgazdasági hatalom, közjólleti rendőrség és művelődési hatalom jelentkezik.

A különböző tevékenységek ezen logikai megkülönböztetése azonban nem akadályozza őt benne, hogy az alkotmányközegeket inkább a történeti fejlődés szerint rendezze. Itt a kormány mint az államhatalom központi közege a legfőbb állásba jut. Melléje rendeltetnek a törvényhozó gyűlekezetek és a bíróságok itt már csak a jogszolgáltatás korlátolt feladatát kapják. A tevékenységek és a közeg tehát külön válnak s keresztül-kasul szelik egymást. Schmitthenner úgy véli, hogy ez részben a természeti szervezetben is így van, de hogy

sokkal inkább megbirja azt az ethikai szervezet. Valósággal azonban a tevékenységek ezen tárgyalása anorganikus; és a modern államfejlődés, mely a szervek és a tevékenységek egyarányu elkülönítését kívánja, észszerűbb mint az ó-kori és a középkori, mely egy és ugyanazon közegtől a legkülönbélebb tevékenységeket kíván. A részletekben egyébiránt mindezen fejezetekben kitűnő megjegyzések találatnak.

Schmitthenner hatalmas központi hatalmat kíván; benne »az állam lelkét látja, a melyből a közélet mozgása kiindul.« Inti olvasóit az ellen, hogy a kormányt az egyszerű közigazgatással összetévesszék s a végrehajtó hatalmat csák a kormányhatalom egy részének, még nem is magvának tekinti. A rendeletek kibocsátásának joga és a törvényhozás joga — mely utóbbi csak a nép jóváhagyásához van kötve, — őt illeti, ha az állam monarchia; épen úgy övé a törvényszékekre való felügyelet joga, a kegyelmezés joga stb. De egyúttal a népképviselőten nyugvó közegek intézménye érdekében szól, hogy a politikai népszabadság is nyerjen biztosítékokat a központi hatalommal szemben és eszünkbe juttatja, hogy az alkotmányos rendszer már a legrégibb german alkotmányokban gyökereszik s ennyiben tehát nem az új kor találmánya. Csak a nemzeti képviselőlet gondolata olyan értelemben, hogy nem különös testületi jogok, hanem a nemzet általános jogai és érdekei képviseltetnek és óvatnak meg, az új időnek terméke. Csakhogy ezeket a kérdéseket kissé félénken taglalja. Érezni, hogy az alkotmányos egyeduradalomnak akkor Németországban még nem nagyon fenyegetett és nyomorúságos létele volt, és hogy a két német nagy államban még korlátlan volt a kormányhatalom. Egészben azonban erkölcsi emelkedettség nemes

szelleme vonúl át a könyvön, a melynek politikai tartása szabadelvű-konservatív.

Sajátos állást foglal el Schleiermacher Frigyes (született 1768 nov. 21-én Boroszlóban, meghalt 1834 február 12-én mint tanár Berlinben) * az állambölcselek között. Az állammal nem mint hittudós, hanem mint ethikai bölcselel foglalatoskodott. Államtana, mely fájdalom csak töredékekben van előttünk, kevés tudomást veszen mások munkálatairól s már ezért sincs porpatvarkodásaikba bonyolodva; de a pártokon kívül foglal el oly álláspontot, honnan egynémely vitás kérdés elveszti jelentőségét és honnan új kilátások nyílnak.

Először Schleiermacher »Über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen« (A különféle államformák fogalmairól) czímű értekezésében nyilatkozott, melyet 1814. martius 24-én olvasott föl a berlini akadémiában. * Elismeri, hogy az állam »magának az embernek alkotása«, de tagadja, hogy az államot önkényesen csinálják az emberek, mert ez »durva fölcserélése annak, a mi az emberi természet által lesz, azzal, a mit az ember készít«. Miután a demokratia, aristokratia és monarchia hellén fogalmainak rideg alakjait dialektikai művészetével mozgásba hozta s az egyikből a másikba való átmenetek fölmutatásával áthidalta közöttük az örvényt és miután a három állami hatalom modern ellentétét itészeti vizsgálatnak alávetette és azt találta, hogy a birói hatalom a másik kettő, a törvényhozói és végrehajtó mellett meg nem maradhat; arra vállalkozik, hogy a különböző államalakokat genetice megmagyarázza.

* Aus Schleiermachers Leben. 3 kötet 1858—61.

* Philosophische und gemischte Schriften. II. 246 s. köv. oldal.

Azt kérdi: »Hányféleképen keletkezhetik állam?« és ezt így érti: »Midőn valamely állam képződik, mi keletkezik, a mi előbb még nem létezett? Erre pedig úgy látszik nem nehéz felelni. A mi előbb már mindig meg volt, az államnak úgy szólván anyaga, az a nép, természetesen összetartozó és együtt élő tömeg, nép nélkül nincs állam. Az állam pedig a nép alakja, a nép csak akkor van tökéletesen kifejlődve, ha ez az alak tisztán és befejezetten mutatkozik benne. De ez a nép már az előtt megvan, mielőtt ez az alak láthatóvá lesz rajta; első állapotai csak közeledések hozzá. Toljuk össze most a pontokat olyan közel egymáshoz, a mennyire csak lehet; már előre haladott népet, melynek úgyszólván csak az igazi szó hiányzik, hogy az állam alakját megjelölje és amaz állapotból úgyszólván frissen és lehetőleg könnyen keletkezett államot, úgy ebben csaknem egészen ugyanaz lesz, mint amabban. Azon ügyeket, melyeket a szomszédok a hordában űztek, a polgárok az államban folytatni fogják. Csak ez mutatkozik döntő különbségnek; előbb, midőn ugyanazt tették, az csak öntudatlan ösztön, átplántált szokás volt, most pedig az egésznek szükségleteire vonatkozólag kezdett és szétosztott munka az. A mi meg volt, az immár ki is van mondva, a tömeg öntudatlan egysége és egyenlősége öntudatossá változott át s az együvé tartozandóság tudatának keletkezése az állam lényege. De a mint nincs tudat másképp, mint ellentétével együtt, úgy a népben is együvé tartozandóságának tudata csak uralók és uraltak közti, kormány és alattvaló közti ellentétben áll; ez a valahogy képződött ellentét az állam lényeges sémája.« (261. oldal.)

A különböző fokok szerint, melyekben ez az állam-

tudat fejlődik, vagyis a nem-államból az állam támad, különbözteti meg azután az államalakokat. A demokrátiában az egyfajta néptömeg egyformán ébred politikai tudatra, de minthogy minden egyes emberben közszellem és magánérdek közvetlenül és mindig érintik egymást, a kettőjük közötti ellentét csak gyöngén fog elénk lépni. »A polgár a népközségben nem felejt el műhelyét és tanácskozó szavát üzletére is vonatkoztatja; a polgár a műhelyben nem feledkezik meg a községről és üzletét politikai méltóságára is vonatkoztatja«.

De ha valamely magában egyfajta tömeget az államalkotó lökés nem egyformán érint, akkor lehet egyes ember, vagy a tömeg egy része, a ki éppen ennek folytán a vezetést megragadja; amott monarchia, itt aristokratia az, mely keletkezik. Ezek az alakok könnyen egymásba mennek át, a mint ezt a hellen államokban láttuk. Ez annak módja, mely szerint kis népségek államokká lesznek. Nagyobb államok ellenben nem egyforma tömegeket tételeznek föl, sőt kisebb államokat, melyeket valamely hatalmasabb népség meghódoltat. Ekkor nagy aristokratia keletkezik, a melyben az uralkodó törzs még mindig könnyen összetéveszti magán érdekeit a nemzeti népérdekekkel, és a melyben az uraló törzsek pedig csak alattvalók.

Midőn pedig a nagy nép végül egységének teljes tudatára jut és ezen egység élve jelenik meg a királyban, úgy »ezen legfőbb államban amaz ellentét a legerősebbre van feszítve,« minthogy a király mint tisztán felsőbbség és a polgárok mint tisztán alattvalók állanak szemben egymással. »Ezért szükséges is, hogy a kormányzó tökéletesen ment legyen minden magánérdektől.«

Az állam élete is a tevékenység két különböző ne-

mére oszlik; az egyik kezdődik »a körzetben a testen vagyis az alattvalókon és végződik az uralkodóban és a másik az uralkodóban mint a szellemben és a középpontban kezdődik és végződik a körzetben az alattvalóknál. Az első a törvényhozó tevékenység, a második a végrehajtó.« A tevékenységek ezen ellentéte minden államban előfordul, nem a különféle államalakok megkülönböztető ismeretetője tehát az. De a legfőbb rend államában az alattvalók valamint a törvényhozás kezdőpontjaiban úgy a közigazgatás végpontjaiban is részt vesznek s az uralt és az uralkók között rendes közlekedés áll fen, mely kettejük egységét az államban biztosítja.

A világtörténeti fokok egymásutánja Schleiermacher véleménye szerint demokratia (Hellas) aristokratia (Róma, középkor) és egyeduralom (modern állam); ebben egyszersemind a fokozottabb államtudat egymásutánját látja. Mások az egymásutánt megfordítják és fölteszik, hogy először egy mindnyájuk fölött kimagasló hősben, azután a felsőbb osztályokban, végtére az összes népben ébred föl a politika i tudat és amott másokon való felsőbbbségi uralomná, itt pedig önuralomná fejlődik. A speculativ gondolatnak mind a két út nyitva áll; és a történelem nem mindig egy és ugyanazon az úton halad. De a felsőbbbség és az alattvalók ezen absolut elválasztását a személyekben természetellenesnek és veszedelmesnek is tarthatni, minthogy a monarchia sem szűnt meg soha egészen magánszemély lenni s szabad országban az alattvalók is közrehátnak a közügyekben, sőt felsőbbbségi tevékenységeket is gyakorolnak. Schleiermacher azon érdeme, hogy az egységes államtudat döntő jelentőségét a magántudattal ellentétben kiemelte s benne a fejlődés fókaira irányozta a figyelmet, mindazonáltal fenmarad s hálásan ismerendő el.

Schleiermacher még néhány más akadémiai értekezést írt, melyek az államtudományra vonatkoznak, egyiket az állam hivatása a nevelés terén (Művei III. 3. 227 oldal) és egy másikat az államvédelem különféle alakulatáról. (Ugyanott 252. oldal.)

Az államtannak (Műve. III. 8.), mely nem lön nyomtatásra kidolgozva, hanem csak egyetemi előadások jegyzeteiből lön közre bocsátva, a régibb értekezések szolgálnak alapúl. A munka az állam alkotmányára, közigazgatására és védelmére van fölosztva. Fájdalom mindezek a fejezetek nagyon aphoristice tartvák. Látni, hogy a legtöbb helyen nem jutott tovább, mint az új kutatásokhoz való első előkészületekig.

XIX. FEJEZET.

Mohl Róbert kritikai munkái. Eötvös báró. Tocqueville.

A lényegileg kritikai szerzők csoportja közvetlenül sorakozik a közvetítő írók előbbeni csoportjához. A világot alakító elmélkedésbe vetett hit meg van ingatva, de a történeti intézmények szilárdsága iránti bizodalom is elveszett. A XIX. század tapasztalatai változásaikkal és folytonos küzdelmeikkel a politikai tudományok biztonsága érzetére sem kedvezők. Ennek az állapotnak megfelel a kételkedő és bíráló irány a tudományban. Élesebb megfigyelések és gondosabb megfontolás által igyekeznek az írók magoknak tájékozást szerezni.

Legelől Mohl Róbertre (szül. 1799 aug. 17-én, meghalt 1875. nov. 4-én) kell itt emlékeztetnünk az olvasót. Nagy műve *Az államtudományok története és irodalma*, (Die Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften, három testes kötet, Erlangen 1855—1858) nélkülözhetetlen segédeszköz a tájékozásra az államtudományok bonyodalmas kertében és ültetvényeiben. Olyan gazdag könyvismeret, olyan sokoldalú olvasottság az államtudományok egész területén kétségkívül még sohasem jelentkezett. A munka bizonyos értelemben az állam-

tudományi irodalom okoskodó könyvjegyzéke; bevezetés valamely államtudományi könyvtár használatába. De az irodalomtörténeti nem egyetlen jelentősége a könyvnek, habár az benne a túlnyomó. Számos értekezés, mely benne le van nyomva, önálló értékű is, s mindenütt bíráló megjegyzések vannak az irodalom előadásába fonva, melyek a szerző finom észlelő tehetségéről, értelmes ítéletéről, méltányos és emberséges érzékéről és az igazságot és szabadságot szerető törekvéséről tesznek tanúságot.

Ugyanezen szellemben irvák, de egyúttal szerzőnek önálló véleményét kifejtők az ő később megjelent munkái:

1. Az államtudományok encyclopaediája. (Encyclopaedie der Staatswissenschaften.) Tübinga 1859 és

2. Államjog, nemzetközi jog és politika. (Statsrecht, Völkerrecht und Politik) összesen három kötet. Ugyanott 1860, 1862 és 1869.

Az encyclopaedia áttekintést nyújt a tulajdonképeni államtudományok mezejéről. Ha benne a dogmatikai államtudományokat a történetiektől elválasztja, ezen elválasztásnak inkább az oktatás módszerére, mint a tudományra van jelentősége. Mert valamint a bölcséleti úgy a történeti vizsgálat és előadás is az ismeretnek csak két útja, a tudományos munka két módszere, két különböző álláspont, honnan a dolgokat nézzük. De maga a jog nem vagy történeti vagy bölcséleti. Mivel minden jog eszmének és valóságnak egyesülése, mivel minden jognak szellemi tartalma és testi jelentkező alakja van, a jogról való tudomány sem a bölcséleti, sem a történeti szemléletet nem nélkülözheti. Szellemi tartalma szükségképen a bölcsellel, megjelenésének alakja szükségképen a történelemmel hozza azt össze.

Az államot Mohl egyes tagnak tekinti azon életkörök sorában, melyeket az egyes emberből kiindulva az egyén, a család, a törzs, a társadalom, az állam, az államszövetkezés szférájaképen felszámol. Emellett hangsúlyozza a társadalom fogalmát, melyet az államtól elkülönít és a melyben valamint a nemzeti, úgy a vallásos életközösséget helyezi el. Általában az a véleménye, hogy az államtudomány csak a társadalmi tudomány kifejlődésével kapja kellő korlátozását és kiegészítést, sőt államjog és magánjog közé harmadik tagnak a társadalmi jogot akarja mint közbensőt beékelni.

Megengedjük, hogy a társadalomnak, mint az egyének nem szervezett életközösségének újabb megkülönböztetése az államtól a tudomány haladása és hogy a két fogalomnak előbbi összekeverése, az állam pusztán társasági felfogása, a régibb államtan egyik főfogatkozása volt. Ezenfelül elismerendő, hogy a társadalomnak a politikára is nagy és sajátzerű jelentősége van. De azon képzet, hogy van társadalmi jog, a mely sem közjog sem pedig magánjog, tökéletesen tarthatatlan, mert a jognak csak a szervezett közösséggel van dolga, és a társaság ilyen nemei vagy, mint például a kereskedelmi társulatok, egészen a magánjogba tartoznak, vagy pedig mint például számos testületnek és kollegiumnak lényegileg közjogi a jellemők. Mindezen társaságokban sem egy jogelvet, sem pedig jogalakot nem találni, a mely vagy közjogi vagy magánjogi nem lenne. *

Mínthogy az alsóbb életköröknek sem a kellő tekin-

* Vesd össze Mohl fejtegetéseit az államtud. tört. I. 67 s köv.; Encyclopaedia I és 5 §. Bluntschli a Krit. Ueberschau III. 229 s köv. old. és Treitschke, die Gesellschaftswissenschaft, ein kritischer Versuch. Lipsee, 1859.

télyük nincs, hogy kételyeket és vizsályt kiküszöböljenek, sem a megkivántató hatalmok, hogy minden ellenállást megtörjenek, minthogy továbbá a társaság nem szilárd alak és csak részbeli, töredékes és véletlen együtt élés: az állam szükséges, mely egyeseket, családokat, törzseket és a társadalmi köröket összefoglalja. Az államot szervezetnek is mondja ugyan, de alatta nem élő lényt, nem személyt, hanem csak az intézmények rendszerét gondolja s azért az államban kinyilatkozódó összakaratot is csak a mérvadó egyes akaratnak fogja föl. A népegyéniség egész gondolatát mystikusnak és érthetetlennek látja. Neki a nép csak állammá egyesült ember-tömeg; a polgárok »részvevők« az államban. »Az állam részeseinek összesége a nemzet.« (119 oldal.) Az állam is tehát csak úgy tűnik föl neki, mint eszköz az emberek élete közös céljaira és minthogy ezek többek és különfélék lehetnek, az egyetlen állame cél megszórító tanát is elveti.

Habár ezek az általános tanok még nagyrészt a Kant-féle állásponton állanak, némely dolgokban mégis sok új világosságot kaptak; és józan-értelmes kritikájokkal a meggondolás és világozás mintájául szolgálnak.

Mint Kant, ő is jogállamnak mondja a modern államot s a theokrátiával és az antik, klasszikai állammal helyezi szembe. A theokrátiától abban különbözik a jogállam, »a mennyiben ez a jelen, e világi életnek öncélt tulajdonít, és pedig ilyen célnak minden emberi tehetség leginkább lehető tökéletes kiképzését ismeri el s az együtt-élés rendezését ilyen értelemben követeli a vallás-életet pedig ezen fejlődés csak egyes oldalának tekinti. A régi népek államától pedig annyiban különbözik az, hogy az állam célját és hasznát nem legelől a foganatos

együttélésben, hanem az egyesek és a külön társadalmi osztályok közvetlen kielégítésében keresi.» (101 oldal.) Itten is, mint a régibb állambölcselek, csak az egyes embereket és sokféle társasági egyesüléseiket látja, de a jogállam szót mégis sokkal tágasabb értelemben érti, mint Kant, midőn nem csupán a jogtörvényt, hanem éppen úgy a legkülönbözőbb jólléti czélokot is átöleli. Hogy az egyház az állammal nem egyenrangú jelenség, az ezen alapnézetnél magától értetődik. Csak a társadalmi életkörök közt utal ki helyet számára.

Rendszerének egyik különössége az, hogy az államjog és az államművészet (politika) közé harmadik tagúl még az államerkölcstant tolja be. Igazságos, erkölcsös és ildomos; jogszerű, jó és észszerű, ez ama három irány, melyek szerint az államot meg akarja ismerni. Új alakban ugyanaz a három részre osztás ez, melyet Thomasiusnál találni. De államjog és politika lényegileg államtudományok, mert maga az állam a szemlélet alapja és tárgya bennök; az úgynevezett államerkölcstan indokolását az államon kívül leli s csak az általános erkölcstörvény alkalmazása az az államélet területére. Azért éppen oly kevésbé államtudomány a tulajdonképeni értelemben mint a számvetésben az államra történő alkalmazásában nem állammenyiségtan és a természettan s a vegytan nem államphisika vagy államvegytan. Ezenfelül az államjog és a politika az erkölcsi világrenddel mélyen és bensőleg összefonvák s töle semmi-kép sem választhatók el teljesen. Azért nézetünk szerint az államerkölcstant nem lehet velök mint valami harmadikat szembe állítani.

Különben bármennyi aggodalmat tápláljunk is az encyclopaedia rendszere ellen, ez nem gátolhatja azt,

hogy nagyra becsüljük értékes tartalmát, mely ezen rendszer formáiba van öntve. Mihelyt a gondolatok kiviteléről valamely különös intézmény vagy szűkebb határú czél korlátolt keretében van szó, rögtön egész fényében mutatkozik Mohl Róbert sokoldalú műveltsége és fejtegetésének világos, gyakorlati módja. Ezek az előnyök tüntetik ki a monographiákat is, melyeket az államjogról, nemzetközi jogról és politikáról szóló utoljára említett művében összegyűjtött volt. A képviseleti egyeduralom és a képviseleti demokratia bíráló szemlélete az első kötetben, a német pártok, német fejedelmek és rendek, a szerzetrendek ügyének, az állam és az egyház közti viszonynak jellemzése, különösen pedig a kitünő monographia a törvények fogalmazásáról, mindnyájan a második kötetben, mindenütt gondolkodásra ösztönöznek, sokat fölvilágosítanak s számos kutatást végérvényes befejezésre juttatnak.

Lényegileg kritikai munka továbbá Eötvös József a magyar báró műve: »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra«. A német kiadás 1854-ben Lipcsében jelent meg. Két köt.

Eötvös báró a tudós, az író és a gyakorlati államférfiu tulajdonságait egyesíti személyében. Hazájában, Magyarországon mint volt közoktatásügyi miniszter, mint a budapesti tudományos akadémia elnöke, mint a szabadelvű nemzeti párt egyik vezére állott népe élén s mint író és gondolkodó a német állambölcsek között is kimagasodó rangot foglal el. Svábhegyi nyaralójának magaslatáról széles látókör nyílik a Duna vidékére, Budapest fővárosra, a pusztákra, a hegyekre. Érezni valamit belőle iratain.

Az 1848-ki év rázkódtatása erős benyomást tőn reá. A forradalom rögtöni kiterjedése csaknem az egész polgárisult Európára olyan jelenség, melynek alapoka nem bizonyos országos bajokban, hanem csak az általános szellemi mozgalomban fedezhető föl. Eötvös ezen szándékból vizsgálja mindenek előtt a szabadság, egyenlőség, nemzetiség közkelendőségű fogalmait. Azt találja, hogy mind a három eszme, a mint őket közönségesen értik, egymásnak kölcsönösen ellenmondanak, hogy valósításuk az államok eddigi alakjai megsemmisítése nélkül lehetetlen; végül, hogy ha valósításuk lehető is lenne, az nem nyújtana az emberiségnek meglegedést. Itten fölteszi, hogy politikai szabadság alatt legtöbbször csak a népfelséget, egyenlőség alatt csak mindnyájunk egyenlő részvételét az államvezetésben és nemzetiség alatt egyszer valamely nemzet kizáró uralmát, másszor a különböző nemzetiségek egyenjogúságát szokás érteni. Az a véleménye, hogy a három eszme valódi polgárosodás szükségképeni eredménye és helyesen fölfogva és az államban valósítva, épen úgy általános meglegedést fogának kelteni, a mint félreértett alkalmazásuk korunknak szerencsétlensége lőn. Meglehetős komoran látó. Polgárisodásunkat komolyan veszélyeztetettnek hiszi s a mi korunkat az utolsó császárok idejebeli római birodaloméval hasonlítja össze, csak hogy akkor az átalakulás a valláson kezdődött s most az államfogalom fölbomlásával indul meg. De egyszersmind azt hiszi, hogy az emberiség még a haladás stádiumában van s még azt reményli, hogy a szabadságról, egyenlőségről és szabadságról való helyes fogalmak a hamisakon kivívják a diadalt. Világos, hogy bírálatára befolyást gyakorolt Tocqueville híres munkája: A demokraczia Amerikában (La de-

mocratie en Amerique). De a magyar báró a demokratikus irányzatokkal bizalmatlanabban és ellenségesebben áll szemben, mint a francia marquis. Kimerítően adja elő a Rousseauféle államtan fogyatkozásait s a demokratikus választó rendszer fiktióira és csalatkozásaira, az állami mindenhatóság szabadságromboló hatásaira s a hamis egyenlőség kommunista következményeire, a csak a nyelvekre támaszkodó nemzetiségi elv pusztító hatásaira irányozza a figyelmet. Mindezekben megismerni az igazi magyar nemes embert.

Midőn az állam természetét vizsgálja, kiemeli a különbséget az államok jogi oka s keletkezése közt. Ez történeti tény, amaz az észhez intézett kérdés. »A legtöbb elmélet egyben hasonló hibába esett, mely a legnagyobb tévedések forrása lett az államtudományban és e hiba abban áll, hogy úgyszólván egyik elmélet sem különzé el egymástól azon két kérdést: mint alakult az állam és hogy miképen igazolhatjuk fenállását.« (Magyar kiadás II. 79.) Az a véleménye, hogy az államszerződés nem magyarázza meg az állam keletkezését, de mint fenállásuk észszerű jogi oka meg nem támadható, mert az államtársak szabad akarata az egyedül érthető és ezen felül a magasabb világrend föltevésével összeegyeztethető jogalap. Valóban képes leszen-e ez a megkülönböztetés minden kétséget eloszlatni? A jogalap, mely a fenállást igazolja, nem gyakorolja-e hatását a további fenmaradásra és így hallgatólag ismét az állam keletkezésére? Csakugyan megmagyarázhatja-e tehát a sok egyes ember szerződése az államakarat egységét?

A mint az egyes emberek akaratára alapítja az államot, úgy annak egyedüli általános célját »az egyesek biztonságában« találja. Mint Mohl úgy Eötvös is lény-

gileg eszköznek tekintti az államot, melylyel az egyes ember bizonyos személyes célokat iparkodik elérni és mivel hogy személyes céljainak elérésére senki előbb távolabb eső eszközöket használni nem fog, a míg a közelebb fekvőket elégteleneknek nem ismerte, ebből azt következteti, hogy csak azt tekinthetni az állam általánosan elismert céljának, a mi mindnyájok nézete szerint az egyes ember ereje vagy kisebb társulatok tevékenysége által el nem érhető. Noha az állam gondoskodásának hozzátartozói minden szellemi, erkölcsi és anyagi javaira ki kell terjednie, Eötvösnek mégis az a véleménye, hogy nem államfeladat az egyes embereknek e javakat megszerezni, hanem csak biztosítani annak birtokát, a mit az egyes ember maga szerzett magának. Ez ismét ugyanaz a gondolat, melyet előbb Humboldt Vilmos fejtett volt ki, mely később az angol Millben is igen meleg szószóllóra talált s melyért a francia Laboulaye Eduard* szintén szellemdús módon szállt síkra. Mindnyájan az egyénis szabadság biztosítását tekintik a modern állam egyedüli vagy legalább főfeladatának. A különböző nemzetek köréből jövő ilyen nyomatékos hangok egyetértése és a tetszés, melylyel ez a gondolat a művelt középosztályok nagy köreiben találkozik, azt tanúsítja, hogy általuk a modern irányzatok egy jellemző tulajdonsága jeleztetik, de valamint az államtudomány, úgy az államok története viszont azt bizonyítja, hogy ez az individualista állameszme az állam természetébe való mélyebb bepillantást és a mai népek igazi szükségleteit is époly kevésbé elégíti ki, mint az ellenkező communista jogeszme. Ha emez az egyéni szabadságot az összeségnek

* Következő munkában: *Paris en Amerique*, Páris először 1863. és továbbá: *L'Etat et ses limites* Páris 1863.

adja áldozatúl, úgy amaz az egésznek létezését pusztá eszközzé teszi az egyének kielégítésére. Az egyik a magánszemélyek szolgájává teszi az államot, a másik a magánosokat teszi az állam jobbágyaivá.

Ha elismerjük, hogy az egyéni szabadság biztosítása az új állam életfeladatainak egyike, úgy helyeselhetjük az alapos vizsgálat nagy részét, melyet Eötvösnél az államhatalom szükségképeni határaitra vonatkozólag találunk. Sok a figyelemre méltó a túlzott központosítás bírálatában, a mint az kiválóan Franciaországban áll fen, és köszönetünket érdemli, hogy azzal ellentétben Eötvös nyomatékosan utal »az önkormányzat elv«-ére, mint igazi orvosszerre a forradalom és a zsarnokság ellen. Korunknak nagy és hatalmas államokra van szüksége, ezek pedig lételökhöz és hatékonyságukhoz nagy — sőt Eötvös nézete szerint — bensőleg korlátlan hatalomra szorulnak. De nehogy az államok az újkor azon főkiváratával, mely az egyéni tehetségek szabad nyilatkozatára irányul, uralomvágyból szembeszálljanak, az állami hatékonyság területének meg kell szabni a határát. Minél szilárdabb önmagában az állam és minél erőteljesebben van szervezve, annál inkább viselhet el és hagyhat szabadon működni önálló községeket és szabad egyesüléseket, és ezek szükségesek, hogy az állam mindenhatósága az egyének szabadságát agyon ne nyomja.

Azon kritikai mesterművek, melyeket a nemes Tocqueville Eleknek* (1805—1858) köszönünk: »La Democratie en Amérique«, (a demokratia Amerikában), mely először 1835-ben jelent meg Párisban

* Lásd Ed. Laboulaye L'état et ses limites Paris 1863. 138 s. köv. oldal.

s a »L'ancien régime et la révolution« 1856-ból, a német államtudományra érezhető, de nem olyan jelentékeny befolyást gyakoroltak, mint ezen munkák belső értéke után várható lenne. Olvasták és lefordították azokat. De a német irodalomban azon munkáknak sem említést érdemlő átdolgozása sem hozzá hasonló eredeti mű nincs. Még leginkább Eötvös művét lehet vele összehasonlítani.

Tocqueville is éles, vizsgáló pillantással veszi szemügyre azon politikai eszméket, a melyek időnkét mozgatják. De hogy biztosan ítéljen, megvizsgálja azon tényeket, a melyekben az eszmék részint megtestesülnek, részint visszatükröződnek. Észrevette, hogy az életben a francia forradalom eszméi: a szabadság és egyenlőség gyakran mennyire ellenkeznek egymással és mégis megvolt győződve, hogy korunkban a szabadság egyenlőség nélkül lehetetlen és tarthatatlan s viszont az egyenlőség szabadság nélkül értéktelen. Attól tartott, hogy a szabadságot elfogja nyomni az egyenlőség és minthogy a demokratikus eszmék hatalmát megismerte, elhatározta, hogy Észak-Amerikában fogja a demokracziát alaposabban tanulmányozni. Tanulmányainak eredményét az először említett könyvben rakta le.

Az északamerikai és francia intézmények és eszmék ellentéte, melyet Laboulaye »Páris Amerikában« című művében olyan élénken rajzol, természetesen a Tocqueville lelkét is fölizgathatta. Megismerte, hogy hazája korlátlan öszpontosítása fentartja ugyan az egyenlőséget, de agyonnyomja a szabadságot, és hogy az amerikaiak azért szabadok, mert nem az államhatalomtól várják mindenkor a segílyt, hanem magok igyekeznek segíteni magokon. Öntevékenység a szabadság. Noha főrangú csa-

lábból származott s. határozottan nem szeret a népnek akármiképp is hízlelni, földieit mindazonáltal valódi szabadságra akarja nevelni segíteni. Az önálló községek barátja, teljes sajtószabadságot követel, hitbeli és vallás-szabadságot, a bírói függetlenségnek biztosítékot akar főképpen azért, hogy az «gyének megtanulják önmagok használni tehetségeiket s ezzel gazdagodjék és javúljon a társadalom. Mindenek előtt azonban azt akarja, hogy az államhatalom tudatára jusson határainaks határain belől tartassék vissza. »Szeretném, hogy az uralkodók valamivel többet gondoljanak arra, hogy az embereket nagyokká tegyék, mint arra, hogy az emberekkel nagy munkákat végeztessenek, és hogy a munkást többre becsüljék, mint a munkát; jusson eszökbemindenkor, hogy egy nemzet sem lehet huzamosan erős, ha benne minden egyes ember gyöngé és hogy semmiféle államformákkal sem sikerülend lágy szívű és puha polgárokból erélyes népet képezni.« (II. 369. oldal.)

A demokratia, mely 1848-ban Párisban a hatalmat birtokba kerítette, az ő intő szavát ép oly kevésbé vette figyelembe, mint a hogy Lajos Fülöp kormánya nem hallgatott rá. Mint képviselő, mint külügyminiszter, mint a törvényhozó gyűlés tagja Tocqueville mindig a szabadság barátai, de nem valami vad, fejetlen, hanem a mértékletes szabadság barátai közt volt. De nem volt meg benne sem az erély sem a dícsvágy, hogy vezér államférfiu legyen. Midőn 1851. decz. 2-án III. Napoleon a nemzetgyűlést szétugrasztotta s a diktatura gyeplőit megragadta, Tocqueville vidéki jószágára vonúlt vissza.

A magánélet szűnidejében írta a második munkát, mely a régi kormányrendszert tárgyalja. A francziák elcsodálkozására, a kik azt egészen elfeledték, megmutatta nekik, hogy a közigazgatás központosításának,

melyet a forradalom óta egész a végletekig vittek, a régi királyok egyengették az útját s hogy a modern francia állam intézményeinek és politikai törekvéseinek egész sora a forradalom előtti királyi korban leli csiráit és gyökereit. Az egység és az államhatalom Franciaországban őstől fogva hatalmasabbak voltak, mint a szabadság. A forradalom csak befejezésre juttatta azon irányt, a melyet a nemzet már emberöltők óta buzgón követett. Miután az összefüggést az új és a régi idő közt újra visszaállította, különbségöket akarta előadni. De a korai halál megszakította e föltevés valósítását.

XX. FEJEZET.

Valláspolitikai irány. Leo Henrik. Stahl Frigyes Gyula.
Walter Ferdinánd.

Leo Henrik tanár (szül. 1799. a történelem tanára Halleban) történeti művében, különösen Egyesületes történetében (hat kötet, Halle 1839—1844) előszeretettel adta elő az állameszméket és az államintézményeket s belőlök általános politikai tanokat vont le. Ezenkívül »Studien und Skizzen zu einer Naturlehre des Staats« (Tanulmányok és rajzok az államtermészettanához, első osztály, Halle 1833.) című iratában, mely azonban fájdalom egy nagy munkának csak töredéke marad, új államtannak próbálta fundamentumát lerakni. Előbbeni és későbbi iratainak nem egy és ugyanaz a színök, noha azonnal meggyőződünk, hogy itt nem a jellem, hanem inkább a nézetek változása forog fen, mi egy hosszú, a tanulmányokra irányult élet folyamában épen szellemben dús férfiaknál inkább szokott mutatkozni mint a korlátolt elméjűeknél. Kezdetben szabadabb és rationalista érzelmű volt; de lassankint elfogta lelkét a gyűlölet a francia forradalom iránt, a melyet úgy rajzol

mint a pokol országát a földön; a szenvedélyeskedély elfojtotta az ész ellenmondását s »a buzgalom az úr ügye iránt« végtére minden elfogulatlan emberi tekintetet kiszorított. Leo egyike lön a porosz úgynevezett »királyhű« tábor vezéreinek, a mely élénken emlékeztet bennünket »a király barátai«-ra III. György alatt s buzgó védelmezője volt ama csodálatos keveréknek, mely zsidó theokrátiából, feszes katonai fegyelemből, a kis urakon való hűbérserű főnökségből s átöröklött kényuralomból és modern áhítázásokból állt, mely elemekből az udvarnál és a hivatalnokok körében befolyásos párt nézete szerint a porosz királyi korona össze van állítva.

Az államtudományok történetére különösen ama régibb kis iratnak van maradandó értéke. Az államot már itten »isten i eredetű mű termékek nyilvánítja, mely annál tisztább, minél kevésbé kerítette azt hatalmába a vele szembe helyezkedő reflexio s minél természetesebb volt fejlődése. Az állam közvetlenül az emberrel adatott. Az állam feltalálása, midőn beszélni hallottam róla, mindig azt a benyomást tette reám, mint mikor Sancho Pansa az alvás találmányát dicséri.« (1. 2. o.)

Ha papok vagy költők az államot az isten közvetlen művének hirdetik és magasztalják, azt értjük; de ha a történetíró, a kinek szeme előtt az emberi gondolatok és szenvedélyek hatásai az államok képződésében, átváltoztában és elenyésztében láthatólag jelentkeznek, tagadja el ezt a közvetlen emberi indokolást és helyére a közvetlen indokolást az isten által, a ki az államöszönt az emberi természetbe ültette, teszi, úgy ebben tudományos igazságot föl nem fedezhetünk. Az állam tán még sem azon természeti szükségességgel, mint a csigaház, nő a népek körül. Az állam fokozottabb mérvben a műve-

lő d é s, mint sem a természet műve és épen ezért van a merőn ösztönszerű államképződés a szellemileg tudatosnak nem fölé, hanem alárendelve.

Leo az állam természettanának nevezi az államélet különféle természeti és szellemi elemeinek és mozzanatainak szemléletét, a mint azok úgyszólván az edények bizonyos rendszerét képezik és azokat foglalkoztatják, a melyekben a népek szelleme foglalva van s mozog, mint a vér az ereken. Megkülönbözteti a s z e r v e s államot, melyben az észélet áthatja a tagokat a gépiestől, melyet csak külső kényszer tart össze; továbbá a r e n d s z e r e s államokat, melyek a különféle rendeknek és irányoknak tért engednek, és a r e n d s z e r t e l e n e k e t, a melyben ez nem történik. Végül e l e m i államoknak nevezi azokat, a melyek egyoldalúan akár valamely szerves akár mechanikai elemre támaszkodnak. Ilyenekül említi:

A) Ezekben s z e r v e s elemek döntők: 1. A család vagy törzsfők uralkodása ingó tulajdonnal. N o m á d állam o k. (Ó-zsidó állam.)

2. Ugyanazok uralkodása földbirtokkal összeköttetésben. P a t r i a r c h i a földműveléssel. (Ó-germán államok.)

B) I t t m e c h a n i k a i elemek a döntők; 3. Szellemi és egyházi hatalomtól való félelem. H i e r a r c h i a. (Meroe.)

4. A tiszta értelmiség, az elvont gondolkodás mint az állam alapja. I d e o k r a t i a. (Robespierre állama.)

5. A diadalmaskodó hadsereg érzéki erejének uralma. K a t o n a i áll a m. (A római imparatorok birodalma.)

6. A p é n z uralma. B a n k á r u r a l o m. (Florenz.)

Midőn ezen elemek egyikének egyoldalú uralma a

mozogni kezdő többi elemekkel való küzdelemben megtöretik, ebből új képzemények keletkeznek. Vagy csak valamelyik más elem lép a helyére vagy a küzdelem azzal végződik, hogy szerves rendszeres állam keletkezik, melyben a különféle elemek rendezett módon élnek egymással.

A könyv azután kiválóan az elemi államok szemléletének van szentelve s a részletekben telve van finom és szellemben dús megjegyzésekkel, de néha nyers vadság kitörései torzítják el, mely vadság őserkölsi és természetes igazságosságnak adja ki magát. A házasságot, a vérboszút, a jobbágyságot olyan elemi viszonyoknak tekinti melyek a közállományra befolyással vannak. Olyan bőkeblű, hogy mentegeti a germán fejedelmek politikai házasságát több nővel és viszont újra oly szűkkeblű, hogy messze elébe teszi a házassági jog katolikus szentségi szigorát a protestánsnak, mely e szigort mérsékelte; az ágyasságot és a balkézre való házasságot kevésbé erkölcstelennek találja, mint a »sentimentális« házasságot, mely az egyének szabad vonzalmán nyugszik. »A szabad szolgálati viszonyt Észak-Amerikában« az iszonyatosság egy nemének mondja s a déli államok még akkor fenálló rabszolgasága könnyen kibékíti azon kettős tekintet, hogy az »a demokratia művelt valósulásának kezessége« s hogy általa »a négertörzsek világtörténeti elismerésre jutnak.«

Kimutatja továbbá, hogy az államnak a föld birtokra alapítása vagy földesuri nemesség uralmára vezet, mint a germánoknál a középkorban, vagy patriarchalis törzsközösségre, mint a skót klánalkotmányban, de csak mellékesen és bizonytalanul utal a szabad és egyenlő parasztok határközösségének (Markgenossenschaft) harmadik lehetséges alakjára, a tulajdonképeni parasztköz-

ségre, minő a svájckiaknál, frieseknél és norvégoknál szerepelt. A papi államban a földbirtok nagyobbreszt egyházi jószág lesz s a kis parasztok tömege nyomasztó szolgálati viszonyba jut. Az ideokratia nehezen fér meg a parasztosztálylyal; a katonai állam ellenben a hadvezéreknek uradalmakkal való ellátását követeli és elősegíti a parasztgazdaságot s ezért az igazi ingatlan tulajdont; végül a kereskedelmi állam már nem ismer parasztokat, hanem csak észszerű mezőgazdákat, mint Velenczében, Hollandban és Angolországban.

A pénz jelentősége az állam berendezésére csak akkor mutatkozik, midőn a patriarchalis állapotok túlhaladvák. A papi állam is kasztszerű alárendeltségben igyekszik az ipar és pénz embereit együtt tartani s midőn ez már nem lehetséges, a kereskedelmet és pénzgazdálkodást magához a papi közösséghez juttatni; az ideokratia egyszer közömbösen viseli magát iránta, másszor súlyt fektet az iparra, mint a Saint-Simonismusban történik. A katonai állam ki próbálja azt zsákmányolni s ezért szabad kezet kénytelen neki engedni. Így XIV. Lajos, nagy Péter, a nagy választó fejedelem és II. Frigyes porosz király »ipart és kereskedést előmozdítottak, de pusztán az államerők szaporítása szempontjából«. A hol ez az elem uralkodik, ott a kereskedő állam keletkezik, a melyben a gazdag kereskedő és iparos urak jutnak uralomra, míg azután néha e pénzarisztokrátiából a nagy bankárok olygarchiája emelkedik ki s a leggazdagabbik és leghatalmasabbik veti föl magát fejedelemnek. A mediciek házának fejedelemsége így szerezte ett meg. A kereskedő állam magára hagyatva »erkölcsi feloszlásra vezet, melyben még magok a családi viszonyok is áru-

eziké lesznek.» (132 oldal.) Csak az egyesületek biztosítják a köztisztességet.

A győzelemre fektetett hatalomnak mechanikai a jelleme »merő erőszakból soha sem lesz jog; ez a két fogalom, jog és erőhatalom, mint menny és pokol állanak szemben egymással«; de az ekkép megalkotott hódoltság a legyőzöttek elismerése által mégis joggá lesz. Leo megkülönbözteti valamely diadalmas nomád népnek (hunnok és mongolok), az egy határban lakó birtokosok (svájci védnökségek) uralmát, a várurak és a lovagság diadalát (német nemesi uralom), továbbá a harcosok kasztját a papi államban, az ideokratia hadát, a tulajdonképeni katonai államok hadseregét, mely utóbbi államok kiválóan hivatásszerű és zsoldos hadseregre szorultak (római császárság, Törökország) s a pénzállamok toborzott seregét (Karthago, Velence, Holland). Az új idő általános »katonai robot«-a ellen és született katonákból álló zsoldos sereg mellett nyilatkozik, mely a polgári élet rakoncátlanabb elemeiből alakuljon.

A papi államot Leo kiváltképen az erkölcsi megsemmisülés és elkárkozás vallásos félelmére alapítja s megmutatja: hogyan vezet a papi uralom büszke, elzárt, változhatatlan és ez okból rideg és nyomasztó államrendre.

Az ideokrátiát Leo a nézet fanatismusára alapítja s itt a zsidó államot a száműzés után Robespierre forradalmi államával állítja össze. Ez csak beteg állapotok után keletkezik, ha a természetes elemek kizökkentek a rendes kerékvágásból; nem természetesen nőtt az tehát, mint a szerves állam szokott, mely az ő véleménye szerint hasonló »valamely növényhez«.

Látni való, hogy ez a természettan nem velő és nedv nélküli, mint sok némely elvont államelmélet, de

korábbi, még nyerebb idők tulajdona az, ellentétben áll az emberi szellem haladásával szabadság és humanitás felé. Amazt az istentől és a természettől való elpártolásnak, ezt meg elpuhult és czudar sentimentalitásnak tekinti.

A theologizáló jog- és állambölcelet legerélyesebb és legszellemesebb képviselője azonban újabb időben nem Leo, hanem Stahl, a ki ezen irány minden előbbeni képviselője közül messze ki is magasodik.

Stahl Frigyes Gyula, a ki zsidó családból származik, Münchenben született 1802-ben s tudományos iskolai műveltséget nyert. Azután (1819) a keresztyén, egyelőre a lutheranus egyházba lépett s egyetemi tanulmányainak befejeztével, melyeket Würzburgban, Heidelbergban és Erlangenben folytatott, az akadémiai tanár hivatásának szentelte magát. Kezdetben a müncheni egyetemen mint magántanár lépett föl (1827), azután (1832) rendkívüli tanárnak Würzburgba s nem sokkal később, még ugyanazon esztendőben, rendes tanárnak Erlangenbe neveztetett ki, minthogy »Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht« (A jog bölcelete történeti nézet szerint) című munkájának első kötete reá irányozta a művelt világ figyelmét. Az új »keresztyén államtan« megfelelt IV. Frigyes Vilmos porosz király szíve hajlamainak, a ki őt 1843-ban Berlinbe hívta meg és ottan tágasabb hatáskört nyitott neki. Bajorországban részben Stahl alkotmányos fogalmakat és erkölcsöket sajátított ugyan el, de egyszersmind nagy ügyességgel tudott a porosz király óhajításaihoz simulni, a kinek az alkotmányos élet nem igen volt ínyére. Berlinben Stahl az udvarnál nagy befolyású nemesi párttal szövetekezett. Az 1847-ki egyesült országgyűlésen még nem volt szava; de midőn az 1848-ki forradalom után a két kamrarend-

szert behozták, mint az urak házának tagja, csakhamar övé lön az úgynevezett konservativok szellemi vezetése, a melyet 1861-ben bekövetkezett haláláig megtartott. Mindnyájuk közt ő értette legjobban a királyi romantikát és a lovagsági nemesség igényeit tudományos formulákba foglalni s dialektikai ügyességgel az ellenfelek fogyatkozásait föltárni. Egyházi téren is a hagyományos tekintély részére állt s állását a főkonsistoriumban arra használta, hogy a modern uniót lazítsa, a régi lutheranus felekezetiiséget öregbítse s mindenek előtt az orthodox papság uralmát a laikus világon megújítsa és megszilárdítsa. A Manteuffel-miniszterium bukása és szabadelvű kormány alakulása 1858-ban azonban lyukat ütött e homályos szövevényen. De Stahl e mellett egyáltalán nem volt indulatos kedélyű ember, nem volt heveskedő fanatikus, kinek hitbuzgalma az ész minden fékét lehányja magáról. Sőt inkább irataiban és életében mindig józan, hidegen számító észszel találkozunk.

Történeti műveltségében hézagokat vehetni ugyan észre s rangja és hivatala (mint a berlini jogi kar tagja és a korona jogásza) mellett is valódi jogásznak általában nem kell őt elismerni, de azért gazdag bölcséleti műveltsége volt, s a szó fegyvereit a túlnyomó erejű pártvezér bizodalmaival kezelte. Talán a nagy szónoknak egy fő tulajdonságát, a »pectus facit disertum« nélkülözte, de mindemellett bizonyára ő volt az urak házának legérdekesebb és leginkább félt szónoka. Tudományos főmunkája, a jog bölcsellete (mely először 1830—1833-ban jelent meg három kötetben, harmadik kiadás 1854—1856), korszakot alkotó az államtudomány történetére. Bár mily nagyok fogyatkozásai s a mily károsak a hamis impulsusok, a melyeket adott, mégis hálásan elismerendő azon kétségbe vonha-

tarlan érdeme, hogy a tévedések egész tömegét szétugrasztotta és eltakarította, számos új néző pontot nyitott és némely félreismert igazságot előtérbe hozott.

Savigny-nak és Schelling-nek is mint tanároknak befolyásuk volt Stahl szellemi nevelésére. Jogbölcseletét »történeti nézet szerint« írta s határozottan kijelentette, hogy Schelling befolyása ösztönözte őt reá. Műve mindazonáltal önálló s igazságtalanság tanát »neoschellingianismus«-nak nevezi, midőn eléggé ismeretes, hogy Schelling általában nem termelt államtant. * Stahl a természetjogi iskola iránt kezdettől fogva rideg ellenségességgel lépett föl. Ő »a rationalismusnak örök emlékövet akart állítani és azt a saját területén a maga fegyvereivel a legszigorúbb, legpontosabb gondolatmenettel leverni.«

A mű első kötete az eddigi állambölcselet bírálata-nak van szentelve. Azért a »jogbölcselet történeté«-nek is neveztetik. Legelől itt Stahl a régi természetjog ellen száll síkra. E módszernek azt a szemrehányást teszi, hogy az ész helytelenül tekinti a jog kutforrásának, s hogy az észbeli egység s a valódi állapotok áttekinthetetlen különfélesége között megoldhatatlan ellenmondásba bonyolódik. Tagadja, hogy azt a különféleséget amaz egységből kell kimagyarázni; azt véli, hogy a rationalismus az erkölcsösséget merőben helyes gondolkodássá bontja föl, és az ethos tartalma, a mely az észből származtatik le, nem lehet más mint negatív természetű. A forradalmat rendszernek és a természetjog valósulásának és befejezésének adja elő. »A forradalom nem pusztá erőszakos tett

* A második kiadáshoz írott előszavában maga Stahl bővebben nyilatkozik viszonyáról Schellinghez.

és fölforgatás, államjogi-politikai rendszer az. A mit szabadelvűségnek hívnak, az sem egyéb, mint a forradalom eme rendszere, épen azon elvek hatása, amelyeken a természetjog nyugszik.« (I. 289. oldal.) Nem akar ugyan egészen a reakció képviselője lenni. »A humanitást korunk díszének« magasztalja jótékony hatásaival és tudja, hogy az újabb tudomány terméke az. De ezt az örömét is megkeseríti az elvont szabadság és egyenlőség, mely zavarja a világot és azon gondolkodók szemtelensége, a kik a régi tekintélyek ellen fölzendülnek.

Különösen tanúságos bírálata Hegelről. Léptenyomon követi őt dialektikai ugrásaiban, fordulataiban, fortélyáiban és minthogy maga is ügyes dialektikus, számos csalódást sikerül föltárnia. Magát Hegel dialektikai törvényét támadja meg, az ellentétek és egyesülésök törvényét, de a nélkül, hogy bennök a logikai alap-hibát fölfedezné s szerencsével bizonyítja be azt, hogy Hegel egészen sikertelenül erőködik logikáját és annak dialektikai mozdulatait a valódi világgal és történetével egyenrangúvá tenni. »Hegel tárgyi eszményisége nem kevésbé merő álomvilág, mint Fichte alanyi idealismusa, de ezenfelül még álmodó nélkül.« (I. 456.) Realis oldaláról szemlélve épen ilyen ki nem elégítőnek látja a Hegelféle jogbölcseletet. Személyiség és szabadság pantheista rendszerükben a gondolkodás elvont substantiájává s szükséges tevékenységévé bomlanak föl, vagyis elvesztik élő tartalmukat s merő gondolkodási formulákká lesznek.

A következő kötetben Stahl két szakaszban fejtegeti a tulajdonképeni jog- és államtant »keresztény világnézet alapján«. Meglevenígyőződve a »fenhéjázó« éz tekintélyére alapított egész újabb bölcselet hiúságáról és veszedelmes voltáról, azt követeli, hogy »a

tudomány forduljon vissza» a keresztyén vallás kinyilatkoztatott igazságába való hithez; s hittudomány és bölcsélet ama zavartalan egységének megújítását sürgeti, a mint azt a középkorban aquinoi Tamás föltüntette.

Az újabb bölcsélet pantheista világnézetével ellentétben »az isten személyiség«-éből indul ki, mint a világ principiumából s az ember személyiségét és szabadságát az isteni személyiségből és szabadságból származtatja le. Az isten világalkotó tevékenységéből ered az erkölcsösség (morál) köre; ez »az ember tökéletessége önönmagában, vagy az isteni való kinyilatkoztatása az emberben«; és az isten világot ölelő tevékenységéből keletkezik a vallás szférája, vagyis »az ember köteléke az istenhez, a teljes odaadás, a személyes egyesülés az istennel«. (II. I. 71. oldal.) A világ vallásilag az isten községének és erkölcsileg »az emberi közönséges létel ethosának mutatkozik, melynek »keresztyén« eszménye »az isten országa.« Mind a kettő Stahl szerint alapjában véve egy és ugyanaz, mert az ember közönséges létele eszményi tökéletességében örökké az istentől indul ki és hozzá vezet vissza, s így az isten a közakaratot, valamint az egyesek akaratát tökéletesen keresztül hatja; vagyis Stahl végtére az emberi-szabad erkölcsiséget az istenhez való vallásos kötöttséggé változtatja át; az ő eszménye tehát a theokratia. Már az embernek relativ önállósítását az istennel szemben — az ember föltétlen önállóságát csak a balga állíthatja — bűnnek tekinti, zendülésnek az isteni világrend ellen. De mivel hogy ezt a szabadságot az isten ültette az emberbe, ennél fogva akarta is azt, s a világtörténelem valóban nem azt bizonyítja, hogy az istennek több kedve telt a semita népeknek az isten országa

iránti odaadásában, mint az árja népek emberi-szabad önállóságában.

Hogyan jut el Stahl a jogfogalom okadatolásához? Előbb a saját kételyeit azon hittudományi tan által, hogy a jog csak a bünbe hanyatlott világ számára adatott rend, inkább elaltatta mint eloszlatta. De műve utolsó kiadásában mégis tisztább és eszményibb felfogásra jutott: »Az erkölcsi parancsolatnak két vonatkozása van: az isten képmása az emberben és az isten világrendje az emberi nemben. Amaz hasonlatosság az istenhez, szentesítés, ez pedig azon alak és rend, melyet az isten az egész emberi nemnek együtt élésében kitűzött. Amazon nyugszanak az erények, ezen az intézmények. Az isten képmását az emberben fentartani tisztán az isten dolga, parancsolatai és a lelkiismeretben működő belső hatalma által és az ember szabad teljesítésének dolga az. De kell, hogy az isten világrendje az emberi nemben egyszersmind magát az emberi közösséget is fentartsa valamely emberi rend által, a mely azt szervezi és a mely neki minden egyes embert külső hatalommal alá vet és ez a rend — a jog.« (II. 1. 191. oldal.)

Az istenre nézve jogserkölcs dualismus nem létezik. A dualismus abban leli okát, hogy a népé, illetőleg a felsőbbbségé az a feladat, hogy az általános emberi rendet önállóan szervezze és oltalmazza. »A jog e szerint a népnek és a népek közösségének életrendje az isten világrendjének fentartására. Az általános lételen nyugszik, különbségben az egyéni lételtől és az emberi felsőbbbség kezeli különbségben a közvetlen isteni parancsolatoktól. Emberi rend az az istentől vett fölhatalmazásra alapítva.« (194. o.) A szeretet pótolhatja ugyan a kényszert, de nem a jogot, mert a jog hatékonysága az alakítás erejében áll és »a sze-

retet nem alakító.« (?) (203. oldal.) »A jog az emberi közösség által, nép és felsőbbség által, de a szükségképi-ség tudatával és az isten rendjén alapuló fölhatalmazással keletkezik. Ugyanis vagy a felsőbbség megállapítása által, mint a melynek az a hivatása, hogy az isten akaratából a rendet kezelje — törvény által keletkezik az, vagy pedig az által, hogy valamely nép körében azon tudattal figyeljük meg a jogot, hogy bizonyos szabály azon jogrendhez tartozik, melynek isten parancsából alattvalói vagyunk, — szokás és hagyomány által.«

Alapjában a semita világnézet az, mely a Stahl-féle állam- és jogtanban újra föléled, természetesen emeltetve és kibővítve árja-európai művelődési mozzanatokkal. Stahl rendszere talán legtökéletesebb alkalmazása a jogról s az államról való ama vallásos alapnézetnek. De épen ez okból nem elégti ki a polgárosodott népek mai öntudatát. Nagyon is sok a hivatkozás benne az isten parancsolatára és nagyon is kevés az emberi szabadság. Egészen jellemző véleményére az, hogy a népszellem legfőbb és legtisztább kifejezését a jogrendben: törvénykönyvek és alkotmányok alkotását határozott bizalmatlansággal és ellenszenvvel szemléli. Kínos neki látni, hogyan állapítják meg a modern államok közös rendjüket mint »tudatos, átgondolt emberi munkát« s a kodifikációt »a jogállapot természetellenes, visszaalakjának« nevezi.

A tant az államról »az erkölcs országa« gondolatára alapítja. Az állam erkölcsi-értelmi indokokból kiinduló, tudatos, önmagában ö-zhangzó uralom tudatos, szabadon engedelmeskedő lényeken, a mely által őket is szellemileg egyesíti — e szerint személyes jellemű uralom tehát minden irányban, a személyiség országa.« (II. 2. oldal.) Az erkölcs országának ezen fogalmában

megvan »az ember fölött egyáltalán fenségesen álló tekintély szükségessége, vagyis az, hogy szükségképen engedelmeskedést és tiszteletet igényelhet az embertől, a mely igény nemcsak a törvényt, hanem valamely kivüle levő realis hatalmat, a felsőbbséget (államhatalom) megilleti; ez a legitimitás elve ellentétben a népfelséggel. Az erkölcs országa e fogalmában egyszersmind erkölcsi-értelmes tartalom szükségessége is van; e tartalom a változhatatlan akarás, a mely tehát korlátja ama tekintélynek. E korlát az állam törvényének szükségessége, mely a történelem által jutva ránk, fejedelem és nép fölött áll és csak a saját maga feltételei szerint változtatható meg (az igazi értelemben vett alkotmányos elv); végül megvan e fogalomban a nemzet (az engedelmeskedők) elismerése erkölcsi közösségnek, e szerint önállónak, szabadon engedelmeskedőnek, mely csak a törvénynek mint az önön erkölcsi valója kinyomatának és követelésének van alá vetve, mely törvény eredetileg szokás és hagyomány által a nemzetből keletkezik és későbbi tovább fejlesztéskor az országos képviselet jóváhagyása által a nemzetten állja ki a próbát, (képviseleti elv valódi értelemben).« (II, 2. 3. old.)

Stahl megkülönbözteti az erkölcsországot az erkölcsi szervezettől. Azt mondja, hogy az állam uralma erkölcsi szervezet ugyan, de nem maga az állam, vagyis »az emberek tömege elkülönzött alattvalói viszonyukban«. Amit az előbbi írók társadalomnak neveztek, az ő neki erkölcs országa. Szüksége van e fogalomra és e megkülönböztetésre, hogy a természete szerint szerves államrendet képzelt isteni volta segítségével mint valami léggömböt a szilárd talaj alacsony köre és az égre fölpillantó emberek tömege fölött büszkén szárnyalva túlelmezze.

Stahl azután »az állam társadalmi viszonyait« veszi vizsgálat alá. Legelől a községet; a község önkormányzata javára nyilatkozik, de az állam felsőbbségének fentartása mellett, ellentétben a régi rendszerrel, mely a községeknek mint államoknak az államban szabad kezet engedett, továbbá ellentétben a francia rendszerrel, mely azokat az állam merő helyi közigazgatási kerületeivé nyomja le. Azután a rendeket és a közgazdaságot vizsgálja. A rendeket a munkamegosztásból magyarázza ki, mely különféle élethívatast és életállást hozott létre; a mellett csodálatos módon nagy súlyt fektet az ó-zsidó képzetre »a munka átkáról«, melyet szerencsére már réges-régen háttérbe szorított a munka áldásának méltóságosabb eszméje. Kitűnően védelmezi a nemesség jelentőségét, és pedig a földbirtokos és hivatalbeli nemességét s a patrimonialis földesuraságnak közjogokkal fölruházottá valóátalakítását ajánlja. A békebírói hivatal angol intézményét kitűnőnek tartja, de a német viszonyokra csak ottan átvihetőnek, a hol a földes úr jogok teljesen megsemmisítvék s helyökre a hivatalnokok uralma lépett. »A junkerség szellemét kasztgöggjével, henyélésével és haszonlesésével és eszményi célok iránti eltompultságával« ő is elveti, valamint minden pusztán magánjogi kiváltságot, de olyan buzgó védelmezője a porosz lovagságnak, mely a junkerségből még sem vetközött ki, hogy, midőn a politikai aristokratia érdekeiért vél beszélni, valósággal a junkerség irányzatainak szolgálatában van.

Az állam céljának »a z e r k ö l c s o r s z á g a v a l ó s í t á s á t« különösen és főképen a jogot és az igazságot jelöli ki, de nem egyedül ezt a külső rendet, hanem az ember és a nemzet előmozdítását, az isten parancsolatainak kezelését is. Az állam »a tíz parancsolat fentartója, a

két szent tábla őrizője.« (II. 2. 146 oldal.) Ha mindenekelőtt az emberi közösség erkölcsi országakép jelentkezik, mégis »egyszersmind isteni intézmény« az. Megengedi, hogy az állam nem az isten közvetlen cselekedetén alapszik, de mindamellett azt állítja, hogy »nem csupán az állam általában az isten parancsolatja, hogy a meglevő alkotmány a fensőbbség illető személye az isten szentesítését mindenütt birják.« (177. oldal.) Itten is összezavarja azon vallásos hajlamot, hogy a történetben mindenekelőtt »isteni rendeltetést« tiszteljen, a politikai gondolattal, mely először a szabad, emberi tettet ismeri meg; azt véli, hogy a világtörténelem bizonyítékát megerőtleníti a Pál apostolra való hivatkozással, a kinek politikai eszméi a saját nemzetének eszméi, vagyis theokratikusok voltak és a ki a vallás apostolakép, nem pedig mint törvényhozó irt.

Mily veszedelmes ez eszméknek isteni tekintélyből és emberi gyakorlatból való vegyüléke, az kiválóan a királyságról és a monarchikus elvről szóló fejezetekben mutatkozik. A leghatározottabb ellenmondásban II. Frigyes királylyal, a ki a királyságot hivatalnak nyilvánítja, Stahl az államot és a fejedelmet amaz értelemben azonosítja, hogy az állam joga teljesen a fejedelem jogává lesz. »A fejedelemben az állam személyessé lesz, a fejedelem nélkül nem személy az.« Igaz ugyan, hogy Stahl sem a középkor pátriomoniális uralmát akarja megújítani, a király jogát nem magánjognak tekinti hanem közjognak, de mégis csak a dynastikus elvet patrimonialis alapjával eszményíti államelvvé. Az örökösödés joga által megjelölt király tehát mint király ő előtte több mint az, a ki a monarchiát alapította; a született király több mint a választott, mert a közmondás szerint

az örököszt az isten csinálja és nem az ember, valamely fejedelemnek választás általi kikiáltásában pedig az alattvalók is közreműködnek. Roszalja a mai világ azon törekvését, hogy az örökösödő egyeduralom fogatkozásai és veszélyei ellen biztosítékokat keres s azt tartja, hogy a népeknek türelemmel és alázattal kell ama szerencsétlenséget elviselniök, hogy uralkodójuk képtelen és méltatlan, »mert az az e világi létel átka ellentétben az örökkévalóval, hogy az emberiség nem az istenben van s nem ő maga uralkodik rajta.« (283. oldal.) Ugyanaz a vélemény az, a mely a villámhárítókat, a vízi puskákat és a biztosító intézeteket kárhoztatja, mert az isten végzetébe bűnösen beavatkoznak.

Egész alapnézetének logikai következménye, hogy az alázatosságnak eredetileg vallásos kifejezését, az »Isten kegyelméből« szavakat az isteni jog és a legitimitás jog elvévé alakítja át. »Amaz azt jelenti, hogy a tekintély, melynek alapján a király uralkodik emez pedig, hogy trónra jutása istentől való. E kettő az állam keresztyén alapelve. Mint ilyenek világ-történetileg szembe léptek a forradalom, a nép souverainitás elvével. Az államuralomnak ők adják ama földfeletti szentesítést, minőt csak a monarchiában találni. De ez az elv igazságában és tisztaságában csak akkor tűnik ki, midőn a patrimonialis jellem túl van haladva, midőn a fejedelem a hatalmat nem többé mint emberi tulajdont s azért önkény szerint, hanem isteni küldetesképen s azért az állam szükségessége szerint bírja és örökli át.« (251. oldal.)

Mindemellett a királyság isteni meghatalmazásából nem következeti annak korlátlan voltát. Csak azt állítja, hogy a királyi hatalom birtoka isteni végzetten

alapszik, nem pedig azt, hogy a király az isten helyettese; csak azt következteti belőle, hogy e hatalmat a nép el nem veheti tőle; sem pedig hogy azt a nép akarata szerint kell használni, de nem mondja azt, hogy a hatalomnak nincsenek korlátai. Megengedi, hogy a törvény a királyra nemcsak lelkiismeretbeli korlát, hanem »külső államjogi korlát« is. De »a törvény sorompóin belől uralkodása kell hogy szabad maradjon. A hol már nem a törvény parancsol, hanem csak emberek személyes ítéletökkel dönthetnek, ott a királynak kell parancsolnia, nem más embereknek (minisztereknek rendeknek). A tisztviselők, akik ebben neki parancsai végrehajtására szolgálnak, ezért felelősek nem lehetnek.« (259. oldal.) Ő tehát minden, még atényleges hatalmat is a király kezébe teszi, a miniszterek tanácsa, a népképviselő véleménye itt csak jelentékteleneknek és teljesen alárendelteknek mutatkoznak, az isteni világosság és ihlet csak a király felé fordul. »A felülről jövő vízfény nyugszik rajta« és Stahl nézete szerint csakis ő rajta. A népmély, sötét lapályaiba nem hatol az isteni sugár, csak a hegyek ormain ragyog az. Hogy a királyság ezen specifikus istenítésének minő kártékony hatásai vannak dölyfös vagy korlátolt fejedelmek képzeletében, ravasz udvaroncok kizsákmányolásában és egyszer az alárendeltek szolgai alázatában, másszor a szabadabb érzelmű és felizgatott néptömeg megbotránkozó ellenmondásában, azt Stahl nem veszi figyelembe, noha a világtörténelem istenimelki itélőszéke azokat két évszázad óta iszonyú emlékekképpen és figyelmeztetésekkel véste be a fejedelmek és a népek emlékezetébe.

Az állam erkölcsi természetéből származtatja Stahl azon követelést, hogy a királyságnak való engedelmeskedés »szabad, önálló és benső legyen«. Szerinte a politikai

szabadság az engedelmisségben találja teljességét, pedig rendesen épen ellenkezőleg az engedelmisséget csak a szabadság föltételének, a szabadságot viszont az államrend czéljának tiszteljük. De mindemellett nem mellőzi a politikai szabadság szükségletét s ennek érdekében követeli »a képviselet és közreműködés közegeül a birodalmi rendeket«. »Jelentőségök tehát az, hogy a népjogait és érdekeit megóvják s a néplételt elevenen feltüntetik. A királylyal szemben ők mint gyülekezet is csak alattvalók, a néppel szemben felsőbbség.« (321. old.) Rendekek szerinti képviseletet kíván, vagyis politikailag elkülönzött nagy csoportok (földesúri nemesség, városok, vidéki községek, nemzeti egyház) szerint s polemizál valamint a radicalis képviselet ellen, a mely nem vesz tekintetbe rangot és birtokot, úgy Haller magánjongi elmélete ellen is, a ki az ó-tartományrendi alkotmányt akarja visszaállítani. A régibb és az újabb rendekek ügyének külön fejezetet szentel s a feudalista felfogás ellen nyilatkozik, a mely e modern államegységgel össze nem fér. A rendi tagolásnak nemzeti egységgé való fölemelkedésében történeti haladást lát.

A hogy én látom ő helyezte szembe először * egymással a monarchikus elvet és a parlamentaris elvet s ezzel a későbbi alkotmányviszálykodásoknak, legelől Poroszországban dogmatikai indokolást alkotott. Az előbbent az angol és az utóbbit a német államelvnek is nevezi. Minden alkotmányos egyeduralom azonban a néplétben levő különféle potentiák összehatásán nyugszik s azon kérdés, valjon az alkotmány tényleges súly-

* Egyik 1845. évi röpiratban, melyet később jogbölcséletbe fölvelt.

pontja a királynál vagy a felsőháznál vagy az alsóháznál találandó-e, kevésbé a jog, mint a politikai fejlődési fok személyes teljesezésének és a körülmények hatalmának kérdése. Angliában is váltakozott az a különböző időkben a nélkül, hogy az alkotmány e miatt mássá lett volna. A kérdés inkább politikai mint államjogi. Midőn Stahl az ellentétet elvivé hatványozza s államjogivá élesbíti és a monarchiát bizalmatlansággal és ellenségeséggel tölti el a parlamentarizmus iránt, jelentékeny mérvben bűnrészesévé lőn amaz átkos viszálynak, a mely számos német állam belső békéjét zavarta s összhangzatos alkotmányos élet tovább fejlődését gátolta. A kamarák kezdeményezését, melynek a kontinensen csak nagyon szerény a jelentősége s csak ritka esetekben egészíti ki a kormány döntő kezdeményezését, Stahl azután mint az egyeduralmi elv megsértését roszalja; a kamarák nélkülözhetetlen részvételét a törvényhozó jogban oda nyomja le, hogy az e jognak a fejedelem általi gyakorlásában merően alárendelt segédletté lesz; az adók és a katonai törvény megszavazásának jogát a mennyire csak lehet, hatástalanná s a miniszterek felelősségét a kamarákkal szemben sikertelenné teszi és mindez tisztán a király isteni meghatalmazása faktiójának kedvéért történik. Stahl itten is megint a kizárólag fejedelmi uralkodás patrimonialis elvét képviseli s hasztalan igyekezett azt nyilvános — államjogivá felfujni. Az egyeduralmi elv, a melyet Stahl hirdet, a korlátolt egyeduralom elve az 1815 utáni restauratio korszaka szellemében, de sem a középkor rendi fejedelemségének, sem az újabb német alkotmányok modern államjogának nem felel meg. Csak mérsékelt korlátlanosság az. A korlátlan egyeduralom tehát Stahlnak nem a polgárosult és nemes népekhez méltatlan, hanem »jogilag indokolt,

minden más államalakkkal egyenrangú» alkotmánynak tűnik és majdnem sajnálja, hogy csak Ausztriára nélkülözhetetlen az, Poroszországra pedig továbbra tarthatatlanná lőn. Határozott kegytelenséggel tárgyalja a köztársaságot és a demokrátiát »a leggyöngébbnek, legkevesebb kezességet nyújtónak minden alkotmány közt« nevezi.

Ugyanazon szellemben, mint az államtan van Stahl tana a pártokról gondolván. Berlinben 1850 óta ismételve előadásokat tartott: a jelen pártokról az államban és az egyházban. Ezeket csak halála után nyomatták ki (Berlin, 1863). Míg a világ minden művelt országában a legtöbb értelmes ember sem a forradalmat, sem a legitimitást nem akarja államelvnek, Stahl hetykén azt a merész tételt állítja föl, hogy minden állami és egyházi párt a

forradalom és legitimitás

egyetlen ellentétére vezethető vissza. Nem talán csak a radikálisokat, hanem ugyan így a szabadelvűeket is a forradalom pártjává foglalja össze, noha a szabadelvűek a reformot határozottan elébe teszik a forradalomnak és még magok a radikálisok közt is csak a legszelsőbbek proklamálják államelvnek a forradalmat. Forradalom alatt azonban nem az átöröklött rend erőszakos fölforgatását érti, általában nem valami eljárást, a mit pedig ez a szó jelen, hanem rendszert ért alatta: »Zendülés bizonyos fenálló uralom ledöntése, forradalom magának azon uralkodói viszonyok felfordítása, hogy felsőbbség és törvény alapelvileg az ember alatt állanak, a helyett, hogy fölötté állanának.« (2. oldal.) A »legitimitás pártja« alatt ellenben »mind azokat fogja föl, a kik valami felsőbbet, föltétlenül kötelezőt, isten alkotta rendet ismernek el a nép akarat felett s az uralkodók céljai felett — tehát

adott tekintélyt, történeti jogot, természetes fokozatokat« ismernek el. (3. oldal.) Az új idő egész küzdelme neki harcznak tűnik »annak eldöntése körül, mi az ura az erkölcsi világnak, az isten rendje vagy az ember a k a r a t a - e.«

Ha az ellentétnek más nevet adunk s

emberi jog és isteni jog

közötti küzdelemnek fogjuk föl, úgy mindenesetre van benne bizonyos igazság. Csakhogy akkor a kifejezés elveszti gyűlöletes mellékízét. Minden haladás a tudományban és a jogképződésben és a politikában emberi szellemi munkától van föltételezve, ez pedig emberi öntudat nélkül nem képzelhető. De éppen ez ellen irányúl Stahl engesztelhetetlen gyűlölete. Az ember értelmes szellemi munkáját mindig az isten elleni büntetendő lázadásnak, az ég elleni gonosz támadásnak képzei és így a papi eretnek-biráq hitbuzgalmát és elkárhoztatási viszketegét hozza a jog- és államtudományba.

Stahl a forradalom pártját az 1789-ki francia forradalomtól keltezi és azt egyetemben teszi felelőssé az alkotmányozó gyűlés minden tévedéséért és a konvent és a jakobinusok összes kicsapongásaért és rémtetteiért, a mi éppen oly igazságtalan s éppen úgy nem igaz, mintha valaki az udvarok minden kicsapongását s az inquisitio és sanfedisták minden gonosz tettét a legitimitás elvének szükségképeni következményeképen tüntetné föl. Nem az elvek, hanem a szenvedélyek magyarázzák meg a bünteteket.

Ezen felül a jog és az állam emberi-értelmes és vallásos-hívő felfogása közötti ellentétet nem a francia forradalom hozta világra. Nem kevésbé világosan fejezte ki azt Nagy Frigyes XIV. Lajossal szemben. Inkább

még 1740-ből mint 1789-ből lehetne tehát azt keltezni.
Sőt már az ó-világban uralkodik az. Épen úgy az

európai és az ázsiai

mint a

modern-politikai és a középkori vallásos

eszmék ellentéte az.

A részletekben az előadás ismét általában ügyes és szellemdús, néha ragyogó és kápráztató, gyakrabban tanúságos és termékeny, de nem ritkán sophistikus és tévútra vezető is. Általánosan a történelmi hatalmak pártjára kel s megtámadja a modern népelet moczczanásait. A bűnösséget kiválóan a szabadelvűek s a nép osztályai részén látja, s szépíteni szorgoskodik a nemesség s a hatalom birtokosai hibáit. Az ő »k e r e s z t y é n« tana a pártoktól épenséggel ellenkező irányt veszi Krisztussal, a kinek heves roszallása a farizeusok, amaz idő legitimistái ellen és e világ urai ellen volt intézve és a ki minden előtt a szegényeken és alacsony sorsúakon könyörült és az alsóbb néposztályokat lelkileg fölemelte. A legvilágosabban mutatkozik az ott, a hol ama pártokat rajzolja, melyeket »a legitimitás természetes vivői«-nek nevez. Ellentétben »a forradalom természetes vivői«-vel, a kiket a polgárságban, a nép tömegében, a munkásokban és a proletárságban, vagyis majdnem az egész népben talál, a legitimitás vivőinek jelöli ki: a fejedelmeket, a nemességet, a hadsereget és a papságot. Azaz csak az uralkodó osztályok gyanútalanok előtte; egyedül ő reájuk támasztja államát; a nép minden osztálya, polgárok, parasztok, munkások a demokratia, a socialismus, a forradalom gyanújában állanak. Amott van a tekintély, itt a többség; ott a pöröly, itt az ülő. Hogy az ilyenfajta pártpolitika hová vezet, azt tapasztalták a Stuartok Angliá-

ban és a Bourbonok Franciaországban és Olaszországban. A fejedelmekre még sokkal veszedelmesebb az, mint a népekre s inkább izgató mint gyógyító szer a forradalomra nézve.

Stahl a maga »keresztyén« államtanát a vallásos spekulációból a megújított lutheranus orthodoxia értelmében származtatta le. A »katholikus« felfogásnak is akadtak új képviselői. Különösen Walter Ferdinand bonni tanár »Természetjog és politika« (Naturrecht und Politik Bonn 1863.) című munkájában újra a keresztyén álláspontot választotta államtana számára. Walternek több oldalú a műveltsége, mint a Stahlé s már ez okból óvatosabb véleményeiben. Római jogtörténettel, német jogtörténettel, az egyházjoggal még többet és előbb foglalatzkodott, mint természetjoggal és politikával és mindezen terjedelmes tanokról közkézen forgó és hasznos könyveket írt. A germán népjogok és törvények kútfoi körül is érdemeket szerzett magának. Ambár a katolikus párt felé rejlik, még sem olyan korlátolt s nem olyan zelota, mint a legtöbb ultramontán és a porosz Rajnatartományokban való hosszas tartózkodás kiengesztelte a modern jog és állam számos intézményével, a melyeket először oda plántáltak át Franciaországból; őt nem ösztökéli és hajszolja úgy mint Stahlt a forradalom iránti vak gyűlölet. Előadása azért hidegebb, mérsékeltbb és okosabb, habár nem olyan ösztönző és felizgató mint a Stahlé.

A »keresztyén álláspont szükségességét« azon tagadhatatlan ténnyel indokolja, »hogy a keresztyénség azon hatalom által, a melyet az emberek kedélyére és ismeretére gyakorolt, a külső jogrendet is új szellemmel élesztette föl és sajátos bélyeget sütött reá. Él az a jelenkor

intézményeiben, valamint a jövő irányzataiban.« (7. §.) Ebből azonban nézetünk szerint csak az következik, hogy az államtudomány nem ignorálhatja a keresztyénséget, sőt inkább azt a mai életre ható más okokkal, a minők például a bölcsélet és a természettudomány befolyása vagy a gazdasági létel alapfeltételei, tekintetbe kell vennie, de egyáltalán nem úgy, hogy a jog keresztyén szempontból igazolandó, s ennek következtében a vallástól függésben tartandó. Midőn azt állítjuk, hogy az állam emberi, nem azt mondjuk, hogy istentelen. A vallásos érzet a családot, az államot, az emberiséget »mint az istentől akart, tehát isteni rendet« fogja föl, de az emberi jog-érezet kell hogy emberileg jusson azok tudatára, és azon jogrend alkatrészévé tegye őket, mely a hitetlenekre is érvényes és olyanok által is kezeltetik, a kik nem hallják mint Walter »hivően az ösmeretlen igazságokat a positiv kinyilatkoztatástól«. (14.) Akármilyen óvatosan kötünk hozzá mindenféle fentartást, alapjában mégis a középkori nézet az, mely itten élénk lép, vallásból és jogból álló keverékével, az észnek az egyház tekintélye alá rendelésével, fejletlen szellemi és államtudatával.

Nagyon gyakran utal Walter a katolikus papok elméleteire; a quinoi Tamás ő előtte nagy. tiszteletre-méltó tekintély a mai jogbölcséletre nézve is, s védelmezi a jezsuitákat azon szemrehányás ellen, hogy ők a nép-souverainitás feltalálói, de megengedi »az idő hamis irányát követve részben hibás absztrakciókba tévedtek«. (252.) Bellarmin és Suarez jezsuiták kétségkívül az államhatalmat is utolsó fokon az istentől származtatták, de minde-
nekelőtt mégis a néptől, a melynek az isten a hatalmat átengedte és a melyet az a vezetőkre ruházott át. Ők tehát nem ugyan az általános, de a konkrét indokolásban és a gya-

korlati hatékonyságban mégis egyetértenek a népfelség híveivel.

A Walterféle könyv egyik sajátzerűsége az, hogy az embernek mint halhatatlan lénynak is külön fejezetet utal ki. A halhatatlanságra való tekintet természetesen elvonja őt az államtól s az egyházhoz viszi. Tökéletesen a középkori tan értelmében az államot csak földi, földi czélokra irányuló intézetnek, az egyházat ellenben a halhatatlanságról való gondoskodással is megbízottnak tekinti. Feltűnő, hogy ezt a nézetet, mely kikerülhetetlenül az egyháznak az állam fölébe rendeléséhez vezet, nem ritkán olyanoknál is találhatni, a kik ezen következtetés ellen határozottan síkra szállanak. Véleményünk szerint ez az alapelv az ama hibában szenved, hogy nem egy és ugyanazon mértéket alkalmazza az egyházra és az államra. Mint látható szervezet és intézet az egyház ép olyan emberi és földileg korlátolt, akár az állam. Ha pedig az úgynevezett láthatatlan egyházra gondolunk, vagy legalább az egyház behatására a szellemi életre és ennyiben a halhatatlanságra, ugyanezzel a joggal épen úgy képzelhető eszményi, láthatatlan állam, vagyis az öntudatos szellemek szabad közössége, s bizony nem tagadhatni, hogy művelő erejével az állam is behatással van a halhatatlan lelkekre. Hanem ahhoz a mi »e világi« jog és államtanunknak köze sincs. Meg kell elégednie annak megállapításával, a mi külsőleg megismerhetővé lőn és földi emberek közt emberi eszközökkel kezelhető.

XXIV. FEJEZET.

(Berekesztő fejezet.)

**A kor vallásos jelleme. Nem »hátrál a tudomány«. Természet-
tudományi módszer. Buckle Tamás. Frantz Konstantin. Az idő-
szak politikai jelleme. Lieber. Mill. Laboulaye. Krause. Ahrens.
Rohmer Frigyes. Laurent.**

Azon hittudományi irány, melyet Stahl kivált az államtudománynak próbált volt adni, csakugyan »a tudomány hátrálása!« Ha uralkodóvá lenne, úgy az emberi szellem évszázadok óta hasztalanúl dolgozott volna s a világ újra visszamerülne a középkor gyermeteg hiszékenységébe, vagy a mi még rosszabb, a tizenhetedik század orthodox szellemi rabságába. Csakugyan ilyesmitől kelle-e tartani? Tudományunk jövője gyermekkorának visszatérte lenne? Én előttem kétségtelen, hogy e kérdésekre tagadó lesz a válasz. De annál szükségesebb megmagyarázni a különös jelenséget, hogy adhatott oly szellemes egy gondolkodó, mint Stahl, ilyen ferde irányra ösztönzést.

A ki szemmel tartja az újabb szellemi áramlatot, annak figyelmét nem kerülheti el az észrevétel, hogy a

mai európai világ megint vallásosabb lőn, mint a minők érzelmei a megelőző időszakban voltak. Az egész irodalom, a világi nem kevésbé mint az egyházi, a hangulat ezen átváltozására utal s a művelt országok vallásos kérdésekben ismét olyan részvételt kezdenek tanúsítani, a melyet egy századdal azelőtt megvetőleg elutasítottak volna.

De alig hogy a régi hierarchikus hatalmak észrevették a változott kedélyirányt, a magok céljaira igyekeztek azt hatalmukba keríteni s az egyházi vallásuralom visszaállítását reá akarták alapítani. A katholika egyházon belül az ultramontán párt olyan hatalomra vergődött, a minővel évszázadok óta nem bírt; a lelkészek függése a püspököktől és a püspököké a pápai széktől szigorúbb és keményebb lőn, mint valaha és ama jezsuita hittudomány, a mely »a tudomány hátrálás«-át írta lobogójára, a döntő szót nyerte Róma szent testületeiben. A protestáns egyházakban az uralkodó egyházi főtanácsok hasonlóképen olyan papi »kuleshatalmak« visszaállítására vállalkoztak, a mely a protestantismus legbensőbb és legerősebb szabadság ösztönével ellenkezik.

Ehhez az egyházi reactióhoz tartozik tehát a theologizáló államtan, a mely Berlin némely legfőbb körében hasonló befolyásos állást nyert, mint a jezsuiták hittudománya a pápai Rómában. A két jelenség közeli rokonságban van egymással. De a római önmagában következetesebb s vele összehasonlítva a Stahl isteni joga csak félszégesség. Ha a felsőbbiségi hatalom csakugyan valami specifice isteni, az emberi értelemnek megfoghatatlan, a nép és az állam felett valami fenséges, s tehát nem a nép és az állam által korlátolt és meghatározott, a miben csak hinni lehet, de a mit tudni nem lehet, akkor az egyszer

fölhevült vallásos érzelemnek mégis inkább megfelelt ezt az isteni meghatalmazást és fenséget kiválólág egyetlen vallásos főben, vagyis a pápában tisztelni, a ki az isten legfőbb és legközelebbi helyettese a keresztyénségben. Mert a pápa az ő tekintélyét illetőleg legalább vallásos kinyilatkoztatásra támaszkodhatik, a melyet az állami tekintély nélkülöz és a pápába mégis megóvatik az egység, míg az egy istennek számos fejedelmi helyettese csak ellenmondásokkal teli »isten ország«-ot képes feltüntetni. De ha már megkötik a vallással az észet és a titokteljesre és a megmagyarázhatatlanra hivatkozva, minden kritikát elnyomnak, akkor nem tudjuk, miért tarthatna a pápaság világtörténeti tekintélye bármilyen protestáns theologus-testületnél kevesebb igényt arra, hogy az ész alávesse magát neki; s hogy a vallásuralmat visszaállítsa.

De mindezek a hierarchikus és theokratizáló pártok időszakunk alapjellemét illetőleg roppantúl csalatkoztak, a miért is a reactio pillanatnyilag szerencsés azon rohamtámadásának nincs reménye maradandó sikerre. A mai népek vallásosabbak lettek ugyan, de azért nem lettek ismét paposak. Időnk szelleméhez a középkori hierarchia és hittudomány gondolata nem kevésbé idegen, mint a fölvilágosodás századához volt. A modern állam politikai emberi öntudata azóta semmivel sem lőn gyöngébb vagy biztontalanabb; ellenkezőleg szakadatlanul nyert az világosság, hatalom és kiterjedés tekintetében. Az alkotmányok minden faja közül tehát a mai népeknek a papi uralom, ez után pedig a papi érzelmű laikusok kormánya a leggyűlöletesebb. Egyenesen meggyalázva és ügyszólván férfiasságukból kivetkőzve érzik magukat általa. Korunk újra föléledt vallásos komolysága mindenekelőtt

erkölcsi komolyság; az őszinte lelkiismeretességet többre tartja, mint a vak hitet. Vallásossága tehát a szellemi szabadságnak nem ellensége, s a mint nem igényli magának azt, hogy az államot vezesse, úgy világkerülőleg sem vonúl vissza a közélettől. Nem rajong az egyházi szerzetrendekért s nem búvik el a kolostorok falai mögé. Nem éhezik többé annyira csodákra és nem olyan babonás, mint előbbeni századokban és ezenkívül szerényebbé, inkább közhasznúvá és emberségesebbé lön. Ő tőle tehát a modern állam nem veszélyt, hanem inkább támogatást várhat. Azon igénylet, hogy az isten nevében ura legyen az államnak, egészen távol áll tőle.

A leghatározottabb ellentétben a tudomány ama theologiai-orthodox kezelésével, újabb időben a természettudományi módszer tön figyelmet érdemlő haladásokat s vezetett fölötté fontos és következményben gazdag fölfedezésekre. Az a kérdés tolúl tehát előtérbe, nem hasznos és ajánlatos-e ennek a módszernek alkalmazása az államtudományokra is. Itt amott tétetnek is ilyen kísérletek. Az államtudomány javára talán itt valami új irány és kilátás mutatkozik?

A mai természettudomány előszeretettel követi a kutatás úgynevezett induktív módszerét; vagyis legelől az érzékileg észrevehető jelenséget szemléli, azt, ha összetett, külsőleg elválasztható alkatrészeire szedi szét, az egyik jelenséget összehasonlítja, akár a másik hasonló, akár az ebben vagy abban a tekintetben különböző jelenséggel, a nyilvánvaló okozatból az elrejtett okra von következtetést, s viszont a megfigyelés és a következtetés helyességét amaz okozatokon vizsgálja meg, a melyeket ugyanaz az ok a kísérletben előidéz. Ha a megfigyelés és a kísérlet gondosan tétetett, úgy a hatásaiban nyilvánva-

lóna lett törvény meghatározásában talán nem az egész igazság, de mindig egy darab igazság van megtalálva s a kutatás, mely immár szilárd talajt nyert, biztosan halad tovább.

Ez az egész bizonyítás azonban, mint az angol John Stuart Mill a logika rendszere című művében* kitünően megmutatta, a természeti jelenségek szabályszerűségének föltevésén és a természettörvények állandóságán alapszik, mi tapasztalatilag megismertetik ugyan, de végokában mégis csak az egész természetélet egységéből és összhangjából magyaráztatik ki. Mind-nütt, a mindig természetismeretünk terjed, ugyanazon okok mindig ugyanazokat az okozatokat idézik elő. A természeti szükségképiség törvénye e területen ellenállhatatlan és félreismerhetetlen hatalommal uralkodik. Ezenfelül a jelenségek alakjának végtelen sokfélesége rendszerint kevés alaptörvényre vezethető vissza, a melyek mennyiségtani bizonyossággal ki-zámíthatók. A nehézség természettani törvénye, vagy például a vegytani törvény bizonyos testek válrokonságáról, ha egyszer megismertetett, ugyanazon föltevések mellett mindig újra pontosan ugyanazon módon jut érvényre.

De nem épen így áll a dolog az emberélet és az úgynevezett szellemi tudományok mezején. Az emberre is hatalmas hatást gyakorol az őt átölelő természet és ennyiben az örök természettörvényeknek ő szintén alá van vetve, s bizonyos okokból folyó okozatoknak a természettudomány által föltételezett szabályszerűsége és szükségképisége itt szintén látható lesz. Az éghajlat és a

* System of Logic, ratiönativ and inductiv being a connected men of the principles of evidence and the methode of scientific investigation. London 1843,

hőmérséklet befolyásainak például a körülményekhez képest egy és ugyanaz a kényszerítő hatalmuk. De még itten is mutatkozik már az emberi természet bizonyos, habár korlátolt ellenálló képessége a makrokosmikus természet befolyásai ellen. Fokozottabb mérvben, mint az állat, képes az ember az éghajlat befolyásainak ellenök hatni. Megvannak továbbá a különös emberi természetnek is a maga lélektani és fizikai törvényei, a melyek bizonyos szabályszerűséggel föltételezik az emberi élet fejlődését. Bizonyos szellemileg kényszerítő erőhatalomról, mely az emberi logikában van, szintén nem szabad megfeledkezni és a korbeli fokozatoknak a fizikai természet-törvényekhez hasonlóan megvan a magok szükségképi, az akarattól nem függő egymásutánjuk. De az emberi természet ezen, különösen pedig az emberi lélek döntő törvényeit nem lehet sem ugyanolyan mennyiségtani biztossággal egyes jelenségekből leszármaztatni, sem eszközökkel oly pontosan kimérni, mint a külső természet ama törvényeit. Itt bajosabb, veszedelmesebb és csalékonyabb a kísérlettevés. A lélek belső szervezete magában véve sokféle tehetségnek személyes egységgé való összeköttetése és gyakran épenséggel ki sem puhatolható, minő lelki tehetségek s különféle tehetségek minő viszonyban működtek össze bizonyos tettekre és munkákra. A tudományos bűvárlatnak tehát itt szabad legkevésbé az emberi szellem egységes öntudatát figyelmen kívül hagynia, a mely úgy is minden emberi gondolkodás és kutatás elengedhetetlen alapföltétele. Az emberrel és az állammal foglalkozó tudománynak már ezért sem szabad tehát a deductiv módszert, a szellem öntudatából és az elvekből való következtetést elhanyagolnia, a melyek a szellemmel együtt adatvák s a melyek benne foglaltatnak.

Az emberi lélek amaz aránylag szabályszerű törvényeihez ezenfelül még az egyéni szabadság mozzanata járul, a mely valamint az egyes ember, úgy a népek életében a főszerepek egyikét játsza. Ha tehát a világ- és államtörténelemben csak ama törvényszerűséget látjuk, s az egyének szabad cselekvését nem hasonlóképen vesszük figyelembe, akkor tagadjuk a legsajátosabbat és legszellemibbet az emberi életben s ezenfelül hamis számadást csinálunk. Ennek folytán kell, hogy e területen az induktív módszer maga is más jellemet öltjön. Egyelőre természetesen a tényleges állapotok, főképen a statisztikai viszonyok elemzése az, de azután történeti bűvárlattá és kritikává fokozódik s mint ilyen összekapcsolódik a deductív, vagy bölcséleti módszerrel, a mely a szellem és tudata természetéből indul ki és felsőbb elvekből vont logikai következtetésekkel származtatja le eredményeit. Az első a változatos tapasztalásból, az utóbbi a szellem egységéből indul ki. Amaz a körületből a középpontra, ez a középpontból a körületre, amaz kívülről befelé, ez viszont belülről kifelé von következtetést. Mindkét módszernek megvan tehát itt a maga jogosultsága, kiegészítik egymást s kölcsönösen egymás ellenőrzéseül és próbájául szolgálnak. Ha az államtudományok egész történetét átpillantjuk, úgy belőle mindenekelőtt a következő tanúságot fogjuk meríteni: Csak a bölcséleti gondolkodás és a történeti vizsgálat egyesítése, nem pedig akár az egyiknek, akár a másiknak egyoldalú követése nyújt biztosságot a megtalált igazságra nézve.*

* Ezen egyesítés szükségét ellentétben az előbbeni történeti és természetjogi iskolához szerző már: »Die neuern Rechtsschulen der deutschen Juristen« (A német jogászok újabb jogiskolái 1839, második kiadás 1862) igyekezett bebizonyítani.

Milyen merészek és csalékonyak azon következtetések, melyekre a természettudományi módszer egyoldalú utánzása a népek története terén vezet, mutatja az angol Buckle Tamás figyelmet érdemlő, magyarra is lefordított műve: »A polgárisodás története Anglában.« *

Ha előbb Hegel a világtörténelmet, mint logikai-dialektikai processust taglalta, úgy most Buckle természettől szükségképi hatásnak tekinti azt s bizonyítékait mint számvetési példákat a statisztikai táblázatokból veszi. Természetes, hogy ez után úgyszólván a tudományos alapgondolat öngúnyolásának látszik, ha az eszményi öntudatos gondolkodásból és akarásból kiinduló Hegel végül a fenállónak merő fentartására jut és a megmérhető s megszámlálható anyagból következtető Buckle a társadalmi haladás és a szellemi szabadság barátja.

A mű különben nincs befejezve. A szorgalmas kutató korai halála, keleten való utazása közben, félbeszakasztotta a munkát. A megjelent részekben inkább a skót és a francia, mint az angol polgárosodást rajzolja. Különösen általános jelentőségű néhány bevezető fejezet a statisztikai alapról, az ország természete és az élelem befolyásáról, az erkölcsi és értelmi törvények kölcsönös hatásáról, mely utóbbiakat ismét nem a priori az öntudatból, hanem a posteriori a külső történetből adja elő, továbbá a vallás és az irodalom befolyásáról az államra. Mindebben sok a figyelmet érdemlő. A felhalmozott tények és statisztikai jegyzetek tömegének van bizonyos becse, ámbár itten is sok van bizonytalanúl fölveve; ez az anyag éles elmével van rendezve és fölhasználva; nem

* History of civilisation in England. 2 kötet. Második kiadás Londonban 1858—62.

egy homályos rész új világosságot nyer. De ha a mennyiségtani bizonyosság természettudományi iratokban meggyőzőleg hat is reánk, itten ugyanaz egyenesen ellenkező hatást tesz. Mindenütt kétségeket idéz föl indokolása ellen és számos eredménye szembetűnőleg hamis. Történeti események bizony még kevésbé mennyiségtani számítások mint logikai végkövetkeztetések; a működő emberi szellem nem hagyja magát sem megszámlálni, sem megmérni.

A németek között Franz Konstantin »Vorschule der Physiologie der Staaten« (Bevezetés az államok élettanába. Berlin, 1857) próbálta azon természettudományi módszert alkalmazni. Az állam természetének szemléletéből és ismeretes tényekből indul ki s kerülni akarja az általános fogalmakból való következtetést. Csak-hogy még sem képes a saját szelleme sugallatainak ellenállani, és érzelme sokkal mozgékonyabb, semhogy a szorosán kimért induktív rendszerrel lépést tarthatna. Az államtestben is mesterséges szervezetet lát, de inti olvasóit az egyoldalú szerves felfogástól, minthogy az államnak s legelől a modern államnak a mechanikai intézményekre is szüksége van s végül mégis az állam szellemi tapasztalata uralkodik a szerves és gépies szemléleten.

A köztudat és az egyéni öntudat közötti ellentét nincs rejtve előtte; de nagyon sajátságos, csaknem csodálatos módon magyarázza meg. Ó-zsidó hagyományokra támaszkodva ugyanis azt sejtí, hogy eredetileg csak a köztudat volt ébren, az egyéni tudat pedig pihent. Míg azonban a hittudósok az eredendő bűnből vélik az öntudat ébredését föltalálni, ő viszont »a népek elválásának nagy katastrophájában« hiszi azt a szakadást fölfe-

dezni, a mely az emberi köztudaton végig futott és az egyéni öntudatot fölébresztette. Azt tartja, hogy azóta az előbbi mint államtudat csak részben maradt fen. Ez a föltevés azonban az öntudat mindkét nemét föltételezi az eredeti emberi természetben és nem magyarázza meg őket. Ezenkívül ellenmondásban áll a világtörténet nagy menetével, a mely a polgárosodás minden nagy haladásánál valamint az egyéni öntudatnak, úgy az emberi köztudatnak növekedését is mutatja.

Szívesen helyezi a történeti tények realis hatalmát a korésszmékkal szembe s előszeretettel veszi védelem alá valamely határozott állam külön fenállását az általános elvek ellenében, melyekből a továbbfejlődést sürgetik. Így korszakunk legerősebb politikai ösztönének, a nemzetiség elvének sem tulajdonít államalapító tehetséget, mert a nemzetiség nem a fölé- vagy alárendelésben nyilatkozik, hanem csak »a politikai szervezet anyagának jelentőségével bír.« Inkább eredeti, mint kielégítő tana az államhatalmakról. Az államtest négy funkciójának megfelelően, a mely test kormányozza és védelmezi magát, mely törvényt hoz és igazságot oszt, négy államhatalmat különböztet meg: a kormányt, a melyet minden többi, még a törvényhozás fölébe is rendel, azaz a részt az egész fölébe teszi; a törvényhozást, a katonai hatalmat és a bírói hatalmat. Az aránylag független, hatalomképen a kormánynyal is szembeálló katonai hatalom még talán némi támaszpontot találhatott a hatvanas évek porosz államában, a hol Frantz akkor mint ügyes publicista működött; de a többi polgárosult világ már régóta elvetette ezt az intézményt, melynek következménye a jancsár gazdálkodásra és a kard uralmára vezet és a mely a hadsereget, a mely az uralkodó fő politikáját erőszakosan

valósítani van hivatva, ha a békés eszközök elégtelenek, mint a rendőrséget tökéletesen a kormányhatalomnak rendelte alája.

Másik államtudományi iratában: »Kritik aller Parteien« (Az összes pártok bírálata. Berlin 1862.) Frantz azután ismét elhagyta azt az egyoldalú-természettudományi módszert. Itt éles vakarókefével meggy végig a konzervatív és szabadelvű párton, az alkotmányos, demokrata és ultramontán pártokon s minden pártot a legkülönbözőbb érvekkel keféli meg. Ez eredeti könyv mindenesetre egészségesebb és szellemesebb a pártokról szóló Stahl-féle műnél; ámbár benne is finom megjegyzések és fontos igazságok mellett megint egyes csodálatos bibliai, királyi és katonai tücskök-bogarak találatnak, a minők a berlini műveltség légkörén kívül bajosan kelteznek és tenyésznek. A könyv pozitív alapgondolatának, »a foederalista elv« dicőítésének is — főleg a német alkotmánykérdést tekintve — nagy becset tulajdoníthatunk, de azért kereken tagadhatjuk, hogy benne politikai pártelvet nyertünk. A foederalismus inkább a partikularista és egységes alkotmányirány szerves összekapcsolása és általános érvény valamint politikai mozgató erő tekintetében mindenesetre elmarad a szabadelvűség és a konzervativismus mögött, melyeknek Frantz inkább elfajulását mint mélyebb természetöket rajzolta.

Egyébiránt a tapasztalati vagy spekulatív álláspont egyoldalúsága a mai államtudományt illetőleg általában meghaladottnak tekinthető, habár a bölseleti és történeti módszer egyesítése nem mindenütt lesz teljes tisztaságban láthatóvá s egyszer az egyik, másszor a másik van feltűnően túlsúlyban. Mi azonban egy jövődöbeli történetíróra bízunk az államtudomány legújabb fejlődési fokai-

nak rajzolását, minthogy műveik közül sok még befejezetlen vagy nem tökéletesen lőn ismertté és termékenységek, valamint hatásuk helyesen csak a jövőben ismerhető és ítélhető meg. Különösen tartózkodunk a saját munkáinkat* itt fölvenni s e tekintetben az utódok ítéletét semmiképen sem akarjuk megelőzni.

Csak néhány férfit és munkát, melyekben a modern állam szelleme különös tisztaságban nyilatkozik, vagy a melyek eredetiség tekintetében tűnnek ki a többiek közül, akarunk még berekesztésül említeni, hogy rajtok egy új idő hajtásait szemlélhetővé tegyük s a tudomány új irányaira utaljunk. A kiválasztás természetesen itt is bajos s a pártosság szemrehányását alig fogja az kikerülni. Az egyik ezt, a másik amazt a nevet fogja nélkülözni s olyanok is akadnak majd, a kik még a pusztán jelző jellemzésen is meg fognak ütközni.

De miben különbözik korszakunk politikai jellege a fejlődés előbbeni időszakaitól? Erre a kérdésre is majd csak akkor lehet bizonyossággal válaszolni, ha ez az időszak, a mely szemlátomást még fölfelé menő vonalban halad előre, körfutását befejezte s ha majd a

* A ki érdeklődik irántok, azt főleg az »Allgemeines Staatsrecht« (Általános államjog. München, első kiadás 1852, ötödik kiadás 1876) és a »Deutsches Staatswörterbuch von Bluntschi und Brater« (összesen 11 kötet, Lipcse 1857—1860) munkákra utaljuk. A történeti és bölcséleti módszer egyesítése, az állam férfias alapjellemének kiemelése az egyház nőies jellemével szemben, valamint a modern fejlődése ellentétben a középkori és az antik államhoz, az államakaratnak a faj köztudatából való lélektani megmagyarázása, az államtest szerves átképzése, különösen a művelődési és gazdasági érdekek ápolása a tulajdonképeni kormányzat és közigazgatás részéről, minden államjog viszonylagossága ellentétben minden kényuralommal és az államtudomány közvetlen vonatkoztatása a természetszerű államéletre — ezek mondhatók ama művek jellemző vonásainak.

fejlődés új fokáról lehet végig pillantani rajta. Az élet áramlata közepett s a naponként változó képekkel szemben nehéz nyugalommal figyelni és valamely életkor maradandó alapjellemét megismerni. Úgy látszik azonban, hogy az itt következő vonások félreismerhetlenül kidomborodnak korszakunk fejlődésének menetén.

Legelől mutatkozik a kor azon törekvése, hogy két, látszólag ellentétes irányzat, a kiterjedt és biztosított népszabadság és az erélyes központi hatalom, vagy ha úgy akarjuk: a demokratia és a monarchia politikailag egyesíttessék és úgyszólván mint az egy emeltyű két karja a közélet mozgatására használtassék. Ellentétben az 1815 utáni restauratio korszakával, a mely az alsóbb néposztályokkal csak keveset törődött és úton-útfélen a nemességet és a felsőbb polgári osztályt (kiváltképen a hivatalnoki világot) részesítette előnyben, eddig ösmeretlen erővel és egyszersmind több mérséklettel, mint a régebb rohamtámadások után sejteni lehetett, a szabadság és a politikai jogosultság szelleme áradt el a nagy néposztályokon és teremtett új alkotmányformákat, hogy érvényesüléséhez közegeket alkosson. Az alsóbb tömegekről való gondoskodás minden mai politika egyik életfeladatává lőn, de másrészt a mai népek erős kormányhatalmat is követelnek és támogatnak, ellentétben a húszas évek úgynevezett szabadelvűségével, a mely a kormánytekintély bármely gyöngítését igen gyakran a szabadságban való előmenetelnek tartotta s a rendszeres ellenzékeskedést a népképviselet részéről olykor-olykor mintegy kötelességnek tekintette. A francia forradalom idejében szintén és szenvedélyes hevességgel lépett napfényre ez a két irányzat. De akkor még nem gondoltak egyesítésökre. Előbb a demokratia diadalmaskodott a

megdöntött és leigázott központi hatalmon; azután a modern imperator fékezte meg a kifáradt demokratiát s a maga szolgálatába kényszerítette azt. Ellenben a mi időnkben az államhatalom oly mérvben érezi magát biztosabbnak és hatalmasabbnak, a melyben a nagy néptömegek érzelmeivel és törekvéseivel egyetértőnek mutatkozik. A régi demokratia maga akart kormányozni, az új csak jól kormányozva akar lenni. Amarra képtelen volt, erre jogos az igénye.

A forradalom korszakánál még egészen homályban marad az ellentét a művelt osztályok közt, melyek szabad idejük és műveltségök által a törvényhozásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban részt venni képesítvők és az alsóbb néposztályok közt, a melyek a képességet valamint a hajlamot ügyleti közreműködésre nagyobb részt nélkülözik; vagyis ama kor még nem igen ismerte az úgynevezett harmadik és negyedik rend közötti ellentétet. De a jelenkor azt lassankint megértette és tudja, mily nyomós hatással van az minden alkotmánykérdésre.

A forradalom időszaka továbbá a francia nemzeti szellemtől vezéreltetve, az egyenlőséget sokkal többre becsülte, mint a szabadságot s a mellett még az általános emberi jogok föltétlen egyenlőségére gondolt. A mi korszakunk a túlfeszített és hamis szabadság előítéletéből kivetkőzött s készségesebb elismerni az államrend szerves természetét és ennyiben különféle alapjait is. Ezenfelül több bizodalmat nyert az angol, jogintézmények által védett szabadságfogalomhoz.

Mindezek a változások a vezérlő elvekben jelentékeny befolyást is gyakoroltak a képviselői alkotmány és alkotmányos egyeduradalom kiter-

jesztésére, melyek korszakunkban kiválóan alakították át az államjogi állapotokat egész Európában.

Ezenkívül a nemzetiség és humanitás két eszméje, melyek megint kölcsönösen korlátolják és kiegészítik egymást, nagyon észrevehető befolyást gyakorolnak a mai államéletre; erősebbet mindenesetre az első, csak lassan előrehaladót a második eszme. A nemzeti közérzelem ennek előtte is félreismerhetetlen behatással volt ugyan az államképződésre és általában a politikára, de egyik előbbi időszakban sem olyan tudatos erélylyel, mint jelenleg. Leghatalmasabb és egyenesen döntő államelvnek a nemzetiséget csak napjainkban nyilvánították. Akárhogy tagadjuk ennek igazságát vagy táplálunk kétségeket föltételei és korlátai iránt, elragadó hatalma a mai nemzetek kedélyére mindenesetre nem tagadható. A nemzeti sajátosság jogát a mi időnkben többre becsülik és szívósabban védelmezik, mint ezelőtt bármikor, és az akadálytalan nemzeti fejlődésben látja a kor a legnélkülözhetetlenebb szabadságot. Ama régibb képzet, hogy minden emberi társasági szerződés egyfajta, itten is hátrálni kényszerült az életteljesebb nézlet előtt s a legtöbb párt hangulata látható haladásokat tőn az előbbeni elvont radicalismustól a tartalmasabb szabadelvűség felé. Háttérben még, de a távoli láthatáron világosan kivehetőleg jelentkezik a jövődöbeli politika szép vezéricsillagaképpen a humanitás legfőbb eszméje, mely a leggyöngébbiket és a leghatalmasbikat testvérként összeköti, minden nemzetet és államot az egy emberiséggé összefoglalja s a lassan felnövekedő közös világ- és emberi jognak lelke lesz.

Időszakunk ismertető jeleképpen végül kiemelni érdemes az élesebb megkülönböztetést állam és társadalom, magánjog és közjog, egyéni szabadság és

népszabadság közt és ennek következtében a társadalmi önkormányzat kifejlődését minden magánéletviszonyban, az autonómiát a részleges közélet köreiben és viszont az államhatalom középpontjából vezetett egységes államigazgatást a valódi államügyekben.

Részen ez eszmék, a melyek korunkat mozgatják, már előbb figyelemre és képviselőre találtak az államtudományban, a mint általában a modern világkorszakban egyes emberek a politikai eszméket tudományosan hamarabb megismerték, mint a hogy azokat egész népek észrevették és tisztelték. De részben ezek az eszmék még a mai államtudományt sem hatják át olyan tökéletesen, a mint az államéletre való befolyásuk ereje után várhatók; a tudományban is nemzedékről nemzedékre szállnak át régi tekintélyek és előítéletek s sokféle akadályt gördítenek minden időszerű haladás útjába.

A modern szabadság és önkormányzat képviselői-kép kiválóan Lieber, Mill és Laboulaye említenők.

Dr. Lieber Ferencz születésére porosz és német iskolákon neveltetve, mint az északamerikai Egyesült Államok polgára új hazájában szerezte politikai műveltségét. A kétéletű emberek közé tartozik, a kik a közvetítést két nemzet között létesítik és ápolják, és ezáltal mind a kettőt kiegészítve előmozdítják. Az északamerikaiaknak »Manuel of political ethics« (A politikai erkölcstan kézikönyve. 2 kötet, Boston 1838—39) a politikában is erkölcsös magatartás iránti tiszteletet ajánlott, a mint azt a német jellem föltétlenül szükségesnek és egyedül méltónak tartja; a németeknek ellenben bepillantást nyitott a »polgári szabadság és önkor-

mányzat«* angol-amerikai fogalmába. Itten Lieber nem elvont, sőt nem is eszményi szabadságfogalomból indul ki. Vizsgálódása történeti alapon nyugszik s mindenütt a gyakorlati alkalmazást tartja szem előtt. Előadja »azon védpaizsokat, melyeket az angol faj ama személyes jogok védelmére teremtett, a melyek a tapasztalás tanúsága szerint a kormányhatalom leggyakoribb támadásainak vannak kitéve, és a melyeknek polgári jogeszközökkel való szilárd megerősítése kiválóan szolgál arra, hogy az egyes polgárnak embersége csorbíttatlan élvezetét biztosítsák s az egész népet illetlen nyomás ellen oltalmazzák.«

Míg a német-amerikai író főképen történetileg jár el, az éles eszű angol John Stuart Mill inkább a bölcséleti módszert követi a szabadságfogalom** kifejtésében, természetesen más értelemben, mint a német bölcsélet. Ő nem az ember általános akaratszabadságából megy fokozatosan előre a polgári és politikai szabadsághoz, hanem a vizsgálatot a közintézményekben hatékony vagy általok védett jogi szabadságra korlátozza és azt sem valami eszményi jogfogalom, hanem az emberek életére való hasznos volta szerint méri. Bentham Jonatánnal, a régibb radikális jogbölcselővel egyetértve »a hasznosságot tekinti az ethikai kérdéseknek is utolsó próbakövéül.« A legtágasabb terjedelemben követel egyéni szabadságot s ezt a kívánságot éles és sújtó bizonyítékokkal védi az erkölcsök, a hagyomány, a közvélemény és az államhatalom zsarnoksága ellen. Az államot csak ottan

* On civil liberty and Selfgovernment. Philadelphia 1838. Magyar fordításban is megjelent.

** On liberty. London, 1859. Magyarra fordította Kállay Béni.

nyilvánítja jogosúlnak azt megszorítani, »a hol gyakorlásából biztos hátrány és jogosúlatlan kár biztos veszélye származik más egyesekre vagy az összeségre.«

Második államtudományi írata: »A képviselői kormányról« * szintén gazdag saját szerű és új nézetekben. Annak mértékeül, jó-e valamely kormány, nem a rend és nem is a haladás fokát tekinti, hanem »ama fokot, melyben az a jó tulajdonságok összegét általában a kormányzottak közt és az egyes emberben szaporítani igyekszik, mert ezen tulajdonságok szolgáltatják az egyedüli, az egész szervezetben dolgozó mozgó erőt.« E mellett második mértéknek tekinti »mágnak a szervezetnek tulajdonságát, vagyis azt a fokot, a melyben az a meglevő jó tulajdonságok összegéből előnyt húzni s azokat a helyes célra hatni engedni alkalmas.« Mindkét tekintetben a képviselői alkotmányt tartja a legjobbnak, melynek fogalma meghatározása körül azonban ingadozik, minthogy néha a demokráciával téveszti össze és azután megint azt fejtegeti, hogy a többség mégis csak jól kormányoztatni és nem jól kormányozni kíván. A képviselői alkotmány intézményeit úgy vizsgálja meg, mint a hogy a gépész valamely gépet szokott vizsgálni s különösen a választó rendszer reformját támogatja, melyet Hare Tamás a kisebbségek szavazatjogának érdekében is javasolt.

A modern szabadság eme két germán képviselőjéhez méltóan sorakozik a román Laboulaye Eduárd, a ki Franciaországban, a központi mindenhatóság és polgári egyenlőség államában az önkormányzat és az egyéni szabadság angol-amerikai eszméit nagyobb bátorsággal, mint eredményre való kilátással képviseli. Min-

* Consideration on representative government. London, 1861. Magyarra fordította Jánosi Ferencz.

denesetre öröndetes, komoly igazságokat a klasszikus párisi nyelv finom és ízléssel teljes öltönyében előadva látni.*

Az ellentétet a társadalom és az állam közt kiemelik főképen Krause Frigyes (szül. 1781 márczius 6-án Szász-Altenburgban, meghalt 1832 szept. 27.) és Ahrens, amaz, midőn új társadalom- és államtan bölcséleti alapjait kísérti lerakni, ez, midőn ezen alapra építi föl szerves államtanát (Bécs 1850.). Krause minden alkalommal azt sürgeti, hogy a deductiv rendszert, mely általános fogalmakat fejt ki és az inductiv rendszert, mely a tényleges jelenségekkel bánik el, egymással egyesítsék. Az emberiség életrendjének isteni-emberi természetet tulajdonít, a melyben az isteni akarat és az emberi szabadság összehatnak. Az emberi társadalom fogalma ő neki felsőbb és általánosabb, mint az állam és megkísérti azt legfőbb életcéljai szerint: vallás, tudomány, művészet, közoktatás, nevelés és erkölcsiség szerint — minden oldalát külön-külön — szervesen taglalni. Az állam ő neki csak rend a jog számára; de a jogot nem egyedül Kant negatív szellemében, hanem azon positivban érti, hogy az állam a fejlődés »lehetőségeit« előmozdítsa. Ennek megfelelően Ahrens már megkülönbözteti egymástól az állam közvetlen vagy belső célját, melynek érdekében az a hatalmat gyakorolja és a közvetett vagy külső cél, melyet a megkívántató föltételek és lehetőségek megteremtésével mozdít elő.

* La liberté religieuse. Páris, 1858. Etudes morales et politiques 1862. L'Etat et ses limites, suivi d'Essais politiques 1863. Paris en Amérique 1863. Le parti libéral, son programme et son avenir, 1864.

* Handschriftlicher Nachlass. Lipse, 1836—1837. Ahrens cikke Krausetől a német Staatswörterbuchban.

Egészen sajátos, lélektani alapot vállalkozott adni Rohmer Frigyes (szül. 1814 február 21-én Weissenburgban, meghalt 1856 június 11-én Münchenben) az államtannak és az állami gyakorlatnak. De a tannak inkább csak egyes alkalmazásai ismeretesek s maga az alap nincs közelebről kifejtve. Minthogy a Rohmer-féle tudomány sokkal nagyobb fokban, mint bármely más, alkotója benső életfejlődésében találja magyarázatát s ez élet története* még megírva nincs, vele közelebbi ismeretességben álló barátjának sem lehetséges e tan teljes jelentőségét e helyen feltüntetni. Arra szorítkozunk tehát, hogy néhány rövid jelzéssel a megjelent politikai íratokra irányozzuk a figyelmet. Egynémelyikök megfelel a kor irányának, mások vele szemben is sajátos állást foglalnak el.

Az első, fiatalabb testvére Rohmer Tivadar által, a ki egész életét az öregebb Frigyesnek szentelte s ennek eszméit közzétételre feldolgozta, fogalmazott irat: Deutschlands Beruf in der Gegenwart und Zukunft (Németország hivatása a jelenben és jövőben. Zürich 1841.) új, mentő elv ifjú lelkesült hirdetése. Az új spekulatio olyan istent ígér, a ki korlátlan és végtelen s reánk nézve mégis személyes; az emberi lélek és őstehetségeinek új ismerete az egyének és a népek olyan tudományát s olyan államrendet ígér, a mely a természetes, az istentől az emberi természetbe plántált renddel összhangban van s egyszerre az isten és az emberiség képmása.

A Rohmer-féle lélektan közvetlen alkalmazása volt a politikai pártokról szóló tan (Zürich 1846),

* Vessd össze: »Rohmer« cikket a német Staatswörterbuchban.

melyet szintén Rohmer Tivadar dolgozott föl. A négy főpártot, mely fejlődött élet mellett az emberi természet ellentéteiből szükségképiséggel alakul, szellemi, és kedélyi tulajdonságaiban egyenkint rajzolja s azokat a négy életkorban döntő élettehetségek váltakozó előtérbe lépéséből magyarázza ki. Benne a szabadelvűség mint a legfőbb ifjúi-férfias, az eszmény után törekedő jelenség (adolescencia) a még fejletlen és gyerekes radikalizmusnak, a konzervativizmus pedig mint a tapasztalatban gazdag férfiaság (juventus) a formában járatos, de öreges korlátlan uralomnak fölébe tétetik. A szabadelvű irány összekapcsolása a konzervatívval, vagyis a teremtető és fenntartó erők egyesítése s a mindkettővel ellentétes szélső pártok alárendelése a politikai élet főfeladatának nyilvánítottatik. A tan, mely mindenekelőtt a pártokról szóló tan, végül általában a lélektani politika tanává emelkedik.* Minthogy az irat heves pártküzdelmek után, melyekben a Rohmerek mulékony részt vettek volt, jelent meg Svajczban, és minthogy annak első szövegezésére ezen vizsály keserű tapasztalásai nem maradtak minden befolyás nélkül, a munkát pártíratnak magyarázták félre, pedig határozottan nem az.**

Közelebbi s korunkkal összefüggő érdekességük volt az íratoknak az ultramontanizmus ellen Bajorországban (1847), melyeket az Abel-ministerium bukása követett, a negyedik rendről és a mon-

* Nézd a német Staatswörterbuch, VII. köt. 726 s következő oldal.

** A lélektan alkalmazása az államszervezetre, melyet Bluntschli (*Psychologische Studien über Staat und Kirche*. Zürich, 1844) megkísértett, azon félremagyarázatban részesült, hogy azt élettaniilag s nem lélektaniilag fogták föl s ekkép fölötte természetellenesnek és különösnek találták.

archiáról (1848), mely a koronát a nagy néposztályokra, mint hatalma forrásaira és gondolkodása tárgyára utalta és oly eszméket mondott ki, melyeket III. Napoleon pár évvel később arra használt, hogy Franciaország urának vesse föl magát; továbbá az írat Németország régi és új burokratijáról (1848), mely annak meggyökerezett bajait rajzolta.

Későbbi években Rohmer a politikától, a mely előbb is csak második sorban foglalkoztatta, csaknem egészen visszavonult, hogy ellentétben a pantheismussal és a theismussal tisztába jöjjön az isteneszmével, a melynek kikutatását élete főfeladatának tekintette s mely végül halála előtt néhány évvel óhajtott tisztaságában föltárult előtte.*

Az újabb államtudomány ezen történetének végén még Laurent F. genti tanár, mint a humanitás eszméjének képviselője legyen fölemlítve, kinek műve: *Etude sur l'histoire de l'Humanité* (Tanulmány az emberiség története felett, vagy előbbeni czíme alatt: *Histoire du Droit des Gent* (A nemzetközi jog története) tizenkét kötetben** jelent meg s az emberi életközösség nagy, a világot mozgó eszméinek fejlődéstörténetét adja elő. A Kelet, Görögország, a keresztyénység és a pápaság és a császárság a középkorban, a barbarok (germánok) és a katholicismus, a hűbérrendszer és az egyház, a hitújítás és a vallásháborúk stb. külön-külön bölcséletileg és történetileg megvilágíttatnak e nagy munkában.

* (Th. Rohmer) *Kritik des Gottesbegriffs in den gegenwärtigen Weltansichten* (Nördlingen 1856). *Gott und seine Schöpfungen* (1857). »Der natürliche Weg des Menschen zu Gott« (1858).

** Második kiadás. Brüssel 1861—1864.

Szerző hisz a világtörténet isteni vezetésében s egyszerűsmind az emberi szabadságban, mely a történelemben nyilvánul s kimutatja a szakadatlan haladást az emberiség fejlődésében. Előítélettől ment, csak az igazságnak szolgáló, verőfényes szellem világítja meg a tartalmas munka minden részét; szeretettel adja elő az eszméket, a melyek az emberiség jóllétét előmozdítják és enyhén, de egyszerűsmind igazságosan ítéli meg a vallásos és értelmi tévedéseket is, a melyek azt időről időre le szokták a helyes ösvényről terelni. Nagy, mindent átölelő szorgalommal van az anyag a régi írók eredeti műveiből összehordva és éles észszel a bölcséleti szemlélet számára hasznosítva. Laurent a szó kitűnő értelmében bölcséleti történetíró. A külső eseményeknek reá nézve csak annyiban van érdek, a mennyiben bennök eszmék válnak láthatóvá. Álláspontja vallásos annyiban, a mennyiben az isteni világrendeltetésnek a történelemben való kinyilatkoztatására figyel, de nem oly értelemben, hogy valamelyik kinyilatkoztatott vallást követne; az álláspont kiválóan tudományos-emberi, mert minden eszmét igazságbeli tartalom és az emberi állapotok javítására való hatása szerint mérlegel. Ama hegytetők egyikén áll, a honnan az ember elragadó kilátásokat élvez az emberi szellemmunka gazdagsága fölött s a távolban látni véli az emberi erkölcsösödés csábító czéljait.

TARTALOM.

X. FEJEZET.

Kant Immanuel. Az észjog	Lap 1
------------------------------------	----------

XI. FEJEZET.

Az idealisták. Fichte János Gottlieb. Humboldt Vilmos . .	26
---	----

XII. FEJEZET.

Tapasztalati realisták. Moser János Jakab. Pütter János István. Moser Károly Frigyes. Möser Justus. Achenwall Gottfried	88
---	----

XIII. FEJEZET.

A történeti politika képviselői a franczia forradalom kor- szakában. Burke Edmund. Gentz Frigyes. Müller János.	123
--	-----

XIV. FEJEZET.

Katholizáló reakció- és restauráció-politika. Bonadl. De Maistre. Lamennais. Haller Lajos. Müller Ádám. Gör- res József	184
---	-----

XV. FEJEZET.

Az alkotmányos államtan és az észjog. Constant Benjamin. Rottek Károly. Welcker Károly Tódor	219
---	-----

XVI. FEJEZET.

Schelling és Hegel bölcséleti államtana	248
---	-----

XVII. FEJEZET.

Történeti jog- és államiskola. Savigny. Niebuhr. Dahlmann.	Lap
Waitz. Gneist	276

XVIII. FEJEZET.

Közvetítő kísérletek. Ancillon és Radovitz. Zachariä Károly	-
Salamon. Schmitthenner. Schleiermacher	307

XIX. FEJEJET.

Mohl Róbert kritikai munkái. Eötvös báró. Tocqueville . .	335
---	-----

XX. FEJEZET.

Valláspolitikai irány. Leo Henrik. Stahl Frigyes Gyula.	-
Walter Ferdinánd	348

XXI. FEJEZET.

(Berekesztő fejezet.)

A kor vallásos jellemé. Nem »hátrál a tudomány.« Termé-	
szettudományi módszer. Buckle Tamás. Frantz Kon-	
stantin. Az időszak politikai jellemé. Lieber. Mill. La-	
boulaye. Krause. Ahrens. Rohmer Frigyes. Laurent . . .	374

Hiba igazítás.

A 374-ik lapon XXIV. Fejezet helyett olv. XXI. Fejezet.